
СРПСКА КРАЉЕВСКА АКАДЕМИЈА

СТАРИ ЈУГОСЛОВЕНСКИ УМЕТНИЧКИ СПОМЕНИЦИ

ДЕО ПРВИ

СТАРИ СРПСКИ УМЕТНИЧКИ СПОМЕНИЦИ

КЊИГА II

М А Н А С Т И Р
Д Е Ч А Н И

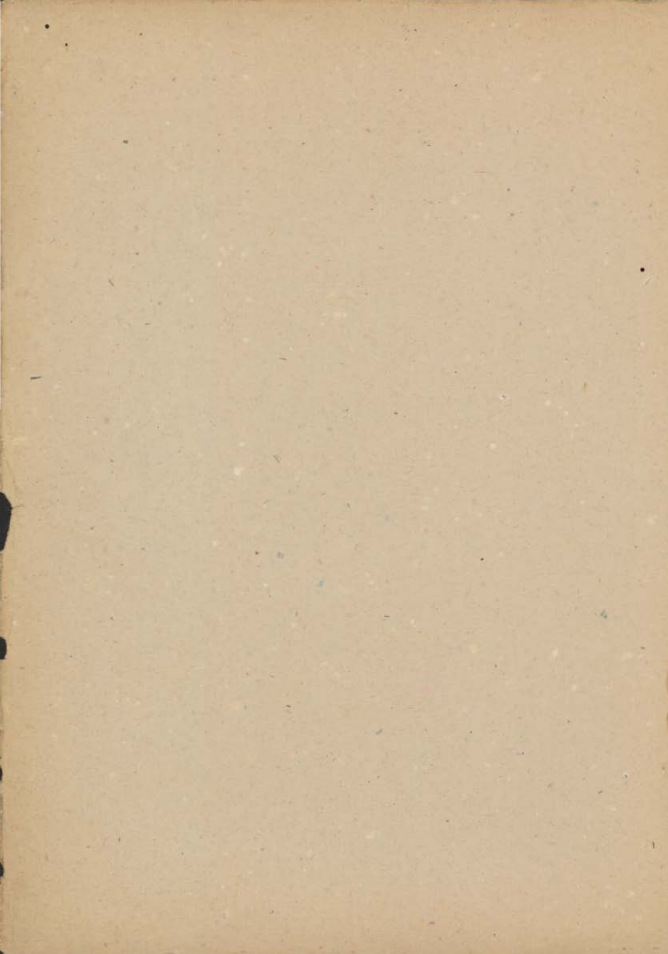
I

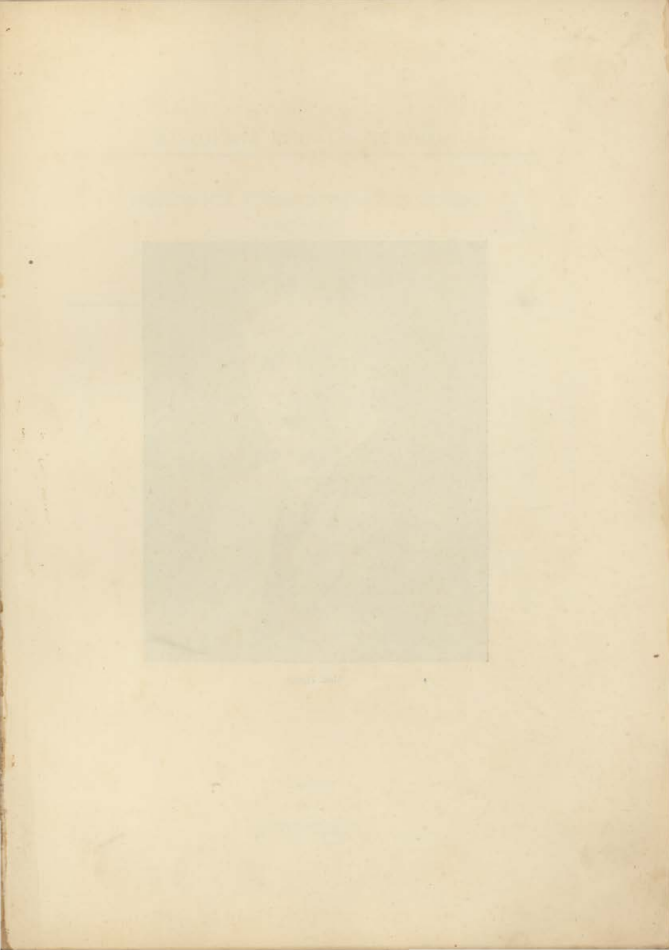
ИЗДАЊЕ ЗАДУЖБИНЕ МИХ. ПУПИНА

*****

БЕОГРАД 1941

ДИНАРА 1000.—

Мих. Пупин

ACADEMIA REGALIS SERBICA

MONUMENTA JUGOSLAVIAE ARTIS VETERIS

SERIES PRIMA

MONUMENTA SERBICA ARTIS MEDIAEVALIS

LIBER II

DEČANI

I

EDITIO FUNDATIONIS MICH. PUPIN

BEOGRAD

1941

DINARA 1000.—

ACADEMIA REGALIS SERBICA

MONUMENTA JASTRANAE ARTE VITAE

1911

MONUMENTA JASTRANAE ARTE VITAE

1911

DEČANI

1

1911

1911

1911

1

ХИСТОРИЈА — Дг. Влад. Р. Петковић

АРХИТЕКТУРА — Ђурђе Бошковић

ХИСТОРИЈА

О оснивању Дечана сачувано је неколико веома интересантних докумената. У погледу датума овог оснивања они нису свагда у потпуној сагласности. У биографијама архиепископа, које се приписују архиепископу Данилу и неке од његових ученика, вели се, да оснивање Дечана пада после чувене битке на Велбужду. Кад се краљ Стефан Дечански после славне победе над Бугарима и Грцима вратио у своју домовину и у свој краљевски двор, у његовој глави се породи богоугодна мисао, да сазида храм у славу Христа Спаситеља. Он тада позва себи архиепископа Данила и саветујући се с њим као и са сином својим Душаном и са неким од владетелја, којима је био наклоњен, он замоли архиепископа Данила, да заједно с њим уложи труда на подизању ове цркве, као што се овај заједно са оцем краљевим, краљем Милутином беше старао о подизању цркве св. Стефана у Бањској, обећавајући архиепископу Данилу, да ће он бити други ктитор и да ће у оснивању цркве један део принасти његову имени, и да ће црква остати њихова општа и за живота и после смрти њихове¹⁾. Тада почеше тражити подесно место за цркву и нађоше га на реци Бистрици, па одлучише да се ту подигне црква. Краљ ту на месту званом Дечани (Дѣтѣчани) положи темељ цркви, а за њим и архиепископ Данило и цркву посветише Вазнесењу Господњу и пошто беху сабрали велики број вештих мајстора, почеше изградити цркву од разнобојна мрамора²⁾. Надзор

над подизањем цркве вршио је архиепископ Данило, пошто је он био „најамник“ једнога дела овога храма³⁾. По примеру царских манастира краљ огради свој манастир градским зидом, а на вратима града сазида велики пирт и у њему постави „доброгласна“ звона. Било је дивно видети велике палате, постављене у једну врсту, а архиепископ Данило сазида трапезарију⁴⁾.

У ако би црква у Дечанима била почела да се зида тек после победе на Велбужду 28 Јула 1330 год., као што се из изложенога види, онда никако не може бити вероватно, да је црква могла бити сазидава још за живота Стефана Дечанског, који је преминуо 11 новембра 1331 г. Код архиепископа се Данила, доиста, на другом месту вели, да се краљ радио, кад су се зидови храма сазидали и кад је куће цркве било готово, па је онда цркви издао хрисовуљу, у којој је утврдио многобројне дарове и прилоге у селима и у другом многим чему⁵⁾. А овим се, у супротности са раније изложеним, признаје, да је црква само највећим делом, а не потпуно, још за живота краљева била подигнута.

Изгледа, да је за решење питања о датуму подизања Дечана поузданија споменута хрисовуља краља Стефана Дечанског, писана у Породиници 1330 године. У њој се вели, да је храм у Дечанима био већ зидан и за њ хрисовуља писана, кад је изненада избио рат, у коме је побеђен и убијен бугарски цар Михаил Шишман⁶⁾. Пада, међутим, јак у очи,

Ту се важе, да је још св. Сава хтео из истога месту подигнути цркву, али га је смрт спречила (стр. 91) Упор. Мил. С. Милошевић, Дечанске хрисовуље (Гласник С. У. Д. XIII) стр. 65.

Повеља Дечанског на пергаменту у облику свитка, дугачкога око пет метара, чува се у Државној Архиви. И у Српској Краљевској Академији изаили се (из заоставштине М. С. Милошевића) повеља Дечанског, на

¹⁾ Ђ. Ђаковић, Живота краљева и архиепископа српских. 1866, стр. 207.

²⁾ Ibidem стр. 203.

³⁾ Ibidem стр. 204.

⁴⁾ Ibidem стр. 206.

⁵⁾ Ibidem стр. 205.

⁶⁾ Fr. Miklosich, Monumenta serbica 1858 стр. 100.

да се у хрисовули нигде не истиче удео архиепископа Данила при подизању Дечана¹⁾.

И Гриворије Цамблак, који је био игуман Дечана, описује опширно подизање манастира. Краљ Дечански тражио је у целој својој области подесно место, на коме би подигао храм у славу Христа Свезджитеља. И кад у пределу Хвосна наиђе на Дечане, обли се сузама и обрађајући се властели, која је била с њим, рече „како је страшно ово место!“ И убрзо нареди, те ту дођоше каменоресци и мајстори из Приморја, а он сам ту пребива-

си: „Фра Вита, мали брат, протомајстор из Котора града кралева, сазида ову цркву светога Пантократора Господину краљу Стефану Урошу III и његову сину светломе и превеликоме и преславном Господину краљу Стефану. Сазида (је) за 8 година, а сасвим је довршена црква године 1335“²⁾. Према овоме натпису почетак зидања цркве пао би у 1327 год., те би се издавање хрисовуље цркви од стране краља Дечанскога, доиста, десило још у току зидања њена, а писање хрисовуље није било још довршено, кад је избио рат са Бу-

Сл. 1. — Из „Живота С. Дечанског“ од Г. Цамблаци.

Fig. 1. — De la „Vie de S. Decanski“ de G. Tsamblak.

ше, у дивном шумовитом месту, на топлњеном водама. Прво сазида град унаоколо, утврђен кулама и врата постави према лицу цркве, више на јужној страни, а више њих кулу високу као и сама црква. Уз зидове града прилепи као птичија гнезда уоколо велије за монахе и подиже велику трапезарију. А све покри оловом. У средини подиже велелепни храм тако висок, да је то понапор за очи сагледати његову висину³⁾.

Несумњиво је најпоузданији доказ о датуму подизања Дечана натпис, који је урезан на надвратнику јужнога портала припрате Дечанске цркве. Он у слободном преводу гла-

гарима и Грцима, који се завршио катастрофом Бугара на Велбужду. Ну док нам споменути натпис из јужнога портала припрате изречно каже, да је архитекта цркве Дечанске био фравеац (минорит) Вита (Вид) из Котора, дотле из хрисовуље краља Дечанскога сазнајемо, да су на подизању манастира радили и „протомајстор“ Борђе и браћа му Доброслав и Никола, који су дотле били подигли и украсили велики број цркава у Србији. Они овде у манастиру сазидаше трапезарију и велики пирг изнад градских врата, а сарађивали су много и у граду и око цркве, те им краљ Дечански потврди раније у насле-

којој се поред потписа краља Стефана Дечанског налази и потпис Душана као краља. У продужењу се налази поведа кнегиње Малише са синозима Стефаном и Вуком. Ова поведа је у објављеном кодаксу, и јако је оштећена, те није цела сачувана. У С. К. Академији се чува и један прелис поведе Дечанског из год. 1762.

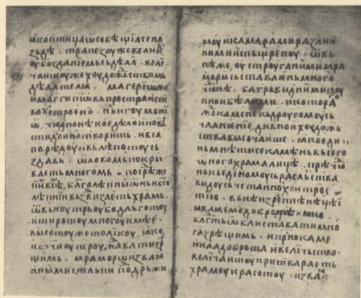
¹⁾ Упор. М. Васић, Жича и Лазарица, стр. 75.

²⁾ Гласник Друштва српске словесности XI. У Дечанима се налази један рукопис, како изгледа XIV века, са животом Дечанског од Цамблаци (слика 1—4).

³⁾ Љ. Стојановић, Натписи и Записи I, стр. 29.

Ca. 2. — Из „Жития С. Деянского“ од Г. Тамбака.
Fig. 2. — De la „Vie de S. Dejaniki“ de G. Tsamblak.

Ca. 3. — Из „Жития С. Деянского“ од Г. Тамбака.
Fig. 3. — De la „Vie de S. Dejaniki“ de G. Tsamblak.

бе даровано им село Манастирић⁷⁾. Кад је Душан, као краљ, нешто доцније потврдио Дечанима очеву хрисовуљу, он овоме протомајстору Борђу и браћи му Доброславу и Николи не само потврди речено село Манастирић, већ им за њихов рад у манастиру и у граду и у другим местима дарова и село Влахињу и кућу при манастиру⁸⁾.

Цамблак вели, да је краљ Дечански близу манастира, а изван овога, подигао цркву посвећену св. Николи. На једноме бакорезу из 1748 год. (сл. 5) ова црква је означена на

ха више Дечина, а о чијем је трошку писао речени триод неки Григорије Јеромонах.

Црква Дечанска није била готова за живота краља Дечанског, те је на довршењу њеном радио Душан после смрти свога оца. Лик краља Дечанског сликан је на три места: у припрати више царских врата; а у цркви на јужноме зиду је насликан како заједно са својим сином Душаном држи цркву. Душан је, осим на овоме месту на јужноме зиду цркве, насликан још на трима местима: на северноме зиду припрате (заједно са цари-

Сл. 4. — Из „Живота С. Дечанског“ од Г. Цамблака.

Fig. 4. — De la „Vie de S. Dëčanski“ de G. Tsimblak.

једноме заравњаку југо-западно од манастира, на коме су пре неколико година откопани темељи једне врло интересантне црквене грађевине⁹⁾. Ну изгледа, да ову цркву нала тражити на некоме другоме месту, а да је на месту, означеноме у бакорезу, била црква три јерарха, јер се у једноме запису 16/17 века спомиње више манастира у „напратишту“ на јужној страни цркве три јерарха¹⁰⁾ а у једноме запису једнога поснога триода у ризици цркве Дечанске¹¹⁾ спомиње се старац Арсеније, јеромонах, који седи у цркви три јерар-

цом Јеленом и сином Урошем), на источноме зиду припрате више царских врата (сам) и у олтарској апсиди параклиса св. Николе (заједно са супругом својом Јеленом и сином младим Урошем).

Несумњиво је један од ктитора цркве био и неки непознати властелин, чији је лик насликан у припрати у северо-источноме травеу на северном зиду. Пошто њега овде на слици св. Борђе приводи Христу, а у горњим деловима тога травеа илустрована је легенда св. Борђа, овоме је властелину, нема сумње,

⁷⁾ Гласник С. У. Д. 12, стр. 58 и сл., стр. 128 и сл.; Савомир С. К. А. 41, стр. 24; К. Jireček, Staat und Gesellschaft III стр. 6. С. Новаковић, Законски споменици стр. 618.

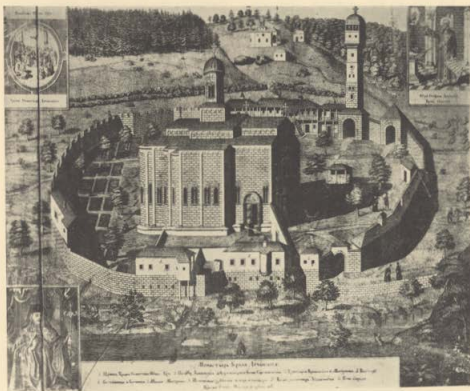
⁸⁾ Св. Новаковић о. с. стр. 649. У једној песми, која се пева у околини Прилепа, вели се, да „краље Степане“ сазнао Дечане, које је знао „неимаре Петре“. Ј. Cvijić, La péninsule balkanique, Paris 1918, p. 440.

⁹⁾ Пера Поповић, Две интересантне основе наших средњовековних цркава („Старица“ IV стр. 225.) Увод. Влод. Р. Пенковић, Црква три јерарха више Дечана („Прилози за књижевност итд. X, 1 стр. 90).

¹⁰⁾ Љ. Стојановић, о. с. VI 9395.

¹¹⁾ под бр. 31.

Сл. 5. — Бакропис из 1748 г.
Fig. 5. — Gravure de 1748.

било име Ђорђе, па би се могла поставити хипотеза, да је у њему насликан *Ђурађ* (Ђорђе) *Остоуша Пећала*, чији се гроб налази овде у припрати ¹⁾. У припрати се налази гроб још једнога члана породице Пећала и то Витосаве, жене Брајка Пећала, а сестричине деспота Оливера ²⁾, што још већма говори у прилог хипотези да је овде насликан члан породице Пећала Ђорђе Остоуша.

Пошто је црква била сазидана, приступило

се изради фресака. С обзиром на врло велики број фигура и композиција, насликаних у припрати и у цркви, посао на изради живописа морао је захватити велики број година и поред тога, што је на живопису могло радити више мајстора. Оба натписа, један у припрати изнад врата на западној страни ³⁾ и други у цркви изнад царских врата ⁴⁾, кажу, да је црква била исликана 1348 год. ⁵⁾. Један други запис вели, да је све довршено 1350 ⁶⁾.

¹⁾ Ваца. Р. Петковић, *Портрете једнога властелина у Дечанима* (Прикази за књижевност, језик итд. XIII, 1—2, 1933 стр. 95—101).

²⁾ Ibidem стр. 99.

³⁾ Натпис гласи: „... Царствителна оузда се и пописа се... нагајскана и сго .а. го цја Стјфана... кнезкога краља Хроша кси (и)и(а)и сраскии и поморскии на помик... ства и кнезкога краља Хроша .г. мв на акто .з. ш. п. п... Упор. Љ. Стојановић о. с. I, 96.

⁴⁾ Натпис гласи: „Изколинни(а) Бјини(а) и несвојинни(а) сго дја на тронци подписа се сн храма Гз на издржистаи на памети и на помик

Гдња Бјма просјекцинига и сфедови(а) и сго и самодржжана кси сраскии и поморскии змаи Стјфана Краља Хроша .г. го нмоу жи бодуи кјина памети на днн сја нго кјескинига и сго и сраскии и пркјескога Гдња .а. го цја Стјфана кси сраскии и гласкии и поморскии змаи и сја нго Стјфана Краља Оурина на ак(те) .з. ш. п. п. и индиста .а. Бз да прости прјелего нгоуина прскниа троудниша се ш жетк сјаи сјкма. Упор. Љ. Стојановић о. с. I, 92.

⁵⁾ Упор. Соменик С. К. А. 41, стр. 22. У Кароначком летопису (с. 1203 г.) се вели, да је црква званика 16 година. *Safarik, Památky* стр. 61.

⁶⁾ Љ. Стојановић, о. с. I стр. 36.

Као што смо већ споменули, краљ Дечански издао је још 1330 год. Дечанима повељу, у којој је манастиру подарио безбројне прилоге, а његов син Душан је доцније ту повељу потврдио, изменивши је у понечему. Цамблак вели, да је већ краљ Дечански поставио манастиру за настојатеља Арсенија, необично добродетелна и у аскетским под-

седним ступцем на западној страни: *вѣстѣ* то «и-и-и» *пѣрѣвѣ* Арсениѣ (последњих пет писмена исписани су на зиду). У јединоме се запису вели, да је овај Арсеније год. 1337 почео писати поуке св. Јефрема¹⁾. Његов лик насликан је на двама местима у цркви: на западноме зиду припате у друштву св. Саве и архиепископа (патријарха) Јоаникија и

Са 6. — Крст цара Душана и крст краља Стефана Дечанског.
Fig. 6. — Les croix de Dušan et de S. Déčanski.

визима прекаљена човека. Први игуман Дечана Арсеније спомиње се и у мало пре споменутом натпису у цркви из 1348 год. Његово име налази се и у јединоме запису из 1340 год., исписаном на грчком језику на једној греди у параклису св. Димитрија (у травеу одмах до северо-источнога травеа), која вежује капител северо-источнога стуба са су-

у протесису цркве. Други игуман Дечана Данил насликан је исто тако у цркви. Одмах се распознаје, да је његов лик познатији од осталог живописа у цркви. У ризници Дечана налази се један крст из 1332 год., за који се у запису вели, да га је Дечанима даровао краљ Дечански (сл. 6²⁾). Други крст из ове ризнице са натписом из 1348 год. даровао је

старине из Дечана и т. д. (Годишњак Музеја Ј. Србије I 1937 г.) стр. 123, који с правом сумња, да је ово првобитни крст.

¹⁾ Љ. Стојановић, о. с. I стр. 29.

²⁾ Ibidem I стр. 28 Упор. Ј. Милковић, Црквене

Дечанима Душан (сл. 6)¹⁾ ну он у садашњем облику свом не може бити првобитан. За време, док је Душан био краљ (1331—1346) писао је неки Добрица за Дечане типик по заповести првог игумана Дечанског Арсенија²⁾.

Душан беше пренео у Дечане тело свога оца³⁾. Гроб краља Дечанског и гроб његове сестре (?) налазе се у западном делу цркве, а у јужној половини њеној. Мошти св. Краља леже и данас у ковчегу северно од олтарских двери. У припрати цркве налази се гробни камен *Марте*, а зване *Витославе*, кћери Угљеше Ненадића, сестричне деспота Оливера, а супруге Брајка Пећала⁴⁾, која је преминула 1374 год. и била је по свој прилици сахрањена овде у Дечанима. У припрати се налази гроб Јефрема званог Ђураћ Остоуша Пећал, који је умро 1377 год.⁵⁾, а ту је и гроб Иваниша Алтоманивића, унука деспота Иваниша, а нећака кнеза Лазара⁶⁾, који је умро у времену 1372—1389 год.

Изгледа, да су после Косовске битке Дечани били пострадали. Када је кнегиња Милица, као монахиња Евгенија, при крају XIV века похитала манастир, нашла га је у жалосном стању, пошто је од Исмаилита био спаљен и опљачкан, а његови метоси су били отади, те се налазио близу запустелости. Тада је она са својим синовима кнезом Стефаном и Вуком, дирићу лепотом места, прикладног монашком животу, даривала манастиру повељу (9. јуна 1397 год.), којом му је повратила сва отета седа и имања⁷⁾. Том приликом она је обновила и велики полијелеј, који виси о кубету, а који је цркви био подарио краљ Дечански. Изгледа да је полијелеј био много оштећен, па га је она обновила, заменивши пропале делове новима⁸⁾ (слика 7).

У ризници цркве налазио се један пролог⁹⁾, писан 1394 год., који приложи Дечанима епископ Варлаам. Год. 1401/2 приложио је цркви Дечанској на дар једну рукопи-

сну књигу игуман Варлаам, а по заповести кнеза Стефана и брата му Вука¹⁰⁾.

У Дечанима се чува једно интересантно масивно звоно (за које се вели, да је донесено из Ђаковице), на коме се налази урезан грчки натпис из год. 1458, који је, највећим делом, тешко дешифриран. Натпис гласи: *Επι ετης .θ. ч .ξβ. Μαστρελενα γον. τδ Δυνας Νικολα υραριττικο. Μ(ι)χ(α)ηλ. Γ(α)βριηλ. Σηλ. Ραφαιλ. † Δεσποτα, Θεο, ο αποστριλας Μιχαηλ τον αρχιγγελον. να φυλαη τον τοπον τδ καστρου τε. τδ απο την χαλ.α.αν κ' απο πασαν κακων παντρον. Нека Мастрелена даровала је ово звоно некој цркви св. арханђела¹¹⁾. Друга половина натписа разликује се од натписа уобичајених на звонима¹²⁾. Игуман Дечански био је и познати Григорије Цамблак, који је писао биографију св. Краља Дечанског¹³⁾.*

У Дечанима се чува још једно звоно, које несумњиво припада XV веку. Натпис на њему гласи: *Си звоно даде старец Иванико благочестив Гли Гргара*.

У једном трбнику у ризници Дечанске цркве¹⁴⁾ записао се год. 1422 неки грешни Давид. У једноме јеванђељу исте ризнице налази се запис, да је писано год. 1494 у Белаји (где се налази пећинска црква, недалеко од Дечана) у дому Пресвете Богородице. Писао га Никандар благословом старца Јевтимија. Изгледа да је у то време у Дечанима била нека врста школе, јер се у једноме запису из год. 1499 вели, да је у Дечане послат поп Милоје, како би научно појати литургију¹⁵⁾.

У XVI веку Дечани се врло често спомињу. Год. 1501. био је игуман у Дечанима Варлаам¹⁶⁾, а год. 1525 Симеон. У поговору једнога празничнога минеја Божидара Вуковића штампаног у Венецији 1538 год. говори се, да је састављач овога зборника служби јероакоп Мојсеј (родом из Будимла) из манастира Дечана¹⁷⁾. Други запис: вели, да је год. 1552

¹⁾ Ibidem Упор. Л. Марковић, о. с. стр. 123.

²⁾ Љ. Стојановић, I, 34. Д-р Л. Марковић, проф. Унив. нашао је у Дечанима копију овог типика, који се разликује од типика архиепископа Никодима.

³⁾ Љ. Дашчевић, Животи краљева и архиепископа стр. 214. Караџићев летопис (Ратајку стр. 61) вели да у Дечанима почивају краљева мошти целе и издвајају сатке марисе. Т. з. Трговићев летопис вели, да у Дечанима почивају краљ. Стефан и сестра му Јелена. Гласник С. У. Д. V стр. 55.

⁴⁾ Ваза. Р. Петковић, о. с. стр. 99.

⁵⁾ Љ. Стојановић, о. с. I, 147; IV, 6070. Упор. Ваза. Р. Петковић о. с. стр. 100.

⁶⁾ Љ. Стојановић, о. с. I, 174. Упор. Ваза. Р. Петковић о. с. стр. 100.

⁷⁾ С. Новаковић, Законски споменици, стр. 655.

⁸⁾ Полијелеј виси о осам ланаца, од којих сваки има по један медаљон са изрезаним натписом. У трима

медаљонима стоји натпис: *С-фн краљ*; у једноме медаљону је натпис: *кон се потрѣди у сина хрѣст*; У двама медаљонима је: *Благочестива Госпи Витница* и у двама: *Благосл. С-фн кнз и Калка*. Упор. Љ. Стојановић, о. с. I, 60.

⁹⁾ Поа бр. 33.

¹⁰⁾ Љ. Стојановић, о. с. I, стр. 65.

¹¹⁾ Д. Анастасијевић, Неколики неонатити грчки текстови (Спаринар XII) стр. 9—10.

¹²⁾ V. O. Millet, J. Pargoire et L. Petit, Recueil des inscriptions chretiennes de l'Aithos, Paris 1904.

¹³⁾ Pavle Popović, Jugoslovenska književnost. Cambridge 1918, 10.

¹⁴⁾ Поа бр. 36.

¹⁵⁾ Љ. Стојановић, о. с. IV, 1499.

¹⁶⁾ Јасиребов у Споменику С. К. А. 41.

¹⁷⁾ Љ. Стојановић, о. с. I, стр. 160—163.

установљено у Дечанима општежиће за бра-
тију, а те године, за игумана Исаију и кључа-

лики дрвени крст, који се налази између оба
саркофага у западноме делу цркве, по за-

Сл. 7. — Поанјезеј.
Fig. 7. — Polykandilou.

ра Василија повеза (прстима) један пролог
јеромонах Мина¹⁾. Год. 1565 израђен је ве-

повести старца Нестора са братијом. Исте го-
дине спомиње се у запису у једноме јеванђе-

¹⁾ Ibidem IV, 6282; запис у рукописном прологу у
Дечанима (Бр. 286). У њему се налази и запис да је те

године пao свег из св. Атанасија Атонског (5 јула) и
држао је три дана.

Виктора, а руком „ласкала“ Димитрија писан је у Јањево год. 1595 при патријарху Јовану један поменик, који се налази у Дечанима¹⁾ у једноме запису из год. 1597 спомињу се јеромонах Сава из Дечана и игуман Стефан²⁾.

Нарочито је интересантан приличан број турских фермана, издатих Дечанима од појединих султана турских у XVI веку³⁾. Они су највећим делом економско-финансијске природе. У једноме султанском ферману из 1506 год. наређује се, да се извиди неки спор око наследника манастирскога имања, као и да субаше и тимариоти не чине никаква насиља манастиру⁴⁾. Једним ферманом из 1516 год. наређује се, да се не стаје на пут развоју гнезда соколова у планини и да се сваке године доносе у Цариград млади соколови⁵⁾. Године 1537 издат је ферман, којим се наређује, да спахије од манастира Дечана не траже данак у робовима и друге дажбине⁶⁾. Један ферман султана Сулејмана (1529—1566) расправља тужбу монаха Дечанског Томе против спахије Толчи Огулу Нуха, који је захтевао рушење цркве Дечанске, пошто се под њом налази златна руда⁷⁾. Други ферман истог султана расправља тужбу Дечанаца због отимања манастирског имања⁸⁾. Ферманом истог султана из год. 1562 наређује се, да се монаси Дечански не сумњиче као убице⁹⁾, а ферманом од 1565 год. допушта се Дечанским монасима, да могу носити оружје¹⁰⁾. Двема ферманима од 1577 год. Дечани се ослобађају десетка на ливаде¹¹⁾. Једним ферманом из 1584 год. наређује се, да тимариоти не присвајају манастирска имања¹²⁾, а ферманом од 1582 год., да се манастир Дечани ослободи глобе¹³⁾. Из год. 1583 сачувана су два фермана: једним се забрањује приређивање панахура код манастира¹⁴⁾, а другим се забрањује полицајцима, да долазе у манастир и ту седе по неколико дана¹⁵⁾.

Многобројни помени из XVII века говоре о веома променљивој судбини манастира Дечана, који се врло често налазио у мучној ситуацији. Они говоре и о великом интересу за

овај манастир. Тако је, према једноме запису из год. 1608, јеромонах Сергије приложио једну чашу Дечанима¹⁶⁾. На крају повеле Стевана Дечанског, која се чува у Државној Архиви, прилепљен је један додаток на хартију, на коме је Атанасије, игуман Дечански, записао, да је у манастир довео воду из реке Бистрице преко многих стрмина и кроз тврдо камење у данима архиепископа пећског Јована при митрополиту Ново Брдском Пајсију, при господару места Јањева Марку „араџи-мџи“ и господару хаџи Мојсеју и господару Георгију. Почео се расецати камен и почео се копати канал 11 марта 1613 год., а свршило се све 25 априла исте године. Игуман Атанасије у овоме своме запису вели, да се на светим тајнама никад не заборавио презвентер Јован и жена његова Стоја. И доиста, на једној мраморној плочи јужно од западног портала, налази се уграбен запис у коме се вели да је год. 1613 поп Јован из Јањева спровео из Бистрице у манастир један канал за воду игуману Атанасију¹⁷⁾. Исти поп приложио је 1615 год. један апостол Дечанима¹⁸⁾. Према једноме запису, доста нејасноме, који је открио г. Ђ. Бошковић, доцент универзитета, на олову, којим је покријено постоље кубета на западној страни а који у његову препису гласи: *Въ лето 7208. м. а. с. и (а) нисе прогѣмла (нѣ) Стѣфан (нѣ) плочѣ*¹⁹⁾ изгледа, да је год. 1628 био у Дечанима игуман Стефан. Год. 1624 браћиа из манастира Ремете (храм св. Димитрија) приложила је Дечанима књигу „Поученија“²⁰⁾. Год. 1635 августа 25. долазио је, ради обављања хиротоније 4 свештеника и 4 ђакона, у Дечане патријарх Пајсије (у пратњи екзисирха Спиридона, архиђакона Михаила, сакеларија Никона, ерзарха Кентириона, попа Василија и још 4 ђакона). Тада су се у манастиру десили епископ Тетовски Никанор и бивши митрополит Скопски Михаил. Игуман у Дечанима био је Јентимије²¹⁾. Сава Дечанац вели да је црква Дечанска прекривена оловом год. 1639 под руководством монаха Кентириона, чији је печат утиснут на оловним плочама²²⁾. Год. 1642

¹⁾ Љ. Стојановић, о. с. IV, 6455.

²⁾ Ibidem I стр. 253.

³⁾ У чашку Сава Дечанин, Високи Дечани (1385—1887), публиковано у „Црквеном Гласнику“ 1887, Лескован, дата је укратко садржина ових фермана у преводу Јастребова.

⁴⁾ С. Дечанин, о. с. под 1) стр. 57.

⁵⁾ Ibidem под 2).

⁶⁾ Ibidem под 3).

⁷⁾ Ibidem под 4).

⁸⁾ Ibidem стр. 71 под 2).

⁹⁾ Ibidem под 3).

¹⁶⁾ Ibidem под 7).

¹⁷⁾ Ibidem стр. 72, под 8 и 9.

¹⁸⁾ Ibidem под 10.

¹⁹⁾ Ibidem под 11.

²⁰⁾ Ibidem под 12.

²¹⁾ Ibidem под 13.

²²⁾ Љ. Стојановић, о. с. I, стр. 274.

²³⁾ Ibidem IV, 6536.

²⁴⁾ Ibidem I, стр. 284.

²⁵⁾ Ibidem стр. 310.

²⁶⁾ Ibidem стр. 330.

²⁷⁾ О. с. год. 1889 (III), стр. 279.

монаха⁷⁾. Год. 1729 глумио је Дечане Ахмет паша при игуману Мелетију, који био родом из села Калудре, узевши 50 гроша због некога монаха Арсенија, који се беше удавио у Бистрици⁸⁾. Год. 1721 децембра 15 завештао је митрополит Вићентије Поповић у својем тестаменту Дечанима 4 дуката⁹⁾. У једноме рукопису, који се чува у Дечанима (нема броја), записао је год. 1721 Герасим Дечанац, да је те године 14 јануара пао снег и држао све до 7 априла, што је било погубно и за људе и за стоку, те су кола сена продавана за пет гроша. У једноме рукописном јеванђељу у Дечанима (под Бр. 280) записао је Василије, јерођакон бившега патријарха Калиника, да је год. 1723 (?) погинуо неки Јосиф. Год. 1725 препоручије патријарх Арсеније митрополиту Карловачком Вићентију проигумена Дечанског Мелетија, који тражи помоћ за манастир Дечане, пошто су дошли до просјачкога штапа, па су монаси хтели побећи, ну Мелетије их је задржао, како Арнаути не би разграбили манастир¹⁰⁾. Један запис из год. 1725 (?) вели да тада паде камење са свода цркве са јужне стране, ну игуман Дечана Михаил подиже срушено камење и утврди га боље, него што је догле било¹¹⁾. Северно од царских врата поред лика Богородице урезан је запис из 1725 год.: *Јован . д . еркс . иш . а .* Год. 1727 маја 24 долазио је у Дечане патријарх Арсеније и записао је своје име у споменутоме поменнику у Дечанима. Исте године приложио је Дечанима један минеј (за месец септембар) капетан Секула Витковић¹²⁾. Год. 1728 приложио је Дечанима један минеј (за децембар) капетан Васо Продановић са женом¹³⁾, други минеј (за мај) неки Алексеј у Шанцу¹⁴⁾, а трећи (за јуни) Васо Николић, оберканетан¹⁵⁾. У једном синаскару у Дечанима (Бр. 26) записао је, да је год. 1727 био у Дечанима епископ поп Василије. Год. 1729 проигумен Дечански Мелетије донео је у Дечане са свога пута у Београд, Будим итд. дванаест минеја¹⁶⁾. Једна рипида у ризници Дечанске цркве је из год. 1630¹⁷⁾. Један интересантан запис више царских врата поред лика краља Дечанског из год. 1732 гласи: *Да се зна кадѣ турѣи ка- халиа кини врата [писан]иу Дечеки Захарија ка ас-*

то . а . с . м . *. На северо-источноме ступцу у цркви (на источној страни) употребао је своје име 1735 год. 19 јануара Веселин Студеничанин: *Грчкии Бисапиъ Студеничанскиъ . аѣи . шариа 19 го .*. Год. 1742 описао је Дечане јеромонах Герасим Милић (из манастира Жупе у Херцеговини) у једноме запису у Дечанима¹⁸⁾. Год. 1743 начинио је у Карловцима златоткани покров за кивот св. Краља у Дечанима по заповести патријарха Арсенија¹⁹⁾. Год. 1745 спомиње се „недостойни“ архимандрит Дечански Јован Георгијевић²⁰⁾. У споменутоме поменнику у Дечанима један запис казује да је год. 1745 фебруара 7 у Дечанима био сликар Ђорђе Стојановић (родом из Свиштова) ради сликања манастира. Запис гласи: *Знати са гда бмъ азъ Георги Стојановиъ азъ графъ во сти шкиталъ глѣма Дечанъ изърисицати манастиръ къ акто 1745 . оѣи . мѣи фѣрѣа . а . дѣи . роѣмъ шт . Свѣтѣиъ житѣиство .* Негов рад се, вероватно, односио на сликање икона²¹⁾. Год. 1747 спомињу се игуман Дечана Захарије, архимандрит Јосиф, десет јеромонаха и један јерођакон²²⁾. Игумена Захарију спомиње и један запис из год. 1751 на олову постоља кубета (на западној страни) који је prepisaо г. Ђ. Бошковић, а који гласи: *аѣи . а . потрѣди се изъзѣмъ Захарија са крѣтишѣи и арѣан чѣлово на припратъ .* Из овога се записа види, да је те године обновљено олово на припрати. И на оловном покривачу западнога портала г. Бошковић је видео један запис исписан крупним словима тамно црвене боје из год. 1751 (*аѣи . а .*). Год. 1752 записао је своје име на зиду цркве патријарх Гаврило: *а . а . с . ѣ .* зѣио еѣди кадѣ приѣи патриархъ писѣи Гаврило . Год. 1753 долазио је у Дечане митрополит Београдски Вићентије Стефановић²³⁾. Год. 1754 на златотканоме покрову, који је 1743 дарио за живот св. Краља у Дечанима патријарх Арсеније IV, потписан је епископ Вршачки Јован Георгијевић²⁴⁾. Год. 1755 митрополит Карловачки Павле Ненадовић препоручије епископима и народу у епископијама Будинској и Пакрачкој Исаију јеромонаху из Дечана, који прикупила милостину за манастир²⁵⁾. У једноме прологу у Дечанима налази се запис да је овај пролог 1756 год

⁷⁾ Ђ. Стојановић, о. с. V 7514.

⁸⁾ Ibidem 7528.

⁹⁾ Споменик С. К. А. 34, стр. 94.

¹⁰⁾ Споменик С. К. А. 51, стр. 133.

¹¹⁾ Ђ. Стојановић, о. с. 7403.

¹²⁾ Ibidem 7602.

¹³⁾ Запис у књизи у Дечанима бр. 84.

¹⁴⁾ Запис у минеју за мај у Дечанима бр. 86.

¹⁵⁾ Запис у минеју у Дечанима бр. 87.

¹⁶⁾ Запис у минеју бр. 82 у Дечанима.

¹⁷⁾ Ђ. Стојановић, о. с. V 7647.

¹⁸⁾ Ibidem II 2852.

¹⁹⁾ Ibidem II 2878.

²⁰⁾ Ibidem VI 10272.

²¹⁾ В. Петковић, Један запис из Дечана (Зборник у част А. Белаша 1937, стр. 50).

²²⁾ Ђ. Стојановић, V 7514; у рукопису у Дечанима бр. 234.

²³⁾ Ibidem II стр. 178; V, 7997 (Упор. Споменик С. К. А. 62, стр. 91).

²⁴⁾ Ibidem II, 2878.

²⁵⁾ Споменик С. К. А. 51, стр. 64.

у споменуте поменнику у Дечанима год. 1779 игуман Данило постави за епископа цркве Дечанске неког Данила, који је био тридесет година у служби, па је по сирти својој (10 јануара 1806 год.) сахрањен у гробу архимандрита Мојсеја иза олтара цркве. Год. 1780 монах Теофила из Дечана дође у манастир св. Арханђела код Скопља и ту отвори школу за свештенике¹⁾. На источноме зиду припрате испод „Лозе Немањина“ уграбана су два записа из 1782 год. Један гласи: „1782 ~~и~~ 29-го дна мѣс. Георги при(д)а) ка си сѣх манастир“. Други гласи: „Зде приде(а) за гршнѣи нѣхъ Іана и д С(т)арога Бабуа поклонити се Бѣгъ і стоиѣ крамо мѣта 1782“. Год. 1785 августа 23 приложила је Дечанима један пролог Г-ѣа Аѣлелина из Бара²⁾. Изгледа, да је година 1786 била година живе делатности на обнови манастира. У једноме писму у Дечанима³⁾ написано је, да су 27 априла те године мајстори почели радити, па су све до новембра радили воденицу на води и две „палате“ у манастиру, ну запали су у дуг. У једној књизи у Дечанима⁴⁾ написано је, да је год. 1788 маја 24 било помрачење сунца. Игуман Данила у Дечанима спомиње се у једноме писму из 1790 год.⁵⁾ Г. В. Торовић, професор Университета, нашао је у једном руском штампаном писму у Пеки запис: „Сво епископъ нѣко кнѣзъ приложи въ(а) [у] Дечанихъ свѣдѣннѣи сѣктонъ архимандритѣи епископъ на сѣлѣхъ и тѣхъ кнѣзъ [у] Дечанихъ] тога приде реченихъ шкѣтѣи на кѣмо кѣмо [у] тога...“

Принесу⁶⁾ у звѣздици епископа Никодима⁷⁾ прѣдѣишнѣи епископъ Акѣа Христава 1790 мѣсѣца новембра 18 догѣа. Северно од царских врата у припрати уграбана су два записа: 1791 Било Поле Антоине Радосавић; 1791 Симо Илић. Год. 1794, поклононо је игуману Дечанском Захарији у Јерусалиму Михаѣа Свето-Печерски један грчки молитвеник (сада под Бр. 892 у Дечанима). У споменуте поменнику у Дечанима један запис вели, да је 1797 год. долазио хали Борђе Петровић из Солуна („градъ Сѣлѣишнѣи“) и „писѣа“ манастиру 69 икона. Један запис, урезан на северо-источном ступцу у арци (на северној страни), вели, да је у Дечане долазио 1798 год. јеромонах Никодим Девички: „1798 ~~и~~ 20

зде приде расѣа Еписѣпъ нѣхъ епископъ(а) Никодимъ стѣа Дечѣишнѣи“. На истоме месту се записало: „1799 ~~и~~ 24-го дна мѣс. Георги при(д)а) ка си сѣх манастир“. На једноме службенику у Дечанима⁸⁾ записао се год. 1798 неки Илија Ђак. Год. 1799 записао се у цркви Богородичиној села Кученишта јеромонах Мојсеј Дечанац⁹⁾. Изгледа да је јужна бронзана врата у припрати дао начинити 1799 год. јеромонах Атанасије, протосинѣла Херцеговачки, јер се на овим вратима (споља) на једној бакарној плочи налази запис: „Атанаси епископъ епископъ прѣдѣишнѣи сто Брѣицѣишнѣи на 1799 годъ епископъ манастирѣа Дечѣишнѣи старѣишнѣи“.

У Дечанима се чувају фермани турски из XVIII века, који су од значаја за познавање прилика у манастиру. Једним ферманом од 1702 год. забрањује се прављење насиља од стране мухамеданаца Дечанима¹⁰⁾, а једним ферманом од 1741 год. наређује се, да се од насиљника одузме све, што је Дечанима насиљно одузето¹¹⁾. И ферманом од 1776 год. забрањује се свако насиље у Дечанима¹²⁾. Брао је значајан ферман из 1778 год., којим се наређује да се не сме стајати на пут оправкама манастира, да се брига о томе остави патријарху¹³⁾. Један ферман из 1779 год. устаје против Гашкога фиса, који манастиру насиљно и против воље братства натура своје људе за манастирскога војводу, како би дограбили манастирско имање¹⁴⁾. Год. 1786 издао је валија у Скадру један ферман, којим забрањује свако насиље према манастиру¹⁵⁾.

У XIX веку Дечани играју важну улогу у средини заробљеног православнога живота. Год. 1800 спомиње се још вредни игуман Дечана Данило¹⁶⁾. У једноме рукописном еванђељу у Дечанима (под Бр. 180) написано је, да је 1802 год. била зла година при игуману Никифору јеромонаху, јер у великој нужди беху због несташнице. Год. 1802 урезао је своје име на северо-источном ступцу (на источној страни): „Грѣшнѣи Сѣла Стѣдѣишнѣи 1802...“ У ризници Дечана налази се једна чаша, коју је 1802 год. радио ковач Јанко, а приложио је неки Богдан из Тетова¹⁷⁾. Јеромонах Теодосије из Дечана дође 1805 год. у манастир Лесново, па пошто затече манастир пуст, он га обнови¹⁸⁾. Игуман Данило спомиње се и 1805 год.¹⁹⁾. Исте год. 1805 нишао је на покло-

¹⁾ Љ. Стојановић, о. с. IV.

²⁾ Запис у једноме прологу у Дечанима бр. 96.

³⁾ Под бр. 98.

⁴⁾ Под бр. 335.

⁵⁾ Љ. Стојановић, о. с. V, 8729.

⁶⁾ Под бр. 309.

⁷⁾ Ваца, Р. Петковић, Старице 1923, стр. 23.

⁸⁾ Сава Дечанац, о. с. 1887, стр. 73 под 21.

⁹⁾ Ibidem под 22.

¹⁰⁾ Ibidem, стр. 74, под 23.

¹¹⁾ Ibidem под 24.

¹²⁾ Ibidem под 25.

¹³⁾ Ibidem под 26.

¹⁴⁾ Љ. Стојановић, о. с. II стр. 316.

¹⁵⁾ Л. Марковић, о. с. стр. 122.

¹⁶⁾ Љ. Стојановић, о. с. II стр. 330.

¹⁷⁾ Ibidem.

¹⁸⁾ Ibidem.

¹⁹⁾ Ibidem.

њење св. Гробу у Јерусалиму јеромонах хаџи Максим Дечанац³⁾. Према једноме запису у споменутоме поменику у Дечанима год. 1806 у месецу јануару неки Ђока Чокић даровао је Дечанима 8 њива, 2 куће, 3 ливаде, гумно и још једну кућу. Тада је у Дечанима игуман био споменути хаџи Данило, а од братије се спомињу Захарија, Мојсеј и Методије. Исте

Јозиније⁴⁾. По наређењу ове двојице, архимандрита Данила и игумана Захарије, писани су у Дечанима „Служба и Акатисти св. Краљу Дечанском“ и ту су насликани и њихови портрети (слика 9, 10)⁵⁾. Обојица су год. 1813 приложили једно јеванђеље Хиландару⁶⁾. У једноме јеванђељу у Дечанима (Бр. 171) у једноме запису спомиње се 1813 год. јеромонах

Сл. 9. — Игуман Хаџи-Данил.
Fig. 9. — Hegoumène Hadji-Daniel.

године записао се у цркви: „1806 шћѣѣ Но-
акниѣ Стѣгериѣ“⁷⁾. Год. 1810 још је у Де-
чанима био игуман хаџи Данило, за кога те
године 30. септембра беше откупио „Беседа
Јована Златоустога“, које Турци беху упљач-
кали у Студеници, хаџи Захарија Дечанац⁸⁾.
Год. 1811 речени игуман хаџи Данило постао
је архимандрит у Дечанима, а за игумана је
произведен јеромонах Захарија. Обојицу је
рукоположио митрополит рашко-призренски

Теодосије Дечанац. Један натпис на иконо-
стасу параклиса св. Димитрија вели, да је
овај иконостас довршен при архимандриту
хаџи Данилу и митрополиту Јоаникију, а тру-
дом игумана хаџи Захарије 2. новембра 1814
год. Помоћници су били јеромонаси Василије
и Мелетије. Један запис у Патријаршији Пе-
ској из 1817 год. вели, да су те године због
арнаутског зулума побегли из Дечана у Па-
тријаршију игуман хаџи Захарија и архиман-

³⁾ Запис у књизи Новог Завета у Дечанима
бр. 166.

⁴⁾ Запис у књизи „Беседа Јов. Златоустога у Де-
чанима бр. 181.

⁵⁾ Љ. Стојановић, о. с. VI 9188.

⁶⁾ Под бр. 180 у Дечанима.

⁷⁾ Љ. Стојановић, о. с. V, 8010.

дрит хаџи Каленик³⁾. У једноме запису од 1818 год. спомиње се Дечански јеромонах Мелетије који је купио један триод⁴⁾. Исте године у једноме служабнику у Дечанима⁵⁾ записао се игуман Дечански хаџи Захарија. У једноме псалтиру у Дечанима налази се запис, да је год. 1819 јуна 29 у Дечанима рукоположен јерођакон Дечански Самуил⁶⁾. Ове

сродник Црногорског митрополита Петра Петровића Његоша, који је живео 120 година, а још раније га је у игуманству био заменио његов ученик хаџи Захарије⁷⁾. Запис у проскомидији цркве зове га другим ктитором Дечанске цркве. Он је сахрањен у Дечанима. Год. 1821 постављен је у Дечанима за архимандрита Калиник Дечанац⁸⁾. На једноме

Са. 10. — Игуман Захарија.
Fig. 10. — Hegoumène Zacharias.

године 1819 ишао је у Цариград игуман Дечански хаџи Захарија и тамо је постављен за митрополита рашко-призренског и скендерског⁹⁾. Год. 1820 обешена су два Дечанска монаха у Новом Пазару и један Дечански монах у Приштини¹⁰⁾. Исте 1820 год. умро је у Дечанима обновилац манастира и његов дугогодишњи игуман архимандрит Данило,

ступцу у цркви налази се урезан један запис из 1822 год.: „Знати си кади приди Захарија савјетник на 1822 стјого миста сего мѣа Дечана II раск Хрис кур Захарија мѣа .а. дѣла мѣа Мѣа мѣа“. На истом ступцу урезан је и један запис из 1826 год.: „Јеромонаху Игнати Дечанца а родомъ шт грчка зимаа ади приди на 1826 мѣ манастирѣ“. У једноме слу-

³⁾ Ваза. Р. Петковић. Натписи и записи (Стари-вар 1924—25, стр. 27).

⁴⁾ Триод се налази у Дечанима под бр. 131.

⁵⁾ Пош бр. 309.

⁶⁾ Псалтир се налази у Дечанима под бр. 107.

⁷⁾ Љб. Стојановић, о. с. VI, 9095.

⁸⁾ С. Дечанац, о. с. 1887, стр. 135.

⁹⁾ Ibidem, стр. 101; Љб. Стојановић, о. с. VI, 10453.

¹⁰⁾ Љб. Стојановић, о. с. VI, 9108.

жабинку у Дечанима¹⁾ у једноме запису из год. 1827 спомињу се јеромонаси Каленик и Гаврила. Год. 1830 марта 15 умро је владика рашко-призренски хаџи Захарија, негдашњи игуман Дечански и сахрањен је у Дечанима иза олтарске апсиде²⁾. Њега је у игуманству био заменио његов друг протосињел Калиник, а овога Теофила³⁾. Један запис у псалтиру под бр. 97 у Дечанима вели, да је 23 априла 1834 год. саграђена горња „палата“ у Дечанима при игуману Теофилу, а трудом јеромонаха Герасима. При игуману Теофилу сазидао је трошком српскога кнеза Милоша Обреновића год. 1836 августа 2 у Дечанима конач⁴⁾. То је једно велико здање у Дечанима са тремом на дрвеним стубовима и са једном шареном собом, која се зове Милошева соба⁵⁾. После Теофила игуман у Дечанима постао је Герасим звани Мали. Натпис у проскомидији цркве вели да је после игумана Теофила настао игуман Герасим 1837 год. Овај је подигао два омања конача на спрат са по десет соба⁶⁾. У једноме запису једнога псалтира у Дечанима⁷⁾ спомиње се год. 1839 јеромонах Агатангел Дечанац при игуману Герасиму Малом. Игуман Герасим спомиње се и у једноме запису од 26 децембра 1840 год. у једноме псалтиру у Дечанима⁸⁾. Једну библију у Дечанима купио је у Приштини 1841 год. маја 25 Агатангел, јеромонах Дечански⁹⁾. После Герасима дошао је за игумана у Дечанима хаџи Григорије, а овога је наследио Антим¹⁰⁾. Овај Антим био је настојатељ у манастиру већ год. 1845¹¹⁾. Ове год. 1845 повезао је један пролог у Дечанима јеромонах Захарија Дечанац¹²⁾. На једноме ступцу у цркви урезан је један запис из 1847 год.: „К(о)ч(о) Г(и)с(л)ав(и)к(а) ко(г)да приде на 1847“. Год. 1848 новембра 21 примио је монашки чин позицији јеромонах Дечански Мелетије чије је мирско име било Михана Ђорђевић¹³⁾, а исте 1848 год. августа 15 рукоположио је за јерођакона позицији јеромонаха Дечанског Анађија (мирским именом званог Антоније Поповић) епископ Јепољски Антим¹⁴⁾. Споменути монах Дечански Мелетије рукополо-

жен је за јеромонаха 8 новембра 1849 год. од Софискога митрополита Пајсија¹⁵⁾. Ове године 1849 јуна 29 приложан су Дечанима кнез Александар Карађорђевић, „правитељство српско“ и митрополит српски Петар нов кивот за мошти св. Краља и тада је стари кивот смештен у овај нови¹⁶⁾. Год. 1851 спомиње се у Дечанима игуман Антим, при коме је митрополит рашко-призренски Партеније поставио у Дечанима за јерођакона Партенија Живановића, коме је исповедник био епитроп јеромонах Агатангел¹⁷⁾. Исти митрополит Партеније рукоположио је за јеромонаха јерођакона Дечанског Анађија 29 маја 1851 год.¹⁸⁾. Споменути игуман Антим подигао је још један спрат на коначу хаџи Данила у Дечанима, који је већ био на спрат¹⁹⁾. Један запис из 1856 (?) год. утврђен на северо-источном ступцу, вели: „1856 (?) го 10 октобра побине се Дечанци Истинићани тако би страхан бои погинуше 20 души“. На истоме ступцу утврђен је један запис из 1857 год.: „1857 марта 7-го ки свали е(к)тар(х) и м(е)лан о(а)с(о) е(д)н(а) ц(р)кви на з(а)мак“. „360г овога исте 1857 год. у месецу јулу трудом архимандрита Дечанског Серафима Ристића Тетовца (наследника игумана Антима) и проигумана Антима Седларовића из Драголевца са епитропима Ђирилом Андрејевићем из Беога Поља (близу Пећи) и Агатангелом Ристићем Велешанином („Б(е)л(а)л(а)“), а о трошку српске владе, почела се црква у Дечанима обнављати оловним покровом. Старо је олово скинуто, а новог олова је купљено више од 4000 ока. Све је било покривено до 1 августа 1858 год.“²⁰⁾ О овом обнављању оловног покрива на цркви говори и натпис на средњем крсту, постављеном озго на припрату цркве, који је преписао г. Ђ. Бошковић, „Вр. 1857-л(е)та—Почетак сен крест метну се на припрату црквоним на средне воз кров настојанијем архимандрит(а) Серафима са епитропима Антонином и Агатангелом и... проче братија в(с)е общ(е) цела црква изнова покри се оловом—Конец 1858 августа“. Из натписа се, дакле, види, да је почетак обнав-

¹⁾ Под бр. 309.

²⁾ Љ. Стојановић, о. с. VI 9188.

³⁾ С. Дечанац, о. с. 1887, стр. 101.

⁴⁾ Ibidem, стр. 230.

⁵⁾ Ibidem.

⁶⁾ Ibidem, стр. 247.

⁷⁾ Под бр. 115.

⁸⁾ Под бр. 97.

⁹⁾ Запис у једној библији у Дечанима бр. 178.

¹⁰⁾ Сава Дечанац, о. с. 1887, стр. 101.

¹¹⁾ Запис у књизи „Беседа Јов. Златоустог“ у Дечанима бр. 182.

¹²⁾ Запис у једноме прологу у Дечанима бр. 73.

¹³⁾ Запис у једној књизи „Житија светих“ у Дечанима бр. 70 и у једној књизи „Поученија“ у Дечанима бр. 189.

¹⁴⁾ Запис у споменутој књизи „Поученија“ бр. 189.

¹⁵⁾ Запис у споменутој књизи у Дечанима бр. 70.

¹⁶⁾ Сава Дечанац, о. с. 1889, стр. 279.

¹⁷⁾ Запис у једноме прологу у Дечанима бр. 73.

¹⁸⁾ Запис у књизи „Поученија“ у Дечанима бр. 189.

¹⁹⁾ Сава Дечанац, о. с. 1887, стр. 247.

²⁰⁾ Запис у једноме трилоу послом у Дечанима бр. 34. Запис је написао архимандрит Серафим.

дања оловнога покроба био 1857 год. а завршетак у августу 1858 и да је архимандрит у манастиру тада био Серафим Ристић, наследник игумана Антима. Само је на кубету остао првобитни покров¹⁾. Овај Серафим купио је за манастирске метохе куће у Приштини и у Пећи. Он је написао дела: „Споменаци Дечански“ и „Плач Старе Србије“²⁾. Дечани су имали многобројне метохе: у Сарајеву, Новом Пазару, Белом Пољу, Новој Вароши, Пећи, Гориочи, Баковици, Призрену, Приштини, Гилану, Скопљу, Тетову, Штипу, Врању, Софији, Пироту, Нишу, Лесковцу итд.³⁾. Год. 1857 долазио је у Дечане познати А. Гилфердинг, тадашњи руски конзул у Сарајеву и однео је из манастира три књиге⁴⁾. Архимандрита Серафима заменио је у игуманству Агатагел⁵⁾. Год. 1860 спомиње се као архимандрит и игуман Дечана Кирил Андрејевић, који се те године бавио у Русији са епитропом Агатагелом Ристићем и донео је у манастир неке књиге, које Дечанима подарише царица руска Марија Александровна и митрополит Кијевски Исидор⁶⁾. Једно јеванђеље у Дечанима (Бр. 282) писао је ђак Симон 1861 год. Један запис у једној

књизи у Дечанима⁷⁾ вели, да је год. 1863 месеца јула долазио у Дечане (из Пећи) паша Нишевачки са 150 људи, да је у Дечанима ручао, па продужио пут у Баковицу. Други запис из 1866 год. угребан на северо-источном ступцу у цркви (на северној страни) гласи: „1866 доки, 10 деђи Маметџ паша сасџ конскомаџ вџдари на Пришти то потиан(?) и потира свргнџа“. Год. 1867 умро је архимандрит Дечански Серафим Ристић и сахрањен је у Дечанима⁸⁾. Игуман Дечански архимандрит хаџи Кирил обновио је конак у Хочи и подигао је ту огроман подрум, пошто у Хочи има преко 20 манастирских винограда, међу којима је један Душанов⁹⁾. Један запис урезан на северо-источном ступцу у цркви из 1868 год. гласи: „1868 дџе: 17 коџ долазили з пашџ... на конакџ з манастир“. Архимандрит Дечански Кирил умро је 1875 год.¹⁰⁾

Влад. Р. Петковић.

Примедба. Хисторија Дечана последњих 70 година није овде за сада узимана у обзир, пошто се сматра као савремена.

¹⁾ Сава Дечанич о. с. 1889 стр. 316.

²⁾ Ibidem 1887 стр. 247.

³⁾ Ibidem стр. 279.

⁴⁾ Ibidem 1889, стр. 130.

⁵⁾ Ibidem 1887, стр. 101.

⁶⁾ Записи у књигама (гридоима) у Дечанима бр. 214 и 134.

⁷⁾ пох Бр. 256.

⁸⁾ Лб. Стојановић, о. с. VI, 10512.

⁹⁾ С. Дечанич о. с. 1887, стр. 248.

¹⁰⁾ Лб. Стојановић о. с. VI 10516.

АРХИТЕКТУРА

Положај манастира.

На самом улазу у живописну клисуру Дечанске Бистрице, на уском, недовољно развијеном платоу на десној обали реке, која продире кроз крајње оброне Копривника, на северу и Богиневице, односно Проклетија, на југозападу, — стварајући тако најприроднију саобраћајну везу између централног дела Метохије и Лимске долине, — у пределу обрастлом питомим кестенима и четинарима (сл. 2, 3, т. XVII, XVII-a), изабрано је место на коме ће се подићи један од највелелепнијих српских споменика, — манастир Дечани. У Дечанској повељи има помена како је ово место изабрао још св. Сава¹⁾, али како није стигао за живота да на њему подигне цркву. Избор је заиста био првокласан! Место је изванредно! Богатство природе велико! Неколико корачаји одавде, на левој обали реке, наспрем самога манастира, налази се јак извор киселе воде, за коју се у средњем веку свакако држало да, са благословом Божијим, лечи од свију болести. Клисура реке, која се све више сужава ка западу, постаје дивља и сурова, са стрмин, окомитим, неприступачним литицама (сл. 120), подесним за усамљенички, аскетски живот, и богатим одличним шареним мермером, изванредно погодним за обраду и зидање. Супротно томе, источно од манастира, пружа се широк, плодни плато Метохије (т. XVII), који је у изобилју давао храну и вино, неопходне потребе за овоземаљски, макар и монашки живот.

¹⁾ Вили ранје, у историском делу, стр. 1/6.—*Dr. M. Vasić* приказе помену Савина имена у Дечанској хрисовули верско-политички значај, — Ж. и Л., стр. 76. Она претпоставка може да буде сасвим логична, када се узме у обзир сав знањ Савине личности за Српску православу цркву. Није никак немогуће да је Сава стварно ово место и изабрао, да би, као што је то урадио у Стону и на Преслави, у Бочи Которској, једним нашим

Најзад, Бистрица је своју ни лети неуслаћу енергију претварала у окретање многобројних манастирских воденичних каменова, погодним зајажаванњем топила баште и засаде и увек, нарочито у посне дане, давала изврсну горску пастрмку.

Манастирско двориште и конаци.

Сама црква опасана је данас са свију страна грађевинама и високим каменим зидом (сл. 1—6, т. XVII, XVII-a). Улаз у манастир налази се на југозападној страни, најмање изложеној спољним нападима, а брањен је снажном улазном кулом (сл. 1, А), о којој ће доцније бити поново речи. Северно од улаза налази се гломазна грађевина, такозвани Призренски конак (сл. 1, В, 4), подигнут можда 1834 год.²⁾, — по традицији на темељима неке старије грађевине, — који се под тупим углом везује са старом трпезаријом, чији доњи део потиче вероватно из 14 века, док јој је горњи преправљен изгледа прво у 18-ом, а затим, под краљем Милоаном, крајем 19-ог века (сл. 1-С, 4, 111—113). На истоку се затим пружа „стара архимандритија“ (сл. 1-Д, 5) која, позније преудешавања, потиче можда из 16-ог или 17-ог века, а на коју се најзад надовезују гостинске просторије Милошевог конака — из 1836 год.³⁾ — са широким дрвеном терасом (сл. 1-Е, 5, 6). Између овог конака и цркве израђена је, вероватно у 19-ом веку, једна куманастиром обележио крају јужну границу српске државе, онкако како су још давно пре њега наши владари, према Барском ролослову, обележавали границе својих држава, — *Н. Радојчић*, Гласник Српског научног друштва, XV—XVI, стр. 7.

²⁾ Вили ранје, стр. 17.

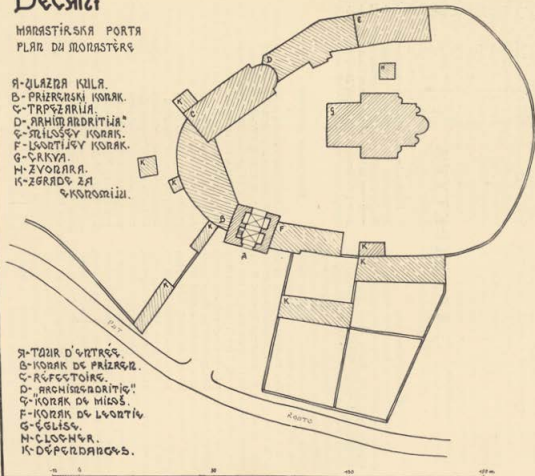
³⁾ Вили ранје, стр. 17.

Десяни

МОНАСТІРСКА ПОРТА
ПЛАН ДУ МОНАСТІРЦЕ

А-УЛАЗНА КУЛА.
Б-ПРИЗРЕНСКИ КОРАК.
В-ТРОПЕЗАРІЈА.
Д-АХИМАНДРИТИЈА.
Е-МИЛОШЕВ КОРАК.
Ф-ЛВОНТИЈЕВ КОРАК.
Г-ЋРКВА.
Н-ЗВОНАРА.
К-ЗГРАДЪ ЗА
ЋКОНОМИЈУ.

А-ТОУР Д'ЕНТРЕ.
Б-КОРАК ДЕ ПРИЗРЕН.
В-РЕФЕКТОАР.
Д-АХИМАНДРИТИЈА.
Е-КОРАК ДЕ МИЛОШ.
Ф-КОРАК ДЕ ЛВОНТИЈ.
Г-ЋЛИЦА.
Н-ЋЛОЧНА.
К-ДЕФЕНДАНДЪС.

Сл. 1. — Приближна скица манастира.
Fig. 1. — Croquis approximatif du monastère.

ла-звонара (сл. 1-Н, 6), која са северне стране врло јако заклања саму цркву¹⁾). Источна и јужна страна порте обухваћене су такође познијим зидом, вероватно из 19-ог века. Уд овај зид, са јужне стране цркве, недалеко од улаза, прислоњена је новија грађевина, намењена гостима, названа Леонтијев конак (сл. 1-Г). Са спољне стране јужнога и западнога зида налази се засебно двориште са зградама за економију (сл. 1-К).

Један јаз, одвојен од Бистрице на неколико стотина метара од манастира, скреће по крај саме улазне капије, пролази испод Призренског конака, у коме је смештена примитивна воденица, тече покривеним каналом кроз двориште и испод Милошевог конака одази у Бистрицу. Поред тога 1613 год. доведена је вода и у само двориште, где и данас тече кроз један мали шедван са западне стране цркве²⁾).

На једином бакорезу са краја прве половине XVIII века³⁾ (истор. део, сл. 5), диспозиција појединих зграда слична је у главним линијама данашњој. Разлике ипак има. Тако су израћене две међу собом сличне улазне капије, а изнад јужније висока звонара. Бојим се да ова последња није плод резбареве фантазије, који је на основу Данилова Житија

Сл. 2. — Југоисточни изглед манастира.
Fig. 2. — Vue sud-est du monastère.

Сл. 3. — Израд манастира са сепера.
Fig. 3. — Le monastère vu du côté nord.

¹⁾ Ова је звонара порушена приликом рада на конзервирању цркве, 1937—39.

²⁾ Види раније, стр. 10 (Лб. Ст. бр. 6336). Овај шедван премештен је 1938 год. на с. з. страну цркве, крај самих конака.

³⁾ П. Ј. Поповић у Старинару, IV, стр. 227, каже да је овај бакорез рађен 1745 год. Нитис пак, који

црта, излази се на бакорезу Патријаршије, у Пешу, а на овоме, који представља Дечане, нема ничег сличног. По томе пак, што је на бакорезу представљен патријарх Арсеније IV Шакабента, може се закључити да је рађен између 1741 и 1748 год. Судећи по обради, радио га је свакако Георгије Стојановић, који је резбо и овај из Пешке Патријаршије.

краљева и архиепископа српских¹⁾, а свакако и по традицији, која је вероватно била сачувана у манастиру, знао да је изнад капије била израђена звонара. — Призренског кона-

раздвојена широком улазном капијом, дугачка зграда, назначена у легенди као воденица, гостионица и болница. — Североисточно и јужно од цркве виде се неке грађевине

Сл. 4. — Призренски ковак и трпезарија.
Fig. 4. — Le konak de Prizren et le réfectoire.

ка, Милошевог конака и данашње звонаре, уопште нема. Стара архимандритија није спојена са трпезаријом, — која је овде названа „Палата краљевска“, — од које се

које више не постоје. Двориште је подељено једним зидом који иде од северозападног угла цркве до западног угла трпезарије²⁾. Судећи по диспозицији зграда на северозапад-

Сл. 5. — Југоисточни део трпезарије, архимандритија и Милошев ковак.
Fig. 5. — Coin sud-est du réfectoire, l'archimandrite et le konak de Miloš.

источно види једна мала зградаца названа „трпезарија краљевска и магритица“, а до ове,

¹⁾ Види раније, историјски део стр. 1, 2.

²⁾ Још седамдесетих година прошлог века двориште је био испреграђивано зидовима. — М. С. Ми-

ној страни цркве, као и по њиховом именовању у легенди, изгледа ми да је гравура ра-
дојанах, Путковне дела праве (старе) Србије, III, 1877, стр. 21.

ђена напамет, по сећању, ма да се исто тако мора закључити, по општој сличности црте-

жа цркве са оригиналом, ма да сликар Дечане морао и лично видети.

Црква

Главна задужбина једне од најтрагичнијих личности нашег средњег века, човека коме су тако свирепе судили и отац и син, Стефана Дечанског, — мајсторско дело Которанина фре Вите, рађено под врховним надзором „другог ктитора“, архиепископа Давида II, дечанска црква је несумњиво највећи и најмонументалнији од свију очуваних српских и јужнословенских средњовековних споменика¹⁾.

Основни склоп грађевине.

Дечанску цркву сачињавају три јасно различита дела. Средишњи, најпотпуније развијени део, образује храм, — наос; са његове источне стране налази се олтарски простор, док је са западне стране израђена припрата, — нартекс. Наос је најшири и највиши, а поред тога је крунисан куполом; нартекс је сразмерно далеко нижи и ужи, док је олтарски простор, који захвата исту ширину коју и нартекс, још нижи (сл. 7, 8, т. I—IV, XVIII—XXIII).

Храм, — наос, — најшири део грађевине, подељен је на пет бродова. Три средња рашчлањена су на по два травеја. Код крајњих бочних бродова ова је подела удвојена интерполацијом мермерних стубова, између средишњих стубаца и крајњих насприних пиластера, на попречним зидовима. Оба травеја средњег брода готово су потпуно квадратна. Травеји суседних бродова, ужи од средњег, издужени су у правцу подуже осовине; источни су травеји овде ужи од западних. Код крајњих бочних бродова подужне стране травеја краће су од попречних. Поред тога крајњи бочни бродови, завршавају се на источној страни по једном апсидом, изнутра полуокружном, а споља сегментастом. Зид је на овоме месту сасвим неправилан, то јест на споју између апсида и бочних зидова олтарског простора неормално пун, а на супротној спољној страни веома танак.

Да би апсиде биле што јаче избачене уопште оне се у унутрашњости завршавају готово у равни спољне стране источних зидова крајњих бочних бродова, тако да је спој из-

Сл. 6. — Улаз у архимандритију. Малешев конак и звонара, порушена 1937.

Fig. 6. — Entrée de l'archimandrite, le konak de Miloš et le clocher, détruit en 1937.

међу апсиде и зида веома слаб. Код јужне апсиде неимар је покушао да спој у неколико ојача на тај начин што је њезин југоисточни унутарњи утао повукао више на запад, на рачун крајњег источног травеја, који је услед тога постао неправилан (т. II). Између апсида и крајњих источних травеја уметнут је по један кратак правоугаони простор да

¹⁾ О архитектури Дечана писао је до сада мање или више опширно: *Геловић Јосиф*, *Кршишак*, *Дечански православ*, Нови Сад, 1852; *Ivan Kukuljević-Sakcinski*, *Slavnik*, Zagreb, 1859, стр. 203—206; *A. Gailardier*, *Bosnien*, Герцеговина и Стара Србија, Петербург, 1859, стр. 185—191; *M. S. Milošević*, *Путеница ала правне* (старе) Србије, III, 1877, стр. 24—26; *Сана Дечанца*, *Високи Дечани*, Црквени Гласник, I, 1887, Лесковац, стр. 25—26; *А. Стефановић*, *Стара српска црквица архитектура*, С. К. Гласник, за 16 мај 1903, стр. 128; *И. Мисребова*, *Споменик*, II рац. XLI, 1901, стр. 20; *G.*

Millet, *L'ancien art serbe*, Paris, 1919, стр. 68 и *L'art byzantin chez les Slaves*, I, стр. 184; *M. Bacht*, *Жича и Лазарица*, стр. 76; архимандрит *Леополд Николчић*, *Сав краљ Стефан и задане Високих Дечана*, 1931; *Е. Мано-Зиси*, *Дечани*, 1934; а најпотпуније *А. Дероко*, *Гласник Српског научног друштва*, XII, 1933, стр. 135—146. Покоји *Андра Стефановић* био је детаљно проучио Дечане и о њима говорио у својој приступној академској беседи, 7 марта 1920, која међутим није штампана — *Годишњак* С. К. Академије, XXVIII, стр. 204.

би се њиме савладала јачина источних зидова и апсиде што више изабацие упоље. Апсиде су на тај начин изнутра обухваћене неком врстом оквира, чији се луци повијају по кривини полукалоте. Апсида северног брода спојена је нижим отвором са простором проскомидије. Услед тога унутарња полукружност апсиде манифестује се потпуно тек у њезином горњем делу.

Њавају параклис св. Николе. Источни травеји средњих бочних бродова намењени су певницама (т. I).

Олтарски простор захвата приближно исту ширину коју и три средња брода наоса, а дели се и сам на три брода, који, сваки за себе, чине по један травеј. Сви бродови леже у продужетку средњих бродова храма, а завршавају се са источне стране и споља и из-

Сл. 7. — Iстраа граве са југостока

Fig. 7. — L'Église vue du sud-est.

Photo, R. P. Antonije Milisavljević.

Секције зидова, које одговарају појединим травејима, олакшане су по једном пантком правоугаоном нишом, тако да изгледа као да пиластери у двојном одскоку излазе из зида. Лице средњих пиластера на бочним зидовима храма шире је од лица суседних пиластера. То долази услед тога што при одговарају ступцима, а други стубовима.

Ступци под куполом имају у основи по два кратка крака, који се сучељавају под правим углом. Њима је разуђеност појачана и пиластрима, који се налазе на свика њиховим странама.

Ступци између средњих и крајњих бочних бродова су крстообразни.

Мермерни стубови између средњих и крајњих бочних бродова су осмокрастни.

Паралелним плочама одељени су међу собом травеји средњих бочних бродова, а тако исто и по два источна травеја крајњих бочних бродова од суседних травеја средњих бродова. На тај начин у северном бочном броду два крајња источна травеја образују засебан параклис, посвећен св. Димитрију, док два одговарајућа травеја у јужном броду сачи-

нутра полукружним апсидама, нешто ужега пречника. Средња апсида дубља је од свога полупречника за јачину источнога зида. Карактеристично је да се средњи брод, — главни олтар, бема, — који је најшири и највиши, шири ка источној страни, док се бочни бродови услед тога сужавају. Северни брод служи за проскомидију, а јужни, који је пуним зидом одвојен како од беме тако и од храма, употребљен је као ђаконикон, односно данас као манастирска ризница. У овај се простор улази вратима која воде из беме. После рата отворен је, рушењем зида, и један мањи пролаз из наоса, те је тако на овоме месту прилично јако оштећена сама црква (т. I). Ваконикон је подељен једном лаквом дрвеном међуспратном конструкцијом, на два спрата (т. IV)⁴. Ово је решење свакако привремено и ако је само дрво вероватно накнадно мењано, јер овде једино имамо у истој вертикалној осовини два прозора, један изнад другог, на јужној фасади (т. IV, XX)⁵.

У североисточном углу проскомидије и у оба јужна угла ђаконикона израђен је по један угласти пиластер без стварног конструк-

миравобетонском (!), а зидови (сл. 14), на којима није било фреска, омактерисани су и окречени.

⁴ Јуришић, стр. 41, каже да је доњи спрат посвећен Вавелеву, а горњи Покрову Богородице.

⁵ 1938 ова је дрвена конструкција замењена ар-

тивног значаја, јер се завршава у висини основне свода, не играјући никакву улогу у његовом развијању.

Ако се пак погледају три средња брода наоса, у саставу са олтарским простором, добија се у основи, — услед решења централног простора, изнад кога се издиже кубе, — приближна слика уписаног крста, са међусобно јасно одељеним травејима. Нагласимо одмах

Оријентација цркве. Црква је оријентисана готово потпуно ка Истоку. Главна осовина једва да за неколико степени скреће ка северу (т. II). Ако је приликом постављања темеља оријентисање извршено према сунцу, онда би се одавде смело закључити да је са грађењем отпочето нешто после пролетње еквиноције, — 21 марта, — када сунце почиње да се рађа на североисточној страни¹⁾.

Сл. 8. — Југозападни изглед цркве 1939 год., по завршеним радовима на њеним осигуравању.

Fig. 8. — Vue sud-ouest de l'église, après la terminaison des travaux de restauration, en 1939.

да се ово решење даје опазити само у основи и да се у горњем делу, у сводовима, потпуно губи, услед тога што су темена сводова у бочним бродовима наоса на истој висини, док су сводови бочних бродова олтарског простора нижи (т. II, В—В').

Припрага је тробродна. Ширина њених бродова одговара ширини средњих бродова храма, услед чега јој је целокупна ширина равна ширини олтарског простора (т. I, II). Четири мермерна стуба, којима на зидовима одговарају пиластри, деле пак целокупну њезину унутрашњост на девет, односно сваки брод на по три травеја. Травеји средњег брода су правоугаони, док се код бочних бродова приближују квадрати.

¹⁾ Једна интересна констатација, коју је арх. М. Коруповић учинио 1938 год., приликом испитивања темеља, може ову претпоставку правично да потврди. Горњи део цркве изгледа ниже, као да је укосе померен, као да је „шескопа“ према темељима, и то тако да су југозападни и северозападни углови отишли за неколико сантиметара на југ, а североисточни и југоисточни за неколико сантиметара на север. Овој појави изгледа се следеће објашњава: темељи су почели изгледати у пролазе, и била су оријентисана тачно према месту на коме се рађао сунце. Када су завршени и када је

Правилност основе је иначе изванредно изведена. Димензије на јужној и северној половини, према главној осовини, поклапају се често у сантиметар, а разликују највише само за по неколико сантиметара. Једина нешто јаче испољена неправилност јавља се, као што је већ раније речено, у источној травеји крајњег јужног брода.

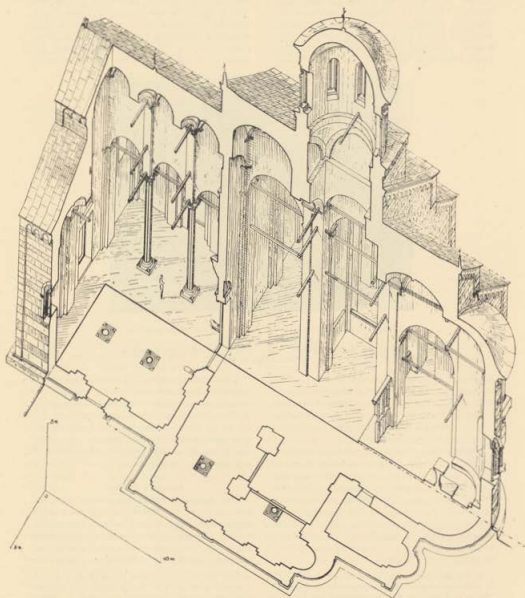
Сводови и луци.

Сви травеји у храму одвојени су међу собом полукружним луцима, разанетим између зидних пиластера и наспрамних самосталних носача, или непосредно између ових. Плитке нише, односно удубљења у зиду између пиластера, засведене су луцима који имају горе

требао отпочети са изграђеном зидова сунце је већ почело да се рађа северније. Тада је можда неки непаљиви привослављан, — мислим онда на Давида II, — тражио да црква буде тачно оријентисана према сунцу, што је и учинио на тај начин што су знакови нешто мало закосени према темељима. — О питању оријентације цркве видети већма продубљен чланак G. Gerola, *L'orientazione delle chiese di Ravenna antica*, у *Rivista del R. Istituto d'Archeologia e Storia dell'arte*, год. V, књ. III.

затупљен, а у нартексу готово потпуно правилно развијен преломљени облик. Попречни

осталих простора наоса и олтара, — који су шири од пиластера под собом (т. I, II). Нале-

Са. 9. — Изометријски пресек цркве; 1:200.

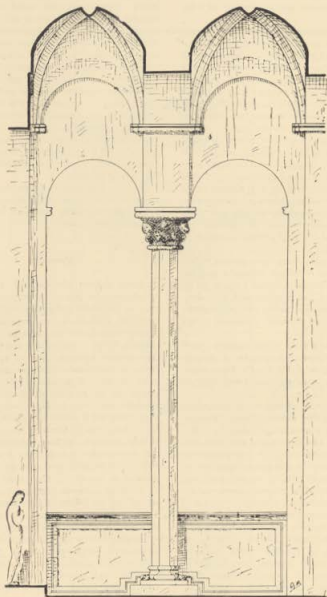
Fig. 9. — Coupe isométrique de l'église; 1:200.

луци, готово сви, имају ширину пиластера о које се ослањају; од овога чине изузетак једино луци који деле травеј под куполом од

гање лукова на капителе стубова у крајњим бочним бродовима наоса извршено је на тај начин што су изнад капитела израђени пил-

стри, који преко својих венаца примају лук на себе (сл. 10). Луци разпетти паралелно са

носе (т. II, IV). Ово долази отуда што се пиластри једним делом продужују, да би горе

Сл. 10. — Двојна аркада између параклеса св. Димитрија и суседног брода; 1:50.
Fig. 10. — Double arcade située entre la chapelle de St. Démétrius et le bas-côté voisin; 1:50.

подужном осовином, специјално у нартексу, и између крајњих и њима суседних бочних бродова наоса, ужи су од пиластера који их

под издигнутим сводовима вишега брода, били поново међу собом спојени уским прислоњеним луцима. На појединим местима ово

продужавање пиластера је изостављено и ако на супротној страни у одговарајућем супротном броду постоји, (т. III, D—D', IV, G—G', XXVI), а присловени лук ослања се на конзолу.

Сви травеји у наосу и нартексу, — изузимајући једино источни травеј средњег брода, изнад кога се издиже кубе, — засведени су ребрастим сводовима. Облик ових сводова добијен је пресеком двеју лучних полуоблица, тако да је теме самога свода издигнуто изнад темена почетних полукрута, присловљених уза зид, или уз носећи лук. Међутим често су те укрштене облике толико спљоштене да сводови, нарочито изнад крајњих бочних бродова храма, добијају готово облик манастирских сводова, чији би дијагонални предоми били ојачани ребрима (сл. 9, 10). Сама ребра подухваћена су у угловима каменним конзолама; ове пак чине целину са венцима пиластера, који примају носеће, или бочне присловљене лукове (т. I—IV, сл. 56—60).

Ребрастим сводом овога типа засведена је и бега (т. I, II, XXIV).

Сама ребра могу бити или сасвим полукружно развијена — изнад олтара и над западним травејем главног брода у храму (т. I), — или мање или јаче преломљена у темени. Најјаче су преломљена ребра сводова израђених изнад крајњих бочних бродова храма (сл. 10, т. II).

Изнад проскомидије и ђаконикона израђени су полуобличити сводови у правцу подужне осовине (т. II, IV, F—F'). Свод ђаконикона нешто је нижи од оног изнад проскомидије.

Свих пет апсида засведено је полукалотама, од којих је она изнад средње, олтарске, нешто издужена у западном правцу (т. I, IV).

Кубе, које је изведено изнад источног травеја средњег брода наоса, у унутрашњости је органски везано за целокупни архитектонски склоп грађевине. Оно је од суседних травеја издвојено двојним луцима, распалетим између високо разуђених угаоних стуба¹⁾, чији су хоризонтални пресеци уствари функција распореда сводова и лукова који на њих належу. Унутарњи луци далеко су виши од спољашњих, сем са западне стране, на којој је ова разлика, услед издигнутости крстастог свода изнад западног травеја средњег брода, много мања (сл. 9, т. I). Изнад темена унутарњих лукова поткуполни простор остаје и даље квадранат, завршавајући се, на висини од 16,70 м једним хоризонталним венцем конкавног четврткружног пресека. Изнад ово-

га, остајући и даље квадранат, поткуполни простор се шири. У том проширењу изведен је на свакој страни по један плитак, присловљени, преломљени лук, мањег распона од ширине поткуполног простора. У угловима између ових лукова израђени су пандантифи, којима се прелазу у кружну основу тамбура кубета. И овај је прелаз обележен ниским кружним прстеном и хоризонталним венцем конкавног четврткружног пресека. Унутарњи пречник тамбура шири је за 60 см од овог круга, тако да на овоме месту постоји једно прстенасто проширење од 30 см, по коме се, у случају потребе, може ићи. Тамбур је засведен калотом, чије се теме налази на висини од ср. 28,10 м²⁾ од пода. Између лукова и тамбура налази се хоризонтални венац сачињен двома ранијим.

Високо постављено према осталим сводовима, који су и сами подигнути на велику висину, кубе силовито привлачи поглед чим се ногом крочи у храм.

Кровови.

Како кровни покривач не иде директно преко сводова, већ по дрвеној конструкцији, која је прилично издигнута изнад ових, то и распоред кровова није у непосредној и апсолутној зависности од сводова. Тако се три средња брода храма налазе под једним истим двосливним кровом, док су крајњи бочни бродови покривени засебним крововима, нижим од овога и на једну воду, те споља изгледа као да је храм тробродан, а не петобродан (сл. 11, т. III, E—E', XX, XX-a). Код приправе и олтарског простора покривање је природније. Сваки је брод покривен засебним кровом: средњим, најширим, кровом на две воде; бочним једноводним и нижим крововима. Тробродност ових делова грађевине испољена је дакле и у крововима.

Стемена кровова једва су нешто мало нижа од врхова забата на фасадама, који су покривени истим покривачем којим и кров и то тако да се са кровом сливају готово у једну целину. Оно је свакако последица позијних преправки. Није немогуће да су првобитно забати били нешто виши од самих кровова.

Кубе, чије постоље изниче директно из двосливног крова средњих бродова наоса, покривено је, како је то утврдио арх. М. Коруновић, 1937 г., преко дрвене конструкције (сл. 19). Код кровова појединих апсида (т. I, II, XX-a—XXII), кровни покривач својим ис-

¹⁾ Југоисточни стубац прелазу у знаку конструкцију, којом је затворен ђаконикон.

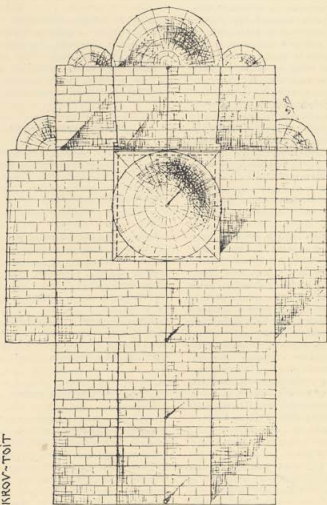
²⁾ Услед недостатка добрих скеча, унутарња апсида кубета није могла бити директно измерена. Тачно је

измерена висина горњег хоризонталног венца, под савом калотом; она износи 25,28 м; њој је додан полу-пречник калоте 2,80 м, што све укупно износи 28,08 м.

Десяти

KROV-TOIT

Ср. 11. — Хорасанская пожеланная стена.
Fig. 11. — Projection horizontale de la toiture.

пупченим обликом одаје начин на који су апсиде засведене.

Конструкција.

Материјал употребљен за израду појединих конструктивних делова није нарочито разноврстан.

Велики део тесаника као и сви скулпторални делови израђени су од жућкастог мермера, по процени стручњака из Мин. грађевина неке врсте оникса, доста младе структуре. Овај је мермер довлечен вероватно из мајдана код Бањице, која се налази неколико километара јужно од места на коме се некада дизао чувени манастир Богородице Хаостанске, — а око 30 км. северно од Дечана. Добити је таложјењем кречних састојака минералних вода бањичких извора, који и данас служе околном народу за лечење. Отесан и утачан, мермер добија изванредну лепоту услед паралелних, изрежаних зона, које се појављују као последица таложјења, — и изванредно fine златно-жуте патине, која се временом појављује на његовим површинама. На најизложенијим деловима фасаде површина му се, утицајем влаге, прилично прошупљавала (сл. 82, т. XL, 1).

За израду тесаника врло је много употребљаван и камен из непосредне околине Дечана. То је нека врста прелаза између кречњака и чистог мермера. Бречасте је структуре. Бели, крупнији и ситнији делови кречњака — мермера, слеђени су међусобно мркошвреним гвожђевитим кречњачким цементом¹⁾. Полиран, он издалека изгледа као да је лубичасте боје. Налази се у великој количини, у облику разних облаута, у самој Дечанској Бистрици, а има га много и у стеновитом облику на њеним обалама²⁾.

Сига, нормалног геолошког састава, добаљана је свакако из истог мајдана, крај Бањице, из кога је довлечен и жућкасти мермер. Она у овим мајданима образује при, најмлањи слој, дубок често по неколико метара. Није ми познато да ли је има у већим количинама и ближе манастиру.

Речни облуци разног, већином кречњачког састава, узимани су директно из Биистрице.

Ломљен камен добијан је разбијањем облаута и из разних мајдана недалеко од манастира.

Опека је тамно румена и одлично печена.

Има је разне величине, од 4 до 4,5 см дебелине, 25 до 26 см ширине и 35 до 40 см дужине. За ребра у сводовима опекама је још при изради и печењу даван специјални, са једне стране благо зашиљен облик (сл. 12, В).

Малтер, данас сасвим камењем, справљен је веома масним мешањем креча са крупнозрним песком, готово шљунком, вероватно из Биистрице.

Дрво, употребљено у конструктивне сврхе, већином је питома кестеновина, али има и црнога бора. По површини су поједине греде делимично и иструлеле, нарочито у крову, али је језгро мањевине остало здраво.

Првобитно олово добављено је свакако из Новог Брда, али је доцније претапано. Остатака старог стакла нисам нашао.

Конструкција темеља.

Нисам имао прилике темеље лично да испитам. Приликом рада на осигуравању цркве испитао их је арх. Момир Корунковић са инжењерима Техничког одеља у Пећи. По њиховим речима дубина темеља испод северног и јужног зида храма износи око 1,40 до 1,60 м. Својом ширином темељ обухвата и ширину сокла. До дубине од 60 см. рађен је од тесаника који продужују сокл навише. Испод ове дубине темељ је рађен од крупних речних облаута, у малтеру који се од влаге потпуно распао. Овај доњи део темеља испада уполе према горњем местимично до 20 см.

Терен на коме је црква израђена састоји се од неке мешавине црвенкастожућкасте иловаче, црице и крупнога песка. Прилично је чврст али дуго задржава влагу у себи.

Конструкција стубова.

Стубови у наосу и нартексу рађени су од великих блокова бањичког мермера (т. XXVII). Стабла двају западних стубова у нартексу монолитна су, што значи да су из мајдана довучени блокови 6,10 м чисте дужине и 50 × 50 см чистог пресека; за оно доба ово је изванредан технички успех. Остали стубови састављени су од по два комада. Надегање зидне конструкције, дукова и сводова на капители извршено је на ширини површини

настира око четири часа. Нисам био у могућности да ово контролишем. Додашу само да мермера има и далеко ближе манастиру, и да су били посезљиви година нађени блокови одличног квалитета, — за Дезије и Оленин, — на само неколико стотина метара од Дечана, уз реку.

¹⁾ Структуру њу је озредно др. Б. Миловиновић.

²⁾ Архиваријат Леонтије, бивши старешина манастира, у својој књизи „Сви краља Стефана и издање Високих Дечана“, каже да је овај мермер вађен из мајдана, који се и сада добро распознаје, као и поплачени пут којим је мрамор довлечен. Ово место Арнаути зову „Шара камен“, а далеко је од ма-

него што је спој између капитела и стабла стуба. При томе се пазило да површина налегања зидне конструкције буде мања од укупне горње ширине капитела, — остављањем једне слободне ивице од око 10 см ширине, — како се не би оптеретили и скалпторални делови капитела, доистаом заштићени и абакусом, — јаким профилисаним плочом којом је опережен горњи део главе стуба (т. XII).

Стопа стуба преноси оптерећење које prima, на једну широку плочу, — ширину за по неколико сантиметара, од сваке одговарајуће стране стопе, — у нивоу пода. Испод ове плоче свакако да је израђен темељ који преноси оптерећење на само земљиште. У наосу, између стопе и ове плоче постављено је једно ниско паралелоипедно постоље.

Међусобно спајање капитела са стаблом, стабла са стопом и појединих блокова од којих је образовано само стабло, извршено је свакако гвозденим чеповима утопљеним у олово, као што се то види на мањим, сада изломљеним стубицима, на бочним порталима.

Конструкција стубаца и зидова.

Зидови су рађени са унутарње стране од опека и камена, а споља само од камена.

Унутарња конструкција прилично је различита. Најјаче оптерећени делови зидова врло су брижљиво обрађени. Тако су ступци, а и поједини пиластри (сл. 12), рађени готово искључиво од прецизно скоплованих тесаника бачичког мермера, нешто грубљих површина, али чисто извучених ивица. Има затим пиластера који су рађени од полуотесане силе између хоризонталних појасева, од по два до четири реда опеке.

Доњи део јужнога зида храма у првом и трећем травеју, до висине од око 1,20 м, рађен је само од кречних облутака и ломљеног камена, док су у горњем делу блокови притесаног камена и бираних речних облутака уоквирени и раздвојени међу собом по једном вертикалном опеком и хоризонталним појасима од обично два реда опека (сл. 12, 13). Ова промена конструкције на овоме месту потиче, изгледа ми, од промене мајстора а и плана у раду. Видимо тако да је у зиду другог травеја био првобитно пројектован отвор (сл. 12, између С и D), који је изведен до висине од 1,20 м. Свакако наредне грађевинске сезоне овај је отвор зазидан на исти конструктиван начин на који је и изведен и горњи део зида, изнад висине од 1,20 м. Споља се од ових промена ништа не познаје. Остали делови зидова у унутрашњости су већином од притесаног и ломљеног камена, или

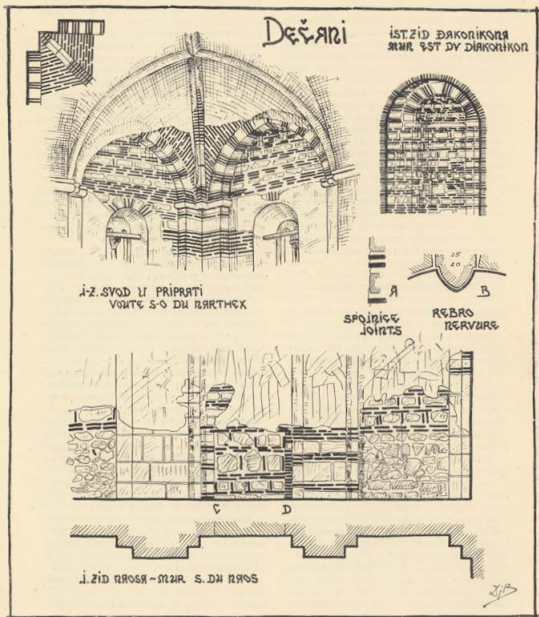
речних облутака, између хоризонталних појасева од једног до седам редова опека, када раздвојени међу собом насатичним опекама, или оквиром од неколико хоризонтално положених крајњих опека (сл. 12—14).

Има делова зидова који су и небрижљивије рађени, а код којих нарочито хоризонтални редови опека не теку саом континуално (сл. 12). При томе се ипак увек пазило да ивичњаци буду прецизније обрађени и од чвршћег, одабранијег материјала. Овако су израђене и спољне стране постоља кубета, на деловима који се налазе испод крова. Тако где је употребљена опека, ломљен или притесан камен, спојнице су израђене веома широке и пуне, те имају често по неколико сантиметара дебљине. Како је цела унутарња површина зидова имала да буде премазана малтером за фреску, то нису нарочито обрађиване. Ипак су готово редовно укосе засецање према опекама, док су према камењу, чије неправилне ивице покривају, прилично неуједначене (сл. 12, A).

Споља, зидови су рађени од хоризонталних редова тесаника одлично обрађених, оивчених и углачаних. На појединим боље заклоњеним местима полтура се и данас врло добро сачувала. Величине појединих тесаника варирају од око 25×26 см, спољне површине до $0,64 \times 1,45$ м за бистрички, односно $0,75 \times 1,80$ м за бачички мермер. Понекад, као на банку крајњег источног прозора јужне фасаде храма, тесанци, који су, као већ обрађени, били приликом намештања оштећени, крпљени су комадима прецизно усеченим и намештеним на одговарајућем месту. Дубина појединих тесаника креће се, како ми је саопштио М. Коруновић, између 35 и 65 см. Нарочито је велика дубина конзола под аркадним фризом, што значи да су конзолице имале да чвршће вежу зидану оплату са језгром зида. Међусобна веза тесаника одлично је изведена. Вертикалне спојнице нигде се не поклапају, а пазило се и на то да буду што је могуће даље једна од друге.

Хоризонтални редови тесаника теку континуално. Обично је сваки ред свуда исте висине, ма да се на неким местима дешава да се висина промени, разуме се тамо где се то површин гледањем тешко може приметити, то јест на местима пресеченим кривим отвором. Међутим услед тога што терен, а са њим и сока на коме црква лежи, нису сави водоравни, као и услед неједнаке висине појединих редова, јављају се на споју апсиде св. Димитрија са источним зидом истог простора, — као и на споју исте апсиде са северним зидом проскомидије, — неслагања у хоризонталним спојницама (т. VII, XXII).

Изванредно су иначе прецизно исцесани

Ca. 12. — Детали конструкције.
Fig. 12. — Détails de la construction.

и сложени тесаници у кривинама апсида, тако да заједнички образују савршено глатку цилиндричну површину. За дивљење је исто тако са каквом су вештином исклесани лучни делови на прозорима апсида, код којих је имало да се води рачуна и о заобљеном испадану ових делова уопће, према пречнику саме апсиде.

Сл. 13. — Конструкција јужног зида у западном траверсу крајњег јужног бочног брода.

Fig. 13. — Construction du mur sud dans la travée occidentale du bas-côté méridional.

Налагење је изведено на тај начин што су више тесаника, глатко обрађене у дубини од три до четири сантиметра, тако да се међусобно присто додирују, спојене веома танким слојем, 1 до 2 мм дебљине, финога малтера. Унутарњи део тесаника нешто је законешни, грубље је обрађен и утопљен у малтер зидне масе. Извођење спољне мермерне облоге изведено је једновременно са зидањем самога језгра, израђеног, како ми је саопштио арх. М. Коруновић, од једна нешто мало притесаног камена, са по којим редом опека.

Услед оваквога начина зидања појавиле су се позитивне и извесне рђаве последице. Арх. А. Дуроко је већ приметно да су пукотине у

тање мермерне оплате није могао извршити услед непосредног међусобног додира тесаника. Одатак свакако и потиче раздвајање облоге у горњем делу зида, — где је и слегање било релативно најјаче, — од језгра, и њезино избочавање уопће¹⁾.

Да би парирали последице ових неједнаких слегања, дечански зидари су се послужили дрвеним распињачима које су разанијали између зидова и самостално зиданих делова цркве, — стубова и стубаца, — нарочито у висини лежишта, лукова и сводова, (т. I—IV, сл. 9). Дрвене стеге провлачене су кроз језгро самога зида, како је то арх. Коруновић констатовао 1938. У унутрашњости зидова

¹⁾ Г. С. Н. Д. XII, стр. 144.

²⁾ Зидови и сводови цркве били су толико орогули да је било потребно предузети изградње мере за њихово осигуравање. 1937, 1938 и 39 год. под руководством арх. М. Коруновића које је помагао тада кид. арх. Стајко Мавраћ, изведени су обимни радови на изазовно обезбеђивању. Оплата је тада на местима где се била одвојила од језгра зида, скупљена пажљиво, камен по камен и наново президана. Сасвим оштећени тесаници замењени су овом приликом новима, који својом светлом бојом сунане оударују од оргиналних (сл. 8, под горњим хоризонталним венцем на јужној фасади храма). Темелји су ојачани једном бетовском сто-

вом; кроз зидове, на местима где су биле дрвене затеге, које су иструле, провучени су армирабетонски скрепажи, а зидови међу собом повезани и гвођезним затегима, које излажу на изгледу нарочито лево. Дрвени кровни конструкција је променена, а кров прекривен новим оловним таблама. При овоме раду није међутим вођено довољно рачуна да се крову да линија паралелна косим линијама забата на западној фасади, тако да се на овој, изнад косих завршних венца, појављују исечки покривени оловом (сл. 8). Иако је рад међутим, и поред ових примедба, углавном успео, нарочито у конструктивном погледу.

Сл. 14. — Североисточни угао у ђаконикону.
Fig. 14. — Coin nord-est du djakonikon.

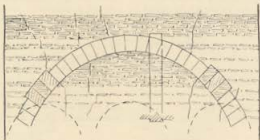
ове се греде настављају обично по систему косог једноставног засека, закованог клином.

На јужноме пиластру западног зида наоса, на висини од 5,80 м, избија испод живописа, својим челом, остатак једне греде (т. III, F), која није могла да допире до изспрамног југозападног ступца, јер се на средини отвора налази југозападни мермерни стуб који,

заједно са капителом, има висину од 7,30 м. Проф. G. Millet помињао је могућност да је ова греда могла служити приликом израде скела. Да је овако нешто заиста било могуће види се на дечанским фрескама: у композицији зидања Вавилонски куле, — на другој сцени одозго, на источном пиластру северног зида наоса, — један мајстор ради седећи на греди која испада из зида, а преко које је пребачена укоса и једна даска (т. III, G).

Конструкција лукова.

Облик лукова је двојак. Они су или полукружни или преломљени; често је овај прелом благо затупљен. Изведени су од правилно тесаних сводара од сите, међусобно одвојених редовима од једне до три опеке (сл. 12). Један једини лук, изнад доњег јужног прозора ђаконикона, израђен је, у унутрашњости, само од опека. Има лукова већег конструктивног значаја, који не везују само два суседна пиластра на њиховим деловима који излазе из зида, већ се продужују и кроз саму дебљину зидова, стварајући тако олакшавајуће лукове, који омогућују да се носеће конструкције, испод њих, оптерећују мањим теретом. Тако су например горњи луци под куполом провучени кроз зидну конструкцију и виде се на спољној страни зидова, у тананском простору, изнад унутарњих бочних бродова храма. Зидови, којима су његови отвори попуњени, налазе на доње луке под кубетом (т. III, D—D'). На другим местима сличне се конструкције дају претпоставити, али се не виде, сем са унутарње стране зида над западним порталом¹⁾.

Сл. 15. — Северна страна северног зида средњег брода припрате,

под кровом бочног брода, — према скици арх. С. Мандића.
Fig. 15. — Mur septentrional de la nef principale du narthex; côté nord, sous le toit du bas-côté, — d'après S. Mandić.

¹⁾ Арх. М. Коруповић саопштио ми је накнадно да је за време рада на осигуравању цркве, 1938 год. пошто је скинуо кров са припрате, нашао велике олакшавајуће луке, развојете по целој јужној глави полукапича прегразних зидова између трајау бродова припрате; тим луцима пресвечена су сва три отвора и оба стуба који се под сваки од њих два зида налазе. У унутра-

шњости припрате они се апсолутно не дају запазити јер су покривени живописом; поред тога њих неконструктивно пресецају и пиластри, који полазе изнад капители стубова и изу под саме сводове, чије ојачавајуће луке и ребра припадају. Скицу једног од ових лукова доноси ми сл. 15, према цртежу арх. Ст. Мандића.

Споља, луци на порталима и прозорима израђени су од веома прецизно спојених сводара од мермера. Спојнице су увек зрачне и релативно добро распоређене. Има међутим случајева, — као на пример на луку северног прозора западне фасаде, (т. XLIV, 1) — да је спојница неконструктивно стављена и у само теме лука. Спајање сводара је на порталима чак извршено и гвозденим пијавицама чији су зуби утопљени у олово, као што се то види на грбни спољне архиволте портала наоса (сл. 16). Има међутим прозора —

Сл. 16. — Горњи део архиволте на порталу храма; 1:12,5.
Fig. 16. — Portail du naos, extrados de l'archivolte; détail; 1:12,5.

сва четири прозора на малим апсидама; доњи јужни прозор ђаконикона, северни прозор проскомидије и сви прозори кубета, — код којих је лук добијен истесањем у једном једином блоку тесаника. То је уосталом случај са свима завршницама самих прозорских отвора, који су такође добијени изрезивањем каменних плоча, од којих су изведени тимпани, у ком је случају облик лука редовно над-

силе, које делују у темени слабије од оних које нападају на лежиште. У недостатку другог израза ове луке можемо назвати „ојачаним луцима“.

Конструкција сводова.

Подобличасти сводови, судећи по ономе изнад ђаконикона, рађени су слично луцима, од хоризонталних зрачних редова сводара од сите, међусобно раздвојених појасима од три до шест редова опека (сл. 12).

Од калота изнад апсида откривена је једино она у ђаконикону. И она је рађена од хоризонталних, центрираних појасева сите и опека, који су овде само кружни, тако да на чеоној страни калоте добијају облик правилно развијеног полукружног лука (сл. 12).

Како су пандантифи покривени фрескама, то је засада немогуће одредити начин на који су рађени.

Ребрасти сводови (сл. 10) најмногбројнији су, а и у техничком погледу најкомплицованији. Формирани су, као што је већ речено, од двеју лучних облика, које се међу собом пресецају: пресеци су ојачани ребрима, широког бадемастог облика (сл. 12, В). Бочне им се стране благо спајају са спољним ивицама чела лукова разапетих изнад ниша у андовима, или између пиластера и наспрамних стубаца и стубова. Лучне облике ових сводова изведене су само од опека у пара-

Сл. 17. — Ребрасти свод у изотоканском трапезу припрате.
Fig. 17. — Voûte sur croisées d'ogives dans la travée sud-ouest du narthex.

вишен, то јест центар се налази изнад линије која спаја лежишта.

На архиволтама портала луци, чија је чео-на страна равно обрађена, имају специјалан облик. Они су у лежишту ужи, а у темени шири, што је сасвим неконструктивно јер су

асиметричним центрираним редовима, који нису увек сасвим паралелни са осовином облика (сл. 12). Ребра су израђена од зракастог положених опека, које су понекад замењене и подужим чланом слично отесане сите (сл. 12, 17). Ребра се иначе сјетицу у један камен

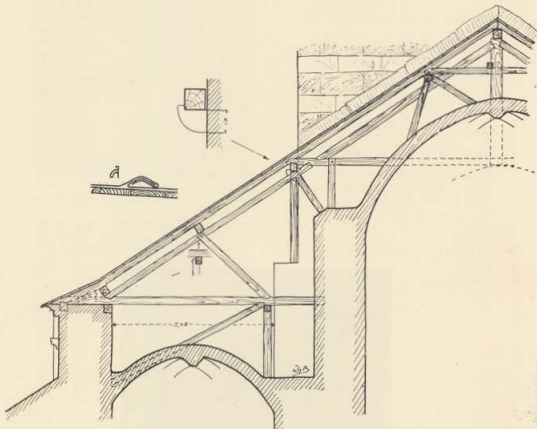
крстаста завршац, — што је под фрескама открио арх. М. Коруповић. Спојнице лукова и сводова рађене су на исти начин и имају исту јачину као и спојнице зидова.

Дебљину сводова и унутарњих лукова тешко је одредити. Она вероватно да износи око 35 см за сводове, док су луци несумњиво снажнији.

Приликом израде лукова и сводова „шаб-

ће тачно одредити, због једноликог материјала од кога је израђена, који су делови оригинални, а који позније промењени или дометнути. Оваква каква је, она ипак показује, истина не теориско, већ чисто логично, практично схватање конструкције онога који ју је створио.

Погледајмо изближе конструкцију над трима средњим бродовима храма (сл. 18).

Сл. 18. — Кровна конструкција над трима средњим бродовима храма. 1:50.

Fig. 18. — Charpente de la toiture au dessus des trois nefs médianes du naos. 1:50.

лони“ су се свакако ослањали на испале абакуса капитела и венаца пиластера, тако да није увек било потребно изводити скеле директно до пода.

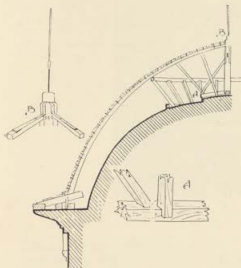
Кровна конструкција.

Рецимо одмах да целокупна кровна конструкција није првобитна и да је чак немогу-

ношени део, то јест дашчана оплата са роговима, подухваћен је рођњачама тачно на оним местима које је требало обезбедити. Саме рођњаче подухваћене су двојако. Средња рођњача и слеменјача ослањају се на ступце. Источни крајеви средњих рођњача леже на по једној каменој консоли која излази из зида постоља кубета. Бочне рођњаче подухваћене су косим гредама, паралелним са роговима, од којих горња належа једним крајем

на стубац под елеменачом, а другим на распињачу, чији крајеви налазе на средње рођаче; доња коса греда подухваћена је у свом горњем делу, испод средње рођаче, — коју такође ојачава, — једним косињом, док доњим крајем налаже на таваначу. Поред тога бојне рођаче подухваћене су и косињима. Венчаница лежи директно преко таванача, — ако смејемо тако да назовемо греде које с једне стране налаже на насеници и на зид, који дели крајње бојне бродове од бојних унутарњих, — а с друге на подвладу подухва-

Сл. 19. — Кровна конструкција над кубетом, — према скици арх. С. Мандића.

Fig. 19. — Charpente de la toiture au dessus de la coupole; d'après S. Mandić.

њену ступцима и косињима. Веза између појединих дрвених делова, изведена на прост или коси засек, ојачана је јаким гвозденим кованим клинцима. На тај начин је укрјућивање крова у попречном правцу потпуно постигнуто. Укрјућивања у подужном правцу, пајантима, нема, што није ни било апсолутно потребно, с обзиром на јаке калканске зидове којима је кров на чеоним странама обезбеђен.

Овако изгледа веза израђен непосредно уз западну страну постоља кубета. Остали, који су израђени на неједнаком међусобном

отстојању, слични су овом, али нису апсолутно истоветни¹⁾.

Јачина греда није такође свуда иста. Она се креће од 20×20 см. за поједине ступце, до 12×12 за рогове, према томе каквога је дрвета било на располагању²⁾.

Кровна конструкција кубета била је такође од дрвета; она потиче свакако из 1666, када је, према једном запису нађеном 1937 г. на кубету, ово препокривено. Скицу ове конструкције доносим на сл. 19, према цртежу арх. Ст. Мандића, који је водио надзор приликом рада на обнови цркве. Изгледа међутим да је још на првобитном кубету кровна конструкција била од дрвета, јер је и на моделу који држи Дечански сам (т. CXLVII, 3), као и на ономе који држи заједно са Душаном (т. CXXXVII) покривач кубета прилично извучен у висину.

Покривач над апсидама ишао је директно по своду. Овако изгледа да је била покривена и главна апсида, али је додије првобитни покривач вероватно уклоњен и замењен дрвеном конструкцијом, која је нађена 1937³⁾.

Покривање.

Оловни покривач крова састављен је од табала, око 70 см ширине, 0,80—1,20 м дужине и 3—6 мм дебљине. Свака је табла закована у свом горњем делу, гвозденим кованим клинцима, за дашчану подлогу. Овај део је заштићен преклопом, 10—12 см дужине, суседне горње табле. Бојна веза међу таблама постигнута је неком врстом прелаза између простог и дуплог превоја (сл. 18, А).

Сл. 20. — Печати на оловним таблама крова; нешто увећане.

Fig. 20. — Cachets trouvés sur la couverture en plomb du toit; légèrement agrandis.

Оловни покривач крова међан је, бар делимично, у више махова, нарочито 1857 год., што се даје утврдити према печатима и записима које се на њему налазе (сл. 20)⁴⁾. По

¹⁾ М. Коруновић ми је љубавно саопштио да је кровна конструкција измад припрате углавном била слична овој.

²⁾ Целокупна кровна конструкција измењена је приликом оправке 1937—38 год.

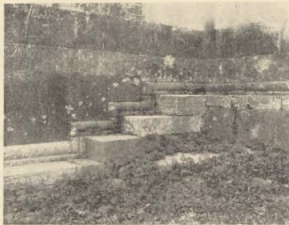
³⁾ Према саопштењу ниж. Мирослава Ђуровића, шефа Техничког одеља у Печу.

⁴⁾ 1639, 1666, 1751, 1851 (сл. 20), 1857—58; виђа раније стр. 10, 11, 12, 17.

традицији оловни покривач кубета није мењан⁷⁾ по ово није тачно, јер се у једном запису, нађеном 1937, јасно каже да је кубе прекривено 1666. Истина тада су нађена и два комада олова са записима из 1332 год.⁸⁾, али их ја у Дечанима 1939 нисам видео и ако сам их тражио.

Првобитни оловни покривач постављен је иначе још за време зидања, јер се остаци оловних плоча налазе увучени између теса-

мислити да се три тробродне базилике, — од којих је средња, која одговара наосу, најмоћнија и најснажнија, док је источна, која обухвата олтарски простор најмања, — настављају једна на другу (т. V—VII, XVIII—XXIII⁹⁾). Док тробродност двеју крајњих базилика одговара унутарњој конструкцији, дотле је код средње лажна, пошто смо већ видели да је овај део — наос — у унутрашњости петобродан (т. III, E—E').

Сл. 21. — Деталј сокла на северној фасади проскомидије.
Fig. 21. — Façade septentrionale de la prothèse; détail du socle.

ника мермерне оплате, на местима на којима се покривач сучељавао са спољним вертикалним површинама појединих зидова¹⁰⁾.

Изгледа да занимар није имао претераног поверења у трајност кровног покривача, јер је на бочним фасадама нартекса, у висини на којој се у унутрашњости пресецају горње површине ребрастих сводова, изградио у тесаницима по две рупе, квадратног пресека — око 7×7 см — у којима се и сада виде оловни олуци намењени одвођењу воде, која би случајно кроз кров допрла до сводова (т. XX, LVII). Интересантно је да ових рупа, које служе у исто време и за вентилацију, нема ни на фасадама наоса, ни на фасадама олтарског простора.

Просторна, монументална пластика грађевине.

Распоред маса дечанске цркве је једноставан, али не увек логичан. G. Millet тачно је рекао како се, споља гледајући, може по-

Источна страна завршена је са пет полукружних апсида. Три средње, од којих је олтарска најмоћнија, одвојене су међу собом уским вертикалним равнинама саме фасаде, док се две бочне не развијају у потпуности, а укљештене су у угловима између источних зидова крајњих бочних бродова наоса и бочних зидова проскомидије и ђаконикона.

И ако у унутрашњости потпуно органски везано за целокупни архитектонски склоп грађевине, кубе је спаља недовољно конструктивно спојено за кров наоса, из кога неочекивано изниче. Иначе се сасвим логично развија: кружни тамбур, подухваћен је квадратним постолем, у коме су изнутра израђени пандантифи.

Целокупна грађевина лежи на нискоме соклу, формираном од банка и једнога профила, састављеног од торуса и плоче (сл. 62). Како је терен са источне стране нижи за око 60 см, то се сокла на бочним странама олтарског простора степенасто спушта (сл. 21, т. VI, VII) — да би на самој источној фасади дости-

⁷⁾ Јуришић, стр. 4; Л. Никовић, стр. 8.

⁸⁾ Ово ми је саопштио Њ. Пр. епископ Двојискије, тадањи старешина манастира, а налази се и нотирано у дневнику рада под 7 септембра.

⁹⁾ Према своштену Ing. М. Ђуровића.

¹⁰⁾ A. A. S., стр. 68.

гао своју нормалну висину. Три степеника која су на овим местима израђена, имају приближно исте димензије.

Банак сокла је иначе добрим делом познатије измењен¹⁾.

Укупно узев Дечанска црква изванредно импресиивно делује хармонијом својих одличних пропорционалних маса, мирношћу широких површина и степенастим уздицањем својих кровова ка централном делу, крунисаном куполом. Могло би се приметити једино да је, гледају са стране, и сувише оштар и нагао предаа између источног забата храма, надвишеног куполом и крова оатарског простора (т. VI, VII, XX), што је тешко било избећи с обзиром на место које купола заузима. У перспективи, овај је негативан ефекат парализан у неколико степенастим уздицањем постоља кубета (т. XX, а, XXII).

Конструктивност грађевине.

Целокупан организам цркве изванредно је конструктиван. Зидна појавања стављена су на места која су најјаче оптерећена, што, у неколико само, важи чак и за спољне пиластре источне апсиде, који поред своје декоративне функције, нешто мало ојачавају, на појединим местима и њезин једноставни зид. Косе силе сводова и лукова парализују се прво веома успешно међу собом и своде у резултату приближно вертикалног правца. Тамо где једнострано нападају на зид по коме се дифузно разливају, конструктор је успео да их сведе, углавном, у неколико тачака, у којима прихвата ребра и ојачавајуће луке, а које ојачава пиластрима, тако да их без великих тешкоћа преноси на темеље. Да би их пак потпуно савладао конструктор се понекад служи и мртвим теретима у виду непотребних зидова оградних изнад њихових лежишта (т. III, MN, IV, O, P). Ово му је било потребно не само код полуобличастих, већ и код ребрастих сводова, код којих су, услед њихова испупчена облика, коси потисци још увек доста јаки.

Ефекти полихромije.

Полихромја на фасадама дечанске цркве постигнута је на два начина и то комбинавањем природних боја материјала од кога је грађевина рађена и бојењем камена.

¹⁾ Нр. пр. епископ Рашко-Призренски Серафим прича ми је да је итуман Рафаило, 1882 год., дао да се у соку измењен тесанин, који су били попустили. За све време радан он је „са две мале нушке“ у рукама стајао у близини и био готов да се убије ако би зидови цркве, због овог вађења тесаника из сокла, попустили.

Целокупна грађевина израђена је споља од хоризонталних редова светложутог, баличког и црвенкастољубичастог, бистричког мермера, који се наизменично смењују (сл. 22, т. V—VII, XVIII—XXII). У доњим деловима фасаде ови су редови прилично широки, да би се све више и више сужавали, пропорционално висини на којој су постављени²⁾. Ово долази отуда што је веће блокове било теже носити уз скеле, а и конструкција

Сл. 22. — Јужна страна ђаконика.

Fig. 22. — Côté sud du djakonikon.

у горњим деловима не мора да буде исте јачине као у доњим. Како су пак у горњим деловима поједини редови и сувише уски, те не делују нарочито лепо на око (т. V), то су на више места спојена по два уски реда истог камена, да би им се тако потенцирала ширина (т. V—VII).

Цео сокл израђен је већином од баличког камена, ма да има по који тесаник и од бистричког мермера; многи већи делови који су израђени од овог последњег потичу од оправке извршене 1882.

Први ред тесаника изнад сокла такође је од баличког мермера, сем на апсидама св. Николе и св. Димитрија и делимично на бочним

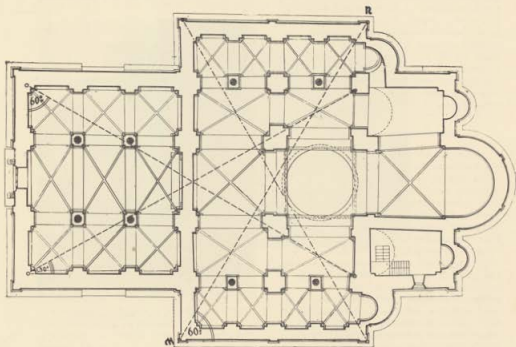
²⁾ Пропорционалност сужавања редова у односу према висини на којој се налазе није сасвим стриктно поштована, јер се дешава да се и у доњем делу фасаде навише на по који тањи ред (сл. 27).

фасадама олтарског простора (т. V—VII), што долази услед мењања нивоа сокла.

Сви скулпторално обрађени делови на порталима и прозорима, као и консоле, лучни фриз и вешци, израђени су само од бањичког мермера. Тек понеки равно отесани делови портала обрађени су у бистричком. Ово се даје објаснити на два начина: прво тиме што је бањички

чила тонове и ублажила сувише јак контраст између медено, или златножуће боје бањичког и руменољубичастог тона бистричког мермера¹⁾.

Камени је иначе остављена његова природна боја. Једино што је у челистима доњих лава, на порталу наоса, као и на горњем делу челисти јужног горњег лава на истом порталу,

Са. 23. — Геометриско размеравање основни цртеж.

Fig. 23. — Méthode graphique de la mise en proportion du plan de l'église.

камен лакши за обрађивање од бистричког, а затим што су скулптуре и рељефи у светлој камену далеко пластичнији, неголи у шареном, тамнијем мермеру, где се пластичност губи услед слабије сенке и шаренила материјала.

Полихромни ефекат, добијен на овај начин, извиредно је снажан и у многоме разбија монотонију можда и сувише мирних површина фасада. Оваквом утиску несумњиво да у великој мери доприноси и патина, која је уједна-

бањички камен обојен црвеном бојом — шинобером. Исто тако се у удубљењима листова на капителима источног довратника северног портала, виде остаци кобалтавене боје, док се у удубљењима капитела на трифори и северној бифори олтарске апсиде, као и на бочним странама листова у ложици на тимпану исте трифоре, виде трагови кобалтзелене боје.

Није могуће утврдити да ли ова боја потиче из доба зидања, што је вероватно, или је

¹⁾ Овде мора да дође и једно објашњење. На свим фотографијама (т. XVIII—XXIII и друге) редовно светлог бањичког мермера далеко су тамнији од редова бистричког, и ако је у стварности сасвим обрнут случај. Ово долази отуда што је љубичаста боја бистричког мермера веома фотогенична, тако да и сувише јако делује на фотографску плочу, те на копијама излази пре-

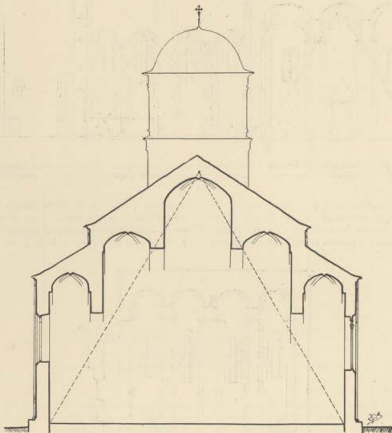
терано светло, док је пак патина на површинама бањичких тесаника временом, на појединим местима дошла стварно веома тамну боју. Отуда се у овом поглављу фотографије не слажу са цртежима (т. V—VII и друге), код којих су, као што је то пробијено било и на самој цркви, делови рађени од бистричког камена тамнији од осталих.

познија. Лако је дакле могуће да су првобитно бар извесни делови скулпторалне декорације били обојени, али је доцније, током времена, боја готово потпуно ишчезла.

Хармонија архитектонске композиције.

Изгледа да се фра Вита, приликом размеравања грађевине, није ослањао само на око и на сопствено осећање пропорције, већ се служио и графичким начином компоновања и при томе, као помоћно средство, употребљавао и

дијагонала О—Р (т. II) према истој линији, услед мале неправилности основе, под нешто мањим углом. Дијагонала појединих травеја средњег брода припрате, унутарњих бочних бродова храма и проскомидије и ђаконикона приближују се, углавном, линији повученој под углом од 60° , али се не поклапају увек са овом. У олтару, у оба травеја средњег брода храма и у појединим травејима бочних бродова припрате дијагонала су, углавном, повучене под углом од 45° . Једино што се у травејима спољних бочних бродова храма дијагонала не поклапају

Сл. 24. — Геометриско размеравање попречног пресека храма.
Fig. 24. — Coupe transversale du neos; méthode graphique de la mise en proportion.

извесне геометриске облике, и то круг, затим линије повучене под углом од 45° , а нарочито равностран троугао, односно линије повучене под углом од 60° .

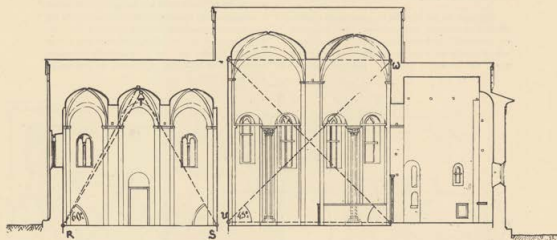
Тако на пример, већ у основи, дијагонала храма М—N (сл. 23) лежи према спољној линији зида МО тачно под углом од 60° , док је

ни са једном ни са другом од ових линија.

У попречном пресеку храма, може се уписати, готово потпуно тачно, један равностран троугао (сл. 24). Истина његов врх је нешто виши од темена ребрастог свода, али ово може да потиче и услед тога што све није изведено тачно по предвиђеном плану.

Унутарња висина темена ребрастих сводова бочних бродова нартекса детерминисана је линијама које се сусјичу приближно у темену свода (сл. 25, R—T—S). Темена попречних ојачавајућих лукова који носе ребрасте сводове,

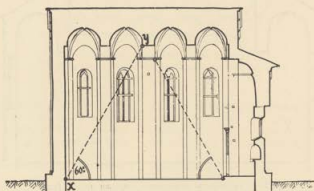
га, од којих први, описан полупречником R₁, тангира доле терен на коме црква лежи, а горе врх кубета; други круг, описан полупречником R₂, тангира бочне ивице фронтоне и његов врх. — Ако пак замислимо један већи рав-

Сл. 25. — Геометриско размеравање унутарњег сев. бочног брода храма и сев. бочног брода припрате.
Fig. 25. — Bas-côtés intérieur nord du naos et du narthex; méthode graphique de la mise en proportion.

изнад унутарњих бродова храма, одређена су пак линијом повученом под углом од 45° из крајњих углова брода (сл. 25, V—W). Темена ових лукова у спољним бочним бродовима хра-

нострани троугао, са странама равним ширини храма, његов ће врх пасти тачно на највишу ивицу хоризонталног венца на постољу кубета, у О₁. Ако из ове тачке опишемо један круг са

Сл. 26. — Геометриско размеравање спољних бочних бродова храма.
Fig. 26. — Bas-côtés extérieurs du naos; méthode graphique de la mise en proportion.

ма одређена су линијом која иде опет под углом од 60° (сл. 26, X—Y).

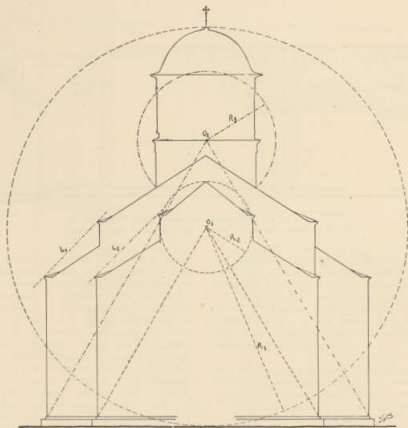
Ако се затим на западној фасади замисли један равностран троугао са странама равним ширини фасаде припрате (сл. 27), његов нам врх, О₁, може послужити као центар за два кру-

пречником R₂, он ће пролазити кроз тачке из којих постоље кубета излази из крова, а у исто време детерминисаће, отприлике, висину горњег хоризонталног венца на кубету.

Док се за компоновање помоћу крутова не може рећи сасвим позитивно да је било упо-

требањено од самог протомајстора, дотле за доказ да се фра Вита заиста служио равностраним троуглима, односно линијама повученим под углом од 60° могу да нам послуже бочне фасаде грађевине, (сл. 28). Ви-

док је бочни зидови нартекса далеко премашују (т. IV, P). Сама чињеница да је протомажстор себи оставио одрешене руке приликом одређивања висине бочних зидова у односу на сводове, док с друге стране видимо

Са 27. — Геометриско размеравање западне фасаде.

Fig. 27. — Façade occidentale; méthode graphique de la mise en proportion.

сина хоризонталног веша на бочним фасадама нартекса тачно је одређена једним равностраним троуглом, са основом равном дужини саме фасаде. На бочним странама храма, а исто тако и на бочним странама олтара, односно проскомидије и ђаконикона, у пољима између пиластера, могу се тачно повући праве под углом од 60° . Преварили бисмо се ако би помислили да је ово пука случајност. Висина бочних фасада независна је од висине сводова који су израђени иза њих. Тако бочни зидови проскомидије и ђаконикона не премашују висину темена сводова, (т. IV, F—F'), бочни зидови храма нешто су виши, (т. III, N),

да је ова потпуно условљена равностраним троуглом, односно правима повученим под углом од 60° , доказ је да се овим начином компоновања свесно послужило.

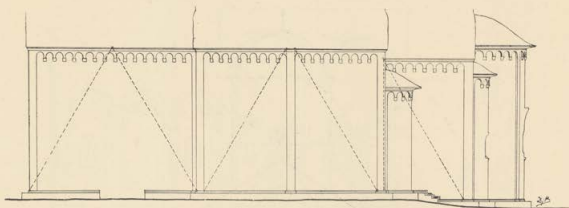
Овакво схватање композиције, при коме се неимар еманципује од унутарње конструкције, указује на његову љубав за хармониским ефектом, постигнутим на уштрб функционалне конструктивне логице.

Другостепена пластика.

Мирне, равне површине фасада уоквирене су са стране и подељене пиластрима, који са-

мо за 9 см испадају из равни зида. Тако су западна фасада и олтарска апсида пиластри-ма подељене на по три, бочне фасаде наоса на по два, а тамбур кубета на осам поља. Сем двају средњих пиластера на западној фасади,

у осовинама одговарајућих површина на фа-садама. Портал храма и западни портал (т. VIII), приближно исте величине, већи су од бочних портала припрате, који су такође међу собом једнаки. Сви су компоновани

Сл. 28. — Геометриско размешање јужне фасаде.
Fig. 23. — Façade méridionale; méthode graphique de la mise en proportion.

који се завршавају великим конзолама (т. V), сви су остали повезани у горњем делу фризовима аркадица, изнад којих су израђени венци. Има међутим неколико пиластера на чеоним странама средњих бродова (т. V), који не полазе од сокла, већ су у висини нижих аркадица подухваћени јачим конзолама (т. XXI, XXII), а они на западној фасади самом арка-туром (т. V).

Пиластри на бочним странама средњег бро-да олтара, на споју између овог и источног зида храма, врло јако испадају изван равни и зида и аркадица, — за око 50 см (т. III, С, XX, а, XXII) — и иду континуално од крова проскимидије и ђаконикона до горње ивице хо-ризонталног венца на средњем броду олтар-ског простора, односно до венца, који их не обухвата, већ је њима пресечен.

Површине зидова оживљене су још и про-зорима, — једноставним или у облику бифо-ра, односно трифора, — порталима и великим конзолама, од којих се, поред оних, којима су завршени средњи пиластри западне фа-се, две налазе крај западне трифоре, а друге две на средњим пиластерима олтарске апси-де (т. V, XIX, XXI).

Портали.

Сви се портали налазе у осовинама бро-дова или травеја којима припадају, односно

углавном по једном истом типу: отвор врата, чија је ширина само нешто мало већа од половине висине, уоквирен је равним, глатко обрађеним довратницима и надвратником. Вертикални делови оквира су формиран и од по два, — код мањих, — или по три, — код већих, — пиластера, степенасто избачених једних наспрам других. Испред крајњих пи-ластера израђена је по једна колонета. Код већих портала има колонета и у угловима између самих пиластера и то код западног у једном, а код портала храма у оба угла. Оквири су подухваћени једном профилова-ном стопом која, сем код портала храма, те-че континуално и испод самог отвора. Њи-хови вертикални делови завршени су низом капитета, озог повезаних једним венцем, који код оба већа портала тече и изнад надврат-ника.

Нешто узвишен полукружни тимпан, који има исту ширину као и отвор на порталу, уоквирен је архиволтом, рашчлањеном слично вертикалним деловима оквира, с том разли-ком што спољних пиластрима одговара луч-ни венац, који доста јако испада наспрам архиволте, тако да је са горње стране морао да буде покривен оловом¹⁾. Луци у архиволтама-чије су чеоне стране равно обрађене, имају ојачан облик. Најзад на западном порталу изнад спољних колонета израђене су две ве-лике конзоле у облику грифона и лава, које

¹⁾ Сем на порталу храма, који се налази у при-прати, те није морао да буде покривен.

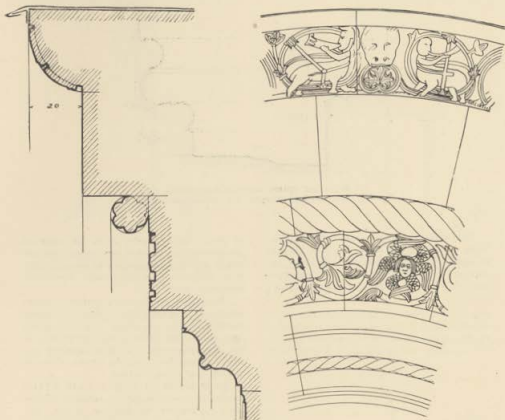

на својим крстима носе почетке лучног венца, док се код портала храма, сем слично решених консола, појављују и испод спољних колонета још два лава.

Сви портали испадају рељефно из равни зидова на којима се налазе.

лева у десно. У пресеку ове су колонете образоване од шест полукружних, међусобно повезаних торуса (сл. 29) који се спирално уврћу око своје заједничке осовине.

Профил архиволате (сл. 29) разликује се од профила оквира тиме што доврћатнику

Сл. 29. — Детал архиволате западног портала; 1:10.
Fig. 29. — Archivolte du portail occidental; détail; 1:10.

Испред трију спољних портала израђен је плочник који је нешто нижи од околиног терена, те је зато уоквирен једним профилованим степеником (сл. 30, т. I, IV). Код западног портала овај степеник везује се за сокамадним профилном (сл. 31, т. VIII).

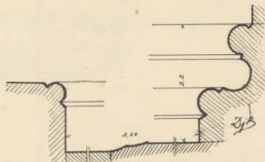
Западни портал разликује се углавном од општега типа што у унутарњим угловима између пиластера оквира има по једну тордирану колонету. Сачиан се облик тордираног лучног члана јавља и у одговарајућем углу између лукова архиволате (т. VIII, XXVIII). Северна колонета уврћута је с десна у лево, а јужна, као и тордирани члан у архиволати, с

одговара један ситно профилован лук док спољним пиластерима одговара широко профилован лучни венац (сл. 29, т. VIII, XXVIII), покривен рељефном лозицом, у коју су унутрене разне претставе.

Сви су делови овога портала израђени од бањичког мермера, сем спољних пиластера, који су од бистричког. Лева спољна осмоуглава колонета такође је од бистричког мермера. Но она је несумњиво позија. То се види по изради, која није перфектна, јер стране нису полиране, а затим и по чињеници да се на пиластру иза ове колонете налази један запис, утребен каквим оштрим предметом, —

запис који гласи: „1837 месеца мања дана зна-
но кдаи кота ...“ Овај запис важан је уто-
лико што ни у ком случају није могао да бу-
де угребен ако би колонета, која је веома бли-
зу пиластру, била на својем месту. Значи да
је 1837 није било, и да је тек после ове го-
дине намештена.

ра, који су овде прилично оштећени; најзад
и патина им је далеко слабија него на оста-
лим деловима порталаа. Међутим они веома
много личе на капители који видимо на ико-
ностасу у капели св. Димитрија (т. LXX, 1).
Како на овом иконостасу јужни капител, за-
једно са својом колонетом, недостаје, то би

Сл. 30. — Праг западног портала и оквир прилаза; 1:5.
Fig. 30. — Seuil du portail occidental, avec l'encadrement du palier; 1:5.

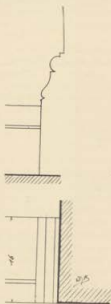
Ни капители спољних колонета нису прво-
битно рађени за ово место. Њихова је виси-
на мања од висине капитеља наспрамних пи-
ластера (т. VIII, XXVIII); својом задњом стра-
ном они задиру у капители спољних пиласте-

се смело претпоставити да је бар један од
два капитеља са порталаа узет одавде, сем ако
оба не потичу са иконостаса из капеле св. Ни-
коле, иконостаса од кога данас нема више
никавога трага.

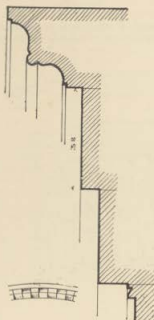
Плоча тимпана на својој северној страни,
закрпљена је једним веома добро упасованим
уметком (т. XXXI, 1). Ово је урађено свакако
зато што је при преносу била оштећена, или
пак што није могао да буде пронађен до-
вољно велики блок, који би, отесан, могао да
испуни цело поље тимпана.

Јужни портал (сл. 32, т. IX, XXXII, XXXIII)
далеко је једноставнији од западног. Лучни
венац архиволте профилован је (сл. 32).
Спољних колонета, које су, судећи по сто-
пама на којима су налегале, биле кружне,
више нема. Од бистричког мермера израђени
су једино унутарњи пиластри оквира и од-
говарајући лук архиволте. На надвратнику
називи се исцисан чувени натпис протомаж-
стора фра Вите (т. XXXIII).

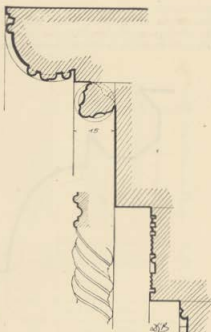
Северни портал нешто је богатији од
јужног. Расчлањен је на исти начин, само
што у углу између пиластера има тордиране
колонете, које се међусобно везују тордира-
ним лучним чланом у архиволти (сл. 33, т. IX,
XXXIV). У пресеку ове би колонете биле фор-
миране од три торуса и три трохлауса (сл. 33),
који се увијају око заједничке срединске
осовине. Лучни венац архиволте сличан је
ономе са западног портала. Од спољних осмо-
страних колонета сачувана је само источна.
Сем унутарњих пиластера и одговарајућег

Сл. 31. — Профил на соклу крај западног портала; 1:5.
Fig. 31. — Moulure rehaussant le socle à côté du portail
occidental; 1:5.

Ca. 32. — Детаљ архиволате јужног портала; 1:10.
Fig. 32. — Portail méridional; détail de l'archivolte;
1:10.

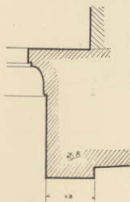

Ca. 33. — Детаљ архиволате северног портала; 1:10.
Fig. 33. — Portail septentrional; détail de l'archivolte;
1:10.

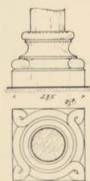
лука у архиволати, који су од бистричког, сви су остали делови од бањичког мермера.

Портал храма архитектонски је најбогатије обрађен. Између доватника и суседних

пиластера уметнута је по једна осмострана колонета, а између унутарњих и средњих пиластера израђена је по једна кружна. Обе се продужују и у одговарајућим углавима из-

Ca. 34. — Назајатник на порталу храма; 1:10.
Fig. 34. — Portail du naos; linteau;
1:10.

Ca. 35. — Стона спољне колонете на порталу храма; 1:10.
Fig. 35. — Portail du naos;
base de la colonnette extérieure; 1:10.

Ca. 36. — Праг на порталу храма; 1:10.
Fig. 36. — Portail du naos; seuil;
1:10.

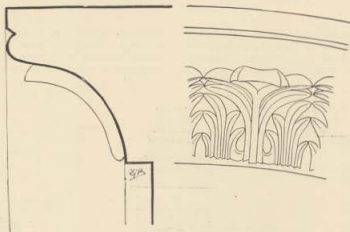
међу лукова архиволте. Непосредни оквир тимпана (сл. 37) и лучни венац архиволте (сл. 38) другачије су профилисани од одговарајућих делова на западном порталу. Спољ-

Прозори.

Величина и облик прозора одређивани су, рекло би се, пре с обзиром на декоративну

Сл. 37. — Детаљ архиволте на порталу храма; 1:5.
Fig. 37. — Portail du naos; détail de l'archivolte; 1:5.

Сл. 38. — Детаљ лучног венца архиволте са портала храма; 1:5.
Fig. 38. — Portail du naos; détail de la corniche archée; 1:5.

не колонете, кружног пресека, ослањају се, преко својих стопа, на постоља у облику великих јако стилизованих лавова.

Од бистричког мермера су израђени једино крајњи, унутарњи и спољни, пиластри оквира (т. VIII, XXXV).

обраду фасада неголи на стварну потребу осветљења.

Они се могу поделити на неколико типова. Међутим независно од ових типова они су или широки и релативно ниски, и подељени на два па и три отвора, на релативно

нимским, а широким површинама припрате, или су веома издужени. — једноставни, односно подељени на два отвора — на вишим, на према томе ужим површинама храма и кубета (т. XIX). У овоме погледу није најсрећније решена једино трифора на заатарској апсиди, која је, и ако доста широка, степењена између двају блиских пиластера (т. XXI). Ради лакшег пропуштања светлости прозори су усечени у зид, и то степенасто или косо; у другоме случају нарочито, и унутарњи део прозора косо је засечен ка унутрашњости грађевине. Како су прозори релативно доста ретки, то је унутрашњост, у појединим часовима дана, прилично мрачна, док су сводови готово стално у полусенци, тако да је изразито испољена тежња за мистиком. Нарочито су слабо осветљени сводови средњег брода припрате и трију средњих бродова храма, јер базиликалних прозора уопште нема.

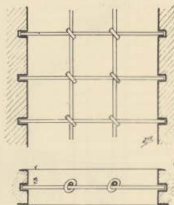
Распоред прозора извршен је првенствено с обзиром на хармонију фасада и на симетрију према средњој вертикалној осовини појединих зидних површина. Прозори се налазе у осовини поља између пиластера, а истовремено и у осовини одговарајућих травеја (т. I), — али ако овим пољима одговарају по два унутарња травеја, као што је то случај са бочним фасадама храма (т. VI, VII), хармонично су постављени према спољним површинама, услед чега су морали бити закосени према осовинама травеја (т. I, X, C, D). Исто тако су и прозори на апсидама св. Димитрија и св. Николе израђени с обзиром на њихову спољну осовину, а закосени према унутарњој.

Сви су прозори рађени само од бањичког мермера.

Прозори су првобитно били затворени кованим гвозденим решеткама, од којих су се само поједине још делимично очувале (сл. 39, 40, т. XLII—XLV, XLVI, XLVIII). Нема никаквих трагова застакљивања, али се може претпоставити да су првобитно у овом погледу били решени слично ономе што видимо на Леснову, у штуку или олову¹⁾, онако како је, уосталом, насликано и на моделу врвке који држи Дечански на северисточном ступцу у храму (т. CXLVII, 3).

Западна трифора налази се изнад западног портала (т. XVIII). Тројни отвор подељен је и оивичен осмостраним стубићима, који преко својих капитета држевају полукружан тимпан, око кога се непосредно и континуално обавија профиловани прозорски оквир, чији лук на чоној страни има ојачан облик (сл. 41, т. X, B, XXXVIII, I). Спољне, кружне колонете, које се ослањају на конзоле у облику класичних људских фигура, примају пре-

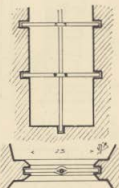
ко својих капитета крупно профиловани лучни венац, који, заједно са горњим делом прозорског оквира, сачињава архиволату тимпана. Потпрозорник је профилован, слично прозорском оквиру.

Сл. 39. — Гвоздена решетка на источном прозору јужне фасаде храма; 1:10.

Fig. 39. — Façade méridionale du naos; grille de la fenêtre orientale; 1:10.

Горња западна бифора израђена је непосредно изнад западне трифора (сл. 42, 69, т. XI, XVII, XXVIII, LII). Отвор је кружним стубићем

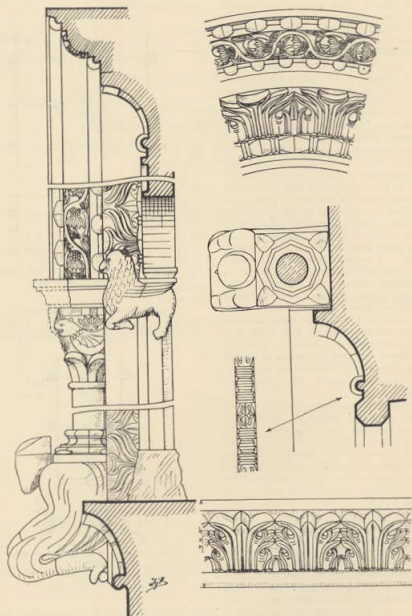

Сл. 40. — Решетка на прозору апсидае параклазе св. Димитрија; 1:10.

Fig. 40. — Chapelle de St Demetrios; grille de la fenêtre absidiale; 1:10.

подељен на два дела. Полукружни тимпан ослања се на допрозорнике, а преко капитета на средишњи стубић. Профил допрозорника, у облику торуса, подухвата и лучне завр-

¹⁾ Бошкових, Старинар, VII, стр. 88, сл. 6, 7.

Сл. 41. — Детали западной трифоры; 1:10.
Fig. 41. — Détails de la fenêtre trilobée occidentale; 1:10.

шетке изнад отвора и завршава се изнад самог капитела. Прозорски оквир обавија се континуално и око тимпана, не испадајући никуди из равни самог зида. Потпрозорник је закошен упоље¹⁾.

Ca. 42. — Детал горње бифоре на западној фасади; 1:10.
Fig. 42. — Façade occidentale; détail de la fenêtre supérieure bilobée; 1:10.

Доње бифоре на припрати израђене су све по једном истом типу (т. XI, XXXVIII, 2—XLI). Оквир је двојно степенасто увучен у раван зида. Унутарни степен²⁾ обавија се око горњег лучног завршетка прозорских отвора и прекрива се изнад капитела; са стране, у висини капитела осмостраних стубића, подухваћен је консолама које су својим профилом окренуте унутарњој страни отвора. Спољни степен обавија се континуално око тимпана. Архиволта, која има облик ојачаног надвишеног лука подухваћена је, у висини капитела, консолама које својим профилом излазе из равни зида упоље. Потпрозорник је косо засечен упоље.

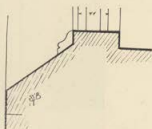
Бифоре на бочним фасадама храма. Од четири прозора на свакој бочној страни наоса, по два унутарња решена су у облику релативно веома издужених бифора (сл. 43, т. X, D, XX, XXIII, XLII—XLIV). Њихов је облик добијен на тај начин што им је оквир, у равни фасаде, косо засечен ка језгру зида. Сами отвори оперважени су једним степенастим засеком, који, у висини горње ивице капитела, изнад осмостраних стубића, једним делом обухвата тимпан, у облику преломљеног лука, а другим горњи завршетак прозорских отвора, кољастог облика. Чело преломљеног лука, у равни зида, има свуда подједнаку јачину.

¹⁾ Како се овај прозор веома високо налази, то су поједине његове димензије, као и детаљ оквира, добијени у пртежима на т. XI, рачунским путем, према фотографијама. Када је т. XI већ била отштампана имам сам прилике, у септембру 1939, да се сасвим приближни прозору скелама постављеним приликом радова на опорави цркве. Тада сам могао да констатујем да је цртеж у-

Једноставни прозори на бочним фасадама храма израђени су као крајњи у низу од по четири прозора на свакој од ових фасада (сл. 44, т. X, C, т. XX, XXIII). Мања су од бифора, али су добијени на исти начин, косим засецањем оквира ка унутрашњости зида. Поред тога, спољна ивица оквира им је оперважена једним торусом. Чело преломљеног лука којим су завршени има ојачан облик. Сам отвор завршен је кољастом линијом.

Источна трифора (сл. 45—47, т. X, A, XLV, XLVII, 3, 4, XLVIII, 1—3), истоветно је архитектонски решена као и западна. Од ове се разликује утолико што је релативно тежа, што су јој поједини профили друтојачији и што је прилагођена кружној линији олтарске апсиде. Поред тога и бочни су јој стубићи осмострани, а не кружни као код западне.

Бочне бифоре на олтарској апсиди (сл. 48, т. XI, XLVI, XLVIII, 4) уоквирене су једним континуалним профилованим оквиром, који испада из равни зида, завршеним у горњем делу у облику преломљеног лука. Отвори су раздвојени и уоквирени осмостраним колонетама, од којих се две крајње међу собом везују одозго једним осмостраним профилом истог облика. У тимпанима, подухваћеним капителима колонета, израђен је по један уоквирени окулус. Међусобна разлика између ових прозора је у томе што се отвори јужног завршавају кољастим луком, а окулус има об-

Ca. 43. — Детал источне бифоре на северној фасади храма; 1:10.

Fig. 43. — Façade septentrionale du naos; détail de la fenêtre bilobée orientale; 1:10.

лик тролиста (т. XLVI, 1), док се код северног отвори компликују у горњем делу потковичастим обликом, а окулус добија форму шестолиста (т. XLVI, 2).

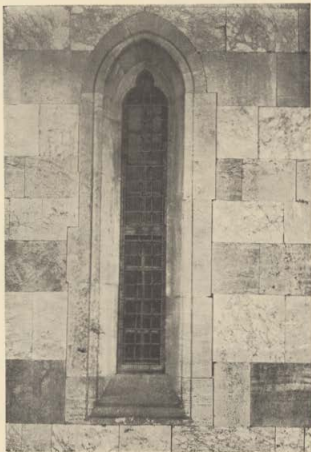
главном добро израђен, а димензије тачне, али је детаљ оквира нешто мало друтојачији од оног са т. XI, те га зато дајем на сл. 42.

²⁾ Једноставни на бифорама северне фасаде (т. XXXIX), у облику торуса на бифорама јужне (т. XLI), а са профилом полигоне листе на бифорама западне (т. XL).

Прозори на апсидама проскомидије и ђа-
коникона (т. XI, XXI) слични су један друго-
ме. Њихов профиловани оквир, који испада
из равни зида, косо је засечен ка унутрашњо-
сти. Профил, којим је оквир оивичен, а који

стране добија облик преломљеног лука. Сам
отвор код северног прозора има исти облик,
док се код јужног завршава копљастом ли-
нијом.

Горњи јужни прозор ђаконикона (сл. 22,

Сл. 44. — Западни прозор на северној фасади храма.
Fig. 44. — Fenêtre occidentale de la façade septentrionale du naos.

Photo. Millet-Boljković.

има облик плоче — споља, — и торуса, —
изнутра, — није потпуно континуалан, већ је
на потпрозоринку обрнут, тако да торус до-
лази одоздо. Разлика између ових прозора
је у томе што се код јужног отвора завршава
као и оквир, — подукружно, — док код се-
верног горњи део отвора има потковичасти
облик.

Северни прозор проскомидије (т. XI) и
доњи јужни прозор ђаконикона (сл. 22, т. VI,
XX) оперважени су профилованим оквиром
који не испада из равни зида. Оквир са горње

т. VI, XX) има облик сличан крајњим прозо-
рима на бочним фасадама храма. Разликује
се од ових утолико што је нижи, релативно
шири, и што му се и сам отвор завршава у
облику преломљеног лука.

Прозори на апсидама параклиса св. Ди-
митрија и св. Николе (т. V, XI, XX—XXII) ре-
шени су на исти начин. Оквир, у равни зида,
косо је засечен ка језгру, док је сам отвор
оивичен са свију страна једином первазом за-
кошених ница (т. XI). Горњи део завршен
је у облику преломљеног лука.

Бифоре на кубету (сл. 49—51, т. III) израђене су у осовинама осам поља, међусобно раздвојених пиластрима. Уоквирене су континуално једним профилем који испада из равни зида, и једним уским појасом, којег у доњем

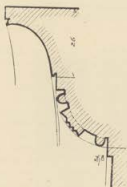
Прозори се међу собом разликују једино по облику окулуса у тимпанима, који се измеђују по следећем реду: у тимпану западног прозора окулус има облик четворолита; у тимпану југозападног прозора — троли-

Сл. 45. — Детаљ олтарске апсиде.
Fig. 45. — Détail de l'abside du bema.

делу нестаје, док у горњем делу подухвата и опережава тимпан, завршен у облику премољеног лука. Средишња осмоуглава колонета, преко свога капитела, подухвата средњи

ста; у тимпану јужног прозора — четворолита; у тимпану југоисточног прозора — тролиста; у тимпану источног прозора — четворолита; у тимпану североисточног прозора

Сл. 46. — Детаљ источне трифоре; 1:10.
Fig. 46. — Détail du triplet oriental; 1:10.

део тимпана, који је одоздо, изнад отвора, изрезан у копаљастом облику.

Интересантно је да је колонета јужног прозора, која, када је израђена, није била довољно дугачка, при дну продужена једним оловним наставком, који се сада сав искривио.

Сл. 47. — Профали око отвора источне трифоре.
Fig. 47. — Moulures encadrant les baies de la fenêtre trifolée orientale.

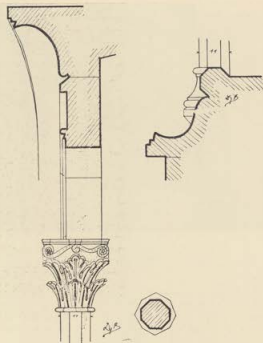
— круга, оивиченог са осам испупчених листића; у тимпану северног прозора — тролиста; у тимпану северозападног прозора — четворолита. Тролисти и четворолисти су на разне начине постављени према вертикалној осовини (т. V—VII).

Фриз аркадица.

Фризом аркадица спојени су пиластери непосредно испод венца. Овај фриз иде хоризонтално, или косо, према томе да ли се

Лежишта двеју суседних аркадица подухваћена су редовно консолидама разнога облика, које су нешто шире и нешто јаче испадају према лежишту (сл. 52).

Сви су делови фриза међусобно одлично

Сл. 48. — Детали са северне бифоре олтарске апсаде; 1:10.

Fig. 48. — Fenêtre trifolée septentrionale de la grande abside; détails; 1:10.

налази на бочним или на чеоним странама појединих делова грађевине. Аркадице имају само декоративан, а ни у ком случају и конструктиван значај, јер су урезане у тесанике који својом дужином улазе у зид. Аркадице разних фризова нису истих димензија, већ варирају од 49 см пречника и 31 см висине, — на тамбуру кубета, — до 60 см у пречнику и 42 см висине, — на постољу кубета. Међутим аркадице у једном истом низу апсолутно су истих димензија, што значи да је њихова величина добијена несумњиво рачунским путем. Једино што је код косих фризова средња аркадица понекад већа од осталих (т. XXI).

Све су аркадице полукружне, и то надвишено полукружне, сем осме и девете с десна, на западном зиду средњих бродова храма (т. V), које су благо преломљене.

На западној фасади, аркадице доњих фризова под бочним пиластрима калкана средњег брода имају четврткржан облик (т. V, LII).

сложени; једино што се коса тангентна линија северног дела фриза источне фасаде трију средњих бродова (т. V, XXII, LV) повија у својој средини мало наниже.

Вертикалне спојнице израђене су обично или над средином лежишта, или, ређе, по линији која сече средиште саме аркадице, а понекад и негде између ових линија.

На источној фасади олтарског простора, крајње бочне аркадице својом чеоним страном израђене су у равни бочних пиластера, али испадају према осталим аркадицама за по неколико сантиметара упоље (т. V, XXII).

Венци, који имају разне профиле, теку непосредно изнад фризова. На чеоним деловима цркве они крај самих углова делимично теку хоризонтално у дужини ширине пиластера, па се тек онда ломе и теку паралелно са косим тангентним линијама фризова. Ови хоризонтални делови израђени су зато да би спречили сасушавање косих (т. V).

Разуђеност зидова у унутрашњости.

Велике површине зидова у унутрашњости нису остављене необрађене већ су пиластрима подељене на мања поља, која одговарају травејима појединих бродова. Пиластри имају двојни испад према зидовима, тако да се њихови средњи делови луцима спајају са наспрним самосталним носачима, стубовима и ступцима, — док им се бочни, мање избачени делови, прислоњеним луцима спајају са сличним деловима суседних пиластера, образујући тако у зиду неку врсту великих плитких правоугаоних ниша.

Пиластрима и ступцима вертикализам унутарње структуре веома је наглашен (сл. 9, т. I—III, XXIV—XXVII). Он је унеколико само умекшан хоризонталним венцима, који нису многобројни, јер сем појединих венаца у куполи и поткуполном простору, — и то испод калоте, изнад пандантифа и испод највиших плитких прислоњених лукава (т. I) постоји још један једини континуални венац у цркви, и то у олтарском простору, који пролази испод калоте олтарске апсиде и спаја међу собом наспрамне западне пиластре којима је овај простор одвојен од храма (т. I).

Стубови.

Осмострана стабла стубова, исте јачине у горњем, као и у доњем делу, веома су елегантна (сл. 10). Размера њихове висине према унутарњем пречнику осмостраног пресека износи 0,10 м према 0,48, односно 0,50 м, то јест висина стабла садржи у себи 12,7, односно 12,2 пречника. Кад се стубови посма-

трају са стране, однос је нешто другојачији. Висина од 6,10 м остаје иста док спољни пречник осмостраног стабла износи 0,54, односно 0,56 м. Висина сада садржи 11,2, односно 10,8 пречника. Само стабло је једноставно;

Сл. 49. — Западни прозор кубета.
Fig. 49. — Fenêtre occidentale de la coupole.

нема ни астрагала који се налази на доњој ивици капитела, ни ножице, која је потпуно укинута.

Сл. 50. — Детаљ јужног прозора на кубету.
Fig. 50. — Détail de la fenêtre méridionale de la coupole.

Стабло је подухваћено одоздо стопом формираном од плоче и комбинованог профила. У припрати су све стопе међу собом сличне (т. XII, бр. VII). У храму се међу собом разликују, а поред тога подухваћене су, поред плите, још и постољем у облику плоче нешто већих димензија (т. XII, бр. II, IV, V). Висина стопа у припрати и западних стопа у храму, — без постоља, — износи 42 см, то јест садржи у себи 0,84 унутарњег пречника стуба. Висина стопе североисточног стуба у храму износи, без постоља, 36 см, то јест садржи 0,72 унутарњег пречника. Стопа југоисточног стуба у храму висока је без постоља, 48 см, и садржи у себи 0,96 унутарњег пречника.

Сви капители у унутрашњости имају, углавном, један исти архитектонски облик. Јак абакус, приближно квадратног облика, са профилном плоче и снажног торуса, подухваћен је одоздо једним плитким, различито обрађеним прелазом, неком врстом лажног коринтског абакуса, чије су стране закошене, почев недалеко од спољних углова, ка средини, која је наглашена једним испустом, (т. XII бр. I, А—А'). Само тело капитела закошено је наниже и чини прелаз између квадрата абакуса и осмоугаоног стабла стуба, од кога је одвојено астрагалом, јако испупченим торусом, који је израћен на самом капителу.

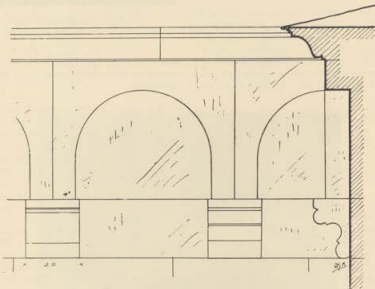
Висина капитела износи просечно за све стубове 0,80 м., а садржи у себи 1,60 унутарњег пречника стабла. Два јужна капитела у припрати су нижа (т. XII, бр. VI); њихова висина износи просечно 0,70 м. и садржи у себи 1,40 унутарњег пречника стабла.

Сл. 51. — Crona стубића на прозору кубета; 1:10.
Fig. 51. — Fenêtres de la coupole; base de la colonnette; 1:10.

Профили.

Како на фасадама тако и у унутрашњости цркве виде се многобројни профили којима је потенцирана другостепена пластика. Профилација је разноврсно комбинована. Као елементи употребљују се углавном, у највише случајева: плочица, торус, трохилис, кима, — односно линија повијеног листа, — као и разне еластичне линије неодређенога имена¹⁾.

Сл. 52. — Аркадни фриз на северној фасади унутарњег бојног брода храма; 1:10.
Fig. 52. — Façade septentrionale du bas-côté nord intérieur; frise d'arcatures; 1:10.

¹⁾ Ми нажалост још немамо утврђених техничких израза за профиле. Примери сам зато да употребим стране, који одговарају више класичним профилима, и који према томе нису најодеснији за означавање сред-

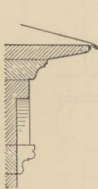
њевековне профилације. Поједине профиле морао сам да упоређим са линијом једноставног или двојно повијеног листа, линијом која им највише одговара, а од које су, лако је могуће, и постала.

Профили су у највише случајева слободоручно исцртани без употребе шестара, еластични су и јасно испољавају функцију ношења.

Комбиновани су обично тако да одбацују воду од површине зидова. Услед тога су, на пример на прозорима апсида проскомидије и ђаконикона, торуси, који су на прозорским оквирима окренути ка унутрашњости, на доњем, закошеном делу окренути наниже (т. XI, XXI). Ово међутим није редован случај. Тако су на једноставним прозорима бочних фасада

дова, имају редовно профил плочице и јаче или слабије истуреног торуса (сл. 56—59). Једино код пиластера средњег брода нартекса (т. I), ови су венци подухваћени још и једним конвексним четврткржним профилом (сл. 60), и то само по ширини самога пиластера.

Профили консола. Велике консоле, којима су подухваћени пиластри на чеоним странама средњих бродова цркве, јако су истурене, а профил им је комбинован од плоче, торуса, трохилуса и линије једноставно или двојно

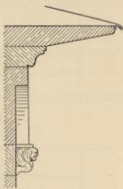

Сл. 53. — Венец на кубету;

1:20.

Fig. 53. — Corniche de la coupole;

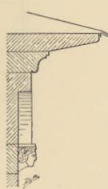
1:20.

Сл. 54. — Венец на главној апсиди;

1:20.

Fig. 54. — Corniche de l'abside principale; 1:20.

Сл. 55. — Венец на апсиди параклиса

св. Димитрија; 1:20.

Fig. 55. — Chapelle de st. Demetrios; corniche de l'abside; 1:20.

храма, или на горњем прозору јужне фасаде ђаконикона, торуси на потпрозорницима окренути наниже (сл. 44), док је на доњим прозорима бочних фасада проскомидије и ђаконикона удубљење профила тако окренуто да задржава влагу (т. XI). То исто важи и за трохилусе на профилима прагова портала (сл. 30).

Венци на фасадама. Изнад фриза аркадица на фасадама цркве, венци имају облик плочице и крме која се највише приближује облику двојно повијеног листа (сл. 52).

На кубету и свима апсидама, изнад овог профила израђена је одоздо благо закошена плоча, заобљене спољне доње ивице (сл. 53—55). Највише испада плоча на трима средњим апсидама, — појединачно, — а најмање на венцу кубета.

Венци у унутрашњости. Поменути подужни венци у унутрашњости имају углавном профил плочице, одоздо заобљено закошене. Ово закошење изгледа да је добијено малтером који служи као подлога за фреске.

Венци пиластера, комбиновани са консолама које служе као лежишта за ребра сво-

повијених листова (сл. 61)¹⁾. Доњи део великих консола, крај западне и источне трифоре, има пак профил дугачког повијеног листа, обухваћеног одоздо и одозго торусима (сл. 72).

Многобројне мале консоле у фризу аркадица, профиловане су такође. Њихови се профили често понављају, а ипак су, као на пример на тамбуру кубета, сви исти. Ипак их има прилично разноврсних. На сл. 52—53 и 74—77 види се неколико типичних примерака. Па и тамо где су консоле израђене у облику глава, или листова, као подлога ових скупотворних мотива често служи конкавин широко исцртани профил, обично у виду горе јаче а доле слабије повијеног листа (т. I, 1, 2, 3, 6, 8, 12).

Профил сока. Између истуренога баика и самог зилог платна израђен је, као прелазни елемент, профил комбинован од торуса и плочице (сл. 62).

Стопе стубова и колонета. Профил стопа повија се углавном по облику хоризонталног пресека стабла које носи. Од овога чини изу-

храма, нацртани су приближно, посматрани одоздо зурбином (сл. 61, I, III—V).

¹⁾ Профили великих консола испод средњих пиластера на источној страни олтару и западној страни

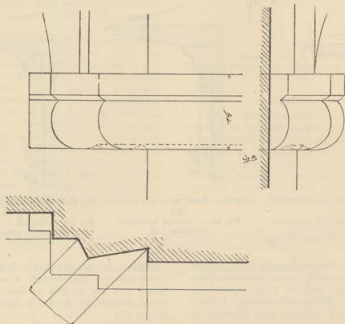
зетак једино стопа северне, кружне, слободне колонете западне трифоре, чији профила у хоризонталној пројекцији тече по линији осмоугаоника, дијагонално постављеног према квадратној плочи на којој лежи (сл. 41).

Слободни троугли, који остају између најнижег торуса профила и угава плоче, испуњени су на разне начине, повијањем самога торуса, листовима разнога облика, или главама људи и животиња, о чему ће доцније бити речи.

Стопе свију стубова у нартексу профило-

има и сасвим ниско паралелоипедно постоље (т. XII, бр. V).

Профили на порталима. На свима порталима капители бочних колонета и пиластера повезани су једним вешцем који на јужном порталу и на источном делу оквира северног портала има облик киме. На западном делу оквира северног портала овај венац добија профила плочице и торуса (т. IX). На западном порталу и на порталу храма венац обухвата и надвратник, а има облик плочице, подухваћене одоздо линијом горе јаче, доле сасвим

Сл. 56. — Ковсала на северисточном углу изнад северисточног стуба у храму; 1:5.
Fig. 56. — Corbeau de l'angle nord-est au dessus de la colonne nord-est du naos; 1:5.

ване су на исти начин, комбинацијом двају торуса, од којих доњи има еластичну пригнечену линију, која се приближује параболу, — са трохикусом и плочицом (т. XII, бр. VII).

Стопе западних стубова у храму сличне су овима из припрате, али им је трохикус нешто шири. Поред тога имају испод плоче још једино ниско паралелоипедно постоље (т. XII, бр. IV).

Стопа северисточног стуба разликује се од ових западних, тиме што јој је доњи торус мањи и више се приближује кругу (т. XII, бр. II).

Стопа југоисточног стуба различита је од осталих; профила јој је комбинован од три торуса, два трохикуса и плоче, а поред тога

слабо повијеног листа (сл. 34, т. VIII).

Профили стопа колонета на порталима везани су међу собом тако да истовремено подухватају цео оквир, код портала храма (т. VIII), док код осталих теку и преко предњих страна прага (т. VIII, IX). Профила је свуда комбинован од два торуса, раздвојена трохикусом и подухваћена одоздо плочицом (сл. 30). Исти, само нешто мањи профила, имају и стопе спољних стубова на порталу храма, које леже на леђима лавова (сл. 35).

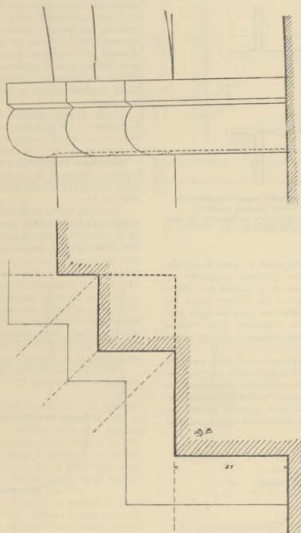
Профила саме архиволте је код свију портала различит.

На западном порталу архиволта је споља оперважена једним лучним вешцем који има профила плочице подухваћене одоздо слабо-

доручно исцртаним торусом (сл. 29). Долазе затим два равна лука, степенисто повучена један према другом и раздвојена тордираном лучном обликом. Испод ових, један

лим профилом плитке заобљено издубљене траке.

На порталау храма архиволта је у главним цртама иста, али су поједини делови друго-

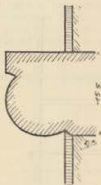
Сл. 57. — Консола над источним углом средњег пиластра на северном ангу северног боковог брода; 1:5.

Fig. 57. — Pilastre médian dans le bas-côté extérieur nord du naos; corbeau au dessus de l'angle est; 1:5.

лучни профил састављен је од плочице и двеју еластичних линија, склопљених тако да истичу средишни део профила, који је обележен тањим тордираним лучним уметком. Најзад и сам је тимпан оперважен једним ма-

јаче профиловани (т. VIII). Тако лучни венац има профил плочице и горе повијеног и навише поврнутог лјста (сл. 38), два средња лука равних чеоних страна раздвојена су међу собом једном обликом, а доњи је још по-

ред тога подухваћен и осмостраним лучним уметком (сл. 37). Непосредно око тимпана израђен је лук, који добија профила једноставно повијеног листа (сл. 37).

Сл. 58. — Венац на источној страни северозападног ступа између бочних бродова храма; 1:5.
Fig. 58. — Pilièr nord-ouest entre les bas-côtés du naos; corniche du côté-est; 1:5.

Лучни венац архиволте на јужном порталу сличан је најнижем профили архиволте западног портала, али му је средњи део обележен само торусом (сл. 32). Долазе затим два лука, степеносто избачена један наспрам другог, равних чеоних површина. Сам тимпан оперважен је једном траком у облику жироке на рабаш.

На северном порталу лучни венац има профил танке плочице, подухваћене одоздо веома јако избаченом слободно извученом линијом (сл. 33). Долази затим тордирани лучни уметак, и два лука, равних чеоних површина. Тимпан је оперважен профилем плочице и торуса.

Сл. 59. — Венац на северном пиластру источног зида у припрати; 1:10.
Fig. 59. — Mur oriental du narthex; corniche du pilastre septentrional; 1:10.

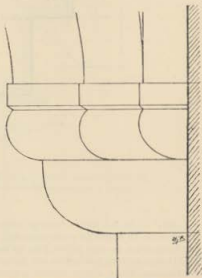
Профили на прозорима. Лучни венац на западној трифори комбинован је од три дела, од којих је средњи (сл. 41) веома јако испупчен, док су два спољна израђена у виду бројаница, односно торуса испрекиданих испупче-

њима, — код горњег, заобљеног, са стране засеченог, а код доњег јаког облика. Од лучног венца ужом лучном траком одвојен је профил једноставно повијеног листа, подухваћен одоздо низом косо засечених и точкастих, оштро издубљених ваљака. — Непосредни прозорски оквир директни је продужетак профила у облику једноставно повијеног листа. Овако је уосталом профилован и потпрозорник, који је још подухваћен одоздо једним торусом. — Абакуси капитела на спољним слободним колонетама имају профил плочице и једноставно повијеног листа.

Оквир горње западне бифоре (сл. 42) састављен је од плочице, — у нивоу равни зида, — двоструко повијеног листа, равне траке и торуса.

На доњим бифорима на припрати профила конзола састављен је од плочице, двају торуса, трохида и одоздо четирткружног засека (т. XI).

Закошени оквир једноставних прозора на бочним фасадама храма оивичен је торусом (т. X, C), што је случај и са горњим прозором јужне фасаде ђакоњикона.

Сл. 60. — Венац пиластра у средњем броду припрати; 1:5.
Fig. 60. — Corniche des pilastres dans la nef médiane du narthex; 1:5.

Оквири прозора на бочним фасадама прокомидије и ђакоњикона имају профила састављен од торуса, равне уске траке и јако извијене еластичне линије (т. XI).

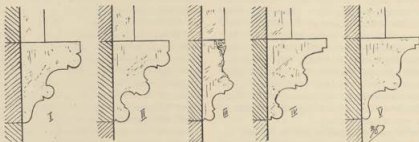
Закошени оквири прозора на апсидама про-

скомидије и ђаконикона оивичени су једним профилом састављеним од плочице и истуреног торуса (т. XI).

Оквири бочних прозора на олтарској ап-

стоје спољних слободних колонета источне трифоре толико су изубијане да се не види тачно како су првобитно изгледале. Остала је само доња плоча и најнижи торус. Горе

Сл. 61. — Велике консоле: на храму: I, под северисточним и северозападним пиластром; II, под југоисточним; III, под југозападним; — на олтару: IV, под северисточним; V, под југоисточним пиластром; ср. 1:10.

Fig. 61. — Grands corbeaux moulurés supportant les pilastres médians du naos (I—III) et du sanctuaire (IV—V); cr. 1:10.

сиди састављени су од плочице, уске равне траке и еластичне линије (т. XI, XLVI). Горњи део отвора јужне бифоре оперважен је торусом подухваћеним упоље закошеном траком (т. XLVI, 1), док се на истом месту, на северној, види торус са плочицом (т. XLVI, 2).

Лучни венац источне трифоре има плочицу подухваћену линијом горе јако, доле слабије повијеног листа (сл. 46). Сам прозорски оквир и потпрозорник имају профил плоче и избоченог торуса (сл. 46, т. X). Лучни оквир прозорских отвора слично је профилован, само је сразмерно далеко мањи (сл. 47).

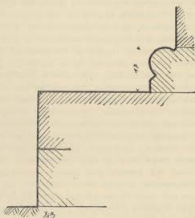
Стопе колонета на прозорима разноврсно су обрађене.

На западној трифори (сл. 41, т. X) профил стопа средњих колонета је уништен, док је код самосталних спољних колонета комбинован од трохилуса између два торуса, и плоче. Сличне стопе имају и колонете на доњим бифорама припрате (т. XI), а исто тако и на прозорима кубета, ма да су код ових торуси далеко слабије заобљени (сл. 51).

Сличан профил имала је можда и сада јако оштећена стопа стубића горње западне бифоре, израђена на закошеном банку прозора (т. XI).

Код бочних бифора на олтарској апсиди стопе средњих стубића израђене су по истом типу, али је трохилус добио сасвим други облик, издужене, плитко заобљене линије (т. XI).

је свакако био још један трохилус и торус (т. X).

Сл. 62. — Профил сокла; 1:10.

Fig. 62. — Moulure du socle; 1:10.

На потпрозорницима бифора на бочним фасадама храма, испод средњих колонета израђено је по једно мало профиловано избочење, засечено са стране, које маркира положај стопе (т. X). Профил добија облик линије која се приближује обрнутој криви, а подухваћен је одоздо плочицом (сл. 43).

ПЛАСТИЧНА ДЕКОРАЦИЈА.

Опис и иконографско тумачење.

Богатство дечанске цркве чине скулптуре и релефе, којима је фра Вита украсио поједине њезине истакнуте и важне делове, обрађујући велику пажњу на то да однос између једноставних и обрађених партија буде што хармоничнији. Најбогатије су скулпторално обрађени: портали, обе трифоре, тимпани прозора и капители стубова у унутрашњости. Пuna пластика заступљена је на великим самосталним конзолама, на западној фасади и олтарској апсиди, као и на западном и унутарњем порталу.

Уште узев релефно обрађени мотиви су двојаки. Има прво чистих декоративних, вегетативних или зооморфних мотива, којима су, у облику палмета, низова листова и лозица, украшени оквири портала и прозора, као и поједини капители и конзоле, а понекад и сами тимпани прозора. Постоје затим и релефне композиције са симболичним, илустративним садржајем, који до сада није био објашњен.

Композиције израбене на фасадама цркве могу се, углавном, везати за интерпретацију Апокалипсе, то јест за Откровење св. Јована Богослова, а у неколико случајева и за Откровење пророка Исаије и Физилогус. Видећемо међутим ложице да се скулптор, радећи ове сцене, које симболички илустрјују искушења и испаштања човечанства пре и за време Страшног суда, није дословно придржавао текста језиве, фантастичне и тајанствене апокалиптичне визије, ни по постепеном развоју појединих догађаја, ни по њиховој стварној садржини. То би се дало објаснити тиме што се није испирисао само текстом, већ каквим још раније разрађеним илустрацијама, које је могао видети било у неком рукопису са минијатурама, било на зидовима старијих споменика. Очигледно је пак да их фра Вита није шаблонски копирао, већ их је схватио и модификовао на свој начин.

И ако размештај појединих композиција на зидовима цркве не иде паралелно са самим текстом, а није ни нарочито логичан, ипак је главна, почетна сцена, израђена на западном порталу, док су завршне сцене концентрисане на источној трифори.

Портали

Западни портал.

На тимпану овога портала (т. XXVIII, XXIX) израђена је главна сцена Страшног суда¹⁾.

¹⁾ Још срезним погледом нека дечански илустрјују су ову сцену везивали за Страшни суд, али, погрешно, и за Св. Тројицу. — Јуринић, стр. 6.

У средини, између два анђела, на престолу формираном од једног јастучета које са стране носе два лава, окренут потпуно гледаоцу, седи Христос Пантократор (т. XXX).

Престо је подухваћен одоздо постољем које образују четири аркадице, копаљастог облика, уоквирене плитком профилним луком. Две средње аркадице јаче испадају од крајњих, изнад којих су израђени лавови, од којих је готово потпуно пластично изведен само предњи део. Грива лавова добијена је правилном комбинацијом кратких, при врху увијених коврида, оживљених паралелним плитким урезима. Ноге им се у агазовима неприродно ломе унапред. Изнад њих, у правилном низу, издубљено је неколико руница, које су првобитно можда требале да буду испуњене оловом. Јастук на коме Исус седи, украшен је лозицом, оштро стилизованих, дугачких листова, а на крајевима крупним чворовима из којих излазе кићанке.

Христос је обучен у дугачку хаљину и огрнут плаштом, спреда нигде не закончаним. Испод хаљине провирују предњи делови стопала са прстима, који нешто испадају испред његова саидала. Његов широки, нешто спљоштени лик, из кога једино што нос оштро испада, има благ израз, који потиче највише од, у средини и по крајевима, нешто повијених танких усница. Јако отворене очи, које гледају право испред себе, далеко изнад глава верника, чврсто су наглашене линијом обрва, а наткриљене широким челом. Пuna брада и дуги бркови рапшчешани су у паралелне благе таласе, плитко уклесане у камену масу. Карактеристичан је нарочито средњи део бркова изнад горње усне, спљоштен у равни браде, тако да само два бочна дела релефно испадају. Коса, раздвојена по средини, спушта се, у слично стилизованим праменима, низ рамена.

У релефном кругу ореола виде се три крака крста, украшена на својим крајевима са по три кружића међусобно раздвојена сегментастим удубљењима. Десном руком, коју је савио у лакту, Исус благосиља. Палец, кажипрст и средњи прст су испружени, док су два последња скупљена²⁾. У левој руци Христос држи књигу, косо положену преко недовољно избачених колена, затворену јединим кајишем, на коме се виде три округа пца. Већ је архимандрит Леонтије³⁾ објаснио да је ово „књига живота људског рода, запечаћена са седам печата од којих се виде три,

²⁾ Овакав став прстију одговара западњачком, католичком начину благосиљања, *Perati* у A. Michel, I/1—стр. 75.

³⁾ Op. cit., стр. 60.

а четири су са њене стране на књижи. По Апокалипси, ова књига отвориће се у дан Господњег доласка на земљу и његова суда и по њој ће Спаситељ израћи пресуду људском роду од Адама до дана Господњег Суда. Ово се тумачење може применити, мада не одговара у потпуности тексту Апокалипсе¹⁾.

Пред собом видимо дакле Христа Пангократора у другој, главној, истина нешто упрошћеној визији св. Јована Богослова²⁾. Он својом величином далско надмашује анђеле који стоје крај њега, што треба да покаже сву његову бесконачну божанску моћ³⁾.

Лево од Христа, на јужној страни тимпана, налази се један анђео, упола склопљених крила (т. XXXI, 2); изражен потпуно са лица, овај анђео стоји стопалама, које се добрим делом виде испод хаљине, на консоласто истуреном профилованом постолу. Обучен је у дугачку хаљину — стихар, — разрезану испод граа, а опасан „златним појасом“ на коме се види пречица⁴⁾. Левом се руком подбочно ниско у куку, док је десну, савијену у лакту, одоздо повијених прстију, а унапред истуреног палца, подигао у висину браде, под десну страну лица. Како му је десни образ далеко испуњенији од левог, како се поред тога на овој страни, на крајњој иници уста, налази једна дубље урезана округла руна, у висини заоблено издубљеног отвора шаке, то је очигледно да је на овоме месту била изражена труба, вероватно од каквог метала, која је доиније нестала. Ово је дакле један од седморице анђела трубача из Апокалипсе⁵⁾, који не трубе заједнички већ један за другим.

Анђео десно од Исуса (т. XXXI, 1), на северној половини тимпана, изражен је у подупрофилу, нешто уздигнуте главе, окренут Христу. Мало већи од првог, он је такође обу-

чен у дугачку хаљину, која у струку покрива својим горњим делом појас којим је подухваћена. У доњем делу њезине избори прате правац ногу, нешто повијених у коленима. При дру, на консоластом постолу, испод хаљине вире прсти ногу. Тешко је помислити да је ово лик анђела који објављује отварање књиге⁶⁾; његове склопљене руке испред прстију, са истуреним прстима унапред, указују пре на могућност да је ово анђео, који се моли Господу за спавање суђених, чега нема у тексту Апокалипсе.

Да би веза осталих композиција са овом на тимпану била што јаснија, морамо прећи одмах на:

Релефни декор лучног венца архиволте.

На уједињеној површини његовог испуњеног профила (сл. 29) изражена је двотачна лозница, која излази из челусти оштрехе животинске главе у темну венца, испод које се налази оштро стилизовани лист (т. XXIX). Лозница се одавде пружа наниже, испуњена разним преставама. На појединим, нарочито укрним, местима лозница је обогаћена листицима и цветозима, или стабљикама, које обухватају и релефе у самим пољима.

И ако вреже почињу из средине, из челусти животинске главе, биће нам много разумљивије ако са објашњењем садржаја композиција у њиховим пољима отпочнемо од крајњих делова венца ка средини.

При дру венца, лево и десно⁷⁾, видимо по једног коњаника и по једног кентаура. Ово су изгледа у ствари четири апокалиптична коњаника⁸⁾, од којих су два, вероватно услед скулпторовог недовољног схватања њиховог правог симболичког значења, добила облик кентаура⁹⁾.

Распоред коњаника није потпуно симе-

¹⁾ — И олама бих у Духу, и гае пријесто стајаше на небу и на пријестолу сједаше неко (IV—2). — И видех у десници онога што сједаше на пријестолу књигу писану изнутра и споља запечатану са седам печата (V—1). — Превод В. См. Кирашица—Библија као цело сједино писмо Старијег и Новогг Завјета, Београд, 1922, стр. 261.

²⁾ Сцена је упрошћена уколико што није репродуктивно на издасет в четири старца (IV—4), на седам књижа (IV—5), на четири симбола Јеванђелиста (IV—6), док је од седам анђела који дувају у трубе (VIII—1) представљен само један. Поред тога, по тексту, Христ драи књигу у десној руци, док у Девјанама десном благослава, а књигу драи у левој.

³⁾ Ово треба принасти једном писцу из књиге пророка Исаје у коме се, када је реч о Страшном суду, каже: ... и висина људска утигуе се, а Господ ће сам, — у смислу једина—бити узвишен — велики — у онзи дан, — II, 11. — ... et inscruibiturl altitudo vntum: exaltabitur autem Dominus solus in die illa.

⁴⁾ И књигове седам анђела из цркве, који измху седам зала, обучени у чисте и бјеле хаљине од платна, и опасани по прсима појасима златијем (XV—6).

⁵⁾ И седам анђела који измху седам труба, при-

правни се да затрубе (VIII—6). — И први анђео затруби, и оста град и оган ... (VIII—7).

⁶⁾ И видех анђела јави гаје проповједат гласом великијем: Ко је достојан да отвори књигу и да разложи неке те велике? (V, 2).

Интереситно је напоменути да у неким апокалиптичким апокалипсицама само два анђела, и то арханђели Михаил и Гавријел, дувају у рог вена. — Влад. Ђорђевић, О другом доласку Христовом, стр. 53. — Не тешко би било помислити да су два анђела у Девјанама рађени према овом извору, јер као што смо видели, само је један од њих трубио.

⁷⁾ Лево и десно према гледалоу.

⁸⁾ Четири апокалиптична коњаника симболички рат, глад, кугу и смрт. — L'abbé de Crampon. La Sainte Bible, стр. 301/8.

⁹⁾ Држао се да се кентаури јављају у средњовековној религиозној литератури само у грчком физиологу и западњачком bestiariјусу, Mlle, XII, стр. 334. Није важно што их налазимо и у роману о Александру Великом, Ст. Новиковић, Гласник С.У.Д. II од кн. IX, 1878 год., 31 глави, али је значајно да их има и у тексту визије пророка Исаје, XXXIV, 14, у вези са „осветом“ Савишњика. Нема ни истина ни у латин-

тричан. Док су на левом крају кентаур и коњаник израђен у двама најнижим пољима, дотле се са десне стране, у крајњем пољу, види оштећена фигура неке аждаје, полураширених крила (т. XXIX). У суседном пољу израђен је коњаник који обема рукама држи копље, које забада у челуст аждаје из претходног поља. Коњаник је окренут лицем и грудима гледаоцу, док му је коњ израђен потпуно с профила. Изгледа да је на глави имао шлем, сада јако оштећен. Ово би требало да буде четврти апокалиптички коњаник¹⁾. Аждаја из првога поља симболише вероватно пакао, који „иђаше за њим“. Несиметричан распоред коњаника на левој и десној страни венца архиволате сада постаје сасвим разумљив и оправдан.

У трећем пољу одоздо, на истој страни венца, израђен је кентаур који затеже стрелу испред себе на курјака у суседном пољу. И код њега су глава и грудни кош окренути гледаоцу, док му је четвороножно тело претстављено с профила. На глави има меку такозвану „фригиску“ капу, чији се повијени врх завршава једним листом. Пред собом имамо свакако првог апокалиптичког коњаника²⁾.

У крајњем пољу на левој страни видимо још једног кентаура, претстављеног у сличном покрету тела. Место фригиске капе, на глави има неку врсту келтског шлема, ојачаног ребрима, са повијеним врхом у облику аиста. У десној руци држи мач, а у левој штит који је, изгледа, некада био округлао. Ово је вероватно други апокалиптички коњаник³⁾ (сл. 63, т. XXIX).

Коњаник у суседном пољу држи у десној руци копље са заставицом (?). — На глави има оштећен шлем, изгледа нешто дугуљасте и шире облика него код првог (сл. 63, т. XXIX). Коњ окреће главу ка коњанику, тако да му линија врата прати линију вреже, што врло добро делује у композицијском смислу. Сам коњаник има главу израђену у полупрофилу, док му се тело види готово потпуно у профилу. Огртач му пада право наниже, док су му ноге, — управо десна нога, — од колена остале видне. Остaje нам да верујемо да је ово, бар у старим моделима, којима се инспирисао Дечански уметник, био трећи апокалиптички коњаник⁴⁾, иако у рукама има копље место терзанија.

Суседне композиције на венцу имају из-

ском тексту ви у преводу Даничићевог Старог Завета, али их зато налазимо како у грчком тако и у старословенском тексту, и то као „*ἀποκάλυψις*“ односно „*ἀποκάλυψις*“.

¹⁾ И видјех, и гле, коњ бјелѣ, и ономе што сјеђаше на њему бјеше име смрт, и пакао иђаше за њим; и њему се даде област на четвором дијелу земље да убије мачем и сирћу и зверским земаљскимѣм (VI, 8).

²⁾ И видјех, и гле, коњ бјелѣ, и онај што сјеђаше

гледа директне везе са првима. Одмах до четвртог коњаника налазимо на једну животињу импозантна држања, широких груди и бедара, удигнуте главе. По својој облику она би се могла упоредити са каквом лавицом, нешто трансформисане, заобљене главе.

Сл. 63. — Детаљ луничог венца архиволате на западном порталу.

Fig. 63. — Portail occidental; détail de la corniche arquée de l'archivolte.

У суседном пољу видимо затим једну птицу са склопљеним десним и раширеним левим крилом, око које се обмотала змија, давајући је својим телом и уједајући је за теме. Оштећена глава змије имала је, изгледа, облик главе сасног миша; добро јој се види још само задњи део, са два зашиљена увета.

Одмах затим израђен је један курјак, који окреће главу, а у чељустима носи јагње. Сличну композицију налазимо и у четвртном пољу одоздо, на десној страни венца. И овде курјак (?) или нека друга звер, у чељустима држи јагње (?), — овога пута сасвим глатке коже, — или неку мању сличну животињу.

На њему имађаше стрѣјелу и њему се даје вјеица, и изиђе побјеђујући и да побјеђа (VI, 2).

³⁾ Изиде други коњ риѣ, и ономе што сјеђаше на њему даде се да диже мир са земље, и да убија једна другог, и даде му се мач велики (VI, 4).

⁴⁾ И кад отвори трећи печат чух трећу животињу гаје говори: дођи и види, и видјех, и гле, коњ арап, и онај што сјеђаше на њему имаше мјермал у руци својој (VI, 5).

Није немогуће да су све ове композиције у извесној зависности од претставе четвртог апокалиптичког коњаника, коме би дана власт да убија „мачем и главу и смрћу и зверњем земаљским“ (т. VI, 8)¹⁾.

У претпоследњем пољу леве стране венца израђена су два ратника тако припијених хаљина уз тело да изгледају као наги. Оба носе шиљасте меке фригијске капе, завршене повијеним листом. Десни ратник мачем, који држи обема рукама, измакује на левог, према коме је окренуо главу, ма да је тело извио на супротну страну. Леви у десној руди држи конопац, којим је при ратник обавијен око тела, док у левој стеже мач, којим измакује. Ова композиција може се везати за другог апокалиптичког коњаника, претстављеног на истој страни венца, коме се даде „да узме мир са земаље да убија један другог...“²⁾, али исто тако и за још једно место из текста Откровења Јовановог³⁾.

У петом пољу одоздо, на десној страни венца, укомпонована је једна аждаја, — са главом слепог миша, а птичијим телом покривеним крљуштима, — аждаја, коју толико пута сусрећемо у тексту Апокалипсе.

У пољу до овога видимо фантастичну животињу са телом четвороношца, са дугачким, јаким повијеним репом и човечјом главом, дугачке растрешене косе, отворених чељусти, у којима се виде снажни, огромни зubi. Недостају јој још једино круна и крила да би у свему одговарала апокалиптичним скакавцима, који су пустошили земаљу⁴⁾.

Непосредно крај средине животињске главе, у првим пољима лозице, израђена су два кентаура, који окрећу главу уназад, то јест осталим композицијама и дувају у рог, који обема рукама подухватају одоздо. На главама имају већ описане меке фригијске капе. Њихово постојање не могу засада да доведем у директну везу са текстом Апокалипсе. Могао би се можда још једино претпоставити да они претстављају, у сцени Страшнога суда, негативан пандан анђелу трубачу са тим-

пана и да својим трубама треба да пробуде грешнике⁵⁾.

Релеф на чоној страни унутарњих пиластера доврћаника, прекинут капителима доврћаника, продужава се и на чоној страни другог унутарњег лука архиволте. Извесне разлике у обради левог и десног пиластера ипак има. И на једној и на другој страни релеф ниуколико не излази из равни пиластера већ је добијен њиховим издубљивањем, тако да је са стране остала равна ивица, којом је лозица уоквирена. На левој страни јединоставна заобљена врежа лозице полази из чељусти једне аждаје, — која лежи на дењима, — па се, вијугајући пење навише (т. XXVIII). У подужној осовини одваја се по један крак који се повија наниже, тако да образује са самом врежом неправилна кружна поља, испуњена оштро стилizованим лишћем, плодовима и цветовима, разног облика. Треугласта поља између лозице и оквира попуњена су малим листицима, који се одвајају од лозице. Овако је, допуњен још неким претстављама, израђен и релеф на чоној страни одговарајућег лука, код кога су лозица и чворови у којима се грана, покривени лишћем (т. XXIX).

Лозица на пиластеру десног доврћаника нешто је другачије комбинована. Две двојне, по ивицама заобљене вреже (с. 64, т. XXVIII), полазе одоздо, из чељусту једне животиње, по изгледу најближе лаву, вијугају се, укрштајући се навише, и спајају се у горњем делу под самим капителима. Издужена поља, добијена укрштањем врежа, као и треугласта поља између ових и оквира, попуњена су на сличан начин као и лозица на левом пиластру и чоној страни архиволте, с том разликом што се лишће и цвеће диојним петелкама везује, у свом доњем делу, за обе вреже изнад тачке укрштања. Сем лишћа и цвећа, на десном пиластеру, у шестом и деветом пољу, израђена је по једна птица, слична голубу, која кљује грозд, — доња

¹⁾ За претставу курајца који у зубима држи своју жртву има још једно објашњење: у нашем Физиологу, — *Св. Новаковић*, Старије XI, стр. 200, — каже је реч о уку, каже се, да овај „каж је глави, изађе на шипину, гласа у небо и каже: Господе, ти си ме створио и ја си рекло да пасем траву под дрво да једем, већ од живота да се храним. И бог му посла храну. Тако и грешник који се каје унек помислио буде“. И овде је све у вези са Страшним судом.

²⁾ „Ко у ропство води биће у ропство одведен; ко ножем убија ваља да ножем буде убијен. Овде је трзалење и вјера сјетљива“ (XII, 10).

³⁾ „И скакавци биђаху као коњи спремлени на бој; и на главама њихових као круне од злата, и лица њихова као лица човечија“ (IX, 7); „и имаху косе као

косе женске, и зubi њихови биђаху као у лавова“ (IX, 8); „и имаху оклопе као оклопе гвоздене, и глас крила њихових биђаху као глас кола кад многи коњи трче на бој“ (IX, 9); „и имаху репаче као скорпијоне, и жалци биђаху на реповима њиховима; и дана им бјеше област да уде људима пет месеци“ (IX, 10).

⁴⁾ Није најзад потпуно искључено ни да је скулптор ове претставе узео са каквог старијег портала, чија би обрада била инспирисана Давидовим псалмима, нарочито псалмом CXLVIII, 5–10: „Нека хвале име Господње, авијери и сви стока, бубине и птице крилате“, у вези са псалмом CL, 3: „Хвалите га уз глас труби, хвалите га уз псалтир и гусце“. У том случају, у илустрацији деснице архиволте настаје извесна пометња у иконографском погледу.

окреће главу унатраг и навише (сл. 64), — док се у једанаестом пољу види, између два листа, мала човечија глава, без браде и бркова.

У готово средишњем пољу лозице, на чедној страни лука, исциссан је један шесто-

прво, да се уметник трудио да на лозици пиластера и лука изради, у што разноврснијем и лепшем облику лишће, цвеће и плодове, које је толико стилизовао да се не може тачно одредити које биљке претстављају. Насупрот претставама на лучном венцу, на

Сл. 64. — Детаљ средњег јужног пиластера на западном порталу.
Fig. 64. — Détail du pied-droit méridional médian du portail occidental.

крили херувим, док је у другом пољу од овог, лево и десно, укомпонована по једна птица која кљује грозд (т. XXIX).

Цела ова лозица могла би се схватити као чист декор. Ако се, међутим, упореди са обрадом лучног венца архиволте, може се доћи и до другојачијег закључка. Очигледно је

коме су израђене фантастичне фигуре зверова или коњаника — носиоца смрти, овде видимо само неколико невиних птица и једног херувима. Ако се сада буду имала у виду два места у тексту Апокалипсе¹⁾, као и једино објашњење у књизи пророка Језекиља²⁾, онда се мора веровати да је ово рајско

¹⁾ „Насред улица његовијех, — новог Јерусалема, — и с обје стране ријеке дрво живота, које рађа дванајест родова заједно свакога мјесца свој род; и лишће од дрвета за исцељивање народина“ (XXII, 2). „Ко има уко века чује шта говори Дух црквама: који побједи дају му да једе од дрвета живота које је насред раја Божијег“ (II, 7).

²⁾ „А крај ријеке по брзијегу отуд и одовуд рашире дрвета свакојак рода којима лишће неће опадати нити ће род на њима нестајати; свакога ће мјесца рађати нов род, јер јој вода тече из светиње; за то ће род њихов бити за јело а лишће њихово за лијек“ — књига пророка Језекиља, XLVII, 12.

„дрво живота“. Изгледа ми чак да се на целокупној лозици може избројати само два-наест врсти плодова (XXII, 2), што је немогуће тачно утврдити, пошто се у неким пољима исти мотив може тумачити и као лист и као плод.

Херувим у лозици, недалеко од Христа на престоу, потсећа пак на какву раније наустравану визију Пророка Исаије¹⁾.

Сл. 65. — Низ палметки на бојној страни унутарњег пиластера оквира западног портала; 1:5.

Fig. 65. — Pilastres inférieurs du portail occidental; palmettes sculptées sur les flancs; 1:5.

На бочним странама унутарњих пиластера, на којима су средица израђене описане лозице, уклесан је низ оштро стилизованих листића, укосо постављених и повезаних међу собом (сл. 65).

Капитела пиластера и колонета на до-вратницима повезани су међу собом, те чине хармоничну целину (т. XXVIII). На капителима левог довратника, изнад унутарњег пиластера, израђен је један мајмун, у згрченом ставу, драпиран у дугачку хаљину. Левоу руку држи на коленима, док десном придржава профиловани абакус капитела. Изнад тордиране колонете види се други мајмун са главом окренутом навише, тако да задњим делом тела подупире абакус²⁾. Остали делови капитела, прилично оштећени, били су декорисани оштро стилизованим акантусовим лишћем, које је, изгледа, било распоређено у три реда.

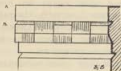
На капителима десног довратника добро се распознаје једино део изнад унутарњег пиластера. Његова су два угла подухваћена волутама које изишчу из масе обавијене оштрим лишћем; ово се испуњено повија одоздо навише, а и само је подухваћено редом оштро стилизованих акантусових листова. Средњи горњи део двеју видних

страна обележен је двома животињским главицама дугачких ушију.

Речено је већ да су два капитела изнад спољних самосталних колонета узета свакако са иконостаза. Они су краћи од низа капитела изнад довратника, а поред тога улазе својом обрађеном масом у њихов оштећени део. У горњем делу оперважени су једном траком у облику жиоке на рабаш (сл. 66) испод чијих углова излазе, упоље повијени оштри листови и сами подухваћени одоздо мањим листићима, између којих су израђени стилизовани листови, изгледа, винове лозе. Средњи горњи део сваке видне стране украшен је још и једном мањом розетом.

Изнад ових капитела, а испод крајњих ивица лучног венца архиволате, израђене су, у облику јако истурених конзола, две крупне животиње (т. XXVIII). Лева (т. XXXVII, 2) изгледа да је имала облик грифона, са задњим делом тела неке четвороножне животиње, а предњим делом у облику птице грабливице. Глава, предње ноге и плоча на којој су ноге почивале, сасвим су уништени. Сачувани су још делимично крила и грудни кош, покривени крупним перјем.

Десна животиња (т. VIII, XXVIII) изгледа да претставља лава. И овде су највише настрадали исти делови као и на северној, ма да се глава нешто боље одржала. Грива, која је нарочито испуњена испод чељусти, добијена је комбиновањем кратких повијених коврица, урезаних у површину камена.

Сл. 66. — Жиока на рабаш са капитела над спољним колонетама западног портала; 1:5.

Fig. 66. — Portail occidental; billettes des chapeaux extérieurs; 1:5.

Као што су у унутрашњости, на пиластерима који непосредно уоквирују западна врата, били израђени ликови Арханђела Михаила и Гаврила, који су имали да бележе добре и рђаве особине оних који улазе у цркву, тако су изгледа и ове две животиње на порталу имале симболички да чувају улаз, како од недостојних, тако и од самог антихриста.

Потврду имамо чак и у старим текстовима. У Физиологиусу, који је код нас преведен у

претстављају але духове, или симболишу ратне људске слабости, најчешће идолатрију.

¹⁾ Књига Пророка Исаије, (VI, 1—4).

²⁾ У западној уметности мајмуну обично

петнаестом веку, каже се изрично, када је реч о лаву: „... и стражу да налези ота Дјавола“¹⁾, јер по истом тексту, лав спава отворених очију²⁾.

Исто тако и за грифоне још грчки писац Ктезијас, 400 год. пре Христа, каже да су чувари индијских ризница³⁾.

Лав и грифон могу се схватити као чувари на улазу у цркву и према тексту пророка Исаије: „На зидовима твојим Јерусалиме“ поставих стражаре који неће умукнути никада, ни дању ни ноћу“⁴⁾.

Има међутим и других узрока због којих на западном порталу налазимо лава и грифона као чуваре.

Лав, противно многим укоренијим мишљењима, не симболише само снагу⁵⁾, или храброст⁶⁾. То је сасвим погрешно тумачење његовог симболичког значаја. Остављајући на страну чињеницу да крилати лав симболише јевангелисту Марка, видимо да пре свега, по Апикалипси, лав представља самога Христа, и то Христа тријумфатора⁷⁾, те се тако може везати директно за композицију на самој тимпану портала.

Што се грифона тиче, Е. Мале се пита⁸⁾ да ови случаји својом двојном природом лава и орла⁹⁾ не крију те себи какву алузију на Исуса, али одмах одговара негативно, јер грифоне налазимо још у античкој уметности. Он се можда ипак vara. Хришћанство је ову фантастичну животињу заиста наследило од јелинизма, али ју је Црква баш стога перовати и примила, што је њезиним обликом, преко лава и орла, могла да изазове мистичну претставу Христа¹⁰⁾. На тај се начин грифон, не само као чувар храма, већ и по овом свом другом својству, још јаче везује за место на коме се налази.

У спољном углу стоне тордиране колоне-

те десног довратника, у нивоу доњег торуса, израђена је једна минијатурна гротескна глава, са исплаженим језиком. Чезо и нос су јој веома јако оштећени. И за њу се у Апикалипси може наћи одговарајуће место¹¹⁾.

Јужни портал.

У тимпану уоквиреном траком у облику жноке на рабон, представљено је Крштење Исусово (т. XXXII, XXXIII). Христос, потпуно наг, у води која му допире до испод кукова, спустио је олабављене руке низ тело, које додирује једино при диу палицама. Трбух и грудни мишићи нарочито су му наглашени. Глава му је веома слична оној са тимпана западног портала. Једино што му је израз, извијањем усана навише, постао готово трагичан.

Св. Јован је обучен у хаљину од које се виде једино широки рукави, који допиру до испод лактова. Огртач се са леђа подавља испод леве руке па је затим пребачен преко левог рамена. Лице му је питомо, дугуљасто, са пуном, дугачком, нешто зашиљеном брдом. Код њега је наусница још више заравњена од Христове, тако да изгледа као да му бровни излазе изнад поздравља. Ногама, од којих се види само део наге леве бутине, зашао је и сам у воду. Левом руком ухватио је интимно леву Исусову мишицу, док у десној држи искренут обао суд у коме се види вода, која пури на Христову главу.

Вода реке је представљена у широјим, благим, заобљеним таласима. Са стране је уоквирена двама равним пољима, у којима је израђена две кружна релефна розета.

Лево и десно од двеју главних фигура, празна површина испуњена је укомпонованим развијеним лантом. Десно од Христа, у

¹⁾ St. Novaković, Starine, XI, 1879, стр. 191, „Саво ехитица хелитица и ахитица“. По Новаквићу, Физиологус, т. ј., „познавалац природе“, написао је можда први неки енциклопедски списак, на основу старајих зоолошких списа, који вуку своје порекло, свакако, још од Аристотела. Најстарији текст, Ad physiologum, приписује се Елифанују, 310—403. У Физиологусу басне о ризни, чак и фантастичним животињама, добијају религиозно-морални значај. Има га на готово свима европским језицима у средњем веку.

²⁾ Он тада, по тумачењу западњачких превода физиологуса Бестарија, представља Христа, који у гробу отворених очију чека на васкрсење, Mâle, XIII, стр. 36.

³⁾ По Mâle-у, XII, стр. 322.

⁴⁾ Јерусалим, односно Рај, представљен је, на земаља, црквеним грађевинама.

⁵⁾ Исаије, LXII, 6.

⁶⁾ Enlart, I, стр. 381.

⁷⁾ Brutails, стр. 76.

⁸⁾ V, 5, ... „ево је надваљало лав који је од ко-

лења Јудина, корићен Давидов, да отвори кингу и разломим седам печата мезинијех.“

Лав, истина, каташка представља и ђавола: Прва саборна посланица св. Апостола Петра, V, 8: „... супарник вац ђаво, као лав ричући ходи и тражи кога да прождере“. По Honorius d'Autun-у, Mâle, XIII, стр. 43, — лав који се помиње у XXII Давидовој псалми, представља такође антихриста. У нашем случају тумачења овакве врсте не могу доћи у обзир.

⁹⁾ XIII, стр. 49.

¹⁰⁾ Орао се спомиње у Апикалипси, — VIII, 13 — као символ Христос. — Барков, стр. 599. На овај коментар апикалиписе ауторство не је упозорио Dr. Л. Мирковић.

¹¹⁾ Лав и орао, заједно са крилатим човеком и волом претстављају четири Јевангелисте. Међутим они су још у XII веку, поред ових, заједнички симболисали и Христа, Mâle, XIII, стр. 35.

¹²⁾ „И пети анђео изаш чашу своју на пријесто зверјина; и царство њезино поста тамно, и жва-таху језике своје од боаа“ (XVI, 10).

висини његове главе, остављен је релефни квадратни, свакако са намером да се у њему уклезе још какав лист или цвет, па је овај део остао недовршен.

Могло би се помислити да ова сцена нема никакве везе са Апокалипсом. Овакав би закључак био сасвим погрешан. Е. Мале је доказао да на чуеном прозору у Bourges-у, на чијем су стаку претстављене сцене из Апокалипсе, крштење које св. Павле врши над неверницима, има директне везе са претставом главне апокалиптичке визије Христа на престолу, крај кога се налази¹⁾. Мале ово тврђење заснива на тексту Ансела из Лана, — Anselme de Laon, — који у својем коментару Апокалипсе, писаном почетком XII-ог века²⁾, каже да пасус IV главе, 6-ог става, „И пред пријестолом бијаше стаклено море, као кристал...“ значи у ствари Крштење, то јест установљивање Цркве. Крштење Христа на тимпану јужног портала у Дечанима, у вези са главном апокалиптичком сценом на тимпану западног портала, још се више приближава оваквом тумачењу.

На унутарњем углу западног левог пиластера изражен је аиђеу у клечећем ставу, упоредо раширених крила (т. XXXII, XXXIII). Обучен је у дугачку хаљину и опасан кајишем чији слободан крај висн наникне. У левој уздигнутој руци он држи крст. Десна, којом као да је благосиљао, оштећена³⁾ је. Даље је капител био покривен акантусовим лишћем, у два реда, са веома дубоко урезаним превојима.

На унутарњем углу источног десног капитела клечи неко лице у хаљини притегнутој у појасу кајишем на коме се види полукружна пређица. Преко рамена има пребачен широки огрточ. Изгледа као да обема рукама на коленима држи неку књигу⁴⁾. На капителу се затим види један ред великих, оштрих, у горњем делу врло јако повижених акантусових листова, раздвојених међу собом мањим колањастим лишћем. У унутарњем углу капитела из лишћа изичу две волуте, од којих се свака повија по једној слободној страни капитела, подухватајући одоздо профиловани венча, чија је чеона страна

обавијена низом оштрих, петолисних палмета, спојених међусобно и нешто нагнутих у лево.

Северни портал.

На тимпану је израћен релефни грчки крст, чији су крајеви трију слободних кракова решени у облику љиљана (т. XXXIV). Ребра цветова продужују се и по површини самих кракова, тако да од ових образују неку врсту петоструких трака. Крст стоји на једном степенастом постољу, формираном на исти начин као и његови краци, с том разликом што овде трака постаје четворострука. Укрсна тачка кракова украшена је иначе са четири дијагонално постављена шиљаста листића. Из горњих углова степенастог постоља изичу по једна стабљика од које се на обе стране одвајају по четири међу собом слична цвета, попуњавајући празнину тимпана. При врху, са обеју страна горњег крака крста, чита се урезани натпис:

$\begin{array}{ccccccc} \text{---} & \text{---} & \text{---} & \text{---} & \text{---} & \text{---} & \text{---} \\ \uparrow & \Gamma & \Sigma & \Pi & \Sigma & \Gamma & \uparrow \\ & \text{Ь} & \text{Ь} & \text{П} & \text{Ь} & \text{Ь} & \end{array}$

Сличне натписе налазимо, на крсту или крају овога, у композицијама Страшног суда, када су ови сликани у самој цркви. Тако и у Дечанима, на западном зиду храма, на крсту у композицији изнад оне са Христом на престолу (т. CCLXXIII), Др Влад. Петковић је прочитао: $\epsilon \kappa \alpha \iota \sigma \epsilon \varsigma \tau \eta \varsigma \delta \epsilon \varsigma \epsilon \varsigma$ што на грчком има исто значење⁵⁾. Очигледно је, према томе, да ову композицију са тимпаном северног портала, треба такође везати за претставу Страшног суда на западном портал⁶⁾. Појаву крста на композицијама Страшног суда Е. Мале тумачи текстом Јеванђеља по Матеју⁷⁾. Она се међутим може тумачити и текстом Апокалипсе: „Печат Бога живог“ по коментарима Апокалипсе, није ништа друго до крст⁸⁾, којим су, ево, обележени и Дечани. Но крст је исто тако и најсветије дрво, које када процвета симболише у ствари дрво живота⁹⁾. Не заборавимо најзад да на крст налазимо и у самим текстовима апокрифних Апокалипса¹⁰⁾.

На оквиру врата и на челу лука који му у архиволти одговара, израћена је двојако об-

¹⁾ Е. Мале, XIII, стр. 368.

²⁾ Анселм је умро 1117 год.

³⁾ Ово је свакако аиђеу „који имаше печат Бога живог“, Апок. VII, 2, јер Барсова, стр. 130, — идентификује крст са овим печатом.

⁴⁾ „Благо онемо који чита и онима који слушају ријечи пророшта и држе што је написано у њему...“, Апок. I, 3.

⁵⁾ Исти натпис налази се такође и на крсту у сцени Распећа, на пример у Ст. Нагоричину, — Петковић, La peinture serbe, I, 39, b, — и у Грачаници, — Св. Радолфа, Уметнички преглед, 1939, 7, стр. 206.

⁶⁾ Сам крст је симбол Христове победе и јавља се већ у тексту о Страшном суду од Јеврема Сирског у IV веку, — Crabbar, L'Empereur, стр. 250. Расцветани крст симболише свакако ускрснуће кроз Христову победу.

⁷⁾ „И тада ће се показати знак сина човјечијег на небу“, XXIV, 30.

⁸⁾ Апокалипса, VII, 2; Барсова, стр. 130; Kraus, II, стр. 226.

⁹⁾ Leclercq, у Cabrol-Leclercq, I, 2, стр. 2706.

¹⁰⁾ Toupach, О другом доласку Христовом, стр. 53.

рађена лозица. На десном довратнику и десној половини надвратника она има облик сличан оној коју смо видели на левом унутарњем пиластеру западног портала и одговарајућем ауку у архиволи. Једино што је лозица на северном порталу нешто упрошћенија, пошто је врежа једноставна, без оних ситних листића којима су попуњена троугаона поља или покривени чворови рачвања. У другом сређеном пољу ове лозице на надвратнику израђена је једна фантастична животиња птичијег тела, покривеног крауштима или перима, са човечијом главом исплажена језика¹⁾ и меком фригидском капом унапред повијена врха. — Лозица на левом делу оквира много је богатије обрађена. На самој оквиру једна линија је на сличан начин исцртана као и на десном довратнику. Обе устолом полазе одоздо, из самога угла, недовољно органски завршене. Код ове леве, средњи листови и плодови нешто су мањи, али је зато сама врежа сва покривена оштрим, дугачким листићима, који изишћу у тачкама рачвања. У средини надвратника обе лозице раздвојене су међу собом једном розетом, компонованом по квадрату, од четири већа листа распоређена по дијагоналама, и четири мања у осовинама. Лозица на северој страни лука најбогатија је. Сама врежа, која се развија по истој линији по којој и доње лозице, двојструка је. Поред тога краће стабљике, које се одвајају од вреже у чворовима рачвања, два пута се обавијају око поља, које образују, па се тек онда развијају у лист, цвет или плод. Најзад листови којима је врежа покривена јаче се од ове одвајају, тако да делимично покривају и суседни, најближи, паралелни део стабљике. Ова лозица, услед уплитања оне птице са човечијом главом, не одговара баш сасвим претстави „дрвета живота“.

Лозица на лучном венцу архиволе једноставнија је од оне на западном порталу, а и претставе израђене у њеним пољима нису више онако логично међу собом повезане. Оне појединачно имају сличност са претставима на венцу архиволе западног портала, те се такође могу у неколико узети за Апикалнсу, али изгледа да нису замишљене као целина.

Сама врежа је заобљена, једноставна и само на неким местима оквиљена листићима, који се од ње одвајају и који попуњавају сунвише празнине.

Поједина поља, почев од најнижег, источног, левог, обрађена су на следећи начин:

Птица, слична голубу клаује грозд;

Брадати кентаур измахује буздованом,

док у левој испруженој руци, држи штит; рек му је везан у чвор;

Развијен, врло добро укомпонован лист;

Кентаур-трубач, окреће се уназад и дува у рог, који придржава одоздо обема рукама;

Оштро стилизован лист;

Чудовиште са телом птице, раширених крила, репом змије и главом жене или голобрада човека, — ово ће бити харпија или птица-сирена;

Кентаур који се окреће на супротну страну од првог и дува у рог;

Раскошно развијен лист;

Кентаур чија се брада повија по ветру, окренут грудима гледаоцу, затеже стрелу на фантастичну животињу у суседном пољу;

Аждаја, раширених крила, са телом покривеним крауштима, змијским репом и главом слепог миша, јако повијених нождрава у вис;

Апокалиптички „скакавац“, по облику веома сличан ономе са венца архиволе западног портала.

Капител левог довратника у доњем делу обогаћени су једним редом оштрих, при врху повијених акантусових листова, међу собом раздвојених мањим, копаљастим лишћем. Сви углови обогаћени су при врху спљоштеним и зашпиљеним волутама, које излазе из акантусових листова, подухватајући богато обрађену плину.

На средини предње стране капитела спољне колонете и бочне стране капитела унутарњег пиластера израђена је по једна мала човечја глава; прва је нешто већа од друге. Профилзовани венац покривен је низом међу собом повезаних, оштрих, петолисних палмета.

Капител десног довратника нешто је другачији. Много дуже акантусово лишће овде је раздвојено копаљастим листовима, али је изнад тордиране колонете замењено птицом, — сличном голубу, — полураширених крила. Волута и лажног коринтског абакуса нема, док је венац формиран само од профила, у облику плоче и торуса. Део капитела изнад спољњег пиластера јако је оштећен, док је капител спољне колонете нестао заједно са овом последњом.

Портал храма.

Најбогатији у архитектонском, овај је портал мање раскошан у скулптуралном погледу, што његовој лепоти ни мало не смета (т. XXXV).

Тимпан му није релефно обрађен, већ је на његовој равној површини насликан лик Христа Емануела.

Непосредни оквир тимпана и лучни венац архиволе обогаћени су низом оштрих, ме-

¹⁾ Види раније, стр. 68.

којим се улази у припрату симболички бране само два чувара, јер у припрату смеју ући и некрштени, док је пред улазом у сам храм и стража удвостручена¹⁾.

Прозори

Западна трифора.

На тимпану овог прозора обрађена је сцена у којој св. Ђорђе ослобађа цареву кћер од аждаје (т. XXXVIII, 1, XLIX, 4). Светац, — у оклопу, са нимбом чији је обод обогаћен

држи и врху свога појаса, чији један крај слободно виси, док је другим, према западњачкој „Златној легенди“²⁾, аждаја везана око врата.

Равно поље иза св. Ђорђа испуњено је једним разгранатим стилизованим дрветом, са чијих грана висе плодови. При врху, лево од свечеве главе, чита се урезани натпис:

† СТЫ БОГНБ.

Како је цео североисточни део нартекса у унутрашњости покривен сценама из живо-

Сл. 67. — Детаљ западне трифоре.

Fig. 67. — Détail de la fenêtre trilobée occidentale.

низом округлих рупица, опасан мачем, у чакширама припијеним уз тело, у ципелама напред шиљастим, а позади завршеним макулама, са огртачем који се лепрша иза њега, — јаше на коњу, чврсто га придржавајући дизгинима, које затеже левом руком. У десној држи коње, којим пробада, кроз чељуст аждају, извртну на леђа. Сва згрчена, скупљених крила, она обмотава реп око задњих коњских ногу, док ногама покушава да му распори трбух. Лево, у полуклећем ставу, израђена је царева кћи, у дугачкој хаљини која се при диу лепрша. Са косом раздељеном по средини и тешком витицом спуштеном низ леђа, она је испружила ка свецу склопљене руке, у којима

та св. Ђорђа, то се не треба чудити што је и ова композиција израђена на фасади. Карактеристично је међутим да се и овде појављује аждаја, коју смо већ сусрели на северном порталу, а коју ћемо имати прилике да видимо и на многим другим местима, аждаја, чији постанак може да се доведе у директну везу са Апокалипсом. Може се дакле закључити да је и ова сцена на тимпану западне трифоре изазвала реминисценцијом на Јованово откриће, као символ победе над аждајом³⁾, која претставља незнабоштво.

Непосредни прозорски оквир окружује, непрекинут, и сам тимпан. На његовом је профилу израђен низ оштрих, релефних, међу-

¹⁾ Ова претпоставка не мора такође бити тачна, јер се не слаже са ставом које видимо на другим местима; тако на Студеници, на пример, спољни портал „чувају“ три лава и један грифон, док их на унутрашњем уопште нема.

²⁾ „Златну легенду“, књигу о животима разних

светаца, написао је Jacques de Voragine крајем XIII века, *Mile*, XIII, стр. 273, 277.

³⁾ „И поста рат на небу. Михаило и Анијели његови ударише на аждају, и би се аждаха и анијели њезина“ XII, 7.

собно повезаних палмета (сл. 41, 67). Изнутра је оивичен бројаницом у облику точића међусобно раздвојених кратким, испупченим ваљцима. Површине ових ваљака у делу низа који одговара колонетама, обогачене су наизменично лишћем и попречним оштрим урезима. Са спољне стране оквир је до исте висине оивичен жиоком на рабши; даље, на лучном делу, чије чело има облик ојачаног лука, оквир је раван (т. XXXVIII, 1).

Испупчени профил лучног венца покри-

главе, у шапама држи испод груди, изгледа неки лист (?).

Капител десне унутарње колонете има облик лава, који међу шапама држи овијску главу (сл. 67).

Капител десне, ивичне колонете отвора покривен је оштрим акантусовим листовима (т. XXXVIII, 1).

Назад и на капителу десне спољне, слободне колонете видимо једноставно, јако повијено акантусово лишће, распоређено у два

Сл. 68. — Детал западне трифоре.

Fig. 68. — Détail de la fenêtre trilobée occidentale.

вен је лозицом, сличном оној са левог доврћатника западног портала; једино што је нешто збијенији од овог, а и поља су му сва попуњена листовима међу собом сличнога облика (сл. 41). И споља и изнутра лозица је оивичена бројаницама, то јест по једним торусом испрекиданим, споља испупченим ваљцима, нешто закошеним у средини, а изнутра, испупчењима јајастог облика (сл. 41).

Профил потпрозорника покривен је такође низом међусобно повезаних, оштрих палмета (сл. 41).

Капител леве спољне колонете делимично је настрадао. Види се да је био одоздо подухваћен са четири дијагонално постављена водена, једноставна, глатка, повијена листа. На јужној страни, изнад ових, сачувана је још и једна аждаја скупљених крила (сл. 68).

Капител леве ивичне колонете отвора потпуно је пропао.

Капител леве унутарње колонете, израђен је у облику грифона (сл. 67), који, уздигнуте

реда, у доњем делу по осовинама, а у горњем по дијагоналама.

Изнад обеју капитета спољних колонета виде се профиловани абакуси, на које належау крајеви лучног венца архиволате (сл. 41).

Обе спољне колонете, преко својих стопа, ослањају се на веће консоле у облику атланта, у згрченом ставу (т. XXXVIII, 1, сл. 41).

На северној, левој консоли претстављен је брадати човек, опуштених руку низ колена. Дугачка хаљина обмотава му тело до испод колена. На ногама изгледа као да има навијене чизме. Стопама се опире о један јако избачени торус испод себе. На глави има капу, која личи на зимски шумарски качкет без обода (т. XXXVIII, 1, XLVII, 2, сл. 41).

Јужна десна консола, разликује се утолико од северне што је лице које је на њој претстављено без капе, обучено у много дужу хаљину и што уздигнутим рукама придржава стопу стубина, коју подупире леђима (т. XXXVIII, 1, XLVII, 1).

Горња западна бифора.

Тимпан овога прозора украшен је округлом осмолисном розетом (сл. 69, т. XIII).

Капител средишног стубића покривен је са осам, у врху поврнутих и потпуно пре-

Сл. 69. — Детаљ горње западне бифоре.
Fig. 69. — Fenêtre bilobée supérieure de la façade occidentale.

клопљених листова, од којих су четири доња размештени по осовинама, а четири горња по дијагоналама.

Доње бифоре на припрати.

Источна бифора северне фасаде припрате. У пољу тимпана, две птице, два голу-ба (?), — кљују плод са дрвета живота. Композиција је симетрична, и цело поље равномерно и складно испуњено (т. XXXIX, 1). И овај мотив има везе са Откровењем Јовановим¹⁾.

Капител колонете обложен је са четири чеона и четири угаона акантусова листа. Чеона, својим доњим, ширим деловима, покривају доње делове угаоних, који изишчу између њих, потпуно преклопљених при врху.

Изнад четири, са унутарње стране зашићене волуте, подухватају углове развијеног и јако закошеног абакуса.

Западна бифора северне фасаде припрате. На тимпану се види велика птица — изгледа орао, — како канџама стеже змију, која се увија, разјапљених чељусти, спремна да је уједе (т. XXXIX, 2). Змија је слична аждаји са северног прозора западне фасаде, само што нема ноге и крила, а има два мала рога. У левом углу тимпана израђено је гнездо, у коме се види један тиф, смело израђен, гледан одоздо у теме главе и у склопљена крила. У десном углу други птичији младунцац, полураширених крила, посматра мајку која се бори са змијом. Може се претпоставити да је овде симболички претстављена борба између Цркве и њених противника или између добра и зла, која, изгледа ми, има директне везе са текстом Апокалипсе²⁾.

Разлика између описа у тексту Апокалипсе и релефне композиције свакако је велика, те се може помислити и на укрштате између каквих раније илустрованих сцена наведених пасуса Откровења Јованова и претстава орла са орилима, односно, пеликана са младунцима, према тексту Физиологуса.

Два чеона угла капитела обрађена су у облику голобрадих људских глава, које покривају горњи део једноставних, дијагонално размештених листова. На задњем делу капитела израђени су само листови.

Северна бифора западне фасаде. На тимпану су израђене две међу собом сличне аждаје, окренуте једна према другој (т. XL, 1). Обе имају главу сличну глави слепог миша, огромних чељусти и нешто повијених но-здрва навише; по два дугачка шиљаста уза, — осим ако ово нису рогови, — бразу јарца, само по две снажне предње ноге, оштра крила од разапете коже, а не покривена пер-јем, и тело покривено краљуштима, са змијским репом. Обе стоје на једној паметници, укомпонованој у углу између два лука бифоре.

У Откровењу Јовановом реч је, збиља, о двома зверима и аждајама, које по опису личе на оне које видимо на тимпану северног прозора, да прва по Апокалипси

¹⁾ XXII, 2 и II, 7. Види раније, стр. 66.

²⁾ „И забачена би аждаха велика, стара змија, која се зове баво и сотона који vara сав васкрјони свијет...“ (XII, 9); „И кад виде аждаха да забачена би на земљу, гонане жену која роди мушко“ (XII, 14); „И жени дана бише два крила орла великога,

да лети у пустињу на своје мјесто...“ (XII, 14); Ира-тијеви се змија на жену и отиде да се побједе с оста-лијем сјемомом њеним, које драж запојести Во-жје и има свједочанство Исуса Христа“ (XII, 17).

Жена „којој беху дана крила“, претставља Цркву, а два крила Стара и Нови завет, Барсова, стр. 641.

има седам глава и десет рогова¹⁾. У Дечанима она је упрошћена, онако исто као што је, видећемо мало доцније, упрошћена и претстава Јагњета Господњег. Разлика између претстава ових аждаха и текста Апокалипсе произилази вероватно из разлога које сам већ навео у почетку иконграфске студије. Уостаом, чест је случај и у западњачкој скулптури да уметник не интерпретира у потпуности текст који илуструје²⁾.

На угловима капитела средњег стубића израђене су четири птице, — изгледа грабливице, — склопљених крила.

Јужна бифора западне фаскаде. У средини јако разуђене палмете, којом су покривене стране и углови тимпана, виде се бисте двојице младина — по изгледу, двојнице кадуђера, — који се загрљени, држе за руке (т. XL, 2). Оба су голобрада, пуних усана и образа и имају дугачке, расплетене и зачешљане, до рамена спуштене косе, а обучени су у дугачке хаљине, расечене под грлом и закомпачане по јединим дугметом. На наукувицама, којима су завршени рукави, виде се такође по три дугмета. Оба имају кожне опасаче са прећицама. И ова композиција има изгледа директне везе са текстом Апокалипсе, и претставља вероватно два „сведока“, божија проповедника³⁾, које ће по завршетку њихова проповедања убити звер.

Могло би се евентуално још претпоставити да су ово Близнаци из Зодијака, али се тада њихово присуство на овом месту не би лако могло довести у склад са осталим композицијама, ближе везаним за Апокалипсу⁴⁾.

Углови капитела подухваћени су акантусовим лишћем, између кога се, у врху, на свакој страни види по једна животињска глава.

Западна бифора јужне фаскаде припрете.

И овде је израђена разграната палмета, којом је уоквирено јагње, испод чијих се ногу, у углу, између двају лукова бифоре, види још једна мања палмета. Руно јагњета је израђено од кратких, једноставних, правилно поређаних коврица. Јагње је окренуло главу и гледа у троугаону заставу, с крстом, на чијој се дршци налази при врху још и једна јабука у којој је уписан крст. Уостаом и у нимбу, којим је окружена његова глава, израђен је исти символ хришћанства (т. XLI, 1).

Ово је, у ствари, симболична претстава самога Христа, који ће, по Откровењу Јовановом, победити зло икарисаном у „звјери“. Сама претстава јагњета не одговара потпуно тексту Апокалипсе, већ је упрошћена и натурализована, као што смо видели да је урађено и са претставом „звјери“⁵⁾.

Капител стубића обухваћен је оштрим листовима аканта, јако повијеним под углавном абакуса, чији је профил подухваћен низом једноставних зашиљених листића. У средњем горњем делу, између угаоних листова, израђен је по један полурасцветани пупољак.

Источна бифора јужне фаскаде припрете.

Тимпан прозора украшен је само једном кружном осмоаконом розетом, чију су оштри разгранати листови раздвојени ковастим листићима (т. XLI, 2). Изгледа као да су фантазија и познавање илустрованих композиција, код уметника, при изради овог прозора, били већ прилично исцрпљени.

Четири доња листа, у осовинама капитела, и четири горња у дијагоналама, при дну су сасвим једноставни, док им је горња, сасвим поврнута и преклопљена половина, сада прилично оштећена.

¹⁾ „...И видях звјер гдје изази из мора, која имаше седам глава, и рогова десет, и на роговима писаних десет круна, а на главама писаним имена хула“ (XIII, 1); „И звјер коју видях, бијаше као риб а ноге још као и мидједа а уста писана као уста у лавова, и даде јој звјери силу своју, и пријестол свој и област велику“ (XIII, 2).

²⁾ „И видях другу звјер гдје изази из земље, и имаше два рога као у јагњета; и говораше као аждаха“ (XIII, 11); „И ску власт прве звјери чинише пред њом; и учини да земља и који живе на њој поклони се првој звјери којој се испијели рана смртна“ (XIII, 12).

³⁾ *Dideron, Manuel*, стр. 260.

⁴⁾ „И дабу двојица својих сведока, и пририцаће хлајду и дјецата и шездесет дана обучена у вреће“ (XI, 3); „Они су даније маслине и два жижка што стоје пред Господаром земљасијем“ (XI, 4); „И они ће имати власт да затворе небо, да не падне дажд на земљу у дане њихова пририцања; и имаће власт над водама да их претварају у крв и да удаде земљу сваком муком, кадгод хтјед буду“ (XI, 6);

„И над сврше сведочанство своје, онда ће звјер што изази из бездана уопити с њима рат, и побједе их и убиће их“ (XI, 7).

⁵⁾ На у коме случају ово не могу бити Амор и Пенка, јаво се једном већ било претпостављено.

⁶⁾ „И видях, и гле, наспред пријестол а четири животиње, и десет старјешина јагње стајаше као зајавио, и изаше седам рогова и седам очну, које су седам лукова Божијих посланих по свему свијету“ (V, 6); — „И они (дванае симболички претстављени са десет рогов, „звјери“), ће се побити с јагњетом и јагње ће их побједеити, јер је господар над господарима и цар над царевима; и који су с њим јесу позвани и изабрани и вјерни“ (XVII, 14). — „Постоји међутим чак и изваншан број апокрифних апокалипса у којима се јагње само у толико одлаја од нормалног, што има четири рга. *Dr. Vlad. Popovich*, О другом долазку Христовом, стр. 42. — Јагње се иначе помиње још и код Исанија, — XVI, 1, LIII, 7, — у Јеванђељу по Јовану, I, 29, као и у Првој посланици св. Павла Коринћанима, V, 7.

Прозори на фасадама храма.

Средња западна бифора на јужној фасади храма. Средина и лева страна тимпана испуњени су претставом василиска³⁾, фантастичне животиње, са телом и главом петла, крилима слепога миша и репом змије (т. XLIII, 1²). Чудовиште стоји на једној акантусовој палмети, израђеној непосредно изнад капитела. У десном углу испружила се једна змија, са увијеним репом.

Ово је можда „јаснида“, нека врста змаја, која по западњачким бестијаријама претставља тип грешника који неће да чује глас своје савести⁴⁾. У нашем Физиологусу опис кој се прилично разликује од претставе онакве каква је дата овде у Дечанима⁵⁾.

У сваком случају ова нас два чудовишта потсећају, бар из далека, на „војнике“ звери и „анђеле“ аждајине из Апокалипсе⁶⁾.

Четири овујске главе наглашују углове капитела. Подухваћене су одоздо лишћем дегенерисаног акантуса. Највиши део капитела сасвим је једноставно и равно обрађен.

Источна бифора јужне фасаде храма. Једном двојном многолисним розетом, компонованом по квадрату, испуњен је централни део тимпана (т. XLIII, 2). Углови и празно поље испод розете попуњени су акантусовим лишћем, врло слободно обрађеним.

Осам сасвим једноставних, повијених листова обухватају капител, чији је абакус у угловима подухваћен као унутрашњости зашпиљеним волутама, а срединни делови у једним малим листићем.

Источна бифора северне фасаде храма. На постољу, у облику профиловане плочице, израђено је у тимпану јагње (т. XLIV, 1), врло слично, готово идентично ономе са западног прозора јужне фасаде припрате. У угловима тимпана и испод постоља на коме јагње стоји, виде се слободно обрађени листови акантуса. Објашњење је исто као и за рану композицију исте садржине.

Четири широка повијена листа, доле сасвим једноставна, распоређена по дијагоналама капитела, подухватају голобраде човечије главе, израђене на угловима и у срединним деловима појединих страна.

Западна бифора северне фасаде храма.

Две змије, у свему сличне већ раније описаним, увијају се симетрично према главној осовини прозора и испуњавају готово целокупан тимпан (т. XLIV, 2). Заједнички у чељустима држе једну мању и тању змију, глатка тела, велике уздигнуте главе. Веза са Апокалипсом овде није сасвим јасна.

Четири доња и четири горња једноставна повијена листа, са јако наглашеним нервима обухватају капител, чији је профилован абакус подухваћен још са четири, као унутарњим странама, зашпиљене волуте.

Источна трифора.

Средњи део тимпана покривен је једном правилно испреплетаном лозицом, заобљене вреже, обогаћеном великим, оштро стилизованим листовима, разнога облика (т. XLV). У десном углу тимпана израђен је опет василиск, велика птица, склопањених крила, са јако увијеним репом у облику змије, завршеним змијском главом. Једна сасвим мала змија, окренута овој, попуњава крајњи, уски, десни део поља, између лука изнад отвора и прозорског оквира. Леви угао тимпана испуњен је аждајом, чије се тело, све у крауштину, завршава изувученим змијским репом. Криво је сасвим стилизовано и добија облик неке врсте палмете. Глава је изванредно интересантно претстављена, гледана у само теме. У канџама аждаја држи једну жену, коју уједа за ноге, окренуте навише, док јој је глава, израђена у полупрофилау, положена напике. Обучена у дугачку хаљину, којом јој је обавијено цело тело, расплетене косе, „опуштене“ неприродно увис, уз леђа, жена, отворену десну руку, у којој, као да је држала нешто, приноси устима, и то тако да је палач израђен готово испод носа, а кажипрст на левом образу, паралелно са грбином носа. У угловима између лукова, изнад прозорских отвора, израђене су две мале животињске главе. Поједини делови композиције међусобно су везани врежама са лишћем, које се одваја од срединне лозице.

Ма колико то чудно у први мах изгледало, овом композицијом је у ствари, по Апокалипси, претстављена пропаст Вавилона. Жена коју прождире аждаја је Вавилон који пропада од сопствених зала, док су змија и

³⁾ Даничић је у Старом Завету ово чудовиште превео са „змија василиска“, Исая, XI, 8.

⁴⁾ У западњачким бестијаријама ово се чудовиште налази као „basilic“, *Maler*, XII, стр. 333. У

нашем Физиологусу одговара му по највише „стрко-хана“, *St. Novaković, Starine*, XI, стр. 197.

⁵⁾ *Maler*, XII, стр. 44.

⁶⁾ *Novaković, Starine*, XI, стр. 197.

⁷⁾ XIX, 19 и XII, 7.

василиск — птица са змијским репом „птица нечиста“, претставница људских грехова.¹⁾

Непосредни оквир прозора, који се континуално пружа и око тимпана, покривен је лозицом чија једноставна заобљена врежа одоздо излази из чељусту, дево једне аждаје, десно једне змије, — обе положене на леђа, — а у темну аужа прекинута је тако да јој се сваки крај завршава једним великим листом. Веза је успостављена танком краћом врежицом, која, покривена палметом, излази из уста једне рогате људске главе. Цртеж лозице сличан је, углавном, ономе на левом доврнутнику западног портала, с том разликом што су код ове, на источној трифори, поједина поља делимично разноврсније обрађена. По мотивима, две половине ове лозице међу собом се битно разликују. На северној, десној половини, у свима пољима сем у једном, видимо само лишће и плодове различитог облика (т. XLV). Једино у деветом пољу одоздо израђена је једна харпија, — крилата сирена, птичијег тела, раширених крила, дугачка увијена репа, са главом жене која има расплетене косе. На глави има шиљастог шешира са широким ободом. И ово ће свакако бити један „лифео аждаје“²⁾.

Јужна, лева половина прозорског оквира, обрађена је много разноврсније (т. XLV). У најнижем пољу види се прво птица како кљуња грозд. Затим, изнад ове, израђен је дивљи вепар, јако испружене главе у вис и унапред. Треће поље је испуњено двоглавним орлом упола раширених крила (сл. 70). У суседном пољу исклесана је затим једна животиња дугачких ушију и кратка репа, — зец или срина (?). Врежу је изнад узјахао један дечак, огрнут кратким огртачем и обема рукама ухватио се за лозицу (сл. 70). Шесто поље испуњено је једном животињом — срном (?) — која окреће главу ка репу, израђеном у облику мале палмете. У суседном пољу укомпонована је сирена, која се обема рукама ухватила за крајеве раскречених и

подигнутих ногу, израђених у облику рибљих тела; наги грудни кош назначен је косим линијама у висини витих ребара, а израђене су и мале, сасвим закрљале груди³⁾.

Сл. 70. — Детаљ јужног допрозорника источне трифоре.

Fig. 70. — Fenêtre trilobée du béma; détail de l'encadrement gauche.

Суседно поље попуњено је једним разређеним листом. До овога у врежу се упилиће једна мушка сфинга — четвороножна животиња са главом брадата и рогата човека; зачешљана коса и брада раздвојене су му по средини. Опет затим наилазимо на лист, другачије обрађен од претходног. У једнакостом пољу види се још једна птица, — склопаљених крила, — испред чијег кљуна

¹⁾ „И увасе ме дух у пусто место, и видјех жену гдје сједи на звијери црвеној која беше пуна имена хулијех и имаше седм глава и десет рогова“ (XVII, 3). „И жена беше обучена у порфиру и скерлат и нахињена златом и камењем драгим и бисером, и имаше чашу у руци својој пуну ирскости и поганштине курвинства својега“ (XVII, 4). — Сва је дакле вероватноћа да жена претстављена из тимпана источне трифоре привисе руком устима чашу, пуну својих грехова. — „И на чеду њезику написано име: тајна, Вавилон велики, мати курвама и ирзостима земаљским“ (XVII, 5). — „И десет рогова што си видео на звијери, они ће огрнути на кураву, и опустошиће је и огулајути, и месо њезику појеиће и сажеиће је огњем“, XVII, 16. — „И жена коју си видео јест град велики, који има царство над царевима земаљским“ (XVII, 18). — „И повика јаким

гласом говорећи: паде, паде Вавилон велики, и поста ства њезику, и тамница свакоме духу нечистоме, и тамница свију птица нечистијех и ирскојех: јер отрованим њином курвинства својега напоји сав народ“ (XVIII, 2).

²⁾ Апок. XII, 7.

³⁾ Као и за кентауре, исто тако и за сирене мислило се да им је порекло у грчком физиологусу и западњачком бестијаријусу, — Mâle, XII, стр. 334, — и њих небућом налазимо, поред кентаура, у тексту Пророка Исаје — XXXIV, 13 — у вези са осветом Господњом, — то јест са Страшним судом, — и то не у латинском тексту ни у Диничићевом преводу, већ у грчком и старословенском: „кај ботаи ѡбиди; ѡбиди“⁴⁾, каже се у грчком, односно: „и обиди сирену“ у старословенском тексту.

нема грозда, већ је израђен само један лист. У пољу од овога једна људска прилика, дуге расплетене косе, са шиљастом капом, широка обода, узјашила је на лава (?), коме десном руком као да затеже доњу вилицу разјапљених чељусту.

По начину компоновања, као и по покрету десне руке, могло би се помислити да пред собом имамо Самсона, који убија лава¹⁾. Међутим, изгледа да овај релеф дерибира од западњачког претстављања „Вавилона на звери“²⁾.

Могло би се ипак приметити да жена, која по тексту претставља Вавилон, треба да седи на седмоглавој звери. И овде је међутим, као и раније, звер натурализована. Поред тога, видећемо дошнице, и у западњачкој уметности, како „Вавилон“ јаше на једноглавој звери.

Крајње поље леве половине лозице испуњено је једином широким, поврнутим листом.

Целокупну ову лозицу могао би да схватимо као претставу Раја. Овако тумачење не може бити тачно, да се изведе непосредно из текста Апокалипсе, већ индиректним путем, аналогном са минијатурама чувеног коментара Апокалипсе са Севера, који се сада налази у Народној библиотеци у Паризу³⁾. Крај минијатуре Новог Јерусалима⁴⁾ на читавој једној страни⁵⁾, израђен је један релеф, у коме су ушлетене птице, један грифон, магарца, камила, лав, медвед, леопард, динокоза, слон и дивља свиња. С обзиром на место на коме се налази, одмах после Новог Јерусалима, ова минијатура свакако илуструје мир, који ће да завлада и међу зверима, када дође царство небеско. Рекло би се да се минијатуриста, радећи ову страну, присећао једног пасуса Пророка Исаије, којим би се могао објаснити и релеф на оквиру дечанске трифоре⁶⁾.

Изгледа, дакле, да су на трифори, у ствари претстављени Рај и Пакао, — Рај на оквиру, а Пакао на тимпану, — падом Вавилона и духовима нечистимим.

Профил потпрозорника украшен је кратким прежима, завршеним дугачким лишћем, које се међусобно преплећу и везују у облику осмица (т. XLV).

Профилсане архиволте које непосредно уоквирују са горње стране три прозорска отвора, украшене су такође (сл. 47). На левој је израђен низ косих, повезаних палмица; на средњој, у самој средини, мала пал-

мета, а лево и десно лозица са унатраг повијеним листићима; на десној једноставан преплет двеју трака, трапезастог пресека, у чијим се пољима виде испупчења јајастог облика.

Капител леве спољне колонете има четири, дијагонално поређана, поврнута акантусова листа, изнад којих непосредно провирује други ред, повијен навише. Углави абакуса подухваћени су зашиљеним волутама, док су у средини појединих страна, између волута, израђене мале људске главе (т. XLVIII, 3).

Капители двеју внатрешних колонета прозорског оквира веома су слични један другом. Једна птица својом главом подупиरे угао абакуса, окренут прозорском отвору, док раширеним крилима подухвата суседне стране абакуса. Две мале животињске главе, израђене преко самих птичијих крила, маркирају средине ових страна. Доњи део капитела обухваћен је дијагонално постављеним акантусовим листовима (т. XLVII, 4, XLVIII, 3).

Средњи леви стубић завршен је „капителом“ који има облик лава међу чијим предњим шапама је израђена глава једног браћу човека (т. XLVIII, 1).

Капител средње десне колонете има облик грифона, склопљених крила, који међу предњим канџама држи зечију главу (т. XLVIII, 2).

Капител спољне десне колонете прилично је оштећен. Углави и средњи делови подплитом, подухваћени су животинским главама. Доњи део је обухваћен низом повијених акантусових листова, раздвојених међу собом копљастим листићима (т. XLV).

Обе спољне самосталне колонете ослањају се преко својих стопа на велике консоле, од којих је лева врло јако оштећена (т. XLV). Но ни десна није много боље сачувана. Она има облик клечеће човечије фигуре, са рукама на коленима, потпуно увијене у широки огртач (т. XLVII, 3). На зиду, под стопом колонете, консола је уоквирена једним косо засеченим рамом.

Јужна бифора олтарске апсиде.

Капител леве внатрешне колонете је асиметричан (т. XLVI, 1). Абакус је на угловима ојачан по једином испустом, подупртим одозго зашиљеним волутама, које су и саме подухваћене врховима повијених акантусових листова; ови пак сасвим неорганиски испадају

боравити с јагњетом, и рис ће лежати с јаретом, теле и лавић и угајено жиниче биће заједно, и мало дијете водиче их”. — Не треба заборавити да је на левој страни оквира трифоре, у лозици ушлетен и један дечко.

¹⁾ Книга о судијама, XIV, 6.

²⁾ Апокалипса, XVII, 3.

³⁾ N. B. lat. 8878.

⁴⁾ Стр. 197, ver.

⁵⁾ Стр. 198.

⁶⁾ Книга пророка Исаије, XI, 6: „И вук ће

из саме масе капитела. Једноставна површина доњег дела украшена је оштрим листићима, такође неорганички везаним за сами капител. На свакој страни, испод средине абакуса, изишче по један мали листић.

Капител средње колонете обогаћен је са осам јако повијених и преклоњених листова, код којих је само поврнути део богатије обрађен, док им је остала површина сасвим једноставна. Листићи су распоређени на већ уобичајени начин: четири доња по осовинама, и четири горња испод углова.

Углови и средине абакуса капитела десног ивичног стубића подухваћени су поврнутим оштрим лишћем, чији се доњи део губи у једноставној површини капитела, која је обогаћена цизелираним, мањим, неорганички везаним листићима.

Северна бифора олтарске апсиде.

Капител леве колонете, такође асиметричан, има два реда густо збијених, дугачких листова неке домаће биљке (т. XLVI, 2). Углови абакуса су подухваћени зашиљеним волутама, а средине малим људским главама.

На капителу средњег стубића има осам акантусових листова распоређених у два реда. Иза и између горњих провирују такође мањи акантусови листови. Углови плите су подухваћени једном спирално увијеном траком, која се једанпут увија и испод средине абакуса, а чија је спољна површина оживљена низом плитких, округлих рупица (т. XLVI, 2, XLVIII, 4). Напоменимо овде, да торус, који обележава врат капитела, и који је, као колонета испод њега, осмостран, не прати њезине стране, већ су му углови постављени у осовинама самога стубића (т. XLVIII, 4).

Капител десне ивичне колонете обухваћен је у доњем делу низом недовољно органички везаних листова (т. XLVI, 2, XLVIII, 4). У горњем делу једна двојна трака развија се у поврнути лист, којим су подухваћени углови абакуса, окренути прозорском отвору.

Прозори на кубету.

Капители средишњих колонета на овим прозорима далеко су упрошћенији од доњих. Већином су обухваћени са по четири или осам водених или сасвим упрошћених акантусових листова (сл. 49), распоређених по осовинама и испод углова абакуса, који су по некад подухваћени и волутама. Листови на капителима северног и северозападног прозора имају оштар коњаст облик, док је горе плита подухваћена волутама сличним оној са капитела сев. бочног прозора на главној источној апсиди.

Велике самосталне консоле.

Декоративне природе, ове консоле су састављене од двају различитих делова, од доње консоле-носача, и од горњег, ношеног дела, који је, у осталом, и сам конструктивно везан за зид, јер се другонајачије не би могао држати, пошто је врло јако истурен унапред.

Са обеју страна западне трифоре, у висини лукова изнад прозорских отвора, не-

Сл. 71. — Консола на средњем пиластеру западне фасаде.

Fig. 71. — Façade occidentale; corbeau du pilastre septentrional.

посредно крај капитела спољних самосталних колонета, биле су израђене две велике самосталне консоле, од којих је сачувана само северна, лева. Од јужне је остао једино најнижи део, на коме се види почетак великог акантусовог листа (т. XXXVIII, 1).

Профил доњег дела северне консоле подухваћен је широким, у горњем делу преклоњеним акантусовим листом. На плочи, која, према овом доњем делу консоле врло јако испада, израђен је грифон, савијене, нешто погнуте главе и скупљених, при врху издигнутих крила (т. XXXVIII, 1).

Ове две консоле чине готово целину са западном трифором уз коју су израђене, и рекло би се, као да животиње које оне носе, символчки чувају овај велики отвор на западној фасади.

Два средња пиластера на западној фасади завршена су такође, у своје горњем делу, самосталним консолама (т. XVIII, LI). И од ових двеју, северна је далеко боље очувана (т. XLIX, 1, 2, сл. 71). Завршни профил доњег дела ове консоле подупрт је одоздо

једним нагнм згрченим човечијим телом, које је веома јако оштећено. Горњи део консоле, који испада за пуних 86 см. према равни зида, обрађен је у виду изаправедно моћне

Сл. 72. — Консола са лавом, на јужном пиластеру олтарске апсиде; 1:20

Fig. 72. — Corbeau soutenant la sculpture d'un lion, sur le pilastre sud de la grande abside.

и снажне аждаје, која се уздигнуте главе,¹⁾ истурених груди, одупире ногама о ивицу плоче на којој лежи. Тело јој је све у краљуштинама, оивиченим паралелним подужим линијама; снажан, увијен реп, завршен је змијском главом која палаца језиком, док разапета крила врло добро попуњавају празнину између главе и леђа. Ово је једна од најлепше решених скулптура не само на Дечанима, већ у целом нашем средњем веку.

Консола, којом је завршен јужни средњи пиластер западне фасаде, далеко је слабије очувана (т. XLIX, 3). Профил доњег дела био је подухваћен итицом од које су остали само делови десног крила и репа. Грифон у горњем делу као да је био израђен у пропетој стању. Неразумљиво је јако задебљање задњег дела врата, између главе и разапетих крила²⁾.

На олтарској апсиди две велике самосталне консоле израђене су на средњим пиластерима у висини капитела спољних слободних колонета трифоре (сл. 45, 72, т. XLV).

Доњи део јужне консоле подухваћен је одоздо, по чеonoј страни једним широким акантусовим листом, чији се врх повија и преклапа. Овај доњи део носи плочу на којој је израђен лав, који извија главу нешто у лево. Грива му је сва од кратких расчешљаних коврца. Предње ноге у горњим зглавцима неприродно су повијене унапред. Из-

међу њих на чеonoј страни израђена је глава овна (?) без рогова (сл. 72, т. XLV).

Од северне консоле сачувано је далеко мање. Доњи део је ипак готово цео. И он је са чеоне стране подухваћен једним акантусовим листом повијеним при врху (сл. 73). Одозго је и овде била израђена нека четвороножна животиња од које је остао само задњи део са ногама.

И ове две консоле имају и декоративне и симболичке везе са источном трифором крај које се налазе. Може се претпоставити да су животиње које су на њима израђене, имале симболички да бране, као и оне на западној фасади, широки отвор апсидалног прозора.

Нонсоле под арнадним фризом.

Облик ових консола је врло разноврстан. Доле, у најнижим фризовима, оне већином имају облик глава, или богато обрађеног лишћа. Има случајева (т. LI, 1, сл. 80, 81, 82),

Сл. 73. — Северна консола крај трифоре олтарске апсиде.

Fig. 73. — Corbeau septentrional de l'abside du bema.

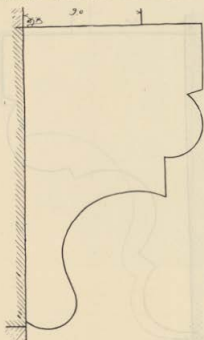
где су ове скулптуре израђене готово потпуно самостално, и излазе директно из зида, или су од овога одвојене само једном косо засеченом плочицом. Одозго су редовно за-

пробитно био израђен неки јахач, од кога као да се, на сев. страни, види део тела, бутина, колено и део цепаице.

¹⁾ У челустима постоји још један причвршћен комад олова, за који се не види јасно чему је био наменен.

²⁾ Смело би се помислити да је на грифону

вршене плочицом, која служи као лежиште лудима. У великом броју случајева пак, нарочито када је у питању лишће, ове су скулптуре прилагођене каквом једностав-

Сл. 74. — Консоли са западне стране постоља кубета; 1:2.

Fig. 74. — Côté occidental du soubassement de la coupole; modillon; 1:2.

ном профилу, састављеном обично од плочице и линије двојно повијеног листа, односно, ехинус киме (сл. 85). Што даље од ока, консоле постају све једноставније и имају облик упрошћених листова, или крупних профила.

Имају ли ове, овако разноврсно обрађене консоле, какве везе са Апокалипсом? Можда. На једном месту, када је реч о Новом Јерусалиму, каже се: „Благо онима који творе заповијести његове, да им буде власт на дрво живота и да уђу на врата у град“ — XXII, 14. „А на пољу су пси и врачари и курвари и крвници и идолопоклонци и сваки који дуби и чини лаж“ — XXII, 15. Када се има у виду да Црква претставља и Нови Јерусалим на земљи, мора се закључити да је скулптор хтео да напољу, на консолама, претстави сва она чудовишта која не могу ући унутра.

¹⁾ „Хвалите Господа... сви анђели његови, и све војске његове... велике рибе (аждаје)... родна дрвета и сви кезари... занјери и сва стока, бубине

Лако је, међутим, могуће да је израда ових чудовишта и животиња, била везана и за текст трију последњих Давидових псалми¹⁾.

Има међутим неколико консола, о којима ће доћије, приликом описивања, бити мало више речено, које директно илуструју неке друге пасусе Апокалипсе.

Приликом описивања ићићемо редовно, с лева на десно, гледајући одоздо.

Тамбур кубета.

Све консоле на тамбур кубета имају исти облик, профил састављен од плочице, торуса и двојно повијеног листа односно киме (сл. 50).

Постоље кубета.

Северна страна: угаона консола састављена је од два повијена, оштра, при врху изрезана, иначе једноставна листа;

Пет консола различитих профила;

Врло леп испупчени лист уоквирен са свију страна профилном састављеним од плочице и притњеченог торуса;

Три консоле различитих профила;

Угаона консола састављена од два повучаста повијена листа;

Западна страна: иста угаона консола (т. LI, 4);

Девет профилованих консола (сл. 74);

Угаона консола састављена од три једноставна, повијена и преклопљена листа.

Јужна страна: иста угаона консола.

Глава зеца;

Осам профилованих консола;

Угаона консола састављена од два, једноставна широка, јако повијена листа.

Источна страна: иста угаона консола;

Девет профилованих консола;

Угаона консола, већ поменућа као прва на северној страни.

Консоле на фасадама трију средњих бродова храма.

Северна страна (т. LVI, 1, 2, сл. 75, 76, 77):

Седам профилованих консола;

Једна оштећена консола, која је, изгледа, првобитно и сама била профилована;

Осам профилованих консола.

Западна страна (т. XXIII, LIII, 1):

Девет профилованих консола;

Глава животиње навише издужене њушке;

Пет профилованих консола;

Глава птице-грифона (?);

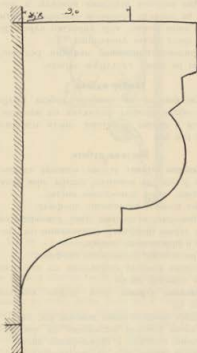
Три профиловане консоле;

Повијен и преклопљен лист;

Две профиловане консоле.

и тице крилате... Хвалите га уз глас трубини"... Давидове псалме — CXLVIII, CL.

Јужна страна (т. XX, LIII, 1, 2):
Три профиловане консоле;
Куглица на врху једне стабљике, — тре-
шња(?) — прилагођене испупченом профилу;

Сл. 75. — Консоли са северне фасаде средњег
бочног брода; 1:2.

Fig. 75. — Façade septentrionale du bas-côté
médian; modillon; 1:2.

Профил;

Тролист, окренут навише (?) — јако оште-
ћен;

Две профиловане консоле;

Једноставан дволст;

Три профиловане консоле;

Крупан испупчени и преклопљени лист;
(т. XLIX, 5);

Профил;

Глава животиње оборених ушију као у
*пса;

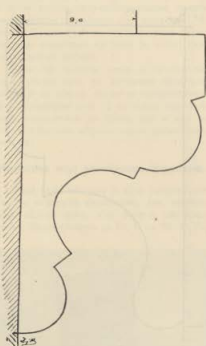
Конкаван профил, пресечен торусом
(сл. 78).

Источна страна (т. XX, а, XXII):

Девет профилованих консола;

Женска глава са једноставним увојцима;
Једноставан двојни испупчен и прекло-
пљени лист;

Пет профилованих консола;
Једноставан испупчен и преклопљени лист,
готово кугла;
Профил;

Сл. 76. — Консоли са северне фасаде средњег
бочног брода; 1:2.

Fig. 76. — Façade septentrionale du bas-côté
médian nord; modillon; 1:2.

Изгледа животињска или човечија глава,
јако оштећена;

Три профиловане консоле;

Консоле на северном броду храма.

Источна страна (т. XXII, LV):

Глава птице-грифона (?);

Глава вола, јако стилизована (т. XLIX, 6,
сл. 79);

Повијен акантусов лист (сл. 79);

Глава лава (?) (сл. 79);

Профил;

Северна страна (т. LVI, 1, 2):

Згрчени дечко прекрштених ногу свира у
фруду¹⁾ (сл. 80);

Аждаја сва испреплетана и савијена у
крупче²⁾ (сл. 80);

Глава лава (?);

Женска глава расплетене косе (сл. 81);

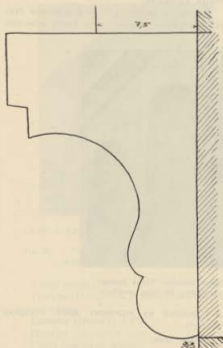
¹⁾ Могуће је да ова фигурица илустрије по-
следњи — 150 Давидов псама, 1-5: „Хвалите Бога
у светини његовој, хвалите га уз глас труби, хва-
лите га уз псалтир и гусаче...”

²⁾ „И ухвати аждаху, стару змију, која је баво
и сотова, и свеза је на хиљаду година”, (?) Апока-
липса, XX, 2.

Мушка брадата глава, дугачке, расплетене косе (сл. 82);

Женска глава (?); (т. XLIX, 7, LI, 3);

Повијен акантусов лист (т. LI, 3);

Сл. 77. — Консолиа са северне фасаде средњег бочног брода; 1:2.

Fig. 77. — Façade septentrionale du bas-côté median; modillon; 1:2.

Крилата животиња са две, изгледа људске, оштећене главе и крилима (т. XLIX, 8); Женска глава са уплетеним витицама (т. LVI, 2);

Оштећена мушка глава без браде и бркова;

Преклопљени лист, са развијеним и богато обрађеним преклопљеним делом;

Глава грифона, полу птичија, полу животињска;

Глава чудовишта, полу-човечија, полу-животињска;

Глава грифона;

Скulptурана аждаја испреплетана тела¹⁾;

Човек у згрченом ставу, рукама придржава горњу плочу консоле.

Западна страна (т. XXIII);

Две профиловане консоле;

¹⁾ Ibid.

²⁾ „Благо ономе који чита и онима који слу-

Консола са трију страна покривена границима са сричастим листовима, сличним листу брошљена (сл. 83).

Јужни брод храма (т. LIII, 2).

Западна страна:

Биста неког човека у мантији, који десном руком благосиља а у левој држи савијен свитак²⁾.

Оштећена глава чудовишта;

Глава курјака (?);

Јужна страна:

Лепо развијен, повијен акантусов лист;

Глава пса;

Повијен акантусов лист;

Глава грифона;

Глава овна;

Глава пса (?) — или јагњета (?);

Глава овна;

Глава брадатог човека;

Профилована консола;

Оштар преклопљени лист;

Профилована консола;

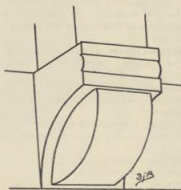
Упрошћен повијени лист;

Глава лава са гривом у коврицама;

Згрчена птица — веома јако оштећена;

Глава овна;

Човечија глава, распуштене косе, са шиластим шлемом.

Сл. 78. — Крајња источна консола на јужној страни средњих бродова храма; 1:5.

Fig. 78. — Côté méridional du bas-côté sud intérieur; dernier modillon oriental; 1:5.

Источна страна (т. XX, а, XXI):

Глава грифона;

Повијен акантусов лист;

Згрчени лав (?), са ниско спуштеним грудима;

шају ријечи пророштва и држе што је написано у њему" (I, 3).

Акантусов тролист, испупчен и повијен
одозго наниже;
Једноставан повијени лист;

Фасаде средњег брода изнад олтара.

Јужна страна (т. XX, а):

Шест профилованих консола;

оловом са крова изнад апсиде св. Николе;

Женска глава са кратком, доле увијеном
косом;

Женска глава покривена марамом са ши-
роким наборима;

Човек, — калуђер (?), — у згрченом ста-
ву, придржава леђима горњу плочу консоле,

Са. 79. — Консолије на источној страни северног брода храма.

Fig. 79. — Côté oriental de la nef septentrional du naos; modillons.

Једноставан, испупчен лист, јако повијен;
Повијен акантусов лист, јако разгранат,
у горњем делу подељен на пет мањих пови-
јених делова;

Источна страна (т. XXI):

Две укрштене трешње на широком про-
филу (т. L, 1);

Профил;

Изгледа клечећа фигура, веома јако
оштећена;

Повијен и преклопљен лист;

Мушка брадата глава, са косом у биче-
вима (т. L, 2);

Женска глава (?) (т. L, 3);

Две профиловане консоле;

Широка, једноставна, повијена лист, —
оштећена;

Двојни лист лозице, испупчен и повијен
одозго нависше.

Северна страна (т. LV):

Две профиловане консоле;

Крупан једноставан повијен лист;

Две профиловане консоле;

Крупан конкаван профил у коме је изра-
ђена мала женска глава;

Две профиловане консоле.

Фасаде ђаконикона.

Јужна страна (XX, а):

Правна консола се не види, јер је покривена

а у рукама на коленима држи отворену
књигу¹⁾.

Глава овна;

Птица, која у кљуноу држи по средини
змију; ова се обавија око њезиног тела и
уједа је за лево крило (?), доста оштећена;

Голобрада глава са косом у рашчешла-
ним увртнутим бичевима;

Сирена која рукама придржава доње де-
лове раскречених и у вис подигнутих ногу,
које имају облик рибљих тела; виде се и са-
вним мале спљоштене груди, а овлаш су на-
глашени такође ребра и пупак.

Источна страна (т. XXI):

Врло јако оштећена консола, — изгледа
човечија фигура;

Животињска глава са великим ушима, —
глава зеца;

Глава грифона (т. L, 4);

Повијен акантусов лист (т. L, 5);

Женска глава (т. L, 6);

Профилована консола.

Фасаде проскомидије.

Источна страна (т. XXI, LV):

Једноставан повијен лист са кугластим ис-
пупчењем;

¹⁾ Апок. I, 3, види стр. 69, 83.

Јединоставан лист са кугластим испупчењем;

Глава вепра;

Повијен акантусов лист;

Са. 80. — Крајње источне консолиде на северној фасади храма.

Fig. 80. — Façade septentrionale du naos; partie orientale de la frise d'arcatures.

Глава вепра (?);

Грифон (?) од кога је израђена само предња половина.

Северна страна (т. LV):

Повијен акантусов лист;

Глава брадатог човека;

Испупчен лист винове лозе, повијен одозго навише;

Профилована консола;

Глава звери, — курјака (?);

Профилована консола.

Апсида капеле св. Николе (т. XX, XX, а, XXI):

Глава курјака;

Сасвим оштећена консола;

Згрчени дечко свира у фруду¹⁾;

Јако стилизована глава рогате звери.

Апсида ђаконикона (т. LI, 2):

Аждаја згрчена у клупче²⁾;

Женска глава искривљена лица, распутене косе и исплажена језика³⁾;

Птица клаује грозд, — изванредна по својој лепоти.

Олтарска апсида (т. LIV, LV):

Мања глава зеца (т. I, 7);

Голобрада мушка глава са кратком косом, наннике опуштених крајева уста;

¹⁾ Види стр. 82.

²⁾ Апок. (XX, 2), види стр. 82.

Глава бика, — јунца;

Повијен акантусов лист;

Глава брадатог човека;

Шестокрили серафим, (готово потпуно пунопластичан);

Јако повијен акантусов лист;

Животињско тело са јако избаченим трбухом напред, а човечијом главом, предњим ногама држи плочу изнад себе;

Јако разређен, испупчен акантусов лист;

Згрчени брадати калуђер; држи дењима горњу плочу консоле док је руке опустео низ колена (сл. 54);

Глава чудовишта, сасвим упрошћена;

Лав (?) са грудима окренутим наниже, репом и задњим ногама горе и главом толико подигнутом у вис, да се потпуно спаја са задњим делом тела.

Апсида проскомидије (т. XXI, LV):

Повијен акантусов лист;

Глава рогате звери;

Повијен акантусов лист (сл. 78).

Са. 81. — Четврта консолида са северне фасаде храма.

Fig. 81. — Quatrième modillon de la façade septentrionale du naos.

Апсида св. Димитрија (т. LI, I):

Женска глава, распутене косе, повезане прстеном дијадемом која обухвата и чело;

³⁾ „... И жватаху језике своје од бола“ (XVI, 10), види стр. 68.

Наги човек са главом окренутом наниже, подухвата коленима плочу, док је трбух истурио напред; између ногу види му се пенис¹⁾;

Сл. 82. — Пета консолина на северној фасади храма.
Fig. 82. — Façade septentrionale du naos; cinquième modillon.

Женска глава обавијена изнад чела тешким уплетеним вितिцама (сл. 55);

Изгледа наг човек, голобрад, савијен у клупче, са рукама подвученим испод колена подупиру горњу танку плочицу консоле²⁾.

Консоле на фасадама средњег брода припрате.

Северна страна (т. LVII):

Профилована консола;

Профил комбинован са јако повијеним, пуним листом;

Десет профилованих консола;

Јако повијен акантусов лист, обрађен само са горње стране; одоздо нека врста хоризонталног снопа, везаног по средини, (лича на бочни изглед волуте јонског капитела);

Преклопљени, оштро стилизован акантусов лист.

¹⁾ Мислим да ова консола, као и оне раније описане на којима се виде људи у клечећем ставу, драпирани у дугачке хаљине, има корен у насусу из текста Откровења Јованова, који гласи: „Ево идем као дунев; благо онеме који је будан

Западна страна (т. LII):

Женска глава исплажена језика и пуних глатких вितिца (т. L, 8);

Глава дивокозе (?) са малим роговима (т. L, 9);

Женска глава са кратком косом;

Глава чудовишта-лава (?) (т. L, 10);

Глава брадатог ратника са шлемом (т. L, 11);

Аждаја савијена у клупче³⁾.

Глава брадатог човека (т. L, 12);

Глава рогатог чудовишта (т. L, 13).

Јужна страна (т. LIII, 1, сл. 84):

Профилована консола (сл. 84);

Две уплетене змије (сл. 84);

Глава лава;

Две профиловане консоле;

Једноставан повијен лист;

Две профиловане консоле;

Крупан, једноставан, испупчен и преклопљен трolist;

Профил са три квадратна испупчења на чеоној страни горње плочице;

Четири профиловане консоле.

Фасаде северног брода припрате.

Северна страна (т. LVII):

Глава лава;

Женска глава расплетене косе;

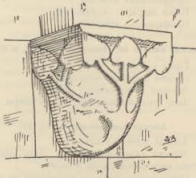
Глава грифона;

Глава неке звери-курјака (?);

Јако испупчен, преклопљен акантусов лист;

Глава грифона;

Глава вола;

Сл. 83. — Трећа консолина на западној фасади северног брода храма; 1:5.

Fig. 83. — Façade occidentale du bas-côté nord du naos; troisième modillon; 1:5.

и који чува хаљине своје, да го не ходи и да се не види срамота његова“ (XVI, 15).

²⁾ И ова се претставља односи можда на ист текст Апокалипсе, — (XVI, 15).

³⁾ Апок. (XX, 2) види стр. 82.

Повијен акантусов лист;
Глава лава;
Глава неке звери-курјака (?)
Повијен акантусов лист;
Згрчени калуђер (?) левом руком држи на коленима свитак, који десном одвија да би га читао; покрет искривљене главе нарочито је карактеристичан¹⁾.

Повијен акантусов лист;
Конјска глава (?) са гривом на челу између очију (т. L, 16).

Јужна страна (т. LII, 1):
Из чељусти главе једне аждаје излазе две змије, које се окрећу и уједају је за уши;

Повијен акантусов лист;

Сл. 84. — Консолиде на јужној страни средњег брода припрате.
Fig. 84. — Côté méridional de la nef principale du narthex; modillons.

Глава овна;
Глава војника са шиластим шлемом;
Глава лава;
Западна страна (т. LII):
Оштећена женска глава расуте косе;
Глава свиње;
Јагње с крстом у нимбу и крстом у кругу иза себе;
Глава звери-курјака (?) (т. L, 14);
Повијен акантусов лист (т. L, 15);
Консола на којој изгледа да је била израђена нека птица; сада је сасвим оштећена;
Оштећена глава неке животиње.

Фасаде јужног брода нартекса.

Западна страна (т. LII):
Преклопљен трolist лозе, са јако испупченим преклопљеним делом;
Повијен акантусов лист;
Глава вола;
Повијен акантусов лист;
Изгледа пас, — или можда мајмун (?), — у згрченом положају, задњим делом тела подупиरे горњу плочицу консоле, док су му предње ноге испружене ка шапама задњих;

Глава лава;
Повијен акантусов лист;
Згрчен човек, у мантији, рукама придржава горњу плочицу консоле;
Преклопљен акантусов лист; преклопљени део има облик листа винове лозе;
Глава зеца;
Глава грифона;
Глава лава;
Женска глава са кратком косом, израђеном паралелним урезима; има фини осмејак сличан осмејку који имају Коре у грчкој архаичној скулптури;
Брадата мушкарац;
Два цвета у лишћу (сл. 85);
Повијен акантусов лист;
Глава лава са исплаженим језиком;
Женска глава са косом израђеном паралелним урезима и једним хоризонталним увојком у висини врата.

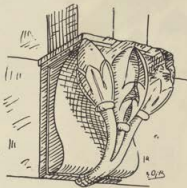
Капители стубова у унутрашњости цркве

Капители у унутрашњости цркве веома су богато обрађени и покривени зооморфним и вегетабилним мотивима.

¹⁾ Дпок. I, 3 — види стр. 83.

Капител североисточног стуба у храму
(т. XII, LVIII, 1, сл. 86).

Лажни коринтски абакус оштро је закошен ка средини, а и сређи испуст му је такође оштро засечен. Углови овога прелаза подухваћени су готово пунопластичним главама фантастичних животиња, различита изгледа. Почев од североисточног дела, па идући с лева на десно, гледајући одоздо, види се:

Сл. 85. — Двамаста консолида на јужној фасади јужног брода припрате; 1:5.

Fig. 85. — Façade méridionale du bas-côté sud du narthex; douzième modillons; 1:5.

Глава јуца (?), широких, заобљених, отворених челюсти, стилизоване њушке, малих рогова испред зашиљених, усправљених ушњу (т. LVIII, 1, лево);

Стилизована глава лава (сл. 86), исплажена језика, стилизоване гриве, са крупном туком на вилицама, у продужетку чељусти;

Глава курјака (?) отворених челюсти, унапред повијених, шиљастих ушњу, дугачке браде припијене уз грло; кожа на врату као да је покривена крљуштима (т. LVIII, 1, десно);

Глава птице са дугачком „брадом“ припијеном уз грло.

Смео ли веровати да је фра Вита сасвим случајно изабрао главе баш ових животиња. Изгледа ми да не! Истина, сва је вероватноћа да ни сам фра Вита није био свестан онога што је на овим капителима дао. Помозимо му зато сада, после пуних шест векова да боље разуме оно што је овде урадио. Највероватније је, да је он у рукама имао цртеж

неког капитела, на чијим су се трима видним угловима виделе главе лава, вола и птице; он им је, на четвртном углу капитела, на углу који се на његовом цртежу, као ни на нашим фотографијама, — т. LVIII, 1, 2, — није видео, додао и главу курјака. Ту је његова основна грешка! Требао је место главе курјака да дода главу човека, и онда би пред собом имали капител на чијем би сваком углу била израђена по једна глава симбола четворнице Јеванђелиста и то према тексту Апокалипсе (IV—7) глава лава, глава телета, глава човека и глава орла.

Испод сваког средњег испуста израђен је по један велики лист, док је цела доња површина капитела покривена са осам листова, размештених изнад углова осмостраног стабла стуба. Листови су састављени од два главна дела: широки, уз тело капитела приклоњени део има облик акантуса, док се врх потпуно преклапа, постаје сасвим испупчен, губи форму акантуса, а добија облик сличан листу винове лозе. На северној страни преклопљени део горњег листа подухваћен је одоздо једним дволистом акантуса (?) неоргански везаним за главни део великог листа (т. LVIII, 1). На северној страни лажног коринтског абакуса исписан је цреном бојом натпис: „*свага грџиш*“¹⁾.

Капител северозападног стуба у храму
(т. LIX, 1).

Лажни коринтски абакус другојачији је него код претходног. И овде је косо засечен ка средини, али је средишни испуст сегментасто заобљен. Поред тога далеко је шири и подељен у три хоризонталне траке од којих прва, највиша, има равну вертикалну површину, док су две друге конкавно заобљене. Доња нивца најниже траке на угловима умотава се навише у спиралу и са спиралом суседне стране подухвата угао, који формира прва највиша трака.

Само тело капитела обавијено је са два реда састављена од по осам двојних акантусових листова, који су у доњем реду размештени изнад углова осмостраног стабла стуба, а у горњем реду по осовинама и дијагоналама. Двојност листова испољава се на тај начин што је доњи део листа при врху повијен унапред, па је онај повијени део одозго преклопљен горњим делом једног другог листа, који као да се налази иза првога, немајући са овим никакве органске везе. Можда услед тога што је рђаво технички обрађено.

је радио фреске на околним зидовима, што је вероватно тачно с обзиром да је натпис исписан бојом, а није уклесан.

¹⁾ Г. Ђ. Мано-Зиси, који је овај натпис при открићу и публиковао у Старинару V, стр. 185, — сматра да је ово вероватно потпис зографа који

Капител југозападног стуба у храму
(т. LVIII, 2).

Овај је капител истога типа као и капител североисточног стуба храма. Разликује се од овог у толико што су главе под угловима абакуса другојачије размештене.

Тако је овде на североисточном углу израђена:

дини стране капитела којој припадају. Листови су распоређени на исти начин као и код северозападног, али су другојачије обрађени, нису двојни, једноставнији су и оштрији. Горња, мање видна површина преврнутог дела много је боље обрађена од доње, која је једноставнија и грубља. У горњем реду поједини велики листови раздвојени

Сл. 86. — Детал северозападног угла североисточног капитела у храму.
Fig. 86. — Chapiteau nord-est du naos; détail de l'angle nord-ouest.
Photo. Millet-Bošković.

Глава курјака (?) (т. LVIII, 2, десно), отворених челусти; затим, с лева на десно гледајући одоздо:

Глава вола;

Глава лава (т. LVIII, 2, лево);

Глава птице.

Стилизација ових глава је слична оној са капитела североисточног стуба у Храму, а има свакако и исто симболичко значење, односно порекло.

Преклопни део лишта није, међутим, једвако решен, већ се у више махова, непоследно крај превојног дела, рачва у два лишта између којих је израђен трећи, који полази одоздо, неорганиски везан за сам капител.

Капител југоисточног стуба у храму
(т. LIX, 2).

По типу, овај се капител приближује ономе са северозападног стуба наоса. Дакле коринтски абакус подељен је у две траке, вертикалних површина, од којих је горња избачена према доњој. На угловима крајеви доње траке обмотају се унатраг, формирајући неку врсту волута, зашиљених ка сре-

су мањим, копчастига облика. У доњем реду раздвајање је извршено са по два листа сличне стилизације, али већа и развијенија. Услед тога се листови доњег реда нагло сужавају наниже, што на око рђаво делује. Очигледно је да је овде обрада погрешно изведена, и да је требало листове и у доњем делу боље развити и раставити их само мањим копчастим листовима, као што је то урађено на јужној страни капитела (т. LIX, 2, десно).

Профил астрагала, изузетно је израђен у облику плочице и торуса.

Капител североисточног стуба у припрати
(т. LX, 1).

Четири грифона покривају својим телима по једну страну капитела, док главама подухватају углове. Глава им је полу-животињска полу-птичија, са широким, јаким полу-отвореним кљуновима, у којима се виде зуби. Цео предњи део тела, заједно са предњим ногама завршеним канцама, има птичији изглед. Крила су им упола раширена и то тако да десно крило покрива плећку и леђа, а лево се уздиже изнад задњег дела тела суседног грифона. Почев од ребара,

која су наглашена дугачким и плитким удубљењима, цео задњи део тела заједно са ногама, завршеним шапама, има изглед неке четвороножне животиње — понавнише лава. Обе предње и десна задња нога одвојене су од тела капитела. Иза и изнад грифона површина капитела покривена је широким листовима у облику акантуса, који обухватају

јака, правилно, симетрично распоређених према оси главе. На књижи је уклесано *сти Фомџа*, (т. XII, III).

Апостол на западној страни капитела има пуну браду и бркове, а косу раздељену по средини, глатко зачешљану. На корицама књиге чита се: *с(ти) ка(р)теа(м)и(?)* (т. XII, III).

На јужној страни капитела израћен је

Сл. 87. — Јужна страна северозападног капитела у припрати.

Fig. 87. — Côté sud du chapiteau nord-ouest du narthex.
Photo. Millet-Bolkovic.

готово по једну целу страну, а подухватају и лажни коринтски абакус, чији средишни испуст има полукружни облик.

Капител северозападног стуба у припрати (т. XII, III, LX, 2, сл. 87).

Углове капитела маскирају четири велике птице — четири огромна орла, или можда четири феникса, — врста им је неодређена, — полураширених крила. Између њихових крила, средње поље сваке стране испуњено је по једним Апостолом, који главом подухвата средишњи, полукружни испуст на лажном коринтском абакусу. Сва четири Апостола обучена су у хаљине, које им допиру до чланака босих ногу, и огрнути широким и дугачким огртачима, у доњем делу отвореним. Сви имају округле нимбове, у којима је израћен један круг од малих рупица, испуњених оловом. Сви десном руком благосиљају, а у левој држе, испод груди, књигу, на чијим је корицама исписано њихово име.

Апостол на северној страни голобрад је; коса му је сва од спирално завршених ово-

пет један голобради Апостол, са таласастом косом, раздељеном по средини. На књижи се види његово урезано име: *с(ти) Фил(ип)а* (т. XII, III).

Апостол на источној страни има мању браду од св. Вартоломеја, тање бркове и косу, такође, раздељену по средини, али је раздељак покривен једним праменом, који пада и на чело. Сигниран је на књижи као: *сти Иаков* (т. XII, III).

Није јасно откуда да, баш ова четири Апостола, буду израћена на овом капителу¹⁾.

Капител југозападног стуба у припрати (т. LXI, 1).

На свакој страни капитела, израћена је по једна велика птица, гледана с профила, скупљених крила, велике главе, широка кљуна. Како птице својим телима не покривају доволно тело капитела, то је његова површина далеко виднија него код других капитела. Највиднији део, између ногу и репа, није остављен раван, већ је цела површина испреплетана у неколико мањих поља.

стола, па да је, када је први капител већ био готов, одустао од ове намере.

¹⁾ Могао би се, евентуално, претпоставити да је првобитна замисао скулптора била да на сва четири капитела у припрати изради по четири Апо-

Како је капител, изгледа, био јако испрско, то је, — непознато је кад, — осигуран на тај начин, што је цео горњи део покривен дебелим слојем штуча, увезан жицом и утиснут гвоздењем. Услед тога се не види како је део између плитке и леђа птица био обрађен. Сва је вероватноћа, да је и он био покривен лишћем.

Капител југоисточног стуба у припрати (т. XII, VI, т. LXI, 2).

И овај је капител израђен по истоме систему. На свакој је страни израђен по један лав, који, као и они грифони на североисточном капитељу нартекса, својим телом покрива целу страну, док главом подухвата угао. Гломазне главе и широких разјалених чељусти, ови лавови подијају репове између ногу и пребацију их преко леђа, где се они завршавају у облику лепо израђене, растресите кићанке. Грива им је сва од кратких, таласастих, зашиљених и рашчешљаних коврча, које су на самој глави, при врховима сасвим увијене. Предње им се ноге, у горњим зглобовима, неприродно савијају унапред. Иза њих, површина капитеља је покривена широким акантусовим листовима, који подухватају и лагани коринтски абакус, код кога средњи испуст има приближно полуокружан облик.

Скулпторални делови на стопама стубова и стубића

Стопе стубова и колонета састављене су у главном од два елемента: од плоче и профила, мање или више компликованог. Док је плоча квадратна, профила се обично повија према хоризонталном пресеку ношеног дела и прати његову осмо страну или кружну линију. На угловима плоче остају тако редовно слободна троугаона поља, која су, код мањих стопа, по некад попуњена малим једноставним листовима, који могу делимично да покривају и најнижи торус профила (сл. 41); много чешће пак самим најнижим торусом, који се на овоме месту одваја од линије осталих, обавија око самог себе, у највише случајева оштро се завршавајући према угау, и продужује затим у своје нормалном правцу (сл. 34).

На стопима великих стубова ова су поља испуњена пластичнијим мотивима, богатије обрађеним лишћем или разним главама. Приликом описа ових мотива ићи ћемо увек једним истим правцем, почињући од североисточног угла, па преко северозападног и југозападног завршићемо са југоисточним.

Стопа североисточног стуба у храму (т. XII, II, LXII, 1).

Скупљовани завршци постоје само на северним угловима; јуџини су покривени паралетним плочама које деле капелу св. Димитрија од суседног брода. На оба угла израђена је по једна полуапстрактна глава неке фантастичне животиње. Источна је нешто мања од западне.

Стопа северозападног стуба у храму (т. XII, IV, LXIII, 1).

Пун, веома пластичан, нешто повијен акантусов лист;

Глава неке фантастичне животиње, разјалених чељусти (т. LXVI, 4), иза којих се, на свакој страни главе, види по једно испупчење јајастог облика;

Глава курјака, начуљених ушију, такође отворених чељусти;

Нешто јаче спљоштена глава рогатог човека, великих бркова, са шиљастом брадом, која је као и коса, подељена по средини.

Стопа југозападног стуба у храму (т. LXIII, 2).

Кугласто испупчење, покривено дволистом, подељеним по средини; слободни средњи део покривен је правилно поређаним бобицама, које свакако треба да претстављају плод;

Крупан, преклопљен, врло јако испупчен лист, који по својој облику, у горњем делу, највише потсећа на лист винове лозе;

Пантак, недовољно пластичан лист, састављен од три независна подужна дела; по облику нека врста дегенерисаног акантуса; Веома пластичан дволист који се развија одоздо навише; подељен по средини. Средњи слободни део покривен је једним трећим листом, који се развија у супротноме правцу.

Стопа југоисточног стуба у храму (т. XII, V, LXII, 2).

Сва четири угла покривена су плитким широким нешто повијеним листовима, који се међу собом врло мало разликују; листови на северним угловима добрим делом су покривени паралетним плочама које деле капелу св. Николе од суседног брода.

Стопа североисточног стуба у припрати (т. LXIV, 1).

Оба северна угла попуњена су главама фантастичних животиња, зачуљених ушију, коврчаве гриве. И на овим главама, као и на оној са стопе северозападног стуба храма, виде се у продужењу чељусти, са сваке стране, испупчене нарасли.

На југозападном углу израђена је глава пса (?), оштећене њушке, преклоњених дугачких ушију, сва у мирним, једноставним покретима.

Глава на југоисточном углу била је, изгледа, веома слична онима на северним угловима; како је цео горњи, предњи део њушке отпао, то се види вилица са зашиљеним језиком у устима.

Стопа северозападнoг стуба у припрати (т. LXIV, 2, LXVI, 1).

Крупаи једноставни лист повија се и преклапа упоље, одоздо навише, добијајући у горњем делу, који је од доњег одвојен једним прстеном, облик тролита, сличног листу винове лозе (т. LXVI, 2).

Дугуљасто испупчење, кришкасто подељено пластичним ребрима која се сужавају ка врху;

Лист готово идентичан ономе са североисточног угла исте стопе;

Испупчен облик, сличан ономе са северозападнoг угла исте стопе, само нешто издуженији и подељен на нешто већи број кришких.

Стопа југозападнoг стуба у припрати (т. LXV, 1).

Глава пса, — евентуално курјака, отворених чељусти, шиљатих ушију, упрошћених површина;

Оштећена глава младог овна, са малим роговима окренутим навише;

Глава фантастичне животиње широке њушке;

Глава овна са великим спирално увијеним роговима и ковривим руном на челу.

Стопа југоисточнoг стуба у припрати (т. XII, VII, LXV, 2).

Оштар, испупчени дволост, који се развија одоздо навише, раздвојен по средини. Горњи, средњи, слободни део покривен је игличастим границима које би, све заједнички, требало да претстављају плод;

Широк акантусов лист повијен упоље одоздо навише а при врху преклоњен;

Једноставније обрађен лист неке домаће биљке, испупчен и повијен одоздо навише;

Плитак лист који се развија по готово хоризонталној равни поврнут је при врху (т. XII, VII, g-g').

Техничка обрада скулптура и релефа

Док су на фасадама и у унутрашњости све равне, видне површине, јачих испупчења и ујединаченијих, равнијих делова на скулптурама — нарочито на лавовима и грифону унутарњег портала — глатчане, дотле се на мањим скулпторалим деловима и профилима далеко боље види начин обраде камена. Испупченији и ујединаченији делови рађени су длетом. Удубљени делови или мање видне површине рађени су зупчастим стругом, што се види по траговима у виду ситних, паралелних уреза који се понављају. Сасвим уски и дубоки делови изгледа да су рађени шпичем.

Мале округле дубоке рупе, које се виде на лишћу и плодовима, на лозицама западног и северног портала, затим на чељустима лавова који образују Христов престо, на тимпану западног портала, као и оне које видимо на нимбу св. Ђорђа на западној трифори и на нимбовима апостола са северозападнoг капитета у припрати рађене су очигледно сврдлом.

Зенице у очима свију људских или животињских глава, маю већих димензија, избушене су и испуњене оловом. Тамо где је ово отпаало види се да рупе нису биле дубоке, али су каткад изнутра биле мало проширене, или изрежкане, да би се олово могао боље ухватити.

Поједине релефне композиције одговарају засебном комаду камена — консоле тимпани, капители, — док је за друге било потребно по неколико комада, — лозице на довратницима и архиволтама, и тордиране колонете. Релефи су могли да буду израђени, бар у најгрубљим облицима, још пре него што су намештени, тако да су доцније само још дотерани у појединим детаљима.

Пластичност.

На Дечанским скулптурама и релефима пластичност није свуда на исти начин спроведена.

Површински релефи рађени су обично по систему удубљивања у равну, ујединачену површину, коју ни најистакнутији делови не прелазе (сл. 29, 33). Типичан пример овакве обраде види се на сл. 46. У таквим случајевима пластичност није наглашена. Релеф се своди на једну до две површине које су међу собом раздвојене оштрим или заобљеним прелазима а на исти начин су

спојене и са носећом равни рељефа. Површине су затим покривене оштро или заобљено обрађеним детаљима. На овај начин су обрађени пиластри на довратницима портала (т. XXVIII, XXIX, XXXIV, сл. 46), као и тимпан северног портала (т. XXXIV).

Ефект који ови рељефи постижу на око своди се, у главном, на снажан контраст између, готово потпуно равномјерно осветљених, истакнутих делова и тамнијег позађа. Прелаз између светлости и сенке није ипак оштар, сем у неколико ретких случајева — низ палмета на оквиру западне трифоре, — већ је изведен постепеним смањивањем светлости услед заобљених ивица рељефа.

Пластичност рељефа на кривим површинама изведена је у највише случајева на исти начин. На уједињеној површини крупног профила, обично конвексног, удубљивањем је израђен рељеф, чија је носећа површина паралелна са тангентном површином најистакнутијих делова (сл. 29, 33, 41, 46, 63, 70, т. XLV, XLVII, 4, XLVIII, 3).

Конкавни профили покривени су обично низом листова, чија је тангентна површина слична површини профила, у неким случајевима у горњем делу више удољена од овог него ли у доњем (сл. 37, 38, 41, 92, 93). Рељефи на овим профилима битно се, међутим, разликују од раније описаних тиме што нису добијени удубљивањем, већ им површина самога профила служи и као носећа површина, односно као површина позађа.

Ниских рељефа, неку врсту прелаза између рељефа у равни и пуних рељефа, имамо на тимпанима разних прозора, сем западне трифоре (т. XXXVIII, 2, XLIV, 2, XLV). И на њима су рељефи удубљени у равну површину тимпана, али како је носећа раван повучена дубље, то је било више места за јаче нијансирање прелаза између појединих површина, и снажније истрањивање облика.

Пуни рељеф заступљен је на тимпанима јужног портала (т. XXXVIII, 1) и западне трифоре (т. XXXIII). Облици су пунији, површине једрије, али је трећа димензија, дубина, релативно доста скраћена.

Игра светлости и сенке овде постаје много живља. На тамнијем позађу издваја се рељеф, на коме се, услед јаче заобљености површина и пунијих облика, јавља читав низ тонова, од најснажнијих светлости на истакнутим деловима, до сасвим тамних нијанси у баченој сенци.

Неку врсту прелаза између пуног и ниског рељефа налазимо на тимпану западног портала, (т. XXIX, XXX, XXXI, 1, 2). Главне анфела, пуних заобљених образа, од којих је нарочито наглашен десни образ трубача, —

као и њихови горњи делови, од појаса навише, — готово су сасвим пунопластични. Предњи делови лавава који носе јастук на коме седи Христос, развијају се сасвим нормално у простору. Задњи део тела им је, међутим, потпуно одсечен основном равнином тимпана. На осталим деловима композиције у тимпану, трећа димензија је више или мање сведена. То се опажа чак и на глави Исусовој која се иначе јако издваја од носеће равни, — на глави, чије је само лице прилично спољштено. Трећа димензија нарочито је осетно скраћена на делу Христових ногу између појаса и колена, која су врло слабо издвачена и ако Исус седе. Неки мањи делови пак, као например, шаке појединих лица претстављених на тимпану, потпуно су пунопластични. Од овога се издваја ипак шака леве руке анфела трубача, која је сасвим спољштена (т. XXXI, 2).

Овај прелаз ка високом рељефу видимо још и на капителима стубова у нартексу (т. LX, 1, 2, LXI, 1, 2, сл. 87), код којих су нарочито тела животиња, а и тела Апостола, — на северозападном капителу (LX, 2), — још увек нешто спољштена, док су главне појединих животиња, а и целе фигуре птица, — на угловима истог капитела, пунопластично изведене, али безглате за позађе.

Чистог високог рељефа, пунопластичних облика, т. ј. облика код којих ни једна од трију димензија није скраћивана, чак ни онда када су ови једном па и двома својим странама везани за масу зида, — има на више места. На овај начин израђени су капители на унутарњим стубићима обеју трифора (т. XLVIII, 1, 2, сл. 41), многобројне мале консоле под фризом аркатура (сл. 79, 80, 81, 82, 84, т. LII, LIII, 1, 2, LIV, LV, LVI, 1, 2, LVII, LI, 1—4), а у унутрашњости многи мотиви на угловима стопа.

Најзад у Дечанима има и готово потпуно самосталних фигура, везаних само једним својим делом за зид цркве, иначе сасвим пунопластично исцесканих. Онда би спадале: на западном порталу, лав и грифон изнад капитела довратника (т. XXVIII, XXXVII, 2); на порталу храма исти ови мотиви као и два доња лава (т. XXXV, XXXVI, XXXVII, 1); затим консоле под спољним слободним колонетама западне и источне трифоре (т. XLVII, 1—3); по две слободне консоле крај ових истих прозора (т. XLV, LII), као и две самосталне консоле изнад унутарњих пиластера западне фасаде (т. XLIX, 1—3).

Пластичност пунопластичних облика варира по доста широјој скали. Има облика који задињају снагом унутрашњег напона под којим спољна површина бубри, затеже се и

једри. Тако су у већини случајева израђене животињске (т. LXVI, 3, 4) и људске главе (т. L, 6, 8, 11), а понекад и читаве људске (т. XLVII, 1—3), или животињске фигуре (т. XLIX, 1, 2).

Дешава се, међутим, понекад да је по који, нарочито већи облик, недовољно пластичан, недовољно једар, сведен на уравниљу, безизразну површину, — као, на пример, ноге и трбух код доњих лавова на порталу храма (т. XXXVI, 2). Има случајева, исто тако, да је пластично добро обрађена површина, покарена сувишим или безизразним детаљима, као што се види на горњем јужном лаву, на порталу храма, код кога је једрина бокова умањена неспретним назичавањем ребара (т. XXXVI, 1). Понекад, најзад, велика маса третирана је сувише немирно, испреда-маним, недовољно пластичним површинама, — случај са Христовим огртачем, на тимпану западног портала (т. XXX).

Између ових крајности на дечанским скулптурама даје се опазити читав низ прелаза комбинованих често на једном истом објекту.

Стилска обрада скулптура и рељефа

Као и пластика, тако исто и стилизација није на свима рељефима и скулптурама истоветна. Очигледно је да се скулптор у већини случајева трудио да код појединих облика едминира све случајно и да се задржи на битним елементима, које покушава да среди на хармоничан начин. У томе увек не успева. Међутим, гледалац је понекад изненађен и каквим неочекиваним, натуралистички дати детаљем, који, иако није у складу са општом стилском тенденцијом, ипак освежава и оживљује.

Скулптор веома често поставља своје фигуре по принципу фронталитета, то јест, по принципу управовидног гледања.

Оне су тако претстављене да око са најмање напора може у истом тренутку да види најзначајнији део скулптуралног предмета. Фигуре су према томе гледане или потпуно спреда,¹⁾ или сасвим с профила,²⁾ — или најзад једним делом спреда, другим с профила.³⁾

¹⁾ Христ и анђео са његове леве стране на тимпану западног портала (т. XXIX); птица на тимпану западне бифоре, на северној фасади нартекса (т. XXXIX, 2); консоле под источном и западном трифором (т. XXXVIII, 1).

²⁾ Са. Ђорђе на коњу са тимпану западне бифоре (т. XXXVIII, 1), сен главе свеша која је нешто мало окренута гледаоцу; аждаха са тимпану северне бифоре западне фасаде (т. XL, 1); јанге, чија је глава и ако окренута уназад, дата у потпуном профилу, али и само тело (т. XL, 1, XLIV, 1).

Најзад скулптор се не плаши да у неколико махова на рељефима поједине облике претстави не гледане са стране, или спреда, већ одозго.⁴⁾

Не може се, међутим, рећи да се фра Вита стриктно придржава фронталитета у свакој прилици. Он од овога принципа уме да отступи и да да потпуно слободно схваћена тела, као што су на пример два борца на вешу архиволте западног портала, или анђео десно од Христа, на тимпану истог портала (т. XXIX).

Људске главе и видни, наги делови тела рађени су једноставно, упрошћено и често по истоме типу. Види се да скулптор није нарочито добро познавао склоп човечијег организма. Он, ипак, на тимпану јужног портала (т. XXXIII) покушава да Христово тело рашчлани на битне делове, али су поједини од ових — трбух и груди — и сувише наглашени према осталима. Исто тако и код сирена (т. XLV, XLVIII, 3) груди кош одвојен је од трбуха оштром повијеном линијом док су саме груди сасвим слабо наглашене. Најзад пропорција између тела, главе и појединих удова, исто тако није увек беспрекорна. Главе су сувише велике, руке предугачке, а шаке каткада огромне (са. 87, т. XXXIII, XXXVIII, 1, XL, 2, LX, 2). Дешава се, међутим, да је пропорција и врло срећно решена (т. XXIX, XLVII, 1).

Формацију главе скулптор већ далеко боље познаје. Поједини делови обично су добро пропорционасани. Све је упрошћено, често типизовано и сведено на најосновније елементе (т. XXX, XXXI, XXXIII, XL, 2, L, 6, 8, 11, 12). Нос је обично оштар, прав и у директном продужењу широког чела. Образи су обли и спајају се са пуном брадом. Повије су наглашене. Очи, широко отворене, усађене су на прилично великом међусобном растојању. Усне су танке и обично унапред истурене. Задивљује понекад каква фино обрађени детаљ, као што је, на пример, осмајак женске главе, на десетој консоли јужне фасаде припрате, или смелост са којом је израђена, рецимо, глава са исплаћеним језиком, на средњој консоли ђаконикона (т. LI, 2).

²⁾ Крајњи леви кентаур на вешу архиволте западног портала, код кога је доњи део тела гледан са стране, док је горњи потпуно окренут гледаоцу (т. XXIX), или претстава „скакавац“ на истоме вешу, чије је тело такође у профилу, а само глава гледана спреда.

³⁾ Случај са главом аждахе, на тимпану источне бифоре (т. XLV), са главом змија, на тимпану западне бифоре, северне фасаде наоса (т. XLIV, 2), или са гледаоцем у коме се види птичица, у левом углу тимпана западне бифоре на северној фасади нартекса (т. XXXIX, 2).

Бркови и брада стилизовани су обично у дугачким бичевима, таласастим (т. XXX), или готово сасвим исправљеним (брада Св. Јована, т. XXXIII), чија је површина угребана ситним паралелним линијама. Веома је интересантна брада десног кентаура са лучног венца северног портала, која се повија у страну, по ветру (т. XXXIV). Коса, раздвојена по средини обрађена је на сличан начин, с том разликом што су бичеви дужи (т. XXX, XXXI, XXXIII) и при дну често раздвојени. Има, међутим, случајева да је сва у кратким увојцима, спирално повијеним при врху — глава Св. Томе на северној страни капитела северозападног стуба у нартексу. Код суседног апостола — Св. Јакова — на источној страни истог капитела, средњи раздвајањем је праменом, који косо пада и преко самог чела (т. XII, III). На женским главама коса је често обрађена у облик паетеница (т. XLIX, 4), које се у појединим случајевима обавијају и око саме главе (т. LI, 1).

Покрет људског тела прилично је разнолик. Тело је каткад мирно, чак помало и опуштено,¹⁾ понекад и укрето,²⁾ док је у извесним случајевима дато у еластичном покрету.³⁾

Тело је обично драпирано у хаљине и огртаче различитог обрађене. Понекад је одело тако прилијепљено уз тело да ово изгледа као да је наго.⁴⁾ У већини случајева материја хаљине у широком наборима пада наниже, обавијајући цело тело. На анђелу трубачу, са тимпана западног портала, набори су тешки, заобљени, падају круто наниже и не дозвољавају да се под хаљином, стегнутом око појаса каишем, надре и један облик тела које покривају (т. XXXI, 2). При дну завршени су превожном линијом, која доста добро испољава њихово набирање и међусобно покривање. На десном анђелу крај Христа, хаљина је већ много лакша: она је набрана око струка, који покрива, падајући преко појаса, горњим подухваћеним делом, док набори на доњем делу прате линију, у колену повијених ногу, назначујући само издалека место испод кога се налазе колена (т. XXXI, 1). Огртач св. Јована — на тимпану јужног портала (т. XXXIII) — огртач, чији се доњи крај повија испод руке,

па преко левог рамена пада низ леђа, већ много боље прати главне линије тела, повијајући се својим многобројним, нешто оштријим наборима, по њему. Набори на хаљинама згрчених људи, изражених у виду консола под спољним колонетама западне трифоре (т. XLVII, 1, 2) прате такође главне облике тела, али су ситнији а понекад и оштрији, те се пуноћа облика које покривају не испољава у довољној мери. То се исто осећа и на хаљини колонета са левог капитела на јужном порталу (т. XXXII, XXXIII); овде је међутим нарочито интересантан каиш, чији крај слободно виси наниже, што даје једну доста реалистичну ноту целој претстави. Огртач Христос на тимпану западног портала, сасвим је узвиштан, а његови широки, нешто и сувише спљоштени набори, завршавају се при крајевима изломљеним неорганским линијама. Најзад огртач св. Борја, на тимпану западне трифоре (т. XLIX, 4) слободно се леприша, ношен ветром; набори су му правилини, равномерно превијени један преко другог, паралелни и повијени сви по истог кривој. На другим скулптурама ови основни типови обраде хаљина, стално се понављају неосетно варирајући.

Животињска и птичија тела скулптор познаје отприлике у истој мери колико и човечије. Онда када треба да претстави неку животињу коју никада није видео — лава, грифона, аждају — он много одлучније приступа стилизацији, него ли када себи постави за задатак да изрази неку њему сасвим познату. Отуда се и овде у обради јављају осетне разлике, које прилично варирају према појединим случајевима.

Тако су, у већини случајева, главе животиња дате у широким потезима, пуних, једрих облика, који се међусобно пресецају (сл. 86, т. LXI, 2, LXVI, 3, 4). Њушка је обично широка, чак претерано раширена; носдрве извијене; чељуст отворена или полуотворена; језик исплажен или бар назначен; зуби, нарочито очњаци, снажни; очи велике, сасвим раширене; повије оштре и извијене; тело сасвим ниско; уши заокружене или сасвим шиљасте, повијене и приљубљене уз главу.

Код доњих лаова на порталу храма (т. XXXV, XXXVI, 2) глава је још стилизованија. Дата је сва у једној маси, доста угла-

¹⁾ Христ у тимпану јужног портала (т. XXXIII).

²⁾ Исус, као и анђео леве од њега на тимпану западног портала (т. XXX, XXXI, 2).

³⁾ Горњи део тела анђела са склопљеним рукама, на тимпану западног портала (т. XXXI, 1); два војника у доњем на лучном венцу архиволте портала (т. XXXI); Св. Јован на тимпану јужног портала (т. XXXIII); згрчени људи, као консоле, под спољним колонетама западне трифоре (т. XLVII, 1, 2);

оба згрчена човека израђена као консоле под фризом аркадица на апсиди св. Димитрија (т. LI, 1); синчац дат као прва консола на северној фасади храма (сл. 80) и најзад веома натуралистички претстављен калуђер (?) на дванаестој консоли, под фризом аркадица, на северној фасади прицате (т. LVII), који, измињајући главу, одија свјетак.

⁴⁾ Два војника на лучном венцу архиволте западног портала (т. XXIX).

чак овај преклопљени део образује и сасвим засебан лист (т. LVIII, 1). Ситнији делови листа плитко су издубљени; ишће је пре оштро (т. XLIII, 2, LIX, 1), неголи заобљено (т. XXXIII), док су нерви наглашени било испупченим, било сасвим удубљеним линијама (т. LIX, 1). Код кољњастих листова, који раздвајају палиете, или на самим оштрим палетама, скулптор води да доњи део сасвим отпусти и да на овоме месту остави празнину (сл. 37, 88). Доњи делови листова могу сачињавати својим завршцима оштро озупчену (сл. 64, т. LIX, 1), или испреламану ивицу, састављену од низа заобљених линија (т. XXXIII, XL, 1, 2).

Вреже могу бити једноставне (т. XXIX, — унутрашњи лук архиволте), или двојне, увек заобљених спољних ивица. Код ових других средњи део је оштро издубљен, добијен устави спајањем двеју једноставних врежа (сл. 63, 64). Оне се могу повијати по таласастој линији и формирати пола однајањем унутраг повијених петља, које се везују за врежу чворовима покривеним лишћем (т. XXIX, — унутрашњи лук архиволте), а које и саме могу два пута обавијати поље које обухватају (т. XXXIV, — унутрашњи лук архиволте). Поља могу затим бити образована од саме вреже, која се увија у нарату, тако да је на појединим местима двојна (сл. 63, т. XXIX, — лучни венац архиволте), — или од двеју таласастих врежа, које се укрштају (сл. 64). Сама врежа је у већини случајева сасвим видна (сл. 64), ма да је понекад добрим делом покривена и дугачким, оштрим листовима (леви довртак северног портала т. XXXIV).

Најзад, на једноме релефу, на композицији Христовога крштења (т. XXXIII), претстављена је и вода, и то два пута. У адели, коју св. Јован држи у руци, дата је сасвим натуралистички, како у пунијем млазу тече на Исусову главу, док је доле, под Христовим ногома, сасвим стилизована, у облику пуних, заобљених, паралелних таласа.

Композиција.

Приликом израде скулптура и релефа уметник се трудио да му композиција буде првенствено хармонична. Он обраћа велику пажњу на однос између обрађених делова и мирних, глатких површина и гасда да ни у једном ни у другом смислу не оде у крајност. Не би се, међутим, смело рећи да је у овоме погледу увек имао потпуног успеха. Тако је, например, лучни венац архиволте на западној трифори, покривен сувише густо збијеним релефом (т. XXIX), док је кружна

розета на тимпану источне бифоре на јужној фасади припрете (т. XLI, 2) недовољно велика за поље на коме се налази. У већини случајева, ипак, резултат уметничких напора, у овоме погледу, сасвим је задовољавајући. Оно што је значајно, то је да се уметник не плаши празних површина, ма да се не би смело рећи да је у овоме погледу имао храбрости да иде до краја. Довољно је само упоредити тимпан западног портала (т. XXIX), на коме је изван фигура Христа и виђела, цело поље остало празно, са тимпаном јужног портала (т. XXXIII), на коме је позађе готово потпуно испуњено палетама, па осетити његову недовољну одлучност и у овом погледу.

Композиције су иначе ритмичне, затим мање или више симетричне, и најзад сасвим асиметричне.

У ритмичне композиције могу се одмах уврстити низови палета, које срећемо на западној трифори (т. XXXVIII, 1), на архиволти унутрашњег портала (т. XXXV) и, вишемо доцније, на вешима иконостаса проскинидије (сл. 88) и унутрашњих паранетних плоча, које деле капеле св. Николе и св. Димитрија од суседних бродова (сл. 92—94). Лознице које видимо на пиластерима и луцима портала (т. XXVIII, XXXIV) и на оквиру источне трифоре (т. XLV) не би смеle да се уврсте у потпуности у ову врсту композиција, јер су иначе ритмично поређана поља испуњена толико различитим претставма, да се ритам готово потпуно губи.

Као тип апсолутно симетричне композиције може се узети тимпан доње северне бифоре на западној фасади припрете, на коме је релеф до најмањих детаља симетричан према средњој вертикалној осовини (т. XI, 1). Овако је компонован тимпан северног портала (т. XXXIV), затим још неколико прозорских тимпана (т. XXXIX, 1, XLI, 2, XLIII, 2), као и неколико капитета стубова у унутрашњости (т. LIX, 1, 2, LXVIII, LXIX).

Далеко су многобројније композиције које су компоноване потпуно симетрично по распореду маса и главних линија, али без апсолутне подударности детаља на једној и на другој страни осовине. Овако су схваћени: тимпан западног портала (т. XXIX) затим неколико прозорских тимпана (т. XXXIX, 2, XL, 2, XLV), као и неколико капитета унутрашњих стубова (т. LVIII, LX, 2, сл. 87). На овај су начин у већини случајева израђене и самосталне пуноплатичне фигуре великих консола, које су готово увек у великој мери симетричне према вертикалној, подужној равни која пролази по средини између

предњих и задњих ногу (т. XXXVIII, 1, L, 1—3).

Слободна композиција заступљена је такође у великом броју, нарочито ако се овде уврсти и обрада појединих поља образованих у врежама на пиластрима довратника, архиволтама портала и оквири прозора (т. XXIX, XXXIV, XLV). Овако су, углавном, компоновани: тимпан јужног портала (т. XXXIII), неколико прозорских тимпана (т. XLI, 1, XLIII, 1, XLIV, 2, XLIX, 4), као и неколико капители унутарњих стубова (т. LX, 1, LXI, 1, 2). Уметник се трудио да у оваквим случајевима постигне хармонију композиције распоредом појединих обрађених делова, њиховим односом према празним неообрађеним површинама, као и довођењем њихових линија и покрета у зависност од оквира у коме се налазе. Ово се последње, уосталом, у врло много прилика јасно манифестује не само код асиметричних већ и код свију осталих композиција.

Црвени намештај.

У унутрашњости дечанске цркве сачувано је доста старог средњовековног намештаја. Овде ће само о њему бити говора. Позицији намештаја, којег такође има много, испада из оквира ове студије.

Иконостас.

Првобитно ниски каменни иконостас дело је олтарасти просторе од наоса. Доцније, прво 1594, а затим 1814 године,¹⁾ маскиран је глаомазним иконостасом од дрвета, тако да се сада добро може видети једино са источне стране, из олтар.

Систем по коме је првобитни иконостас израђен сасвим је једноставан.

Иконостас између главног брода храма и беме комбинован је од шест, у горњем делу осмостраних колонета, од којих су две крајње прислоњене уза сам аид (т. XIII, LXVII). Између доњих делова, који имају облик правоугаоних стубаца, стављене су камене плоче, које су, заједно са колонетама, подухваћене одозго једним профилованим постољем. Преко капитета, којима су колонете завршене, стављен је профиловани каменни архитрав.

Иконостаси проскимидије и у капели св. Димитрија једноставнији су (т. XIII, LXVIII, LXX, 3). Оба имају само по две колонете, које уоквирују улаз, тако да су паралетне плоче израђене само између њихових до-

њих делова, — са којима плоче каткада чине целину, — и самога зида.

На иконостасу у капели св. Димитрија јужна колонета, заједно са својом паралетном плочом, више не постоји. Речено је већ²⁾ да је капител снакако употребљен изнад једне од спољних колонета на западном порталу, сем ако оба капитета не потичу са иконостаса из капеле св. Николе, од кога нема никаквих трагова.

Четне стране правоугаоних делова колонета, на свима деловима иконостаса, као и њихове бочне стране окренуте улазним отворима, олакшане су једним диоструко усеченим удубљењем (т. XIII, E—F). Четне спољне стране паралетних плоча издубљене су такође, с том разнаком што је средњи широки појас рама канелован једним плитким удубљењем несиметрична пресека (т. XIII, E—F). Код паралетних плоча на иконостасима проскимидије и у капели св. Димитрија овај оквир не иде континуално, већ је по страни, крај колонете, прекинут (т. XIII).

Горњи део иконостаса, између колонета, горње ивице паралетних плоча и архитрава, био је до 1934 год. потпуно празан (т. LXVIII, LXX, 3). На самим колонетама нема никаквога трага како су отвори били првобитно затворени. Међутим, на бочним странама стубаца, између којих је израђен иконостас проскимидије, наспрам колонета, фреска је, до висине која допире до испод капитета колонете, засечена по ширини од 4 см. (т. XIII, A—B, LXVIII). Овај је засек горе завршен једним малим проширењем, а позиције у неколико продужен у висину (овај део на т. XIII, A—B, другогачије је шрафирани). Да су ова два бочна засека првобитна види се из чињенице да су свецима, који се налазе на бочним странама стубаца, између ових засека и источних ивица стубаца, огртачи насликани само до ових засека и овде неприродно пресечени, док је, на јужном ступцу, на површини која се налази са западне стране засека, израђен један Стилић (т. XIII, A—B, LXVIII).

Међу многобројним иконама које се налазе у првом спрату старе трпезарије, претвореном у зимску капелу, нашао сам неколико рађених на платну, прилепљеном на дрвену подлогу, које, по својим димензијама, директно одговарају величини ових отвора на иконостасу, до висине врата капитета. Неке су од њих, по моме одласку из Дечана, враћене на своје првобитно место од стране

димензија, који сасвим заклања горњи део олтарског простора.

¹⁾ Види раније, стр. 46.

²⁾ Види раније, историјски део, стр. 9, 15.
Од иконостаса из XVI века остало је само неколико делова, међу којима и један крст, огромних

манастирског братства (т. LXVII, LXX, 2).¹⁾ Није јасно како је био попуњен и да ли је уопште био попуњаван, део отвора између њихових горњих ивица и архитрава.

Капители на иконостасима.

Колонете су завршене врло богато обрађеним капителима. Сви имају, у горњем делу, сасвим плитак, лажни коринтски абакус, на свакој страни засечен косо према средини, која је наглашена једним полукружним или оштрим испупчењем. Почињући увек од јута ка северу, то јест на фотографијама с лева на десно, видимо:

На иконостасу беме — главног олтарског простора:

Капител покривен повијеним акантусовим листовима, распоређеним у два реда, и то у доњем реду по осовинама, а у горњем по дијагоналама. Између ових горњих листова израђена је по једна мала човечија глава; како пак не допиру до самог абакуса, то је површина, изнад њих, покривена низом плитких оштрих листића (т. LXIX, 1);

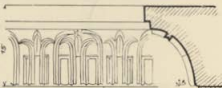
Распоред листова на суседном капителу је сличан, али су листови крупније обрађени; како су горњи прилично ниски, то је између њих и углова абакуса израђена по једна спирална волута; средина горњег дела капитела обогаћена је по једном округлом малом розетом (т. LXIX, 1);

На трећем капителу листови, који су распоређени на сличан начин, богатији су, и у горњем делу потпуно преклопљени; овај преклопљени део добија облик тролита винове лозице, или је комбинован од три слично обрађена листа, од којих два иду одоздо у страну, док је средина одоздо подухваћена трећим; астрагал је обележен једним тордираним торусом (т. LXIX, 1);

Четврти капител је сасвим другојачији; доњи део му је покривен са осам мањих акантусових листова, распоређених изнад страница колонете; на свакој страни капитела, изнад средњег листа, излазе три заобљене стабљике, од којих се средња развија у цвет, којим је подухваћено испупчење на абакусу, док се две спољне савијају и развијају, скопчане са најближом стабљиком на суседној страни капитела, у један оштар лист, који се дваред повија, први пут одоздо навише, па затим, при својем врху одоздо навише (т. LXIX, 2);

Осам издужених, преклопљених листова, распоређених изнад страница колонете, покривају целу површину петог капитела; листови су у преклопљеном и доњем делу богатије обрађени, док је горњи део, који служи као подлога преклопљеном, сасвим једноставан, и нешто рашчлањен једино при самом врху, под плитком (т. LXIX, 2);

Доњи део последњег, шестог капитела на овоме иконостасу, покривен је великим и широким акантусовим листовима, распоређеним по осовинама; горњи део је обухваћен низом међусобно везаних акантусових листова, који се раздвајају само при врху, тако да подухватају углове абакуса и његова средишња испупчења (т. LXIX, 2);

Са 88. — Бенац иконостаса испред проскомидије; 1:5.
Fig. 88. — Iconostase de la prothèse; corniche; 1:5.

На иконостасу проскомидије:

Оба капитела су слична; листови су распоређени у два реда, доле по осовинама, горе по дијагоналама; имају облик преклопљених акантусових листова, чији горњи преклопљени део личи на листове винове лозице; горњи листови раздвојени су међу собом оштријим акантусовим листићима (т. LXIX, 3);

На иконостасу у капели св. Димитрија:

Планта капитела северне колонете, — јужна више није на својем месту,²⁾ — састављена је од плоче и траке у облику жироке на рабаш; углови плитне су подухваћени оштрим повијеним листовима, који неоргански изишчу из масе тела капитела, чији је доњи део покривен са осам мањих једноставнијих листића; средине горњих делова капитела обележене су по једном розетом (т. LXX, 1).

Архитрави иконостаса.

Архитрави иконостаса имају једноставан профил, комбинован од плочице и повијеног листа. На иконостасу проскомидије овај је профил покривен низом оштро стилизованих листова (са 88).³⁾

¹⁾ О овим иконама види чланак д-р Ј. Марковића у Годишњаку Музеја Јужне Србије, I, стр. 97.

²⁾ Видели смо да је овај капител можда пренет на западни портал. Његов опис види раније, стр. 67.

³⁾ Како је овај профил готово потпуно заклопљен новим иконостасом, то су палетице могле да буду добро виђене једино у једном огледалу, које је стављено између новог иконостаса и архитрава.

Подужна стопа иконостаса.

Ступци и парапетне плоче подухваћени су подужном стопом, која код иконостаса беме и у капели св. Димитрија, има профил састављен од криве линије сличне обрнутој кими, односно двојно повијеном листу, и плочице (сл. 89, 90, 91), док је профил стопе на иконостасу проскомидије састављен од торуса и плочице (сл. 90).

Сл. 89. — Стопа главног иконостаса; 1:2.
Fig. 89. — Iconostase du bema; base; 1:2.

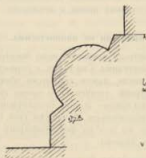
Парапетне плоче.

Крајњи бочни бродови наоса одвојени су, у својој источној половини, од суседних бродова парапетним плочама, образујући тако параклисе св. Димитрија и св. Николе. Средњи бочни бродови подељени су пак по средини попречним парапетним плочама (т. I).

Површине плоче, окренуте параклисима и западним травејима бочних средњих бродова, плитко су издубљене и оивичене једним рамом који има профил плочице и сегмента издубљене траке (сл. 92). Овај рам у доњем делу плоче, повија се степенасто, у главним линијама према профилима стопе стубова, тамо где плоче најакхују на стопе (т. LXII, 1, 2).

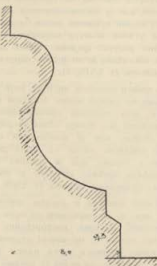
Горњи део плоче завршен је с обеју страна профилованим венцем. Профил изнад задње стране плоче има облик плочице и усправног, доле правог, горе повијеног листа. Профил који одговара обрађеним странама плоче, јаче испада у облику плочице, и горе јак, доле слабије повијеног листа, а покривен је низом палмета широких акантусових листова, на северној и северозападној плочи (сл. 92, т. LXII, 1), — а низом

оштро стилизованих листова, на јужној и југозападној (сл. 93, 94, т. LXII, 2).

Сл. 90. — Стопа иконостаса испред проскомидије; 1:2.
Fig. 90. — Iconostase de la prothèse; base; 1:2.

При дну источнога зида јужног бочног средњег брода израђена је такође једна парапетна плоча, између пиластера који ограничавају брод (т. III, D-D'). Обрађена је на сличан начин као и остале, (сл. 95), али нема венца

Сл. 91. — Стопа иконостаса у параклису св. Димитрија; 1:2.
Fig. 91. — Chapelle de St. Démétrius; base de l'iconostase; 1:2.

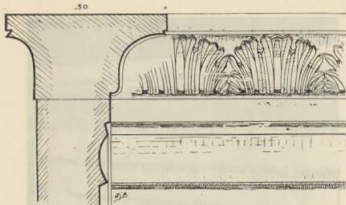
Часне трпезе.

Сем у апсиди проскомидије, где је жртвеник израђен у облику плоче, узиданих крајева (т. II, B-B'), остале часне трпезе, — свети престоли, — имају облик једноступних столова.

Часна трпеза у беми (т. III, А, LXXI) израђена је на квадратном ниском постољу, састављеном од мермерних плоча. Средишни стуб је осмостран и прилично здепаст; има профиловану стопу и гламазан капител са осмостраним абакусом. Стране капитела покривене су са два реда листова, размештених у доњем реду изнад страна стабла

Часна трпеза св. Николе далеко је једноставнија (т. II, Н). И код ње је средишни стуб осмостран. Плоча стопе је квадратна; прелаз од стабла стуба ка плочи изведен је једноставним повијеним закошењима. Капител има профилован абакус, који је испод углова подухваћен копаљастим листовима. Они се у доњем делу потпуно стапају са ма-

Са. 92. — Венац паранетне плоче у параклису св. Димитрија; 1:5.
Fig. 92. — Chapelle de St. Démétrius; cornice du chancel; 1:5.

стуба, а у горњем испод углова абакуса. Листови су подељени у два дела: задњим, широким, једноставним, покривена је сама маса капитела, док је предњи, преклопљени,

сом тела капитела, образујући осмоугаоник, који одговара пресеку стабла стуба. Горња плоча олтара једноставно је обрађена.

Часна трпеза у капели св. Димитрија померена је са свога места. Стабло стуба јој је неправилно седмострано и подухваћено одоздо једним профилем, у облику торуса и плочице, при дну закошено ојачане (т. II, К, LXX, 3). Капител, чији је абакус такође осмостран, покривен је по угловима преклопљеним листовима, чији је само предњи, испупчени, преклопљени део обрађен, док је широки задњи део једноставан; на неким странама ови су шири делови међу собом раздвојени оштрим копаљастим листовима. — Преклопна плоча, прилично малих димензија, ма да релативно доста дебела, изгледа да није првобитна.

Часна трпеза у ђаконикону, која се налази у апсиди доњег спрата, сасвим је једноставна: правоугаона плоча подухваћена је одоздо, по средини, каменним стубићем квадратног пресека (т. IV, F-F').

Седишта.

Свештеничка седишта у олтару. У апсиди главног олтара, крај самога зида, израђен је низак подужи банак, завршен у горњем делу једним профилем (т. I, XIV, бр. III). Средњи део банка, испод источне трифоре,

Са. 93. — Венац паранетне плоче у параклису св. Николе; 1:5.
Fig. 93. — Chapelle de St. Nicolas; cornice du chancel; 1:5.

испупчени део, разноврсно обрађен (т. LXXI, 1). Стопа има профил састављен од два торуса, трохидуса и плоче, такође осмостране (т. III, А).

Горња плоча часне трпезе по ивицама је профилована, а одозго плитко издубљена (т. III, А).

који образује горњи престо или горње место, богатије је обрађен, прво испуштањем самога банка упоље, затим додавањем двају степена, једног испред истуреног дела и другог, подухваћеног једним профилом, на сам банак. Профилувано постоље, — торус и плочица, — које носи овај највиши део, — уствари само седиште, — истурено је са-

Краљевски сто налази се присловен уз источну страну југозападног ступца под кубетом²⁾. На једном степенастом, правоугаоном постољу, чији је предњи део издубљен и оивичен једним торусом, израђене су две камене стране, у горњем делу завршене елегантном, еластичном кривом линијом, која је на горњим угловима обогаћена круж-

Сл. 94. — Венац паранетне излож у параклису св. Николе.
Fig. 94. — Chapelle de St. Nicolas; corniche du chancel.
Photo Millet-Boljkovic

стране унапред, тако да је профила обухватао и две камене стране, које су позније нестале, те се не зна како су биле обрађене, али које су на зиду оставиле своје трагове, на оним местима, на којима фреске, због њиховог непосредног додира са зидом апсиде, нису биле израђене (т. XIV, бр. III).¹⁾

Сл. 95. — Паранетна плоча на југоисточном зиду храма; 1 : 10.
Fig. 95. — Chancel appliqué au mur sud-est du naos; 1 : 10.

¹⁾ На горњи престо сме да седише једино владика, и то само када служи, у орнату, за време читања Апостола, када на овоме месту симболички претставља Исус; остави део банка, одређен је за свештенство, које тада симболише Апостоле. — Ово према објашњењу њ. пр. Епископа Дионисија.

²⁾ Овај сто се налази на месту које је одређено за

ним завршцима (сл. 96, т. XIV, бр. I). Спољне бочне површине страница обрађене су слично површинама паранетних плоча; чео-не површине страница плитко су издубљене, а удубљење је још појачано и једним сегментастим олуком. Ивице су обрађене у виду торуса (т. XIV, А-А'). У округлим завршцима горње ивице израђени су разни мотиви и то:

На северној страници:

у горњем кругу:

споља: осмолисна розета (т. XIV, I);

изнутра: четворилисна розета (т. XIV, 2);

у доњем кругу:

споља: четворилисна розета (т. XIV, 6);

изнутра: спирално увијен торус, који се постепено увлачи ка унутрашњости масе, док је средина наглашена кружићима (т. XIV, 5);

архијерејски сто. Бивши старешина Дечана, архимандрит *Леонидије*, — „Сан Краља Стефана и зидане Високих Дечана“ стр. 68, — сматра да је ово исти краљевски сто, који се помиње и у повесал Дечанскога Дечанина, у пасусу 30. По истом пасусу повесал архијереји су, када би долазили у Дечане, имали да седу у нгуменов сто, што значи да засебан сто нису ни имали.

на јужној страници:

у горњем кругу:

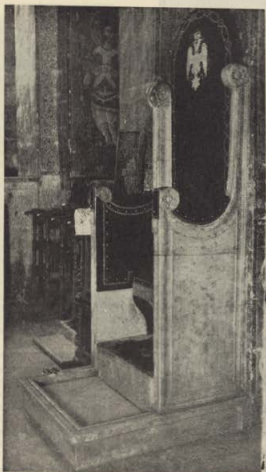
споља: испупчена једноставна шестолисна розета (т. XIV, 4);

изнутра: двојна четворолисна розета (т. XIV, 3);

На доњем кругу:

Игумански сто.

Када је већ реч о седиштима, додајемо да се у доњем спрату старе трпезарије налази један сто од дрвета (сл. 97, т. XIV, бр. II), који, и ако је мањи, по своме кроју у многоме личи на краљевски. Од овога се, сем по величини, разликује још једино по томе што су му спољне површине страница по-

Сл. 96. — Краљевски сто.

Fig. 96. — Trône royal.

споља: шестолисна розета оштрих листова (т. XIV, 7);

изнутра: лист неке домаће лознице (т. XIV, 8).

Седиште стола и наслон недавно су потпуно обновљени.

дељене једном хоризонталном траком, чија је средина обележена розетом (т. XIV, 13). А и у круговима, којима су обогачени горњи углови страница, видимо друге мотиве. Тако се на левој страници, — према ономе који би седео у столу, — споља, горе, види једна

многолисна, али ипак једноставна розета (т. XIV, 9), док је у доњем кругу израђена једна компликована испреплетана розета (т. XIV, 10). На десној страници, у доњем спољњем кругу, види се једна розета слична првој, али још многолиснија (т. XIV, 11). Површине осталих кругова су празне.

Са. 97. — Игумански сто, — сада у трпезарији.
Fig. 97. — Trône de l'igoumène, — maintenant au réfectoire.

Дрво споља као да је било бојено, али је боја потпуно отпала.

На средини горњег лучног појаса рама леве странеци види се позније угребан запис:
„сеi стола прѣдо(сан?) вѣа ігѣмина бѣв(а)в(а).“

¹⁾ По тропачком летопису (Гласник С. У. Д., V, стр. 55), види раније, стр. 73; *Юрминѣ*, — стр. 26, — чак каже како је ово био гроб . . . „иже (Стефана Дечанског) сестри њој, њој цугарѣ краљѣ“. Знамо да Дечански није

Верујем да је ово седиште пренето из цркве и да је првобитно служио као игуманов сто, који је могао бити прислоњен уз источну страну северозападног ступца под кубетом.

Крстионица.

У југоисточном травеју припрате, на квадратном уздигнутом постољу од бистричког мермера, израђена је крстионица, чији је округли стубић, са својом стопом, подухваћеном једном закошеном плочом, завршеном са западне стране уздигнутим степеником, од бањичког, док је сам издубљени суд, од бистричког камена (т. I, XV, D, XXVII). Плоча стопе стубића окована је гвозденим обручем, а лежиште затопљено оловом. Од олова је такође и врат стубића, испод кога се види још један прстен од гвозђа. Поклопац је издубљен у једном парчету дрвета, закрпљеног само на једном месту; окован је при дну гвозденим обручем, и обојен зеленом бојом. Крстионица сада служи само за богојављенску подицу.

Саркофази.

У западном травеју јужног бочног средњег брода постоје два саркофага. У јужном, већем, био је по традицији сахрањен Дечански, а у северном, мањем, можда његова „сестра Јелена“ (сл. 98, т. I, XV, A, B). У источном травеју северног бочног брода припрате, уз сам северни зид, налази се још један камени саркофаг; не зна се ко је у њему био сахрањен (сл. 101, т. XV, C). Сви саркофази подухваћени су одоздо профилованим постољима, а поклопљени плочама, јако закошених горњих ивица.

Саркофаг Дечанског. Поклопац је од бистричког, док су странеци и постоље од бањичког мермера. Профил постоља је састављен од обрнутог двојно повијеног листа, торуса и плочице (сл. 98, 99, т. XV, A). Странице су споља издубљене и оивичене оквиром сличним оном са парпетних плоча.

Саркофаг „краљице Јелене.“ Постоље које има профил торуса и јако избачене, засечене, плитко заобљене плоче, од бањичког је мермера. Са западне стране торус се за десетину сантиметара одваја од странеци саркофага. Све остало је од бистричког камена. Површине странеци су и овде издубљене, али је широки оквир, далеко једно-

имао сестру Јелену, а да је бугарска царица била Ана. Тешко пак да је у Дечанима могао бити гроб ове последње, јер знамо да се пред крај свога живота налазила, као изгнанница, у Дубровнику.

ставини, оживљен само једним полукружним олуком (сл. 98, 100, т. XV, В).

Саркофаг у припрати. Најједноставнији је. Постоље од бањичког мермера има профил јакога торуса и плоче. Површине страница, израђених од бистричког мермера, глатке су. Поклопац је изгаџа, такође, од бистричког, али јако црвеног мермера (сл. 101, т. XV, С).

облик паралелоипеда док је поклопац закошен на све четири стране. Површине свију страна, сем доње и задње стране паралелоипеда, веома су богато обрађене (т. LXXI, 2). Квадратна правоугаона и троугаона поља на која су стране подељене, испуњена су лозицама и најразноврснијим двотрачним прелетима, комбинованим са лишћем, цветовима и животињама. У средњим квадрат-

Сл. 98. — Два саркофага у храму.
Fig. 98. — Deux sarcophages du naos.

Photo de l'Académie Royale Serbe.

Дрвени саркофаг. Поред камених саркофага, у Дечанима се налази и један сарко-

ним пољима бочних страна израђена је по једна розета, код које је главни мотив Со-

Сл. 99. — Детаљ стопе са саркофага
Дечанскога; 1:10.

Fig. 99. — Sarcophage de Dečanski; détail de la base; 1:10.

Сл. 100. — Детаљ стопе са саркофага из храма; 1:10.
Fig. 100. — Sarcophage du naos; détail de la base; 1:10.

домоново слово.

Површине саркофага, заједно са релефима, израђених по принципу урезивања у једноставну равну површину, премазане су

фуг од дрвета, привремено смештен у југозападном травеју храма. У главним линијама решен је сасвим једноставно: доњи део има

танким слојем шука, па обојене црвеним, плавим и зеленим бојама и оживљене златом. Местимично има остатака и од сребрнога окова.

По традицији у овоме саркофагу смештен је било тело Дечанскога одмах по

међу собом повезане беочузима у облику крстова, који су директно обешени о ланце. Ови су пак комбиновани од крстастих, кружних и подужних беочуга (т. LXXII, 1). Поједини делови скопчани су међу собом шаркама.

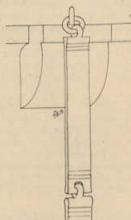
Сл. 101. — Саркофаг у северноисточном трансју припрее.
Fig. 101. — Sarcophage placé dans la travée nord-est du narthex.

вађењу из саме гробнице. Судећи по изradi, стилу и по мотивима, који су рађени добрим делом и по угледу на релјефе са дечанских портала, не верујем да може да буде старији од друге половине XIV века. Лако је пак могуће да је и млађи. Одређивање тачнога доба постанка засада је веома неодређено, јер немамо довољно сачуваних и датованих предмета од дрвета из овога времена, на основу којих би, поређењем, могли да дођемо до тачнијих резултата.

Хорос, — подијелеј.

Осам бронзаних ланаца, окачених алкама о куке, учвршћене у камене консоле (сл. 102), у нивоу хоризонталног венца изнад пандантуса, носе хоризонтални осмоугаони део хороса (историски део, сл. 7). Свака од ових страна има облик широке траке лучно повијене по средини (т. LXXII, 2). Стране су

Подужни беочузи у горњем делу ланца свим су једноставни (сл. 102). Изгледа да су

Сл. 102. — Горњи део ланца хороса.
Fig. 102. — Chaîne de la couronne de lumière; partie supérieure.

то остаци старијег хороса, који је књезиња Милица потпуно обновила¹⁾. Беоцузи донега дела далеко су богатији. Они су не само ажурирани већ и плитко рељефно обрађени

Ca. 103. — Детаљ хороса; 1:2.
Fig. 103. — Détail de la couronne de lumière; 1:2.

Најбогатије су обрађене страице, састављене од четири плочице, прикљачане међу собом танким лимом, намештеним са задње стране, и закивцима. На врху лучних делова са сваке стране израђен је по један крст испод кога се види копље и сунђер. Ивице су обогаћене низом копастих шпештића и шпалцима за набадање свећа. Испод сваког крстастог беоцуга постоји по једна кукица за вешање кандила. Мотиви на страицама и беоцузима су различити; има ту лозица, преплета, листова, грифона. Мотиви се понављају, јер је постојао само извесан број калупа, искоришћених приликом ливења, за већи број беоцуга и плочица. Накнадним иззелирањем дотеривани су поједини детаљи и мотивима даван коначан облик.

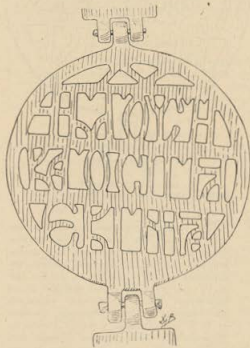
¹⁾ Види раније, историјски део стр. 7.

Дебљина појединих плочица, односно беоцуга, износи 5—7 мм. Дебљина ивица иде и до 15 мм.

У кружним медаљонима виде се натписи поменути у историјском делу ове књиге. Натпис: „Кен се потрди ѿ сѣмѣ хр҃҃҃҃“ израђен је само једанпут (сл. 103). Натписи Госпође Евгеније (сл. 104), и кнеза Стефана и Вука (сл. 105) по два пута, а Стефана Краља (сл. 106) три пута. У осталим, мањим, кружним медаљонима израђени су јако стилизовани двоглави орлови.

Крстови.

Од старих крстова, по традицији, сачуван је једино онај на кубету. Синомо сам га одоздо, служећи се дурбином (сл. 107). Верује се да му је горњи, пласнати део, који и сада пресијава на сунцу, од сребра. Но

Ca. 104. — Детаљ хороса; 1:2.
Fig. 104. — Détail de la couronne de lumière; 1:2.

пре ће бити да је од цинка. Углављен је у доњи део, израђен од ковог гвозђа.

Остали су крстови новијег порекла.

Мермерни под у цркви.

Под у цркви израђен је од углачаних, прецизно склопљених тесаника бањичког и бистричког мермера.¹⁾ Изведен је, изгледа,

Сл. 105. — Детаљ хораса; 1:2.

Fig. 105. — Détail de la couronne de lumière; 1:2.

по већ унапред утврђеном плану. Поједини травеји раздвојени су међу собом тракама, већином од бањичког мермера, које својом ширином одговарају, углавном, ширини насправних пиластера или стопа стубова. Поља у појединим травејима изведена су од паралелних трака, наизменично израђених од бањичког и од бистричког мермера (т. I). У проскомидији, у олтару капеле св. Димитрија, у обема средњим бочним бродовима храма, као и у западном травеју главног брода, траке су паралелне главној осовини. У осталим деловима храма — сем у простору под куполом, — као и у бочним бродовима припрате, — сем у њиховим источним травејима, траке су управне на ову осовину. У источном травеју крајњег јужног

бочног брода, услед неправилности основе, траке у поду нису потпуно паралелне.

Под у простору под кубетом далеко је декоративнији. Амвон је обележен кружном плочом од бистричког мермера, — пречника 26 см, — која је уписана у једну изрезану плочу бањичког, пречника 2,15 м (сл. 108, т. I). У већој плочи је изрезано још два-наест зракасто поређаних, са укусом исцртаних поља као и толики исти број већих и исти број мањих квадрата, наизменично поређаних и дијагонално постављених паралелно са обимом круга. Ове су рупе испуњене оловом. У двама већим квадратима на северозападној и на североисточној страни у олову се виде већи комади сребра. Око ове велике средње кружне плоче, израђени су прстенови од тесаника једног и другог мермера (т. I).

Сл. 106. — Детаљ хораса; 1:2.

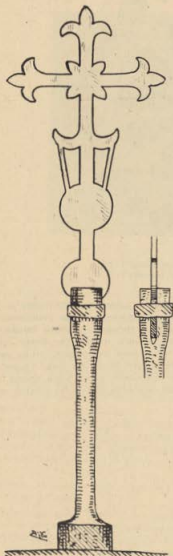
Fig. 106. — Détail de la couronne de lumière; 1:2.

Средина централног травеја у припрати обележена је такође једном изрезаном кружном плочом мањих димензија, — пречника

¹⁾ Дебелина појединих плоча, како ми каже г. М. Коруповић, износи 15 до 20 см; плоче су утиснуте у подлогу

од „живог крча, помешаног са тузином мермером, која сада има чврстину бетона“.

40 см. У средини и при крајевима попречне осовине налазе се округле рупе док је у осталом делу израђено осам зракасто поређаних поља (сл. 109), сличних у цртежу онима са плоче амвона и испуњених оловом. Ова је кружна плоча упасована у једну већу правоугаону плочу од бистричког мермера. Све је затим уоквирено тракама рађеним

Сл. 107. — Крст са кубета.
Fig. 107. — Croix de la coupole.

¹⁾ Види раније стр. 2.

²⁾ Није међутим искључено да је грађевина тада само преправљена и дотерана, а да је други спрат подигнут

наизменично од једног и другог камена (т. I).

У крајњим травејима средњег брода у припрати, траке су такође поређане по систему рамова, који су у источном травеју још и раздвојени по средини (т. I).

У крајњим травејима средњег брода припрате под је позније покарени убацивањем надгробних плоча. Међу овима је нарочито интересантна плоча од бистричког мермера, величине $0,90 \times 1,98$ м, која лежи уза сам зид северозападног травеја, на којој је овијен, дубоким зарезом, цртеж једног попрсја, са двама уздигнутим рукама, без главе (сл. 110).

Манастирске зграде.

Од манастирских зграда значајније су једино трпезарија и улазна кула, које је обе, по Дечанској повељи Дечанима, подигао протомајстор Георгије са браћом Доброславом и Николом, још у доба зидања саме цркве¹⁾

Трпезарија.

Зграда у којој је смештена трпезарија има сада приземље и два спрата. Други спрат потиче²⁾ из времена краља Милана³⁾. Доњи део који је вероватно подигнут једновремено са црквом, преправљен је такође, само раније.

Основа целе зграде подељена је, углавном, у два приближно једнака дела (т. XVI). На источној страни смештена је сама просторија трпезарије. Западну половину сачињавају три мања одељења.

Сва је вероватноћа да је просторија трпезарије, која је са источне стране била завршена полукружном апсидом, првобитно имала само приземље, далеко више од данашњег, и да је обухватала целокупну ширину између бочних зидова. То се даје закључити прво по зазиданим прозорима на њеном северном зиду (сл. 111—113, т. XVI, приземље), прозора необичне величине, чије је теме отвора више од међуспратне конструкције која целу ову просторију дели на приземље и спрат. Чињеница је затим и да се у приземљу, у дну апсиде, и данас налази камена трпеза и засебно седиште за игумана (сл. 114).

Судећи по резбаријама на подвацима (сл. 115), трпезарија је вероватно 1786,⁴⁾ дрвеном међуспратном конструкцијом подељена на приземље и спрат. Није немогуће да је

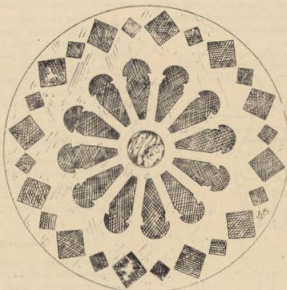
нешто раније, око 1851 године, — и дан раније стр. 17.

⁵⁾ Види раније стр. 14.

ово урађено и нешто доцније, негде почетком деветнаестог века. Дрвена међуспратна конструкција као и дрвена таваница изнад првог спрата, подухваћене су тада двема по-

степенаштем, које је оделењено познијим зидовима.

Најинтересантија просторија у овој згради несумњиво је мутвак, то јест, у исто вре-

Сл. 108. — Централна розета у поду храма; 1:20.
Fig. 108. — Pavement du naos; rose centrale; 1:20.

дужним подвлакама, које су првобитно налегале на по три дрвена ступца (т. XVI)

Сл. 109. — Централна розета у поду припрате; 1:10.
Fig. 109. — Pavement du narthex; rose centrale; 1:10.

Доцније су у призењу уметнута још три, а у првом спрату још четири слична ступца. Између подвлака и ступаца уметнута су подужна појачања подвлаке, чија је доња површина резбарисана (сл. 115), као делимично и сами ступци, који налазе на камена постоља.

У просторију призења трпезарије улази се на врата израђена у самом западном углу, на јужном зиду. На први спрат пење се

ме кућна и сушница. Просторија је приближно-квадратна и једина засведена у целој згради. Читавим системом сводова, рађених од сиге, изведен је изнад средине саме просторије висок одак, веома интересантне конструкције. У сваку страну простора прислоњен је по један плитак подукружни лук који подухвата одоздо велики

Сл. 110. — Надгробна плоча у припрате; 1:25.
Fig. 110. — Dalle funéraire dans le narthex; 1:25.

кугласти свод, у чијем је темену остављен округли отвор. Одавде навише почиње сам

оцак, који је израђен у облику издужене зарубљене пирамиде, квадратног пресека. Како је основа ове пирамиде и горе и доле кружна, то је прелази између квадрата и круга изведен горе нормалним, а доле обрнутим пандантифима. Горњи пандантифи подухватају један други мањи кугласти свод, чији је средњи, округли отвор у темну, продужен

прекиданим хоризонталним редовима опеке, — 4 X 26 (?) X 42 см, — и по којом наситично постављеном опеком. Прозори су иначе оперважени тесаницима од сиге (сл. 113).

По свему судећи овај најстарији део зида, — у цртежу на т. XVI шрафиран косим линијама с лева на десно, — потиче изгледа још из XIV века.

Сл. 111. — Северна фасада трпезарије.
Fig. 111. — Façade septentrionale du réfectoire.

дугачким зарубљеним конусом, покривеним калотом. Ватра се палила, а и данас се пали, на средини овога простора, који по својој архитектонској обради толико личи на мутваке са Свете Горе¹⁾.

Просторија северно од мутвака служи сада у доњем спрату за млекару, док је у горњем подељена на оставу и ходник, употребљен за везу између двеју великих одвојених просторија.

Најзад, велико западно одељење подељено је позицијом зидовина; у приземљу употребљено је за шталу, а у првом спрату за нову манастирску кухињу и ђачку трпезарију.

У другом позицијем спрату смештене су гостинске собе и салон.

Поједине просторије биле су првобитно осветљене великим, полукружно засведеним прозорима, доцније зазиданим (сл. 111—113, т. XVI). Фасаде су биле подељене пиластерима од којих је сачуван само доњи део. Лице зида је било од речних облутака и домаћег камена, неправилно прошараног ис-

зазиђивање прозора и презиђивање зида само каменом, без опека, — на т. XVI означено косим линијама с десна на лево, — као и израда дрвених делова у унутрашњости датују вероватно, као што смо већ напоменули, из времена када је манастирска зграда, крајем XVIII и почетком XIX века, — нарочито 1786 год. — обновио Хаџи Данило²⁾.

Улазна кула — пирг.

Од улазне куле, старог пирга, подигнуто такође још у време зидања цркве³⁾ остали су само снажни зидови приземља. Основа, подељена у два поља, неправилно је изведена (сл. 1, 116). Оба су поља била засведена по једним крстастим сводом, од којих су сачувани само почеци. Сводови су одоздо подухваћени луцима, разапетим између суседних пиластера.

Уза западни зид јужног поља израђено је степениште од камена којим се пело на први спрат.

Зидови су од домаћег камена и речних облутака, већих димензија, неправилно из-

¹⁾ Упореди нарочито са оним из манастира Каракалу, G. Balj, *Buletin*, VI, 1913, са. 37.

²⁾ Види раније стр. 14.

³⁾ Види раније стр. 2.

мешаних са хоризонталним опекама величине $4,5 \times 19$ (?) $\times 38$ см. Сводови и луци су од сике.

Немогуће је данас рећи како је горњи део пирга некада изгледао. У овоме погледу је гравура из XVIII века, о којој је раније било речи, (историски део, сл. 5), сасвим непуздана.⁷⁾

Сл. 112. — Северна фасада трпезарије.
Fig. 112. — Façade septentrionale du réfectoire.

Рушевине цркве св. Николе или Три Јерарха.

На малој зарави, у непосредној близини јужне стране манастира, недавно су откопани темељи једне омање цркве веома интересанте основе (сл. 117, 118).⁸⁾

Бити да су ово остаци цркве св. Николе, коју је, по Цамблаку, подигао још Стефан Дечански,⁹⁾ а која је овако обележена и на бакорезу манастира са краја прве половине осамнаестог века (историски део сл. 5) након је искључено да ово може бити и црквица Три Јерарха, која се такође помиње у непосредној близини манастира.¹⁰⁾

Црква је првобитно, сем наоса, имала још и нартекс, као и једну малу правоугаону просторију, израђену са јужне стране западног травеја наоса.

Сам наос је изнутра крстообразан. Источни крак крста завршен је полукружном нишом, до чијих је спољних ниша изведен са сваке стране по један мали сегментасти прелаз. Остали краци крста завршени су по јед-

ном плитком сегментастом нишом. — Споља сви краци крста, сем западнога, формирају неку врсту троугаоних апсида, чије линије не одговарају унутарњој композицији основе.

У нартекс, који је правоугаон, споља се улазило вратима израђеним у северном зиду.

Правоугаони простор, са јужне стране, подигнут једновремено са наосом, служио је,

можда, као потребна капела каквој значајнијој личности.

Зид је од притесаног и ломљеног камена, — бистричког мермера, сике и шкриљца, — и речних облутака, прошараних на фасадама опекама величине $4,5 \times 26 \times 33$ см.

У зиду на северном углу сегментасте нише западног крака крста, постоји један комад бањичког мермера, покривен остацима малтера са живописом, на коме се познају трагови плаве, окер и црвене боје. Како је сајо живописа окренут хоризонтално и како је покривен малтером спојнице зида, то је очигледно да је при грађењу цркве употребљен материјал са неке старије, порушене, живописане грађевине.

Није јасно да ли је црква првобитно имала кубе као што се види на бакорезу манастира (историски део, сл. 5), у коме би случајно оно било израђено не изнад квадратног, већ изнад правоугаоног простора.¹¹⁾ На могућност да је кубе постојало указују

⁷⁾ По традицији која се била очувала у манастиру, на спрату је био параклис, посвећен Св. Ђорђу, *Јуришља*, стр. 8.

⁸⁾ Основу и опис ове цркве публиковао је П. Ј. Поповић у *Старијару*, IV, стр. 226.

⁹⁾ Види *раније*, стр. 4.

¹⁰⁾ Види *раније* стр. 4; *Влад. Р. Петковић*, „Црква Три Јерарха више Дечана“, Прикази за кн. јл. и ф. X, I, стр. 90.

¹¹⁾ Типичан пример овакве конструкције видимо у цркви св. Тројнице у Горњој Каменици, *Божковић*, *Старијар* VIII—IX, стр. 281, са. 6.

и аналогија са малом јерменском црквом Дорт-Килисе (сл. 119)¹⁾, чија је основа веома слично решена, а која је такође имала куполу. Из ове се аналогије може, међутим, донети закључак и о источњачком пореклу овога типа основе, који се код нас појављује не само овде крај Дечана, већ и на дечанском метоху, у Великој Хочи, у црквици св. Јована, која је, међутим, без кубета²⁾.

Иначе је уз западну фасаду цркве, у ширини нартекса и јужне капелине, доцније

Сл. 113. — Завидан прозор на северној фасади трпезарије.

Fig. 113. — Façade septentrionale du réfectoire; fenêtre murée.

доиздан велики правоугаони ексонартекс. Крај његове источне, а делимично и северне стране, још се виде остаци подужиог банка. Са његове северне стране има остатака темеља, изгледа, неке друге грађевине. Постоје такође и зидови, паралелни са северним зидом цркве, на десетак метара од овога, који нису уртани у цртеж. Ови су познији зидови израђени само од ломљеног камена.

Док у наосу цркве има остатака живописа, у нартексу и ексонартексу не могу нигде да се примете.

¹⁾ Према Baltrušaitis-у, О. А. сл. 111.

²⁾ Смртков-Бошковић, Старијар VIII—IX, стр. 270, сл. 28. Није немогуће да је средином осамнаестог века, када је грађура Дечана решена, црквица св. Николе већ била у рушевинама, а да ју је гравер реституисао, на

Испоснице у Бистричкој клисури.

Тешко приступачне стене Бистричке клисури (сл. 120) пуне пећина биле су веома подесне за испоснички живот и за склањање од непријатеља. У њима нам је сачувано три споменика из средњег века.

„Испосница Дечанскога“

Високо у стењу, изнад леве обале Бистрице (сл. 120), на један сат хода од манастира, једно шире вертикално удубљење у стени затворено је са предње стране зидом (сл. 121, т. XVI), који је при дну закошен упоље.

Место је изванредно pogodно. Ни из манастира, па ни кад се зађе дубље у клисуру, ова се грађевина не види, јер је потпуно заклоњена испуњењем стене са источне стране. Међутим, довољно је њеном становнику пружити неколико корачаји упоље, па да има пред очима цео источни део Бистричке долине и добар део Метохије.

Недовољно пространа унутрашњост грађевине била је подељена дрвеним међуспратним конструкцијама на високо приземље и четири спрата, од којих су данас сачувана једино лежишта у зиду. Ониски улаз постоји једино у првоме спрату (т. XVI, В). Како је зид на фасади, изнад овог улаза, увучен, тако да ово удубљење добија изглед неке високе правоугаоне нише, чији је врх продужен једним вертикалним каналом кроз језгро зида, то је вероватно да се отвору споља прилазило покретним лествицама, (т. XVI, F-G). У случају потребе лествице су се конопцима могле увући у ово удубљење у зиду, и то тако да је доњи крај лествица G затварао сам отвор, а горњи F био увучен у шупљину зида изнад улаза.

Унутрашњост добија светлост кроз прозоре који су у доњим спратовима сасвим уски, док су у горњим нешто ширини. У другом спрату (т. XVI, C) види се у зиду и један отвор који је свакако служио као одак.

Зидови су израђени од ломљеног бистричког мермера, често у прилично великим блоковима. Спојнице су од малтера, израђеног од крча и крупнозрног песка, готово шљунка.

Кров је закошен, одозго заклоњен савом стеном, а одоздо подухваћен неком врстом косог сегментастог свода.

Недалеко од ове грађевине виде се остаци једне друге засведене просторије (т. XVI, F), чији је полуобличасти свод израђен од

цртежу, онко исто као што је то, изгледа урвало са ниргом над улазном капелом. У том случају он је могао да напамет израд кубе, које правобитно можда није ни постојало.

тањих плоча шкриљца, док је сам зид од ломљеног бистричког мермера.

Ни у једној ни у другој грађевини нема никаквих трагова живописа.

По свему судећи ово није била испосница већ нека врста мале тврђаве, погодне за склониште и одбрану у случају напада на манастир. Није чак немогуће да ју је поди-

„Испосница св. Богородице.“

Ова испосничка пећинска црква, која се помиње 1494 год.³⁾, налази се у Белају, на два сата хода од Дечана, прилично високо у стењу, на левој обали Бистрице. Доста је неприступачна, нарочито од како се предњи део стене, који је служио као под пећине, одронио.

Сл. 114. — Трпеза и игуманово седиште у трпезарији.

Fig. 114. — Table et siège de l'igoumène au réfectoire.

Photo Millet - Bošković.

гао и сам Дечански, да би имао сигурно склониште приликом боравка у овим крајевима⁴⁾.

Зидана „испосница“ у Белају.

Поставља се питање да ли је уопште служила као испосница мала грађевина, чији се остаци налазе на сат и по хода од манастира, на левој обали Бистрице. Грађевина је била прислоњена уз стену (сл. 122) и поделена на два мала одељења, засведена попречним полуобличастим сводовима. Зидови су од једва притесаног кречњака. Све је затрпано и обрасло шипражјем и дрвећем. У унутрашњост, — која је такође затрпана, те максимална висина износи свега 1,5 м, — може се сада ући једино кроз једну рупу у своду⁵⁾.

Очигледно је да је облик пећине класичним дотериван. Таваница је тако добила облик неког неправилног полуобличастог свода, надвишеног једним процепом у стени (сл. 123—125). Са обеју страна отвора којим се улази у суседни процеп стене, исклесана су у живом камену два неправилна банка. Изнад северног види се једна неправилна полукружна ниша. На површинама стене има још доста остатака живописа, као и један натпис⁶⁾, у коме се помињу Гургџ, Јованџ и Милица, као и монаси Никандрџ, Василије и Теодосије.

Кроз онижи отвор улази се у суседно уско одељење, које са горње стране има одушке кроз једну ширу пукотину. По чађи којом су стране покривене види се да се овде ложило.

³⁾ Оваких тврђава, прислоњених уз стену, има и на Западу; на пример Fragstein и Michelsley. — Otto Piper, Burgenkunde, Forschungen über Gesamtes Bauwesen und Geschichte der Burgen, München, 1895, са. 564, 576.

⁴⁾ Ову је „испосницу“ делимично ратчиство и откопао бивши старешина манастира Дечана, архимандрит Леонтије и дао јој име „испосница свете Јелене“, по имену

„сестре Стефана Дечанског Јелене, бивше бугарске царице“, за коју је веровао да је почивала у северном саркофагу у манастиру Дечана. Види раније стр. 104. „Белају“ сам обилаз са г. ing. С. Смирновом још 1933 год. и публиковао је, заједно са њим, у Старинар VII—IX, стр. 266.

⁵⁾ Љ. Савановић, Записи и натписи 6187.

⁶⁾ Смирнов — Бошковић, Старинар, VII—IX, стр. 265.

ПОРЕКЛО И ИЗВОРИ

Дечанска црква, као целина, како у архитектонском тако и у скулпторалном погледу, показује комплексно, разнолико порекло. И ако не припада у потпуности рашкој школи, за чији би се последњи изданац могла рачунати црква св. Ахилија у Ариљу¹⁾, а само у неколико Бањска²⁾, ипак се, бар по неким својим особинама, мора за њу узети. Подигнута у доба када је код нас цветала српско-византијска, повардарска школа³⁾, она се потпуно одваја од свега што је у том тренутку у нашој земљи рађено.

Објашњење ове изолованости треба тражити првенствено у чињеници да је Стефан Дечански, по примеру својих претходника, хтео да подигне један веледешни, раскошан надгробни храм, којим би по величини и богатству превазишао споменике својих предака. Требао је споља све да буде израђено од камена, како би се бар у овом погледу имитирала Студеница, која је већ нешто раније послужила као углед при подизању Бањске⁴⁾. Традиција рашког неимарства била је међутим готово потпуно прекинута. У самој земљи није било мајстора који би био кадар да овакву грађевину замисли и изведе. Неколико година раније била је истина сазидана Бањска, али је и њу несумњиво подигао какав протумајстор са Приморја. Није зато ни чудо што се и Дечански обратио на ову страну⁵⁾.

Стефан Дечански, архиепископ Данило II и протумајстор фра Вита.

Међутим дечанска црква само у извесном погледу испољава особине западњачкога схватања које су у великој мери модификоване локалном традицијом и утицајима са Истока, а унеколико и Византије. Ово је лако разумљиво када се има у виду да њено подизање дугујемо не само вољи једног моћног владара, већ и спрегу духовних снага и уметничких искустава једног православног архиепископа, Данила II, и једног францезца, малог брата, фра Вите из Котора.

По угледу на своје претходнике Дечански је хтео да подигне цркву у којој ће бити сахрањен. Стварно психички однос између њега и његове задужбине исти је као, рецимо, између Кеопса и његове пирамиде. Било је потребно да грађевина, која ће штитити за вечита времена његове земне остатке, а у исто време пред Богом служити као доказ његове оданости Цркви, као главни откуп за његове грехе, вољне и невољне, буде што већа, што велелепнија и што трајнија.

Није при томе ни мало чудно што је за протумајстора узео једног католика. Његов благодоклонни однос према католичкој цркви довољно је познат. Само неколико година раније, 1323, он је, према једном папном писму, био готов да заједно са владаром и

¹⁾ Архитектонски снимак *Н. Окулева*, *Seminarium Kondakovianum*, VIII, стр. 227, сл. 1—3. Детаљне архитектонске снимке своју наших споменика са којима ћу упоредити Дечане, ја већ имам. Но како их још нисам све публиковао то ћу, ради лакше студије, онима који и сами буду хтели да ова упоређења прше, извести публикације у којима су ови споменици, понекад и недовољно прецизно обрађени.

²⁾ Архитектонски снимак *А. Лероа*, *Стари нар.*, VI, стр. 107, — *Б. Бошковић*, *ibid.*, стр. 168, XIII, стр. 217, сл. 3.

³⁾ О рашкој и српско-византијској школи видети ближе код *G. Millet-a*, *А. А. С.*, стр. 89.

⁴⁾ *Даничић*, стр. 151.

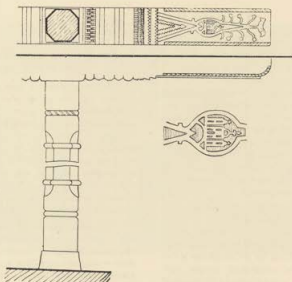
⁵⁾ *Н. Matrood*, у чланку „*Les Frères Mineurs et la*

construction du couvent orthodoxe de Déčani” — *Études françaises*, septembre—octobre, 1924, стр. 539—554, — даје друго објашњење овога питања. По њему мала браћа почела су под краљевом Језеном долазити на српски двор као делегати Пале. Тако је папа Никола IV послао 1288 Јелени и Милутину два мала брата, Марина и Кипријана, а 1291 Јелени Францеза Николу из Возике; 1308 папа Климент V шаље Милутину малог брата Гргура из Котора. — *Matrood* мисли да су ови францези, који су, по њему, радили на унији српске православне цркве са католичком, припремили и наименовање фра Вите за протумајстора Дечана. Ово ће бити унеколико тачно, ма да главни разлог за његово узимање треба тражити пре у томе што се фра Вита већ раније био прочуо као добар градитељ.

народом приђе католичкој цркви¹⁾. Он тада чак шаље и једну богато обрађену икону цркви св. Николе у Bari²⁾.

Но при избору протомајстора он није заборавио да у потпуности осигура православног карактер своје задужбине. Из биографије Данилове знамо да је Дечански, када је већ решио да подигне Дечане, позвао себи

Данила и упоредио их са споменцима који су се још до данас сачували. Писац је тако успео да у великој мери осветли многоструку делатност ове значајне личности, пуне експанзивне стваралачке енергије. Сложнију се одмах са његовим закључком да се тешко може примити како је Данило учествовао као протомајстор приликом подизања Бањ-

Са. 115. — Детаљ дрвоног ступца из трпезарије; 1:20.
Fig. 115. — Un des piliers en bois du réfectoire; détail; 1:20.

Данила, и, пошто се са њим, са сином и са неколико властеле посаветовао, поверио му зидање храма³⁾. Данилов биограф не даје нам, међутим, никакве податке о учествовању фра Вите у овоме раду.

Данила II као уметника обимно је проучио д-р М. Васић⁴⁾, који је прикупио писане изворе о његовом раду, нарочито пасусе из биографије Дечанског и биографије самога

ске, Дечана па и грађевина Пећке Патријаршије, цркве св. Георгија у Магличу, и осталих споменика на чијем је оснивању или обнављању радио. Хвале његова биографа у овоме погледу свакако су претеране. Разноликост схватања у стилу и конструкцији, која се на овим грађевинама опажа, очито га демантује⁵⁾.

¹⁾ М. А. Пурковић, стр. 26.

²⁾ Бошковић, Старијар, XII, стр. 55.

³⁾ Даничић, *ibid.*, стр. 202.

⁴⁾ Прилози за к. ј. и. и. ф., VI, 2, стр. 231—264; Ж. и Л., стр. 64, 74, 214 и друге.

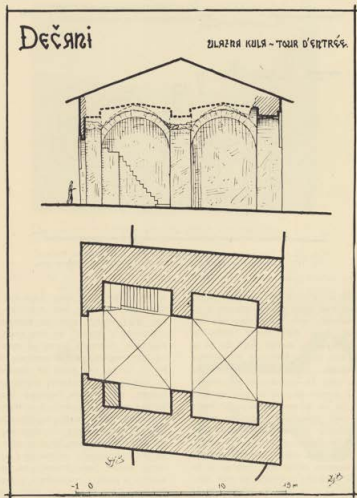
⁵⁾ Д-р М. Васић указује и на разликости при зидању и на самим споменцима појасом. Он нарочито подвлачи чињеницу да су доњи делови Бањске од тесаника, док су сводови са кубетом само од опека, и у овоме види франтанту аналогну са Старијаром.

Ја сам, међутим, већ доказао да ове разлике у Старом Нагоричину долазе услед тога што је Малаутић само обновио једну старију, порушену храм, — А. В. Сл., I, стр. 195. Слично нешто десило се можда и у Бањској, Бошковић, Старијар, XIII, стр. 229, а тако исто и у Студеници, док које је кубе противно досадашњем мишљењу, сачувано у првобитном облику и само покривено, споља малтером, а изнутра живо-

писом из 19-ог века. Ово је, међутим, споља озидао од опека и камена, а изнутра подељено на крстиче као у цркви св. Николе код Куршумлије и код цариградских цркава 12-ог века. Ја сам још раније помишљао на могућност да је у Студеници Немања само обновио једну старију грађевину. — С. К. Гласник за 16 мај 1935, стр. 150. — Истина св. Сава у Немањиној биографији каже да је на месту на коме је Студеница подигнута, раније било пусто доконтне зверова, али мало доцније и да је Немања «*схватао шта мисли да онда...*» — Влад Торошић, Свесв. св. Саве, стр. 151, 163. Може се исто тако помислити и на једну другу могућност: Немања је подигао цркву из основа, по типу св. Николе у Куршумлији, па је доцније довао да се изгради мермерна оплата. Проблем је сада, док се не скине малтер са кубета и боље не испитају зидови у унутрашњости, покривени живописом, тешко коначно решити.

Но мени не изгледа да ову претерану похвалу Данилове делатности треба једино схватити као тенденцију његова биографа да читаоце наведе на погрешан закључак да су ове цркве „могле и морале издати, украшавати и живописати само побожне руке православних зидара, мраморника и сликара...” како то д-р Васић закључује. Има ту и далеко једноставнијих објашњења.

оноко „као што беше видео многа света места обилазећи“⁷⁾. Биограф нам истина не каже која је све света места Данило обишао. Сем његова бављења у Светој Гори ми не знамо ништа о његовим путовањима ван државних граница. Само собом намеће нам се зато питање да ли је, приликом својих одлазака у Хиландар и повратака у домовину, увек ишао преко Солуна, или је, можда, који

Сл. 116. — Уздзна кула
Fig. 116. — Tour d'entrée

Мислим да се Данилову биографу мора веровати када каже да је овај знао „приче и вештине уметности у сваком делу земаљском“⁸⁾, и да је то своје знање примењивао

пут пошао и преко Бара и Бариа, где је могао да има заиста сасвим нове импресије у погледу на подизање храмова. Сва је вероватноћа, исто тако, како то претпоставља и

друге, стр. 284.

⁷⁾ „... Богъ ведаетъ истину... знати вѣдѣти и коварствомъ хитростію въ всякомъ дѣлѣ земаѣмъ...“ Данилин, *ibid.*, стр. 373. Превод по Др Л. Мурковићу, издање С. К. За-

⁸⁾ „Имаже съ видѣти многы сѣтати и вѣсти оудѣженіе...“ Данилин, стр. 371, Мурковић, стр. 282.

Питање је ипак уколико је и у овоме погледу Данило стварно утицао на одлуке самог протомајстора. Уосталом и сам његов биограф даје нам један важан податак о томе како треба схватити његове речи о упустима које је Данило давао мајсторима приликом рада. Пошто је описао начин на који је подигао припрату у Пехкој Патри-

надвратнику јужнога портала припрате (т. XXXIII)⁴⁾. Па ипак и на основу ово неколико оскудних података можемо да дођемо до некога резултата, јер и сама дечанска црква о њему уме много што шта да нам каже.

Фра Вита је био Которанин, Приморац. Поред тога он је био католички монах, и

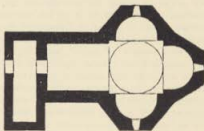
Сл. 118. — Остатки цркве св. Николе или Три Јерарха.

Fig. 118. — Vestiges de l'église de St. Nicolas ou des Trois Hiérarques.

јаршији он нам каже да ју је сву покрио живописом⁵⁾. Сва је вероватноћа да је он на исти начин давао упушта протомајстору како ће да подигне стубове и сводове, на који је показивао и сликару како да изради своје фреске. Нема пак никаквих података да би се и у једном тренутку смело помислити како је и он сам, као оно доцније митрополит Јован, који је радио у манастиру св. Андреје на Трески⁶⁾, био сликар. Може се дакле рећи да је он био главни послодавац и врховни верски надзорник приликом подизања Дечана, што је, у погледу на резултат до кога се у Дечанима дошло, било од неоспорно великог значаја⁷⁾.

О личности фра Вите имамо далеко мање података но што их имамо о раду Данилову у Дечанима. Управо све што о њему знамо налази се у натпису исцесаном на

припадао је реду мале браће, то јест фрањевцима, што му није сметало да натпис на јужном порталу испише ћирилицом. Најзад он је био не обичан мајстор, већ протомај-

Сл. 119. — Dort-Kilise у Јерусалиму.

Fig. 119. — Dort-Kilise en Arménie.

D'après Baltrušaitis.

⁴⁾ Даничић, стр. 370.

⁵⁾ Љ. Савијановић, бр. 6981.

⁶⁾ Поставља се још питање да ли је Данило радио под утицајем хезихазма, — М. Васић, Прилози, VI/2, стр. 263; Ж. и Л., стр. 208 и друге. За ово немамо никаквих доказа. Тенденција за подражавањем споменка из ранијих епоха, која се у његовом раду испољава, сасвим је разумљива и без хезихазма. Она је дубоко укорењена у човеку уопште, а онака се у свима епохама и свима уметностима. Треба ли по

истој логици прогласити хезихазма неколико нама савремених свештеника у Београду, само зато што су тражили од архитекте, који су им радили планове, да им храм св. Саве личи на цариградску св. Софију, а Маркова црква на Грачаницу? Поштовање и дивљење које указујемо споменцима прошлости, удружено са страхом да радећи нешто ново нећемо имати очекиваног успеха, често нас нагони да их подражавамо, или бар да се њима инспирисамо.

⁷⁾ Види раније, Историјски део, стр. 2.

стор, што очито показује да је подизање Дечана предузео као већ зрео уметник, утврђене репутације, без чега му овај посао уосталом не би ни био поверен. Карактеристично је пак да је са радом отпочео баш оне године, — 1328, — када је између Которана католика и папе избио велики сукоб због постављања Сергија, сина Домоњ де Белице за которског епископа¹⁾.

чанскога Дечанима, зна да су подигли триперију и пирг над улазним вратима, а да су се много трудили при подизању и других грађевина у граду и око цркве²⁾? Ово није искључено, али се, на основу онога чиме располажемо, не може доказати.

Поставља се сада питање: где се фра Вита формирао, на којима је све споменицима радио, где је све стицао своје изван-

Сл. 120. — „Испосница Дечанскога“.
Fig. 120. — „Grotte d'ermitage de Detsanski“.

Један овако обиман и озбиљан рад, као што је зидање Дечана, рад који је трајао осам година, а био завршен 1335, фра Вита није могао да изведе без многобројне екипе помоћног особља. Да ли је он све мајсторе клесаре довео са собом са Приморја? Врло вероватно. Изгледа, међутим, да они код њега нису радили „у акорд“, нити су били награђивани према стварно израђеном послу, јер се нигде на тесаницима и скулптураним деловима не виде разни знаци којима су мајстори обично обележавали оно што би урадили, да би доцније обрачуна били лакши³⁾. Пре ће бити да су били плаћени на надицу, односно према времену суделовања у раду и, разуме се, према врсти посла, који су имали да врше.

Да ли су фра Вити у зидарским радовима помагали и домаћи мајстори, протوماјстор Георгије са браћом Доброславом и Николом, за које се, на основу повеље Де-

редно богато искуство, пре него што је, око 1328 год., дошао у Дечане?

Намеће се одмах помисао да је, као Приморац, морао да потпочне своје уметничко образовање негде у Далмацији, ма да је са каквом екипом мајстора могао да зађе и дубље у залеђе Приморја, у Рашку. Сва је вероватноћа да је још као дечак морао стајати задивљен пред црквом св. Трифуна и пред осталим которским храмовима, којима се, видећемо доцније, инспирисао и при своме раду у Дечанима. Међутим тада, крајем тринаестог и почетком четрнаестог века у Котору се, колико нам је познато, нису вршили никакви опсежнији градитељски радови. Уосталом исти је случај готово са целим Јужним Приморјем. Радови су ретки. Око 1300 зида се црква св. Фране у Пуљу⁴⁾. На зидању нове цркве Доминиканског манастира у Дубровнику радило се затим десет година, од 1303 до 1313⁵⁾.

у разним публикацијама, нарочито код Foinetics — Planšiću, т. III, не дају јасну претставу овог споменика, то сам умало г. В. Живоћић, нашег генералног консула у Трсту, да ми пошаље неколико фотографија, што је он изванредно љубавно и учинио, тако да сам на њима имао све елементе потребне за изучавање својег облика овог споменика.

¹⁾ М. Васаћ, А. С., стр. 233.

²⁾ М. А. Пурсковић, стр. 28.

³⁾ Enlart, I, стр. 78.

⁴⁾ Сл. Новаковић, Законски споменици, стр. 648. Води раније, стр. 2.

⁵⁾ На аналогije са црквом св. Фране упућује нас Кукулевих, у Slovníku под „Kotoranin Vid“; на ово ми је љубавно обратио пажњу д-р М. Абрамић. Како репродукције овог споменика, које сам нашао

1317 год. отворено је ново велико градилиште франевачког манастира у Дубровнику¹⁾, на чијем се подизању радио сигурно више година можда под сталним врховним надзором мајстора Михе из Бара, који је изградио и клаустер истог манастира и умро негде око 1360 год.²⁾

Сл. 121. — „Испосница Дечанскога“,
Fig. 121. — „Grotte d'ermitage de Dëčanski“.

Три године пре почетка Дечана, врше се, 1324 год., изгледа доста опсежни радови на западној фасади задарске стоне цркве.³⁾

Најзад зидање дубровачке стоне цркве, зидање које је отпочето 1197, завршено је тек 1326.⁴⁾

Да ли је и фра Вита, као млади калуђер франевач, или чак још и раније као ученик и мајсторски помоћник, био међу онима који су радили на овим црквама? Већина ових грађевина ни по чему, међутим, не личи на Дечане. Изузетак ипак чини северни портал западне фасаде стоне цркве у Задру⁵⁾, рађен, судећи по стилу, вероватно 1324, а не 1285 како се обично мисли.⁶⁾ Поједини детаљи овога портала нарочито тордиране колонете и капители, необично су слични дечанским, те се може претпоставити да је и

фра Вита, бар као помоћник, суделовао при њиховој изradi. Други изузетак могао би евентуално да буде стона црква у Дубровнику, која је порушена 1667, тако да нам је позната само по једној гравури из исте године (сл. 126). Извесне сличности у решењу, нарочито западне фасаде, са истом фасадом дечанске цркве упућује на помисао да је и фра Вита, можда, могао сарађивати на њеном довршењу.

Сл. 122. — Зидана испосница (?) у Белају.
Fig. 122. — Une cellule d'ermitte (?) au Belaj.

С друге стране, видећемо доћице да између Дечана и Бањске, чије је зидање завршено изгледа већ 1315 год.⁷⁾ има доста сличности, нарочито у погледу обраде детаља. Како су и Бањску, као и Дечане, свакако радили Приморци, то се с правом може

Сл. 123. — Испосница св. Богородице у Белају.
Fig. 123. — Chapelle rupestre de la Mère-de-Dieu au Belaj.

претпоставити да је међу онима био и фра Вита, и да је ту и стекао своје главно знање и искуство.

¹⁾ М. Вауч, А. и С., стр. 240.

²⁾ Ibid., стр. 294.

³⁾ Ibid., стр. 222, 278.

⁴⁾ Ibid., стр. 235.

⁵⁾ Наскових, I, т. 13, 1, 15, 1.

⁶⁾ Вауч, А. и С., стр. 276.

⁷⁾ Д-р М. Ал. Пурковић, Г. С. Н. Д., XXI, стр. 165.

Можемо се исто тако питати да ли је фра Вита, пре доласка у Дечане, био и у Италији, трагом свога претходника, дубровачког скулптора Симеона, који је, негде у првој половини 13 века, изradio монументални портал цркве S. Andrea у Barletta, у Апулији.¹⁾ Могao је тада евентуално обићи не само јужну Италију, односно Апулију, у

би били и цртежи који се односе на скулптуру, видећемо доцније, приликом проучавања ове последње, сасвим је оправдана. Није немогуће да је рукопис ове врсте оставио за собом који уметник са Запада, приликом рада на некој од приморских грађевина. Тешко је пак и помислити да је фра Вита ишао и нешто даље на Запад, јер би

Сл. 124. — Исписница св. Богородице.
Fig. 124. — Grotte d'ermite de la Mère-de-Dieu.

којој је у томе времену грађевинарска делатност била прилично малаксала, већ можда и један део северне Италије, Ломбардије и Тоскане, где су, у неколико важнијих центара, били још у току радови на великим црквеним споменицима.²⁾

Да ли је на коме од ових, или на некоем другом, мање важном раду и фра Вита сарађивао? Да ли је из Италије ишао и у Француску, у Провансу, Оверњу, Бургундију па чак и у Нормандију, са чијом архитектуром, видећемо, и Дечани имају извесне везе, или је пак уметност ових области познавао само утолико уколико су имале утицаја на развој уметности у самој Италији, док је евентуално тачније познавање појединих архитектонских детаља могао стећи проучавањем цртежа у каквоме албуму, сличном оном који нам је, нешто раније, оставио за собом француски уметник Villard de Honnecourt?³⁾ Претпоставка о постојању каквог рукописа са архитектонским скицама, у коме

тада видео и импозантне готске катедрале, чији би се утицај несумњиво јаче осетио при зидању Дечана.

Оно што је ван дискусије то је да је протомајстор Дечана, било пре почетка рада на Стевановој задужбини, било у току овога, морао обићи и неке старије српске споменике, међу којима је пре свега свакако добро проучио Студеницу, а видео и Жичу, Сопотане, Патријаршију и Бањску, на чијем је подизању, рекли смо, можда чак и сарађивао.

Када све ово имамо у виду онда ће нам, у великој мери, бити олакшано и разумевање постанка дечанске цркве.

Основни склоп грађевине.

По разуђености и комплексности своје основе, као и по целокупној архитектонској концепцији црква манастира Дечана не може се у потпуности уврстити ни у једну групу

chitectur, Oxford, 1917, а за Немачку G. Dehio у Handbuch der deutschen Kunstdenkmäler, Berlin, 1922. Њима ћу се служити на свима оним местима, где другојачије није нотирано.

¹⁾ Народна библиотека у Паризу M. F. 190693; Quicherat, Mélanges d'archéologie et d'histoire, Paris, 1886, — књ. 2, стр. 238—298.

¹⁾ Bertaux, стр. 659, сл. 30; Бошковић, С. К. Гласник за 16 мај 1938, стр. 144.

²⁾ Прегледу хронологију средњевековних грађевинских радова дали су F. Martens, — Zeittafeln der Denkmäler Mittelalterlicher Baukunst, Berlin, 1910, — и F. Benoit, L'architecture, III и IV; специјално за Ломбардију дао је исцрпан хронолошки преглед A. K. Porter у првој књизи великога дела Lombard Ar-

споменника српске средњовековне архитектуре. Она се, у овој погледу, одваја од свега онога што је дотле, а и доцније, код нас рађено. Међутим када се мало боље проуче њезина основа и њезине масе, види се да је она састављена од елемената, који су, добрим делом, били код нас и раније у употреби.

Са. 125. — Испосница св. Богородице.
Fig. 125. — Grotte d'ermitage de la Mère-de-Dieu.

На првом месту општа подела основе одговара у свему православном богослужењу. Међусобни однос храма, припрате, олтар, проскомидије и ђаконикона потпуно је правилно постављен (т. I). Решење певничких простора није најсрећније дато, али с обзиром на општи распоред другачије није могло бити изведено. На Запад упућују још једино две крајње бочне капелице, посвећене св. Димитрију и св. Николи, које потсећају на многобројне бочне самосталне капелице, којима су обилазали западњачки храмови.¹⁾

Међутим ако је у погледу на општи распоред и слушао савете архиепископа Данила, фра Вита је при извођењу грађевине употребљавао првенствено она архитектонска решења која су му била најпознатија.

Видимо тако да је храм дечанске цркве петобродан. То је први случај да се код нас ово решење јави. На своме је месту, у по-

гледу на однос према ранијим грађевинама подигнутим код нас, једино кубе. Истина, храму је споља дат лажан облик тробродне базилике, без базиликалних прозора, но ово само унеколико потсећа на неке споменике рашке школе, и то на њихове тробродно формиране олтарске просторе. Споља тро-
бродан храм постојао је код нас раније само

у два случаја, и то код Бањске, где је лажна тробродност постигнута продужавањем бочних капелица крај припрате све до ниског транспта, док саме капелице у унутрашњости немају никакве везе са храмом²⁾, — и код

Са. 126. — Скица стоне цркве у Дубровнику, према једном бакорезу из 1667.

Fig. 126. — Esquisse de la cathédrale de Dubrovnik, d'après une gravure de 1667.
D'après Kowalczyk (pl. 115).

пуно у духу православног богослужења решен на олтар, јер је часна трпеза сувише широка, те се око ње не може лако пролазити, а тако исто и сувише висока, те заклања „горње место“ и владiku који овде седи, од очигу верних који стоје у храму. Напомињем да на готово идентичан случај називајемо код нас још много раније, у Морачи; *А. Дероко*, *Старијар*, VII, стр. 11, с. 3.

¹⁾ *А. Дероко*, *Старијар*, V, стр. 168, — *Ђ. Бошковић*, *Старијар*, V, стр. 169, — XIII, стр. 217, с. 3.

¹⁾ Капела са засебним олтарима било је истина и у Византији. Тако је Василије I подигао у Великој Палати ротонду са. Импје у којој је било седам олтара у засебним бемама; — *J. Ebersolt*, *Le grand Palais de Constantinople et le livre des cérémonies*, Paris, 1910, стр. 136. — Међутим ово је у Византији редак случај, док се на Западу ове засебне капелице у пуној мери почини развијати још у Каролиншкој архитектури, *Benoit*, III, стр. 150. — Нб. Пр. владика Митрофан Абрамов, управник монашке школе у Дечанима, обратио ми је исто тако пажњу да није пот-

Сопонана¹⁾, код којих је постигнута спајањем под једним кровом бочних капелица крај припрате, ниског трансента и проскомидије, односно ђаконикона. У овом другом случају међутим нижи лажни бродови прекинути су били по својој средини отвореним просторима, засведеним трансверсалним полуоблачним сводовима²⁾, просторима који су тек накнадно зазидани, вероватно у доба Душаново³⁾, то јест када су Дечани већ били у великог сазидани, а можда чак и под њиховим утицајем.

Потребно је зато склоп наоса упоредити не само са оним што је пре тога рађено код нас, већ и изван наших граница, првенствено на Западу, и то упоредити га како као самосталну композицију, тако и у вези са олтаром, а затим и са припратом, што ћемо мало даље и учинити.

У погледу на просторно решење храма карактеристичан је положај кубета, које је изнутра, видели смо, сасвим логички везано за целокупни склоп грађевине, док је споља насађено на гребен двосливног крова, тако да му бочне стране кубичног постоља секу кров, не издвајајући никакову импресију конструктивне оправданости. У овом погледу оно је слично са куполама на Милешеву и Сопонанима. Својим и споља кружним тамбуром оно потсећа на ранија решења у Жичи⁴⁾, — куполе изнад бочних капелица, — Милешеву⁵⁾, — Патријаршију⁶⁾, — изнад цркве св. Апостола, — Морачи⁷⁾, Сопонанима⁸⁾, Давидовици⁹⁾ и Ариљу¹⁰⁾.

Судећи по црквама на Старчевој Горици, Брезовици и Морачнику¹¹⁾, сва је вероватноћа да је и Богородица Крањска¹²⁾,

изнад Скадарског језера имала исто тако кубе са споља кружним тамбуром.

L. Bréhier налази аналогије за овакво решење кубета у француској романској, аквитенској школи.¹³⁾ Ово ми не изгледа довољно оправдано. Неконструктивно излагање постоља може се заиста тек из далека упоредити са излагањем куле, не кубета, из крова цркве Notre Dame la Grande у Poitiers-у¹⁴⁾. Облик самог постоља, византијског порекла¹⁵⁾, могао би се упоредити са постољем осмостраног кубета на катедрали у Le Puy, израђеним изнад пресека трансента са главним бродом.¹⁶⁾ У Француској налазимо, исто тако, готово искључиво на осмостраним тамбуре купола¹⁷⁾; тек понекад и то као завршетке средњиних кула, видимо и кружне облике.¹⁸⁾ Карактеристичан је, међутим, у Дечанима сам положај кубета, које је израђено на самој источној ивици крова над храмом што се понекад опажа и у француској архитектури.¹⁹⁾

Када Дечанско кубе упоредимо са оним што видимо у Италији нећемо бити много боље среће. Тамбури су већином октогонални, а постоља уопште нема; поред тога куполе се издижу готово редовно над укрским делом између главног брода и трансента.²⁰⁾

Тек понегде налазимо и на споља округле тамбуре, и то на црквама сасвим другог типа, као што су S. Maria de Gradillo код Ravello²¹⁾, Cattolica у Stilo²²⁾, S. Pietro у Otranto²³⁾, S. Marco у Rosano²⁴⁾, или S. Angelo al Monte Raparo.²⁵⁾ Сва је вероватноћа да су и ове куполе последица утицаја са Истока, на коме, специјално у Месопотамији и Персији, ваља тражити порекло куполе уопште.²⁶⁾

¹⁾ A. Derocco. A. B. Sl., стр. 139, са. 47—50.

²⁾ Ibid., стр. 138.

³⁾ Влад. Пейковић, Народна енциклопедија под „Сопонани“.

⁴⁾ М. Васац, Ж. и Л., са. 21, 29.

⁵⁾ А. Дероко, Г. С. Н. Д., XI, стр. 126.

⁶⁾ М. Васац, Ж. и Л., са. 44; Бошковић, Старијар, VIII—IX, стр. 97.

⁷⁾ А. Дероко, Старијар, VII, стр. 10.

⁸⁾ A. Derocco. A. B. Sl., св. I, стр. 139, са. 50.

⁹⁾ А. Дероко, Г. С. Н. Д., XI, стр. 131.

¹⁰⁾ Millet. A. A. S., са. 60.

¹¹⁾ Бошковић, Старијар, VI, са. 36, 39, 41.

¹²⁾ Ibid., стр. 165.

¹³⁾ L'architecture serbe au Moyen-âge, у „Moyen-âge“, 2 serie, XXIII, 1921, стр. 150. Старијар, I, 1922, стр. 33.

¹⁴⁾ Lasteyrie. I, са. 234.

¹⁵⁾ Постоља кубета црква на св. Гори, Balš. Buletinul, 1913, са. 21, 23, 57.

¹⁶⁾ Bréhier у Huysman, Histoire générale de l'art, II, са. на стр. 105.

¹⁷⁾ Изаједно је карактеристично у томе по-

гледу кубе цркве Notre Dame des Dômes у Avignon-у, Revoll, т. LII.

¹⁸⁾ Poitier, Notre Dame la Grande, Crank, Lasteyrie, I, са. 234, 235.

¹⁹⁾ Квадратни звоник у облику кубета на цркви у Le Thoronet-у, M. Aubert, Congrès arch., XCV, стр. 231.

²⁰⁾ S. Nicolo е Cataldo у Lecce; катедрале у Bari-у и у Caserta Vecchia, Ricci, т. 89, — Bertaux, са. 137, 155, — Schultz, т. XLVIII, LXXIII.

²¹⁾ Ibid., т. XXXVIII, Bertaux, са. 37.

²²⁾ H. Teodoru, Ephemeris Dacoromana, Roma, V, стр. 22, са. 6.

²³⁾ H. Teodoru, Ibid., IV, стр. 149, са. 9.

²⁴⁾ S. Balš, Ibid., V, стр. 35, са. 1.

²⁵⁾ Прве податке о куполама имамо на таблицама из Ниније. Захваљујући нах последњи ископавања у Гизе-у, долази се до закључка да је купола на палатинићина било чак и у египатској архитектури, — Strzygowski, Syrie, стр. 50, 101, — Дојинје их видимо опет на Истоку, у Ферус-Абаду и Сарпанстану. — Dieulafoy, IV, са. 28, т. I, II, III, XII, XIII.

Заиста је штета што кубе, које је постојало на цркви св. Трифуна у Котору, није сачувано¹⁾. С обзиром на друге аналогје између ове цркве и Дечана о којима ће доцније бити речи, лако је могуће да се фра Вита и њиме у неколико инспирисао при компоновању дечанског.

Ништа мање није за жаљење ни чињеница да је дубровачка стона црква уништена приликом земљотреса 1667, јер на поменику гравури баш из те године наилазимо на њезин шематички изглед, на коме се види да јој је кубе, са изгледа кружним тамбуром, без постоља, излазило директно из двослиног крова средњег брода наоса (сл. 126).

Кружни облик тамбура који потиче са истока²⁾, из Јерменје³⁾, дошао је свакако до нас преко Далмације⁴⁾, или преко Бугарске⁵⁾, односно Јужне Србије и Македоније⁶⁾.

Оларски простори могли би се поделити код нас на неколико типова. Један од основних образовања би група којој припада и Студеница⁷⁾, а која код нас има као прототип цркву св. Николе у Куршумлији⁸⁾. Олар, проскимидија и ђаконикон укупно заузимају ширину главног брода храма, односно поткупног простора. Сваки од ова три простора засебно је заседеи, — бочни простори нижим сводовима, — али се

сви налазе под заједничким двослиним кровом; сва су три простора повезана међу собом аркадама под широким луцима, а са источне стране завршена споља и изнутра полукружним апсидима⁹⁾, и то тако да бочне најахују на средину.

Други тип образује групу коју представља Жича¹⁰⁾, онаква каква је данас. Оларски простор, код кога се проскимидија и ђаконикон споде само на нише, а који са источне стране има велику полукружну апсиду, обухвата целу ширину поткупног простора¹¹⁾.

Засебну групу формирали би оларски простори код којих главни олар, завршен са источне стране полукружним апсидом, обухвата ширину поткупног простора, док проскимидија и ђаконикон, као засебни, затворени простори, без апсиде, својом ширином одговарају исподу кракова нискога трансента, који су од беме и са овом образују базиликално постројење. Овакав тип први пут се појављује код нас на Морачи¹²⁾.

У Дечанима јавља се једно ново, комбинавано, логично решење. Главни олар својом ширином обухвата источну страну поткупног простора; проскимидија и ђаконикон одговарају унутарним бочним сводовима. По примеру који се јавља у последићој групи, ђаконикон је, као оно у Морачи,

¹⁾ Др М. Васац, А. С., стр. 134. Је, заједно са Јакопом, скептици у погледу на постојање ове куполе. Међутим она се сасвим јасно види као на моделу цркве израђеном на готском резљиварију од љубеног сребра у коме се налазе кости св. Трифуна, тако и на моделу који исти светац држи у рукама на полазној плочи од љубеног сребра са старог олтару из XV-ог века. На овом последњем моделу рекла би се чак да је тамбур куполе споља био кружан, али ни на једном ни на другом не види се да је кубе имало постоље. Дов Ио Стјепановић, свакако један од најбољих познаваца историјских докумената који се односе на ову цркву, нашао је чак и рачуне из 1584 г., по којима је исплаћено рушење куполе, — *Katedrala sv. Trifuna u Kotoru, Prilog Vjesniku za arheologiju i historiju dalmatinsku, god. 1930-34, LI, стр. 5, 8, т. IV, 1, 2.*

²⁾ Можда првобитно рађен од опека, као на св. Амфилохију у Кома, *Ramsay-Bell, са. 329, 330.*

³⁾ Црква у Кочанску, *Strzygowsky, В. А. Е., са. 270.*

⁴⁾ Св. Крст у Нину, св. Вид у Задру, или св. свим ниски тамбур св. Луке у Котору, *М. Васац, А. С., са. 3, 4, 8, 48.*

⁵⁾ Црква св. Јована у Месевирији, *Рашенов, са. 56*, вероватно из X или XI века; *Н. Маеродинев, стр. 75, са. 84, 85.*

⁶⁾ Св. Герман на Преспи, — *М. Злоковић, Старијар, III, стр. 133*, — који се датује, и ако можда недовољно оправдано, у 1006 год.; *В. Иванова, Годинник на Народни Музеј, за 1922—25 год., стр. 554, са. 357*; Кубелићка у Костур, можда нешто млађа, *Miller, Е. Г., стр. 94, са. 47.*

⁷⁾ *П. Покрышкин, Православнија црквенија архитектура XII—XVII столетия, са. 1, 2; Пейкович, Студеница, са. 85; Смирнов-Башкинов, Старијар, VIII—IX, стр. 335.*

⁸⁾ *Васац, Ж. и Л., са. 3, 4.*

⁹⁾ Сем код св. Николе у Куршумлији и Б. Ступова у Расу, где су апсиде биле познатије.

¹⁰⁾ *Влад. Пейкович, Жича, Старијар, 1906, II, стр. 141, са. 1; Васац, Ж. и Л., са. 23, 24.*

¹¹⁾ Поред Бурђевних Ступова код Берава, и Давидовице — *А. Дероко, Г. С. Н. Д., XI, са. 4 и 18*, — овоме би тип припадао и црква св. Петра код Бијелог Поља, *А. Дероко, Г. С. Н. Д., VII—VIII, стр. 144*, — и Богородица Хвостанска, *Смирнов-Башкинов, Старијар, X—XI, стр. 72*, — и ако су им апсиде изнутра полукружне, а споља правоугаоне.

¹²⁾ *А. Дероко, Старијар, VII, стр. 11.* Др Влад. Пейкович, на северној страни главног олтару у Жичи, — *Старијар, 1906, II, стр. 156* — нашао је темеле, плитке и без конструктивне везе са долом цркве, а јачине света око 20 см, на основу којих закључује да су и у Жичи постојале нахвално придодаје бочне капеле, — то јест проскимидија и ђаконикон, — крај главног олтару. Арх. Ж. Младеновић, под чијим се руководством изводио рад на обнови Жиче, љубавно ми је саопштио, да је и он ове темеле пронашао, као са северне тако и са јужне стране, само, по његовом казивању, они имају јачину од преко једног метра. Остаје зато још недовољно јасно да ли је Жича припадала групи у коју сада спада, или су се пак на њој код нас први пут, пре него у Морачи, појавили проскимидија и ђаконикон, као засебни затворени простори. — Поред Арнава, као изузетно решење, овој групи припада би и Милешева, — *А. Дероко, Гласник С. Н. Д., XI, стр. 128*. — Само неколико година пре Дечана, на Грачаници, — *Войковић, А. В. SI, т. XXVI*, — која је иначе копиранија у сасвим другоме духу, јавља се у неколико слично решење олтарског простора, с том разликом што су поред осталог изнад проскимидије и ђаконика изведене мале куполе, док су сва три простора завршена споља троугаоним апсидима.

Сопофанима, Ариљу или Придворици¹⁾), одвојен како од храма тако и од главног олтару, са којим је везан само једним малим вратима. Насупрот томе, по примеру Ђурђевих Ступова у Расу, Студенице, Градча²⁾ или Бањске, проскомидија је везана како за главни олтар, тако и за сам храм, широким отворима. Ово је најлогичније решење које се даје замислити: ђаконикон служи као остава за књиге, одежде и црквене утвари, према томе он треба да буде затворен, и он је затворен; проскомидија је у директном односу са богослужењем, треба зато да буде везана за главни олтар, а од храма одвојена само иконостасом. Овако је и учињено. Види се да је Данило II, јер ово треба приписати њему у засаду, мислио шта ради³⁾).

И главни олтар, и проскомидија, и ђаконикон завршавају се са источне стране по једном полуокружном апсидом⁴⁾. Бочне апсиде не најахују на средину, као на решењима која припадају Студеничкој групи, већ су, као што је то само неколико година раније учињено у Грачаници, или као што видимо на далеко старијој базилици св. Прокопија у Прокупљу⁵⁾), потпуно одвојене од ове.

Интересантно је да се травеј главног олтару шири од запада ка истоку. Овај облик јавља се већ раније код нас на Ђурђевим Ступовима код Новог Пазара⁶⁾), на Градцу и на Бањској, и потиче свакако из жеље да се олтарској апсиди да што већа ширина.

Припрата је у Дечанима подигнута једно-временно са храмом, али се не налази под истим кровом под којим и овај, већ је и нижа и ужа од њега⁷⁾.

Ни по својој основи, ни по просторном решењу, она међутим не личи на припрате

ранијих споменика Рашке школе, које су једноставније и под истим кровом под којим је и сам храм, већ потсећа унеколико на ексонартекс, спољну припрату Жиче, који је био, изгледа, подељен на девет травеја, засведених крстастим сводовима, изведених на истој висини у сва три брода. Битна разлика је међу њима у томе што је жичка спољна припрата вероватно имала и један спрат изнад приземља, било изнад сва три, било само изнад средњег брода, чега у Дечанима нема, и што се са западне стране у Жичи завршавала кулом-звоником, која у Дечанима не постоји, односно потпуно је одвојена од цркве и израђена изнад улазне капије.

Видимо дакле да се на старијим српским споменицима могу наћи, сем летоградног храма, сви елементи из којих је компонована основа. Но протомајстор Дечана их је делимично заједнички компоновао, истина другачије схваћене, и под другим условима даје, могао наћи и изван граница Рашке.

Могао би се очекивати да је фра Вита видео поједине од ових решења и на споменицима у Далмацији. У погледу на другостепену пластику, на конструкцију па чак и на декорацију, ово је донекле тачно. Али у решењима основе и просторне пластике између Дечана и далматинских споменика не можемо да нађемо никаквих значајнијих аналогја. Једна ако источно pročеле дечанског олтарског простора потсећа на pročела цркве св. Трифуна у Котору⁸⁾), и стоје цркве у Трогиру⁹⁾. Па и овде су бочне апсиде сасвим приљубљене уз средину, док је, видели смо то раније¹⁰⁾), северна апсида на св. Трифуну тек недавно израђена, а првобитно свакако да није ни постојала. Исто важи и за Јужну Италију, односно Апулију.

¹⁾ Придворица још није публикована. По структури веома је слична Ариљу али је релативно нижа.
²⁾ М. *Закоковић*, Г. С. Н. Д., XV—XVI, стр. 62.

³⁾ Слично нешто видимо у цркви св. Богородице у Пећу, — М. *Васић*, Ж. и Л., св. 41, 42, — *Босковић*, Старијар, VIII—IX, стр. 90, — коју је Данило подигао отприлику у исто време, или неку годину раније и код које је ђаконикон, у своје доњем делу одвојен издод од главног олтару и храма. Још је ближе решење бочних простора у цркви св. Богородице у селу Кученишту, коју сада народ назива св. Спас, а која потиче из времена Дечанског, *Millet*, А. А. С., св. 116; Б. *Марковић*, Православно монаштво, стр. 101.

⁴⁾ Полуокружне апсиде које изгледа да су, по Стринговском, постале под утицајем македонског символизма, сирскога су порекла, — *Strzygowski*, Syrie, стр. 61, 99.

⁵⁾ *Millet*, А. А. С., св. 3. Три међу собом раздвојене апсиде од којих су средња и северна и споља полуокружне, док је јужна обухваћена правим зидовима некога простора неозадрене намене, постоје и на остацима базилика св. Михаила на Превлаци, —

нетачан архитектонски снимак основе код Црногорчана, Старијар, 1893, табла I. Обрнуто од онога што видимо у Дечанима, овде је простор који одговара проскомидији озидан као засебно одељење, док је јужни простор, изгледа, био слободан према олтару. — Само средњу и јужну апсиду имала је чувена бенедиктинска базилика св. Петра код Чичева, недалеко од Требина, чије је темеље откопао д-р Влад. Ђоровић, а чији је северни брод према истоку завршен равним зидом. Слично је, изгледа, било речење и на цркви св. Трифуна у Котору, на којој је тек недавно, 1894—1907 израђена северна апсида, — М. *Васић*, А. и С., св. 103, стр. 133.

⁶⁾ *Босковић*, Старијар, VII, стр. 105.
⁷⁾ Д-р М. *Васић*, — Ж. и Л., стр. 80, — сматра да се припрата једновремено зидана са храмом исту пут појављује у Дечанима. Ово није тачно. На читава низу грађевина Рашке школе, почев од Студенице, па све до Бањске, видимо припрату подигнуту истовремено са самим храмом. О овоме види мој чланак у С. К. Глазнику од 1 маја 1934 год., стр. 47.

⁸⁾ *Васић*, А. и С., св. 103.

⁹⁾ *Ibid.*, св. 137.

¹⁰⁾ Види белешку б.

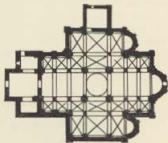
Погледајмо само споменике који потичу већином из XII и XIII века у Bari, Bitonto, Barletta, Molfetta, Ruvo, Trani и другим варошима Апулије¹⁾.

Ничег заједничког у основи и просторној пластици са Дечанима: ове су цркве обично тробродне, али им је средњи брод покривен у већини случајева равном дрвеном таваницом или низом кадота; оне имају трибине изнад бочних бродова и трансепт на чији се источни зид надовесају директно три полуокружне апсиде, које су понекад споља маскиране равним источним pročелем; кула-звоник обично је директно везана за саму грађевину; поред тога имају и крипту²⁾; кубе, у колико постоји, има и споља осмостран тамбур, без постоља је, и налази се изнад укрсног простора између главног брода и трансепта. Ништа од свега тога у Дечанима. Тек издалека можемо западни део основе наоса да упоредимо са решењем у цркви S. Maria d'Arbona³⁾, а изглед апсиде, односно композицију олтарског простора, са оним што видимо на цркви у Calvi, у Кампанији⁴⁾, или у основама цркве Roccalletta, близу Catanzaro Marina, у Калабрији и катедрале у Monreale, на Сицилији⁵⁾.

Када Дечане упоредимо са споменицима у Северној Италији, у Ломбардији и Тоскани, бићемо само нешто мало боље среће. Две се аналогije ипак одмах намећу. Видимо прво да је кула-звоник готово редовно одвојена од саме цркве. Распоред олтарских простора, — као у старој ломбардској цркви још из 875 год. у Agliate, у околини Милана⁶⁾, — затим у цркви у Acqui⁷⁾, из XI в., — или на чувеној базилици S. Ambrogio, у Милану⁸⁾, из XII в., — сличан је углавном оном који ће се доијети јавити на Дечанима; две бочне источне апсиде код ових су цркава међутим сасвим прислоњене уз средњу; поред тога имају у већини случајева трансепт и трибине изнад бочних бродова те се и у томе битно разликују од наше.

Као карактеристичну аналогiju за основу Дечана можемо навести решење једне не нарочито значајне грађевине из Средње Италије, подигнуте између 1034—1048(?) — недалеко од Анконе, цркве S. Maria di Portonovo (сл. 127—128)⁹⁾. Незни је храм дели-

мично петобродан, и, што је нарочито важно, нема трансепта. Ако бисмо, место припате, са западне стране тробродном делу додали још један травеј, и овај део зидом одвојили од петобродног, добила би, у општим линијама, основу Дечана. Олтарски простор је и овде тробродан, али су поједини бродови међу собом одвојени аркадама. Поред тога крајње источни pročеле завршено је само једном, а не трима апсидама¹⁰⁾.

Сл. 127. — S. Maria di Portonovo, код Анкона; основа.

Fig. 127. — S-ta Maria du Portonovo, près d'Ancone. D'après Toesca.

У просторном погледу црква већ нема више никакве везе са Дечанима (сл. 128). Три средња брода покривена су засебним

Сл. 128. — Santa Maria di Portonovo kod Ancona.

Fig. 128. — Santa Maria di Portonovo près d'Ancone. D'après la phot. d'uff. Belle Arti, Ancona.

базиликалним кровом и то тако да су бочни унутарњи бродови под континуалним кровом који обухвата и бочне бродове олтарског простора. Спољни бочни бродови покривени су засебним двослиним крововима,

¹⁾ Поједине основе, пресеци и изгледи публиковани код Schultz-а и код E. Bertaux-а.

²⁾ Крипте углавном нестале крајем XII в. Јер се редикције, због којих су дотле подизане, почну излагати у самој цркви, Benoît, III, стр. 222.

³⁾ Schultz, т. LX.

⁴⁾ Bertaux, сл. 144.

⁵⁾ Ibid., сл. 44.

⁶⁾ Porter, т. 8; на аналогije са pročелем ове цркве упукује и G. Millet, A. A. S., стр. 68.

⁷⁾ Porter, 3/1.

⁸⁾ Ibid., 116.

⁹⁾ Toesca, II, сл. 353, 356.

¹⁰⁾ Paig in *Cadafalch*, стр. 116, сл. 75 и т. XXXIV, — велику основу ове цркве за византијски тип цркве називају Будрум црквица у Цариграду, док за њен спољашњост каже да потсећа на каталонске цркве XI века. Ни једно ни друго не изгледа довољно оправдано.

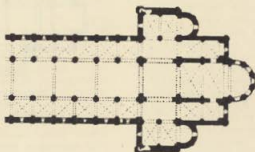

вишим од оних изнад унутарњих бочних бродова. Све ово даје идеју да су ови спољни бочни бродови можда накнадно били доиздани¹⁾, што би разуме се, сасвим изменило слику његиног првобитног решења. Поред тога и кубе, својим кубичним постољем, обухвата целу ширину главног брода, као код нас на Студеници, Жичи, Бурђевим Ступовима у Будимљу²⁾, Морачи и Ариљу; постоље му је сразмерно много више, а носи и ниски осмострани тамбур, каква се код нас види још једино на Бањској.

G. Millet нас најзад упућује и на аналогije са основама француских споменика Норманске школе XI—XII века, на цркве у Cerisy-la-Forêt-y (ca. 129, 130), св. Николе у

је решење сасвим другојачије. Бочни, упоље избачени делови су у ствари трансепти (ca. 130), који заједно са унутарњим бочним травејима образују по један једини травеј са сваке стране централног простора, и заведени су само по једним ребрастим сводом, или су покривени равном дрвеном таваницом. Ово што нам у основи изгледа да су крајњи бочни бродови, који овај део храма чине петобродним, у ствари су доњи делови бочних трибина (ca. 131). Трансепт се развија независно од њих, а изнад његовог пресека са главним бродом издиже се централна кула (ca. 130⁴⁾).

Откуд ове аналогije између основе Дечана и основа цркава тако удаљених од

Ca. 129. — Cerisy-la-Forêt; основа.

Fig. 129. — Cerisy-la-Forêt; plan.

D'après Lasteury, I.

Саен-у и св. Мартина у Boscherville-y³⁾ (ca. 131). На први поглед сличност је заиста упадљива. Храм, на оном делу који одговара средњем травеју, изнад кога се уздиже централна кула, изгледа петобродан; у крајњим бочним бродовима постоје по два травеја, који заједнички одговарају дужини једнога травеја унутарњих бродова; нарочито има много ствари сличности у распореду олтарских простора и одговарајућих апсида. Све нам ово изгледа овако када посматрамо само основу. Међутим, просторно

области у којима је фра Вита радио? Тешко је веровати да је протонајстор Дечана видео иједан од ових споменика, или пак какву другу сличну грађевину на западу⁴⁾.

Пре ће бити да је имао у рукама каквацртеж основе, па је ову, како није имао цртеж и горњих делова, схватио као петобродну, те се одатае инспирисао при компоновању дечанског храма.

Што се припрате тиче видели смо већ како би, додавањем још по једнога травеја трима бродовима западног дела цркве S.

¹⁾ Сем у поменутих делима о овој цркви нисам ни где ништа детаљније могао да пронађем. Како нисам још имао прилике да ову цркву лично видим, то у погледу на овај проблем не могу засада да дам никакав коначан закључак.

²⁾ Millet, A. B. Sl, I, 163, A. Лепово, Г. С. Н. Д., XI, стр. 124.

³⁾ Millet, A. A. S., стр. 68; види репродукције код Lasteury-a, I, ca. 302, 504, — и Enlart-a, ca. 88.

⁴⁾ Оваква решења, само без унутарњих бочних трибина, видимо на многим другим француским споменицима XII века, на цркви у Cellebrouin-y, Mauriac-y, Chateaumeillant-y, Bernay-y, St. Germain des Prés-y, у Паризу и Anzy-le-Duc-y, Lasteury, I, ca. 280,

198, 303, 499, 783, 784. Нарочито у Chateaumeillant-y је франлантн степености распоред бочних апсида. Источни део цркве St. Germain-des-Prés у Паризу потпуно је президан у XIII веку, у поткоме стилу, тако да се данас једино по темељима може закључити како је црква некада изгледала, — Lefevre Pontalis, Congrès arch. LXXXII, стр. 324.

⁵⁾ Као што би редимо биле у Немачкој, цркве у Halberstadt-y, у Савсонској, Benoit, III, ca. 151, VIII, — Paulinzele, у Тирингији; Gendenbach-y, Breitenau, Ostendorf, — ca. 221, 28, 233, — Brenz-y, — Fortenau, ca. 17, — а унеколико и дом у Finkirchen-y, — Hasak, ca. 159, стр. 131, — све из XII в., — или у Шпанији катедрала у Cuenca, на XIII в., — Fegil-ion, ca. 52.

Maria di Portonovo (ca. 127), могли да добијемо његову основу. За њу имамо пак неколико ближих аналогја и на француским споменицима, нарочито Бургундске романске школе, међу којима на првом месту треба ставити нартекс цркве у Турнусу¹⁾, који је двоспратан, и отворени портик цркве St. Benoit sur Loire²⁾, изнад кога је из-

Унутарњи склоп грађевине.

Распоред слободних подупирача и сводова.

Видели смо већ да су бродови у храму и припрати засведени низом ребрастих сводова. Ово је опште усвојена диспозиција готово у свима школама романске и готске архитектуре на западу, с том разликом што

Сл. 130. — Cerisy-la-Forêt; изглед са југоистока.
Fig. 130. — Cerisy-la-Forêt; vue du sud-est.

рађена нека врста глаомазне, релативно ниске куле, тако да у погледу на просторно решење не могу да се упореде са Дечанима, односно могу се упоредити у истој мери у којој и ексонартекс Жиче.

Значајне аналогје за дечански нартекс наћи ћемо овога пута и у Далмацији, у самим наосима црква св. Доминика у Задру³⁾ (сл. 133) и св. Варваре у Трогиру⁴⁾.

Код прве су сва три брода подељена на по три, а код друге на по четири травеја и засведена крстастим сводовима. Средњи брод им је далеко узвишенији од бочних⁵⁾. Док су код св. Варваре у бочним зидовима средњег брода, изнад сводова бочних бродова, израђени базилкални прозори, дотле ових у цркви св. Недеље нема, те јој се дечански нартекс у толико више приближује.

су у романској архитектури сводови крстасте, док се ребрасти сводови почињу употребљавати тек у прелазној романоготској школи. Оно што Дечане специјално карактерише то је постојање кубета изнад источног травеја главног брода храма. Видели смо већ да оно споља нема много везе са куполама на Западу и да се далеко присније може везати са сличним конструкцијама, на које nailазимо на старијим споменицима Рашке школе.

Исто то важи и за унутарњи склоп кубета (сл. 9, т. I). Оно се издиже високо изнад бочних и попречних прислоњених лукова, формирајући између ових и пандантифа неку врсту коцкастог тамбура. Оно према томе потиче из комбинације кубета над квадратом, фланкираним са свију страна

¹⁾ *Lasteyrie*, I, сл. 238, 448. Слично нешто видимо на нартексу *Romainmôtier-a*, у Швајцарској, — *ibid.*, сл. 31, — с том разликом што су сва три брода подељена на по четири травеја.

²⁾ *Ibid.*, сл. 307, V; *M. Aubert*, *Congrès arch.* XCIII, стр. 602. Овако отворен портик, односно нека врста отвореног ексонартекса постоји код нас на Сопотанима, само што је у основи другачије решен.

³⁾ Не св. Недеље, како мисле *A. Hauser*, — *Mitteilungen der K. K. Central-Commission*, XX, 1894, стр. 245, — а за њим и *M. Bacuh*, A. C., сл. 72, 74, стр. 61; црква је стварно била посвећена св. Доми-

нику, — *Gerber*, сл. 135. Црква се иначе датује од IX до XI века. Мени се чини да је слободно можемо ставити у XII век.

⁴⁾ *Bacuh*, A. и C., сл. 77, 78, стр. 68. Црква се помиње први пут 1184 год., а датује се различито, почев од VIII па све до XII века. Биће да писац има права када каже да припада крају XI или почетку XII века, ако није још познија.

⁵⁾ На ове ћемо се цркве мало доћи још вратити, приликом проучавања унутарњег склопа грађевине.

присловеним луцима, какво видимо још на св. Николи у Куршумији, Бурђевим Ступовима у Расу, Студеници⁶⁾ и кошастог тамбура уметнутог између темена присловених лукова и пандантифа⁷⁾. Потпуно формирана, истина на други начин него у Дечанима, ова

Сл. 131. — Boscherville; северни део транспта.
Fig. 131. — Boscherville; partie nord du transept.

⁶⁾ Порекло ове конструкције G. Millet са правом тражи у Цариграду, — на црквама Павахантос, Памакантос и Моин тис Хорас, из XI и XII в., претвореним у цамје, данас назване Фенери Иса, Феџе и Кахрије-џамија, — Millet, A. A. S., стр. 52, — E. G., стр. 106. — *Eberalt-Thiers*, т. XLIX, I, LIV, LV. — *Riget*, стр. 17. Но присловене луке под куполом видимо још и раније, на цариградској св. Софији — *Salzenberg*, т. VI, а и на куполама на базиликама у Дери Агил, Wilfl, стр. 392, са. 339.

⁷⁾ Кошаста тамбура јавља се први пут на западу на Маузолеју Галла Плацидија у Равени, у V веку, — Millet, A. A. S., стр. 73–75, *Lasteyrie*, I, са. 163.

⁸⁾ *Boshovic*, A. B. Sl. I, са. 147, т. XXVII.

⁹⁾ A. B. Sl. I, стр. 187. — *Б. Филова*, т. II–V, X; *Butler*, B/I, са. 25, т. II. Има их међутим и у Јерменији, у Тализу, Вагарханату и цркви св. Григорија у манастиру Кедрцу, — *Szzygowski*, B. A. E., са. 197, 213, 396, а постоје исто тако и под малим куполама цркве манастира Дохидара на Са. Гори.

¹⁰⁾ *M. Baraba*, A. и C., стр. 47, са. 63–64. Ови присловени луци нису уписани у основи, а нису најбоље претстављени ни у пресеку. Стварно они постоје са све четири стране, али се не види да ли су међу њима биле развијене пандантифи или тромене, јер је нова равна таваница сасвим ниска, те заклања конструкцију.

¹¹⁾ *Ibid.*, стр. 42, са. 54, 55. Слика је погрешна. Много је бољи код *E. Dyggve*-а у *Vjesniku* за ar-

се комбинација јавља у Милешени, Ариђу и Придворици, а непуне две деценије пре Дечана и на малим куполама Грачанице⁸⁾. На овим црквама видимо да су и пандантифи подухваћени слабо изданим присловеним луцима, који постоје и у Дечанима, с том разликом што су у Дечанима својом чеоном страном нешто повучени према равни зида изнад доњих главних присловених лукова, док је поље које обухватају још јаче увучено у дубину зидне конструкције. Порекло и ових горњих, слабо изданих присловених лукова G. Millet тражи на истоку, и употребу их са конструкцијом кубета св. Софије у Софији, у Каср-ибн-Вардену и Филиппима⁹⁾. Изгледа, међутим, да је овакво употребе доста смело, јер ове конструкције лукова не испадају уопште изван равни зида. Видимо их пак непосредно изнад великих поткуполних лукова у неколико споменика на Приморју, у црквама св. Николе у Велом Варошу у Сплиту¹⁰⁾ из 1069 год., св. Петра у Прику, код Омиша¹¹⁾ и колегијалној цркви св. Марије у Котору¹²⁾.

Изнад пандантифа, између кружног тамбура и круга детерминисаног пандантифима постоји један узан кружни појас по коме се чак може у случају потребе и ићи. Овако нешто видимо још далеко раније, у V, односно можда VIII веку на кубету св. Софије у Солуну¹³⁾, и на неким црквама у Јерменији¹⁴⁾, као и на Са. Гори, на пример у Ватопеду¹⁵⁾.

У спољним бочним бродовима храма постоје по два травеја, који укупно одговарају по једноме травеју суседних унутарњих

heologii u historii dalmatinsku, свеска LI, стр. 52, са. 4, ма да су и овде двојни присловени луци израђени само са јужне стране, док су са северне спојени уједно, што уствари није тачно, а што би се много боље видео на пресеку да је овај дат. На овом споменику горњи присловени луци нису израђени изнад попречних одјачавајућих лукова под куполом. Црква се споменик у документима из друге половине XI в. — 1074 и 1080 год. — Свакако да је подигнута у ово доба. Не верујем да је много старија, а најмање да потиче још са краја IX века.

¹²⁾ У овом случају, из 1221 год. имамо на бочним странама поткуполног простора изнад нижих присловених лукова, равна вертикална поља ограничена са горње стране слабо изданим присловеним луцима, — којих има и на попречним странама, — што јаче потсека на конструкцију квадратних тамбура код наших цркава. Ово се на репродукцији код *M. Baraba*, A. и C., стр. 38, са. 44, у основи уопште не разликује, док је на цртежу публикованом код G. Millet-a, у A. B. Sl., стр. 159, 90, недовољно разгледно претстављено.

¹³⁾ *Diehl*, Le Tourneac, Saladin, са. 52, 53, т. XLI. Противно ранијим мишљењима Калигас у овој дисертацији о св. Софији у Солуну покушава да докаже како је ова црква подигнута негде око 740 г., *Kaligas*, Hagia Sophia, Würzburg, 1935.

¹⁴⁾ У Вагарханату, *Szzygowski*, B. A. E., са. 82.

¹⁵⁾ *Millet*, Athos, т. 81/1.

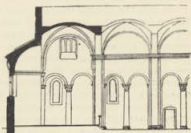
бродова (т. II). Између средњег ступца и крајњих наспрамних пиластера убачен је по један слободан стуб, изнад кога је разапет један велики олакшавајући лук, којим се стуб ослобађа великога терета, а поред тога који својим челом служи као прихватни, прислоњени бочни лук за ребрасти свод у средњем пољу (т. II, В. В').

Пре Дечана код нас је оваква конструкција постојала само у спољној припрати Сопонана, уколико се засада може тврдити да је ова старија од Дечана¹⁾, и на Дечанима савременој спољној припрати Патријаршије у Пешти²⁾. Аналогије за ову алтернативу стубаца и стубова G. Millet налази у цркви св. Кршенина и у стони цркви у Задру³⁾ вероватно из XII—XIII века. Међутим овде алтернатива слободних подупирача није детерминисана распоредом сводова. Поред тога аркаде иду директно од једног до другог подупирача; нема, као оно у Дечанима, оних великих олакшавајућих лукова разапетих између стубаца, који ослобађају средњи стуб од сувише велике тежине горњих делова. У овоме погледу Дечанима је најближе решење које видимо у цркви св. Трифуна у Котору (сл. 132⁴⁾). Постоји сумња да је ова конструкција у Котору првобитна, то јест из времена пре 1166 год.; претпоставља се да потиче тек из XVI века⁵⁾. Ако би чак и била ресторисана крајем XVI века убеђен сам, баш судећи по правоугаоном пресеку ребра, који је карактеристичан за прелазни романоготски стил, да је ресторација извршена само делимично и да је општи склоп, у својим главним линијама оригиналан. Када га упоредимо са оним који постоји у Дечанима (т. I, II, В—В') видимо да је аналогија заоста фронтална. Фра Вита је могао дакле

у своме завичају да види конструкцију коју је тако срећно у Дечанима применио.

Ова конструкција која се на Западу⁶⁾ јавља још 985 год. у S. Felice-e-Fortunato у Vicenza, а 1013 у S. Miniato al Monte⁷⁾, карактеристична је за ломбардску архитектуру. Нарочито је изразита у цркви S. Ambrogio у Милану, из XII в.⁸⁾ Разлика је у томе што средњи слободни подупирач није стуб, већ лак стубац, мање компликованог пресека од оног који имају главни ступци⁹⁾.

Није немогуће да је ова конструкција баш из Ломбардије прешла, различито интерпретирана, не само у Далмацију, — већ

Сл. 132. — Подужни пресек цркве св. Трифуна у Котору.

Fig. 132 — Cathédrale de St. Trifun à Kotor; coupe longitudinale.

и у Јужну Италију¹⁰⁾, у Француску¹¹⁾, у Немачку¹²⁾ па чак и у Енглеску¹³⁾. Доцније у готској архитектури она се потпуно одомаћује¹⁴⁾.

Низ ребрастих сводова међусобно раздвојених ојачавајућим луцима ослања се

¹⁾ О овоме питању види мој чланак у *Известия на Бугарски археологички институт*, XII стр. 59, у вези са кулом испред спољнег нартекса, истовремено издано са овим. Доста сличну конструкцију налазимо и на експонарту цркве манастира Патријаршије код Пешти, — *Божковић*, Старијар, VIII—IX, стр. 90, сл. 1 и 61, — но како је експонартск подигнут око 1330 г. то је ова вероватно да је мала од дечанске и да се чак можда и инспирисала овом.

²⁾ *Божковић*, Старијар, VIII—IX, стр. 90, сл. 1, 60, 61.

³⁾ *Millet*, A. A. S., стр. 68; *M. Bacak*, A. C., стр. 122, сл. 93—95 и 151, 152.

⁴⁾ *Ibid.*, сл. 103, 104.

⁵⁾ *Ibid.*, стр. 133—135.

⁶⁾ Није сигурно да је овакви конструкција била и на Истоку. Ова коју видимо у Босни, — *Vogel*, I, сл. 18, — није зависна од сводова, а поред тога питање је да ли је, оваква као је реституисана, икада и постојала, јер нам од ње стварно није остало никаквога трага.

⁷⁾ *Enlart*, I, стр. 351.

⁸⁾ *Porter*, т. 116, 119/3.

⁹⁾ У катедрали у Модени између тешких стубаца израђени су округли стубови, али зато не постоје велики олакшавајући луци који спајају међу собом ступце, — *Ibid.*, т. 138—140.

¹⁰⁾ Св. Никола и св. Грегорио у Bari, катедрала у Аламури, — *Schultz*, т. III, VIII, XV.

¹¹⁾ *Jumièges*, Notre Dame du Pré au Mans, Chateaufort, Rosheim, *Lasteyrie*, I, сл. 303, 500, 535, 541, стр. 500/1. Многобројни примери које даје *Enlart*, I, стр. 351.

¹²⁾ Црква у Heiningen-y, Dehio-Bezold, K. B. A., т. 168/5, 172/1, 176/3; катедрала у Hildesheim-y, црква у Hulseburg-y, црква H. Burghard-a у Würzburg-y и др. — *Ostendorf*, сл. 22, 23, 72, 73, 236, 116, 131.

¹³⁾ Durham, Watham abbey, — *Lasteyrie*, I, сл. 508, 517, 518.

¹⁴⁾ О утицају Ломбардске школе на формирање архитектонских школа у Нормандији, Рајнској области и Енглеској види: *Riviera*, *Le origini della architettura Lombarda*. Писао свакако да претерује у многе, али у његовом разлагању има и нешто истине. Специјално у погледу на утицај ове конструкције из Ломбардије на остале западњачке школе *Lasteyrie* је прилично скептичан, — стр. 505.

боочним странама било на зидове, олакшане сљедећим прислоњеним аркадама, било на луке, разапете између слободних подупирача.

Бочни прислоњени луци јављају се код нас, у вези са полуобличастим сводовима у западном травеју храма, врло рано, још на првим Немањиним грађевинама, на св. Николи у Курушумлији, Ђурђевим Ступовима у Расу, Студеници, а можемо их пратити све до Бањске пре Дечана, односно све до последњих споменика Моравске школе.

Ова конструкција која потиче изгледа са Истока, из Месопотамије¹⁾, дошла је до нас преко Далмације, у којој је карактеристична за велики број нарочито једнобродних капела²⁾, општег медитеранског типа³⁾. Не треба међутим заборавити да се овај тип грађевина јавља доста рано, и да га видимо још у сали са хипокаустима, из VI века, на купатилу у Стобима⁴⁾. У вези са низом крстастих сводова налазимо их код нас можда једино у спољној припрати Жиче⁵⁾.

Протомајстор Дечана могао их је међутим видети и у својој родној месту, у Котору, на цркви св. Павла⁶⁾, вероватно из друге половине XIII века⁷⁾ и у бочним сводовима цркве св. Трифуна⁸⁾, где су свакако

дошли из Јужне Италије⁹⁾, или из Ломбардије¹⁰⁾.

У средњем броду дечанске припрате и у спољним бочним бродовима храма видимо да су зидови изнад капители стубова ојачани пиластрима, који прихватају разделне луке, ребра и бочне прислоњене луке сводне конструкције (сл. 9, т. 1). Готово идентичан систем налазимо у двама већ раније поменутим црквама у Далмацији, у црквама св. Доминика у Задру (сл. 133) и св. Варваре у Трогир¹¹⁾. Једина разлика је у томе што су у овим споменицима сводови крстаста а не ребрасти.

Ова је конструкција иначе западњачког порекла. Видимо је, истина у другојачијем облику, нарочито у Ломбардији, Нормандији и Енглеској¹²⁾.

Сам облик испупчених ребрастих сводова потсећа нас не толико на ребрасте сводове које налазимо на нашим старијим споменицима, — у капелама св. Саве у Кули-Звонику Жиче; у малој црквици, остатку некадашњег пирга код Ђурђевих Ступова у Расу; у ексонартеку Студенице и у припрати Града, — колико на ребрасти свод у приземљу звоника Доминиканске цркве у Дубровнику,

¹⁾ *Strzygowski*, Syrie, стр. 158.

²⁾ Капела А у комплексу рушевина манастира Богородице Грачке; црква Блажене Госпе у Лукима, код Стоја; св. Јаков у Пелинама у Дубровнику; св. Марија на Ластову; св. Јурај у Пониквима на Пешенцу; св. Лука и св. Иакија у Котору и друге. *M. Bacuh*, A. и C., са. 25, 26, 30, 32, 33, 34, 40, 47, 49; св. Св. Савије и Вахх на Бојни и црквица у граду Дању, недалеко од Скадра, — *A. Дероко*, Старијар, V, са. 14, 12.

³⁾ На Криту: San Salvatore-Zevremjana, S. Salvatore Primes, Sta Maria-Retimo и друге, *G. Gerola*, Monumenti veneti, II; на Хиосу: црква св. Теодора, Панана Сикелас, св. Јован у Халкијосу, — *Orlando*, Chios, т. 6, 44, 51; у Италији, нарочито St. Angelo al Monte Raparo, S. Balz, Ephemeris Dacoromana, V, т. IV; многобројне цркве на југу Француске међу којима нарочито црква у St. Gabriel-у и капела у Molleges-у, *Revoil*, I, т. II.

⁴⁾ *Д-р Ј. Петровић*, Старијар, VIII—IX, стр. 183, са. 19, — назива ову грађевину „Зимском палатом“, што неће бити тачно. Сва је, напротив, вероватно да су ово остаци купатила.

⁵⁾ Приликом обнове Жиче ови су прислоњени луци израђени и на бочним и на попречним зидовима. Њихово постојање није међутим ничим доказано. Приликом копања темеља, према усменом саопштењу пок. арх. Младеновића, на местима где су требали да буду израђени, нема никаквих зидних испуста, што је потпуно раван.

⁶⁾ Црква још није публикована; њена три травеја засведена су крстастим сводовима и подупрета са стране прислоњеним луцима.

⁷⁾ О латинском катедри из доба Стефана Уроша II види чланак Стратимировића, у Споменику С. К. А., XXVIII, стр. 15.

⁸⁾ Темева ови сводови нису изложени унутар, већ су обложени од којих су комбинације, хоризонталне. Ово је можда последња реконструкција из 1897—

1907 год. Ово међутим важи само за сводове изнад бочних бродова. Код сводова изнад главног брода обложени су јако уздицима.

⁹⁾ S. Nicola у Bari, S. Sepolcro у Barletta, катедрале у Bitonto и Barletta итд.

¹⁰⁾ S. Ambrogio у Milano, S. Michele у Pavia, Badia у Marimondo (код Милана) итд., *Porter*, 116 154/4, 172. Утицај Ломбардије у овом случају изгледа несумњив, те се не може лако одбити. Упореди са *Lj. Karaman*, Portal, стр. 49.

¹¹⁾ *Gerber*, са. 135; *M. Bacuh*, са. 74, 78. Архитектонски снимак ове последње дат по Исековићу, III, са. 10—12, није тачан: крстаста сводови постоје не само изнад источног већ и изнад двају западних травеја главног брода.

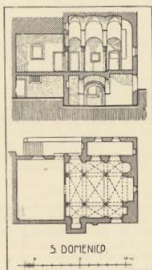
¹²⁾ Обично ови пиластри, састављени из неколико испода, полазе директно од пода и пресецају линију капители комбинацијом ступа уз који су прислоњени, као у S. Michele у Павији, — *Porter*, т. 176/5, — у цркви св. Тројице у Саен-у, — *Lasteyrie*, I, са. 501, — у романској цркви у Quistrehem-у, у Нормандији, — *ibid.*, са. 526, — у катедрали у Ели, у Енглеској, *ibid.*, са. 502, итд. Ребе ови комбинацијом пиластри полазе од сполног капители главног окрутог стуба, као у Badia у Marimondo, код Милана, — *Porter*, табла 154/4, — у цркви у Тигни-у у Бургундији, — *Lasteyrie*, I, са. 238; — или у катедрали у Никозији на Кипру, — из прве половине XIV века, — *F. Benoit*, IV, са. 146 — док и на почетку готске епохе, изнад понекад ове комбинације пиластре изнад нормално развијеног капители, као у катедрали у Паризу, — *M. Aubert*, Notre Dame de Paris, т. I. Редак је пак случај да изнад капители стуба полази сасвим једноставан пиластер, као што видимо у катедрали у St. Albans-у у Енглеској, — из XI в., — *Lasteyrie*, I, са. 503, — што се појавије приликом конструкције која постоји у Далмацији и Дечанима.

— са почетка XIV века, — чија су ребра, данас упула изгубљена под дебелим слојем малтера, имала изгледа троугаони, а можда чак и бадемасти пресек¹⁾. Дечански избочени ребрсти сводови, подухваћени са стране прислоњеним луцима малога испода, могу се пак само донекале везати за сличне конструкцијама изнад олтарског простора у цр-

могућност ломбардског утицаја⁴⁾ на ово подручје. Фра Вита даје пресеку ребра далеко еластичнију линију бадемастог облика. Он се тако приближује најстаријем француском решењу ребра, које је у другој половини XII века добијало кружан па чак и бадемаст облик⁵⁾, да би се доцније све више и више компликовало.

Облик преломањених лукова које видимо у Дечанима добро је до нашег споменика посретством Запада. Истина и на старијим споменицима код нас јављају се сводови преломањене лучне линије, као и њима паралелни преломањени луци⁶⁾, но изгледа да њихову сличност са онима на западу, у Француској, у бургундској, перигурдинској па чак и провансалској романској школи⁷⁾ треба тражити првенствено у њиховом заједничком оријенталном пореклу⁸⁾, ма да није искључен ни директан утицај јединих на друге⁹⁾. Тек у Ариљу, на горњим бочним луцима под кубетом, видимо облик који можемо изближе да упоредимо са дечанским. Како пак у Дечанима немамо подужних сводова са преломањеном профилном линијом, а како се поред тога јављају, видећемо, и на другим споредним облицима извесни готски утицаји, то се ипак првенствено о њима мора водити рачуна.

Сем ребрстих сводова у Дечанима постоје још и два полуобичајна свода и то изнад проскомидије и ђаконикона. У средњем веку ови су сводови постали општа својина свију школа, како на Истоку, где им је и прва постојбина¹⁰⁾, тако и на Западу. Оно што је карактеристично то је да се они налазе на истим местима, то јест изнад проскомидије и ђаконикона, раније не само на појединим споменицима Рашке школе¹¹⁾, већ и на неким готово савременим црквама српско-византиског типа, као на пример у цркви св. Богородице у Патријаршији, или цркви св. Богородице у селу Кучевишту. У осталом, њихова употреба изнад проско-

Са 133. — Црква св. Доминика у Задру.
Fig. 133. — Eglise de St. Dominik à Zadar.
D'après Gerber.

кви св. Трифуна у Котору¹²⁾, или изнад западног травеја у колегијалној цркви св. Госпође¹³⁾, конструкцијама далеко архачнијим од ове у Дечанима, јер само ребро има правоугаони пресек, те у комбинацији са стубовима између ступаца још више потврђује

¹⁾ И свод и ребра израђени су од сире; у ребрима се види и по која опека.

²⁾ М. Вауч, А. и С., са. 104.

³⁾ Мишљење G. Millet-a, А. В. SL, стр. 156, да је у колегијалној цркви св. Марије овај свод из 1330 год. изгледа ми неоправдано.

⁴⁾ S. Ambrogio у Милану, S. Maria di Castello у Corneto Tarquinia, у околини Рима, под утицајем Ломбардије, — Porter, стр. 75, 119/3. — Ребра сачињеног пресека појављују се, свакако под утицајем Ломбардије и у Јужној Италији, на коју нас упућује и М. Вауч, А. и С., стр. 135. — у цркви S. Benedetto у Brindisi, и у катедралама у Teramo и Lanciano, — Bertaux, са. 168, 245, 330, — затим у Јужној Француској, — катедрала у Frejus-у, портик манастирске цркве у Moissac-у, — Benoit IV, са. 9, 10, — као и у Немачкој, — Fritziar, Ostendorf, са. 129.

⁵⁾ St. Etienne у Beauvais-у, Morienval, Flaran, St. Denis, код Париза, — Benoit IV, са. 4, 7, 8, La-

steyrie, I, са. 255, Choisy, Histoire, II, стр. 343.

⁶⁾ Св. Софија у Охриду, — М. Завковач, Старијар, III, стр. 122. — Оригинални су само сводови изнад олтарског простора; изнад самог храма сводови су познији, вероватно турски; — Студеница, Жича, Милешева, Патријаршија, Сопотани, Давидовица, Ариље, Придворница, Банска.

⁷⁾ Lasteyrie, I, стр. 240; Cluny, — ibid., са. 446, — катедрала у Angoulême-у, ibid., са. 402, црква св. Петра у Melle-у, ibid., са. 473, St. Trophime, у Arles-у, ibid., са. 434, и друге.

⁸⁾ У Месопотамији, Dieulafoy, IV, са. 10, 11; у Сирији, у Босри и Каср-и-н-Вардану, Butler, А. 4, т. XVIII, са. 262, В, 1, т. 2.

⁹⁾ Bréhier, Старијар, I, стр. 39.

¹⁰⁾ У Месопотамији, Dieulafoy, IV, са. 14—17; Strzygowski, Machatta, стр. 243.

¹¹⁾ Студеница, Сопотани.

мидије и ђаконикона, коју видимо још у Сирији¹⁾, врло је честа и на старијим византиским грађевинама, или пак споменицима источног дела у горњој Месопотамији²⁾, на Криту, у Јерменији, Турџијанској, Русији³⁾ и Бугарској⁴⁾.

Карактеристично је још и оно уокниравање апсиде стенописним прелазом засведеним подокружним луком, које видимо на апсидама капела св. Димитрија и св. Николе (т. II). На ову конструкцију nailазимо како у византиској архитектури⁵⁾, тако и на западу, нарочито у норманској школи⁶⁾.

У погледу на облик хоризонталних пресека појединих стубаца аналогје нам ваља, такође, тражити и на Западу и на Истоку. Њихов облик зависи од сводног система који примају. Крстасти облик, који видимо између спољних и унутарњих бродова био је опште одаомаен на Западу⁷⁾. За ступе под куполом теже нам је наћи директних аналогја на Западу из простог разлога што тамо куполе нису везане на исти начин са целокупним склопом грађевине, као у Дечанима. Али се зато слична решења појављују на Истоку, у Јерменији⁸⁾.

Употреба стубова, нарочито монолитних, чешћа је на Западу једино у Јужној Италији и Немачкој⁹⁾. У Француској се са њима ређе сусрећемо¹⁰⁾. У Далмацији их, рађених свакако под утицајем Јужне Италије, видимо такође¹¹⁾. На нашим их споменицима, пре

Дечана, nailазимо још једино у Хиаландру. Међутим, у свима су овим областима стубови готово редовно само кружног пресека, и редативно далеко нижи и здепастји од дечанских. Са стубовима осмостранога пресека сусрећемо се сасвим ретко, ма да их има како у Јужној Италији¹²⁾ тако и у Немачкој¹³⁾ и Француској¹⁴⁾.

Има их најзад и на Приморју: nailазимо их тако на предикаоници у сплитској стониој цркви¹⁵⁾ и на циборијуму цркве св. Трифуна у Котору, циборијуму који се датује у 1362 годину¹⁶⁾ — најзначајнији су међутим они које nailазимо у угловима капеле св. Марије у Задру, из XII века, јер врше једну стварну конструктивну функцију¹⁷⁾.

Оваквим конструктивним склопом своје грађевине, нарочито пуним већина измјеђу јаче оптерећених ојачања, са мртвим оптерећењима зидова да би се парирали бочни потисци сводова¹⁸⁾, фра Вита се далеко више приближује романској и византиској него готској архитектонској концепцији.

Конструкција.

При конструкцији зидова и сводова протомастор Дечана служио је елементима добро познатим средњовековном немарству.

И ако структура темеља средњовековних грађевина код нас није још у довољној мери испитана, може се ипак рећи да су, углавном, у старијој периоди наше градитељске

¹⁾ *Strzygowski*, *Syrie*, т. III.

²⁾ *Mar Yakub*, Berhem-Strzygowski, *Amida*, с. 159.

³⁾ *Millet*, *E. G.*, стр. 67.

⁴⁾ *H. Мавроудинов*, Емокорабата и ерстовина ната прѣка —, стр. 108.

⁵⁾ Атик-Мустафа-Паша џамија у Цариграду, *Ebersolt-Thiers*, стр. 131, т. XXX; Нерези, Хиаландар, *Millet*, *A. A. S.*, с. 89, 90.

⁶⁾ Капеле на трибинама трансента у Cérisy la Forêt-у, средње бочне апсиде у St. Martin de Boscherville-у и главна апсида у цркви св. Тројице у Caen-у; по личним посматрањима: — Јужна апсида цркве у St. Jean-Vin-y, *Deshouillères*, *Congrès arch.*, стр. 255; крајње бочне апсиде у Châteaumeillant-у, *Lasteyrie*, I, с. 363.

⁷⁾ *Lasteyrie*, I, стр. 317; *Enlart*, I, стр. 366.

⁸⁾ У Талину и Вагаршанату, *Strzygowski*, *B. A. E.*, с. 197, 213.

⁹⁾ *Benoit*, III, стр. 381, 383.

¹⁰⁾ *Lasteyrie*, I, стр. 315; *Enlart*, I, стр. 344.

¹¹⁾ Црква св. Петра и св. Недеље у Задру, св. Еуфимије и св. Николе у Сплиту, св. Варваре у Трогире, св. Трифуна у Котору и друге, — *Bacuk*, *A. C.*, с. 58—65, 70—74, 77—79, 103—109.

¹²⁾ Стубови оваког пресека јављају се већином на амбонима и порталима: амбон катедрале у Сапона, — који се датује са краја XI века, — *Bertaux*, с. 182, — амбон цркве St. Maria in Valle Porcia (Abruzzo), из 1150, — *ibid.*, с. 256. — Главни западни

портал св. Николе у Bari, са краја XII века, *ibid.*, т. XXI; по постоје и стубови већих димензија, као они у великој сали на првом спрату замка Castel del Monte, са почетка XIII в., — *ibid.*, с. 395.

¹³⁾ Црква у Brenz-у, Fastenau, с. 32.

¹⁴⁾ Bohaim (Aisne), Borre, Haspres, — стара крпна црква St. Pierre de Lille, Nesle, *Enlart*, I, стр. 352, с. 106; — свештенички дворац у Noirlac-у, *Dumoulin*, *Congrès arch.*, XCIV, стр. 213.

¹⁵⁾ *Bacuk*, *A. C.*, с. 197.

¹⁶⁾ *Kowalczyk*, т. 130, 131; *Bacuk*, *A. C.*, с. 216, 217, стр. 302; *Stjepčević*, стр. 15, т. III. — Постанак овог циборијума ставља се у 1362 год. Судећи по образци рељефа који су пуници, мирјаци, једноставнији, док су фигуре у живопису и природијем покрету од дечанских, може се са сигурношћу рећи да га фра Вита није радио. Сличност коју загламо измјеђу појединих детаља на њему и на Дечанима, може се зато тумачити што га је радио који од фра Витиних ученика, који је правком рада у Дечанима нанасио на крстеве облик, које је и доцније, приликом самосталног делања, радио употребљавао.

¹⁷⁾ *M. Bacuk*, *A. C.*, с. 92.

¹⁸⁾ Сличне конструкције видимо у Тоскани, — св. Микело у Lucca, — *F. Benoit*, III, стр. 38, 62, — у Француској: — у Поатевинској школи — св. Петар у Chauvigny-у, — *Lasteyrie*, I, с. 472; — у Немачкој: црква св. Ђорђа у Köln-у, *Ostendorf*, с. 81.

делатности темељи мање брижљиво рађени него позније¹⁾.

На западу се исто тако више пажње обраћа на темеље тек у тринаестом и четрнаестом веку, нарочито при изради грађевина већих димензија²⁾. За своје пак доба дечански темељи спадају у релативно боље обрађене.

Конструкција зидова оваква каква је у Дечанима, за српску архитектуру не претставља такође никакву новост. Зидове, чији је спољни део израђен од полираног мермера, односно од кречњака, који се по својој саставу веома приближује мермеру, видимо већ на Студеници и Бањској. Тесаници су и на овим споменицима обрађени, тесани, глацирани и слагани на сличан начин као и у Дечанима. Чак је и оно крпљење тесаника, које на зидовима Дечана видимо само на неколико места, на фасадама Студенице далеко чешће примењивано. То оплаћивање зидова тесаницима конструктивно везаним за језгро, употребљавало се раније како на Истоку, у Сирији, Малој Азији, Јерменији³⁾, тако и готово на целом Западу. Но полирање ове оплате примењивало се нарочито и готово искључиво на тосканским споменицима⁴⁾.

Карактеристично је, међутим, да је унутарња страна рађена не од тесаника већ од опеке и обутака, или притесаног камена, док су нешто грубље обрађени тесаници употребљавани само за ивичњаке, или за јаче оптерећене делове. Да ли би се ово

смело тумачити као последица евентуалне сарадње протомајстора Георгија, и његове браће Доброслава и Николе, који би у конструкцију зида унели извесне елементе повардарске школе? На ово је питање тешко одговорити јер овакав начин обраде унутарњег дела зида видимо, и на неким старијим споменицима рашке школе. Тако је већ у Жичи запажена комбинација од опеке, сите и речног камена⁵⁾. У Бањској, у самоме храму, налазимо је такође, и то дату, ма да нешто прецизније, на веома сличан начин оној у Дечанима.

Оваква конструкција често је употребљавана не само у Византији већ и на Истоку⁶⁾, ређе на Западу⁷⁾, а видимо је понекад и у Далмацији⁸⁾.

Зидови су армирани дрвеним гредама провученим кроз њихово језгро, што је врло чест случај на нашим старијим грађевинама, а са чиме се сусрећемо у многим школама како у Византији⁹⁾ и на Истоку уопште, тако и на Западу¹⁰⁾.

Изгледа да у Ломбардији треба тражити порекло дечанских ребратих сводова рађених претежно од опека¹¹⁾. Као конструктивни материјал за израду сводова опека се употребљавала уосталом и раније, на Истоку, нарочито у Месопотамији, затим у Византији, одакле је пренета у Равену, из које је доспела и у Ломбардију, која почиње комбиновати крстасте сводове са ребрима од опеке¹²⁾, чији се трагови могу пратити све

¹⁾ Тако ми је арх. А. Дероко љубавно саопштио како је ископавањем могао да констатира да су темељи у Милешеву само тридесетину сантиметара дубоки и да су рађени од набањаних обутака. Долажу да је темељ под апсидом ђаконикона св. Апостола у Патријаршији једва нешто дубљи, — износи око 0,55 м., — али је зато рађен од обутака у чврстом малтеру. Под јужним трансептом исте цркве дубина је већа: прво налазимо на један слој од 0,45 м. који је одолао подухваћен јаким зидом од речног камена, са великим испадом, — читавих 1,50 м., — према зиду трансепта, и дубином од 1,30 м. Темељи осталих грађевина у Патријаршији, — црква св. Димитрија, св. Богородице, св. Николе и припате, — рађени су већином од обутака у малтеру и имају различиту дебљину од 0,85 до 1,55 м. Интересантно је да су темељи довер, старијег дела цркве св. Ђорђа у Старом Нагоричину, свакако још из XI века, рађени релативно веома солидно. До дубине од 1,25 м. су од већих неотесаних бакова, па се на овој дубини налази на један јачи испуст од крупнијег камена, још увек у чврстом малтеру. Истичу ступи под куполом подухваћени су пак великим отесаним баковима који веома јако шире преносу површину преко које стубац терет горњих конструкција предаје земљишту. Пртег, на коме су ови темељи делимично претстављени, види у моме извештају о раду на осигувању старонагоричинске цркве, у Гласнику С. Н. Д., XI, стр. 21.

²⁾ Choisy, Histoire, II, 269.

³⁾ F. Benoit, II, стр. 49, 74, 80.

⁴⁾ Ibid., III, стр. 34. На тоскански извор нас упућује и G. Millet, A. A. S., стр. 78.

⁵⁾ Влад. Петковић, Старијар, 1906/II, стр. 152.

⁶⁾ Цркве у Сарду, св. Тројина у Ефезу, базилика у Филаделфији, св. Софија у Цариграду, F. Benoit, II, 152/1; палата и црква у Каср-ибн-Вардаву, Butler, B, I, ca. 24, 26.

⁷⁾ F. Benoit, III, стр. 299, ca. 198/1, II.

⁸⁾ Зидови цркве св. Марије Магдалене крај Стона, вероватно из XII века, — Radic, Starobratska Prosjeva, IV, стр. 145; Баковић, Споменик, LXXXVIII, ca. 15, — грађени су од притесаног камена са по којој опеком, изгледа римског порекла. На језлову се чак ишту, на апсиди, види тројни ред опека, развијен прилично правилом. Љ. Караман, — Далмација кроз вијекове, стр. 113, — помиња да се овде налазила на византијски, односно српски утицај.

⁹⁾ F. Benoit, II, ca. 100, VIII, стр. 156; I, стр. 156.

¹⁰⁾ Ibid., III, стр. 333.

¹¹⁾ Тако су сводови у главном броду храма у цркви S. Ambrogio у Милану рађени на овај начин; има чак понеде, тачно као у Дечанима, у ребрима уметнут и понеки члан од камена, — Rivola, табла I.

¹²⁾ Ребрстих сводова од опека, са ребрима комбинованим од опека и камена има међутим и у другим областима. Тако у Атини, бенедиктинској цркви, сада у рушевинама, недалеко од Новог Београда, подигнутој у другој половини XIII века, — Gal, стр. 136, налазимо сличну сводову конструкцију.

до римских конструкција¹⁾. Иначе је у готској архитектури честа појава да редови сводара теку коси према осовинама самих сводова²⁾.

С друге стране пре ће бити да су луци формирани алтернацијом тесаника и опека у Дечанима постали под непосредним утицајем повардарске школе, и ако их раније има како у Далмацији³⁾, тако и на романском Западу уопште⁴⁾.

Кровна дрвена конструкција код нас је и раније на неким споменицима употребљавана, ма да је обично покривач полаган директно по спољној површини сводова. Постојала је привобито свакако на Морачи, затим на Милешеву и Сопотанима, а вероватно и на Градцу. Права није испитана⁵⁾, док се ни за друге засада не може ништа одређеније рећи⁶⁾. Она коју видимо на Дечанима приближава се унеколико већ потпуно разрађеним конструкцијама употребљаваним на споменицима готског стила, али не достиже логичност њиховог склопа⁷⁾.

Оловни покривач не претставља такође ништа ново. Са њим се сусрећемо готово на свима значајнијим споменицима подигнутим код нас пре Дечана. Оловом се уосталом већ раније употребљавало како у Византији тако и на западу⁸⁾.

Консоле под гредама на постољу кубета вуку своје порекло још са истока где су такође употребљаване⁹⁾. У вези са кровом поменимо још и квадратне рупе за вентилацију изнад сводова, на бочним странама припрате, које видимо понекад и на западу, у готској архитектури¹⁰⁾.

Хармонија архитектонске композиције.

Видели смо већ да је фра Вита компоновао своју грађевину служећи се извесним графичким методама, којима је себи олак-

шао правилно пропорционисање појединих делова (сл. 23—28). Није познато уколико су код нас сличне методе и раније биле примењиване. У сваком случају протомастор Дечана имао је далеких претеча још у најстаријим временним човечије архитектонске делатности, у Египту¹¹⁾, Персији¹²⁾, Грчкој¹³⁾ и Риму¹⁴⁾, а можда и у Византији¹⁵⁾. У средњовековном Западу њихова је употреба потврђена не само пропорцијама самих споменика¹⁶⁾, већ и јединим писаним документом из 1391 год. — елаборатом математичара Stornaloch из Пијаченце, у коме су на сличан начин добијене висинске пропорције унутрашњости катедрале у Милану¹⁷⁾.

На конгресу, који је тада био сазван, дошла су до изражаја два начина компоновања, француски, помоћу кругова, и немачки, помоћу равностранних троуглова. Боље је међутим да, заједно са Hauteceur-ом, будемо скептични у придавање сувише великог знања, у овом погледу, разним архитектонским школама, које га вероватно нису у оноликој мери поседовале, колико се понекад претпоставља.

Полихромнија фасада.

Полихромнија постигнута алтернирањем разнобојних тесаника не појављује се код нас први пут на Дечанима. Видимо је већ раније на фасадама Бањске¹⁸⁾, на којима су тесаници, различите боје, — свињуте, зеленкастоплаве и црвене, — тако међу собом комбиновани, да се, углавном, у сваком реду наизменично измењују, не поклапајући се са једнобојним тесаницима суседних редова, формирајући тако неку врсту тробојног шаховског поља. У Дечанима је, видели смо, комбинација боја дата наизменичним измењивањем по боји међу собом различи-

¹⁾ Крстасти свод армиран ребрима од опека у Днокалешановим термама у Риму, Rivoira, сл. 102.
²⁾ Viollet le Duc, IV, сл. на стр. 117; Focillon табла XXV.

³⁾ На већ поменутој цркви св. Марије Магдалене код Стона.

⁴⁾ F. Benoit, III, стр. 299, сл. 198.

⁵⁾ Кров на Морачи који је већ био једном савијен измењен у 17-ом веку, потпуно је обновљен 1935 год. Тада нико од стручњака, колико је бар мени познато, није позвао да испита кровну конструкцију која се дотле на крову навањала.

⁶⁾ А. Дероко снимно је конструкцију на Милешеву и љубазно ми саопштио да је мање компликована од дечанске.

⁷⁾ Enlart, I (42, 4, 32, 635, 679); F. Benoit, IV, стр. 281; Choisy, Histoire, II, стр. 335.

⁸⁾ Enlart, I, стр. 59; F. Benoit, III, стр. 59.

⁹⁾ Видимо их тако на кули замка у Es-Surkê-a, — Strzygowski, Syrie, сл. 49.

¹⁰⁾ На катедрали у Паризу, на пример, M. Aubert, Notre Dame de Paris, сл. 10.

¹¹⁾ F. Benoit, I, стр. 74.

¹²⁾ Dieulafoy, IV, сл. 22, 23.

¹³⁾ F. Benoit, I, стр. 329, сл. 219.

¹⁴⁾ L. Hauteceur, Les proportions mathématiques et l'architecture, Gazette des beaux-arts, за децембар 1937 год., стр. 263—274, сл. 5; веома продубљен чланак о целом проблему.

¹⁵⁾ F. Benoit, II, сл. 107/1.

¹⁶⁾ Ibid., III, сл. 231, стр. 350/1, IV, сл. 303.

¹⁷⁾ Ibid., IV, сл. 301, стр. 301/1; Enlart, I, стр. 60.

¹⁸⁾ Чак се и на Студеници, која на први поглед изгледа сва од једнобојног, беложућастог мермера, примећују извесне нијансе, сиве и зеленкасте, на појединим тесаницима. На западном порталу поједини глатко обрађени делови рађени су од тамнијег мермера, док су консоле под аркадним фризом већином од чисто белог.

тих, хоризонталних редова³⁾. Док се Бањска својом комбинацијом приближује више решењима која налазимо на фасадама неких француских споменика у Оверњи и на централном платоу⁴⁾, — али исто тако и на истоку, у Анатолији⁵⁾, Сирији⁶⁾ и Јерменији⁷⁾, — систем употребљен у Дечанима потиче пре од онога који се још у XII веку, а нарочито крајем XIII и почетком XIV века, развија у Северној Италији, у Ломбардији и Тоскани⁸⁾, одакле се преноси и у друге западњачке области.

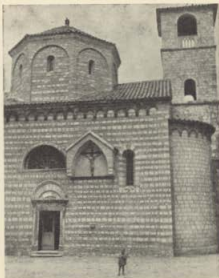
На Јужноме Приморју, специјално у Котору и Боки, видимо споменике код којих су фасаде израђене било на један, било на други начин. Фасаде од црвених и синих полутесаника, неправилно међу собом измешаних, видимо већ на чувеној базилици св. Михаила на Превлаци⁹⁾, на апсидама цркве св. Трифуна¹⁰⁾ и на горњим деловима фасада св. Луке у Котору, деловима можда позније президијом. Недавно је, међутим, 1930 год., са фасада колегијалне цркве св. Марије у Котору скинут малтер којим су биле омазане; показало се тада да су у потпуности рађене од хоризонталних редова црвеног и синкастог полутесаника (сл. 134, 138¹¹⁾). Пре то што је пошао за Дечане, фра Вита је у својме завичају имао и у овом погледу пред очима споменике којима се могао инспирисати.

Другостепена пластика.

Широке, мирне, строге површине дечанских фасада, наглашених вертикалних линија, потсећају првенствено, по општем утиску, на фасаде појединих споменика подигнутих код нас пре Дечана. Оне се затим у

извесној мери могу везати за неке далматинске споменике, најзад преко оних, а и мимо оних, и за споменике на Западу.

Очигледно је прво да се фра Вита морао утледати, у погледу на распоред пиластера и општу поделу површина на Студеницу. Но он свуда упрошљава облик пила-

Сл. 134. — Колегијална црква св. Марије у Котору.
Fig. 134. — Kotor; église collégiale de la Vierge.

стера и аркадног фриза, дајући им једноставан испад који имају на источној и бочним фасадама Студенице, док аркадни фриз

³⁾ Атернирање по једног реда сиге са по два и више реда свогот кречњака видимо на Ђурђевим Ступовима у Будиму, — Millet, A. B. Sl, I, т. XIV. — На северној страни позније призидаве приврате атернирају чак само по један ред сиге са по једним редом кречњака.

⁴⁾ Enlari, I, стр. 12, 238.

⁵⁾ Jaradebas, Ramsay - Bell, са. 291, 295.

⁶⁾ F. Benoit, II, стр. 245.

⁷⁾ Црква у Ughur-lu, Strzygowski, B. A. E., са. 253, IX в. ? Патријаршијска црква у Ани, ibid., са. 605.

⁸⁾ Bergamo, S. Maria Maggiore, из 1137 године; Porter, 22/5, 23/4; Gravedona, S. Maria del Figlio, ibid., т. 100; катедрале у Пизи, Ricci, R. B. J., т. 78—81; црква S. Giusto у Lucca, ibid., т. 97; доњи део катедрале у Piacenza, ibid., т. 47; бочне фасаде катедрале у Orvieto, — из 1290—1309 год. као и горњи део катедрале у Siena, са звоником из 1322 год., — Weyman, III, т. 64, 62; црква S. Giovanni Fuorcivitas у Pistoia, са фасадом из XIV века, црква S. Trinita код Livorno, — из средине XIII в.; Michel, II/1, са. 68; западна фасада катедрале, из XIV века, као и фасаде цркве S. Matteo и S. Stefano са краја XIII в., у Бенови. У Јужној Италији овакав начин

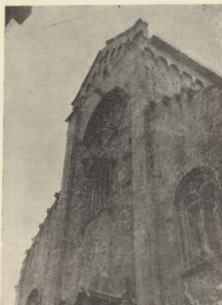
обrade фасаде је већ ређи: катедрала у Amalfi, у Кампанији, — F. Benoit, III, са. 82; S. Maria del Casale, из 1322 год., код Бриндија, — бочне фасаде катедрале у Messina, на Сицилији, — Allinari, 19724. Атернирација боја на фасадама прешла је, свакако, из Северне Италије, и у Јужну Француску, — катедрала у Le Puy-en-Valay, — Lasteyrie, са. 460, Notre Dame у Embrun-у, Filpo, стр. 100; — у Немачку, нарочито у Рајнску област, F. Benoit, III, стр. 3964 — видимо га на западној фасади и на трансепту доња у Speyer-у, Pinder, са. 22, — па и у Мајнску, — црква у Apatfalva, Gál, са. 59, 61, стр. 116.

⁹⁾ Прошопровених. Старијар, X, за 1893 год. стр. 11.

¹⁰⁾ На јужној фасади виде се делимично и редови црвеног и синкастог тесаника, али је ова фасада цела президана 1897—1907.

¹¹⁾ Оно важи за делове из 1221 год., сем апсидае код које су пиластри од црвеног, а поља између оних од свогот камена. На јужној фасади сасвим ниско, виде се два спојена црвена реда, који се појављују исто тако у два маха и на горњем делу западне фасаде; средњи део ове рађен је пак само од свогот камена.

на постољу кубета не подухвата уопште пиластрима. Окрутао тамбур он дели пиластрима на осам поља, као што раније видимо на Сопотанима. Та подела фасада пиластрима на мирна, одвојена поља, постоји, међутим, и на још неким нашим споменицима, на Ђурђевим Ступовима у Расу, на Хвостанској Богородици, Градцу⁴⁾, и Ариљу⁵⁾.

Сл. 135. — Barleta; западна фасада.
Fig. 135. — Barleta; façade occidentale.

На далматинским споменицима ову поделу видимо такође, али су пиластри обично

пунији⁶⁾, или компликованог пресека⁷⁾, док лучни фриз има већином двојни испад⁸⁾.

Ако сада упоредимо фасаде дечанске цркве са онима на споменицима у Апулији, подигнутим већином још у XII и XIII веку, видећемо да са њима западна фасада, по својој општој конформацији, има можда највише сличности. На Дечанима, као и на Студеници раније, западна је фасада подељена пиластрима на три поља; само док та подела на Дечанима одговара унутарњој подели нартекса на три брода, на Студеници она је нелогична јер је нартекс једнобродан, а целокупна фасада завршена једном јединственом забатном линијом. Код апулских споменика подела је иста као и код Дечана, а поред тога рашчлањеност је наглашена и потенцирана уздицањем оног дела фасаде који одговара средњем броду⁹⁾. Но осетних разлика ипак има. Обично крајњи угаони пиластри недостају, док су средњи израђени са веома великим испадом¹⁰⁾, или су пак, када им је испад, слично дечанским, мањи, подухваћени одоздо стубовима одвојеним од зида¹¹⁾, а понекад их уопште и нема¹²⁾. Готово све ове цркве имају по три улаза на западној фасади, а често и широке саопе аркаде у њезином доњем делу¹³⁾. Редован је случај, исто тако да им је горњи део средњег поља, — које одговара средњем главном броду, — место трифором, обогаћен по једном великом розетом. Испод розете, и у горњим деловима бочних поља израђене су обично бифоре, често богато обрађене. Под самим венцем тече фриз слепих аркадица које су обично једноставне¹⁴⁾, а ређе са двојним испадом¹⁵⁾. Од свију апулских споменика, по склопу западне фасаде, Дечанима се пак онајвише приближује катедрала у Bitetto, која им је, уосталом, савремена, пошто је подигнута 1335 год. (сл. 136). Ма да пиластри имају јачи испад од Дечанских,

⁴⁾ Испод контрфора на апсидама виде се једноставни пиластри који су овде постојали пре но што су контрфори израђени.

⁵⁾ У Ариљу је само лучни фриз сасвим другачије решен.

⁶⁾ Црква св. Ивана у Трогиру, — *Нисковић*, III, т. 9, 58; *Vasich*, A. и C., сл. 146, 147.

⁷⁾ Трогирска Стона црква, *Нисковић*, III, т. 11; *M. Vasich*, A. и C., сл. 137. Пиластри између средњег и бочних бродова изнад главне апсиде на источној фасади ипак су једноставни и са малим испадом. Пиластре на апсидама имала је и чувена базилика св. Петра код Требиња, чије је темеље недавно откопало д-р В. Ђорђевић; постоје исто тако, бар у угловима, и на главној апсиди св. Михаила на Превази; ни у овом погледу снимак основе који је публиковао *Црногорчевић*, Стари и нар, 1893, т. I, није тачан.

⁸⁾ *Vasich*, A. и C., сл. 132. На цркви св. Јакова у Пелинама, — вероватно из XII в. *Ibid.*, стр. 29, —

аркадице су једноставне, а тако исто, бар делимично, и на цркви св. Кршенива у Задру, *Нисковић*, I, 41.

⁹⁾ Слично општу поделу имамо, уосталом, и на још неким споменицима у Италији, у Ломбардији и на северозападној обали Јадрана, у Марки: *S. Andrea* у *Moderno*, код Брешије, — *Porter*, т. 112, сл. 1; — катедрала у Анкона, *Frankl*, сл. 266, — *S. Matteo*, у *Genova*.

¹⁰⁾ Катедрале у Bari, *Anderson*, 30722, — у Barletta (сл. 135) и Bitonto, — *Bertaux*, сл. 286.

¹¹⁾ Bari, *S. Nicola*, *Bertaux*, сл. 139.

¹²⁾ Катедрале у Trani, — *Bertaux*, сл. 152, — и Ruvo, — *Anderson*, 30848.

¹³⁾ Bari, *S. Nicola*, — и катедрале у Barletta, и Ruvo.

¹⁴⁾ Bari, катедрала и базилика св. Николе; Bitonto; Barletta (сл. 135).

¹⁵⁾ Ruvo.

нихов је распоред исти. Бочне бифоре су исто тако на своме месту, и ако је место велике трифоре израђена бифора исте величине као и бочне, док је изнад ове исцеласана раскошна розета. Још један детаљ: венца средњег узвишеног дела фасаде, на угловима, обухвата и пиластре, изнад којих делимично тече хоризонтално, те доста потсећа на решење овога дела у Дечанима¹⁾.

Бочне фасаде апулијских грађевина не могу се међутим упоредити са дечанским: оне су обично покривене плићим или дубљим слепим аркадама, које, као код катедрале у Бари, могу да буду и позније, али које дају овим споменицима сасвим другачији изглед²⁾.

У Дечанима карактеристичан је исто тако и начин на који је обрађен аркадни фриз. Свака аркадица понаособ усечена је у спољну површину тесаника који испадaju према равни зида, те је тако, без икакве конструктивне функције, срачуната само на декоративно дејство. На нашим старијим споменицима аркадице се, уосталом, појављују већином у оваквом облику³⁾. Конструктивних аркатура, то јест оних чији су ауци састављени од по неколико сводара, видимо само на два споменика, на Ђурђевим Ступовима у Расу и на Морачи⁴⁾.

На далматинским споменицима заступљене су оба начина: конструктивни, на бенедиктинској базилици на Локруму, на св. Трифуну у Котору⁵⁾, на св. Кршевану и стојој цркви у Задру⁶⁾, и на св. Јакову у Пелинама у Дубровнику; неконструктивни на св. Ивану и стојој цркви у Трогиру⁷⁾, на колегијалној цркви св. Марије у Котору (сл. 134), као и на малој црквици у граду Дању, недалеко од Скадра, — свакако из XIII века⁸⁾, — на којој су готово идентичне са дечанским. Њихово порекло можемо пратити преко апулијских⁹⁾, рајских¹⁰⁾, јужнофранцуских¹¹⁾,

тосканских¹²⁾ и ломбардских¹³⁾ споменика све до равенске архитектуре V века¹⁴⁾. Неконструктивних аркадица, истина сасвим другачије решених него на Дечанима, видимо и на неким источњачким¹⁵⁾, а тако исто и римским¹⁶⁾ споменицима.

Интересује нас још и облик консолида које подухватају аркадни фриз. У Дечанима оне су веома разноврсне. На старијим спо-

Сл. 136. — Bitetto; западна фасада.

Fig. 136. — Bitetto; facadi occidentale.

меницима рашке школе оне су рађене на два начина: или су слично ономе што видимо у Дечанима, различите међу собом, као

¹⁾ Слично нешто наизмамо још раније на катедралу у Barietta (сл. 135). Овака су решења, уосталом, карактеристична не само за Апулију, већ и за тосканску „новобизантску школу“, — S. Giulio, и S. Giusto у Lucca, F. Benoit, III, са. 20, I, II.

²⁾ Изузетак чине катедрале у Barietta и Ruvo, код којих су бочне фасаде онег сасвим једнаставне, без икаквих различавања пиластрама.

³⁾ Студеница, — делимично дупле, делимично једнаставне; — Софани, — дупле; — Градци, — једнаставне, у облику преоманог лука; — Бавска, једнаставне.

⁴⁾ За аркадне на Аријској цркви, покривене дебелим слојем малтера, не може се засада рећи како су склопљене.

⁵⁾ Оба ојчана.

⁶⁾ M. Basc, A. C., са. 94, 155.

⁷⁾ Ibid, 147, 132.

⁸⁾ A. Дероко, Старинар, V, стр. 142, са. 12.

⁹⁾ Сем на катедралу у Molfetta и Ruvo, на којима је аркадни фриз двојан и неконструктиван и

на цркви S. Margherita у Biseglie, из 1295 год., код које је доста сличан дечанском, Mosconi, 5482, — на осталим споменицима аркатура је конструктивна.

¹⁰⁾ Аркатуре већном конструктивне: Manglmünster, Braunweiler; — Ostendorf, са. 122, 126.

¹¹⁾ Неконструктивна аркатура на цркви St. Vincent de Broussan, код Нема, — Revöl, III, т. XII, — Poitiers, Notre Dame la Grande, Arch. phot., C. 92774, — пола у аркатури нису равна већ формирају неку врсту ниша.

¹²⁾ Toscanella: S. Maria Maggiore, дупле; Genova: S. Donato, S. Matteo, S. Stefano, — једнаставне, у облику благо преоманог лука.

¹³⁾ Аркатуре већном конструктивне. Сличне дечанским на цркви S. Pietro del Cimitero у Portocarraro, код Alessandria, и на S. Zaccaria di Rocca Susella, код Pavia, — Porter, т. 189/3, 205.

¹⁴⁾ Конструктивне аркадне на „Православној крстионици“, — C. Ricci, Ravenna, са. 44.

¹⁵⁾ Kalat Sem'an, у Сирји, Vogüé, II, т. 143.

¹⁶⁾ Базилика Junius Bassus, F. Benoit, III, са. 44, VI.

у Студеници⁶⁾ и Бањској⁷⁾, или су све рађене по једном истом типу, као у Ђурђевим Ступовима у Расу, на Морачи, Сопотанима и Градцу⁸⁾.

На свима приморским споменицима, за које је већ речено да имају аркадни фриз, консолиде су обично сличне међу собом. Дешава се само понекад, као оно на стонијој цркви и на цркви св. Ивана у Трогиру, да је поједино акантусово лишће, од кога су формиране, богатије или једноставније формирано⁹⁾.

Док једнообразне консолиде видимо нарочито у Ломбардији и Немачкој¹⁰⁾, разноврсно обрађене су одлика специјално јужно-италијанске¹¹⁾ и француске¹²⁾ архитектуре.

Поред консолида под аркадним фризом, на дечанским фасадама, — на западној и источној, — видимо и велике самосталне готово пунопластично скулптоване консоле. Пре Дечана ни на једном нашем старијем споменику не налазимо нешто слично¹³⁾. Извесних аналогја, у Далмацији, једва да налазимо у једном случају, и то на цркви св. Кршевана у Задру¹⁴⁾. Под самим бочним угловима венца на калкану западне фасаде видимо лево једног лава, десно једног вола, на једноставним консолама у облику плоча, профилованих страна. Истина на чувеном Радовановом порталу трогирске стоне цркве постоје под фигурама Адама и Еве, лавови

на консолама подухваћеним акантусовим лишћем¹⁵⁾; сличност у композицији је доста велика, али се ове консоле налазе ниско на порталу, а не на самој фасади.

Аналогије зато морамо тражити опет у Италији. Велике слободне консоле, које носе животине, лавове или чудовишта, видимо на многим споменицима Јужне Италије, нарочито у Апулији. Понекад оне су готово потпуно пунопластичне, као на пример на западној фасади катедрале у Barletta (сл. 137), или на фасади катедрале у Trani¹⁶⁾.

Карактеристично је међутим да у Дечанима средњи пиластри на западној фасади не иду до под сам венац, већ су раније завршени великим самосталним консолама. Овако решење нисам могао да нађем ни на једном споменику у Италији. Интересантну аналогју, — у општим цртама, — налазимо међутим тамо где се не би могли наорачито надати, на западној фасади катедрале у Chartres-у, подигнутој у другој половини XII века, а нешто доцније, камен по камен, потпуно президано¹⁷⁾. Између средњег и бочних портала полазе пиластри, правоугаона пресека, пиластри чије су спољне ивице оперважене вертикалним торусима, а који теку и између горњих прозора, прекидајући се под средњим хоризонталним венцем, испод велике розете. Оба се пиластра завршавају капителима. Изнад северног

⁶⁾ Има у Студеници фриволу на којима по неколико консолида припадају једном истом типу. Ово се, видели смо, понавља и у Дечанима, нарочито на горњем фрису северне фасаде и на аркатури постоља кубета.

⁷⁾ У Бањској сам приликом испитивања 1930 г. нашао смо неколико консолида које су међу собом различите. Серија ових консолида допуњена је приликом рада 1938 год.

⁸⁾ У Арцаљу их опште и нема, већ су само аркадне у основанима које засечене на виду.

⁹⁾ Разлика понекад постоји и у томе што су у појединим редовима употребљени разни типови консолида. Тако на стонијој цркви у Трогиру под главним аркадним фриволу видимо акантусово лишће обрађено на разне начине, док су под горњим фриволу северне фасаде израђене сасвим једноставне консолиде, са јаким испученим профилем, — ако то јест ове друге не потичу из 1868 год. када је северна страна цркве добрим делом президана. Истина под готским аркадним фриволу на првом спрату звоника постоје и разноврсне консоле, од којих су поједине чак доста сличне дечанским, али оне потичу из 1422 год. када је звоник преправљен; Bacuh, A. C., стр. 208.

¹⁰⁾ У Немачкој има и изузетка. Тако у Brenz-у, у Швајцарској, видимо консолиде које су по типу чак веома блиске дечанским; Fastenau, стр. 67—68.

¹¹⁾ На аналогије са италијанским споменицима упућује нас и г. Millet, A. A. S., стр. 88. Катедрала у Ruvo, — K. Porter, т. 8, са. 4, — Barletta, са. 367; S. Pietro у Alba Fucine, — Schultz, т. LXIII; S. Clemente di Caserta, — Bertaux, са. 429—250, — консолиде релативно далеко веће од наших; северо-

западна кула крај цркве S. Nicola у Bari, — Mosconi, 5419, — под широким дугим аркадним фриволу; катедрала у Bitonto, — Bertaux, са. 286; — S. Margherita у Biseglie, Mosconi, 5482; — катедрала у Molfetta и друге. Има случајева да су и профиловане консолиде веома сличне онима са Дечана, односно Студенице, као на пример на катедрици у Barletta, — Mosconi, 5486-7.

¹²⁾ Веома разноврсне, богато скулптоване консолиде на француским споменицима налазе се обично директно под хоризонталним венцем. Видимо их, међутим, и под аркадним фриволу, истина мање и богатије обрађеним него код нас; цркве у Chemillé-у (Indre-et-Loire), — у Dreux-у (Cher), — у Benet-у (Vendée), и друге, — Enlart, I, стр. 426. Веома су пак сличне нашим консолама, нарочито по својим профилима, консолиде под хоризонталним венцима са ромбичког дела катедрале у Chartres-у.

¹³⁾ Онда се не могу убојати лав и грифон са западног портала Студенице, али качеће фигуре са њене источне фризе.

¹⁴⁾ Hsekouah, I, т. 40, 41.

¹⁵⁾ Hsekouah, III, 13; M. Bacuh, A. C., са. 183, 184.

¹⁶⁾ Видимо их исто тако, релативно нешто мање по величини, и на фасадама катедрала у Troja, — Bertaux, са. 146, — и Bari, Anderson, 30722, — као и на цркви S. Grigorio у истој вароши, Anderson, 30732. По општој замисли можда су им још ближи они са фасаде општинске палате у Perugia, — Arata, Mittelalterliche Städte, Umbrien, т. VII.

¹⁷⁾ Lefevre-Pontalis, Les façades successives de la cathédrale de Chartres au XI et au XII siècles; Baudouin-Perrault.

израђена је, са јачим испадом, консола у облику предњег, пресеченог дела вола (?), сада без рогова, док се изнад јужног види предњи део лава са човечијом главом у шапама.

Портали.

Сва четири дечанска портала имају директне везе са порталима које видимо на неколико споменика рашке школе. Нарочито

Сл. 137. — Детаљ западне фасаде катедрале у Barletta.

Fig. 137. — Détail de la façade occidentale de la cathédrale de Barletta.

су пак карактеристичне аналогije са порталима на Студеници, којима се фра Вита очигледно директно инспирисао. Сличност је тако велика, а портали Студенице, када се упореде са оним што видимо ван граница

Рашке из истог доба, својом концепцијом показују толику зрелост, да човек долази у искушење да, заједно са G. Millet-ом,¹⁾ посумња у првобитност студеничке оплате, и претпостави да је ова постала истодобно кад и дечанска. Но на ово питање G. Millet одговара ипак негативно. Д-р М. Wasih²⁾ је раније сматрао да овакав одговор није тачан и да се „између постанка студеничке трифоре — читај: скулпторалне обраде, — и оне на Дечанима не налази изгледа дужи размак од једне уметничке генерације“. Доцније у својој главној студији о српској архитектури³⁾ он мења мишљење и прехутно усваја могућност да је Студеница, онаква каква је, подигнута крајем XII века. Признајем да форме које налазимо на Студеници толико збуњују, да бих и сам веома радо претпоставио да су познијег порекла, само да није ексонартекса, који обухвата целу западну фасаду, а у коме се налазе фреске које не могу бити млађе од 1237 год.⁴⁾ Студеничка оплата заједно са порталима и прозорима, потиче дакле још из Немањина времена.⁵⁾

Упоредимо сада портал храма на Дечанима (т. XXXV) са западним порталом Студенице.⁶⁾ Целокупан оквир, заједно са архиволтом рашчлањен је на исти начин; исти је број пиластера и колонета повезаних фризом капитеља; исти је чак и облик колонета. И на једном и на другом слободне спољне колонете ослањају се на хрбине лапова, а горе завршавају слободним великим консолама, у виду лава и грифона,⁷⁾ који на својим леђима примају почетке лучног венца архиволте. Оба најзад делимично, крајњим пиластрима, испадају изван равни зида на коме су израђени.

Разлика је међу њима прво у томе што је отвор портала у Студеници релативно нешто адепастички. Распоред и облик декорације не подудара се затим у потпуности. Најзад на тимпану студеничког портала израђена је једна композиција у високом рељефу, док у Дечанима високи рељеф видимо не на тимпану портала храма, који је

¹⁾ A. A. S., стр. 85.

²⁾ A. C., стр. 140.

³⁾ Ж. и Л., стр. 28.

⁴⁾ *Смислов - Ђокићкић*. Старинар, VIII—IX, стр. 335.

⁵⁾ Ово не искључује да је ипак позиција од саме цркве, — види раније стр. 116, бел. 5. С обзиром на разлику у стилу између појединих делова на грађевини, нарочито пак између обраде капитеља на северним горњим бифорама под кубетом, — *Пейковић*, Студеница, сл. 19, — и капитеља на порталима — *ibid.*, сл. 22, 25, — могао би се претпоставити и то да је сама оплата рађена крајем XII века, а да су бар западни и јужни портал и трифора позије

уметнути. Ову сам могућност детаљно проучио на самом споменику: све је тако добро срезао и тако претпоставио да једновременост стила делова фасаде, — сав колонета и капитеља на појединим прозорима, — изгледа неоспорна.

На томе да је студеничка оплата првобитна нарочито пак је испоставио Д-р Влад. Р. Пейковић, — *Мисао*, 1924, стр. 378.

⁶⁾ *Millet*, A. A. S., сл. 80; *В. Пейковић*, Студеница, сл. 21.

⁷⁾ У Дечанима лав је израђен изнад јужног, а грифон изнад северне колонете, док је у Студеници обрнуто.

остао раван и покривен само фреском, већ на тимпану портала на западној фасади (т. XXVIII), портала који припада и сам истог типа, ма да је упрошћен утолико што су укинута лавови под спољним стубицима и унутарње угаоне колонете, док је спољним угаоним колонетама, тордирањем, дат богатији облик.

И на Студеници и на Дечанима бочни су портали једноставнији. Њихово упоређење довешће нас до сличног резултата. Тако је северни портал Дечана (т. XXXIV) изванредно сличан, по општој конформацији, јужном порталу Студенице⁹⁾. Само што је унутарњи део оквира код овог другог обогаћен једним степеном више и што су му угаоне колонете не само обрађене на различит начин¹⁰⁾, већ и пуније. Поред тога целокупна архиволта, а тако исто и фриз капитела сразмерно су тежи. Најзад јужни портал у Студеници, као усталом и северни, испада изван равни зида на коме се налази само спољним слободним колонетама, а не и крајним пиластрима, који се стапају са зидом.

Јужни портал Дечана (т. XXXII) припада истом типу, само је још једноставнији, без колонета у угаонима испуста, док му је тимпан обогаћен богатим релефом.

На свима овим порталима степености испусти архиволте имају облик у темењу ојачаних лукова. У Студеници ово је ојачавање више наглашено него у Дечанима.

Временски, између Студенице и Дечана постоји још неколико портала решених на сличан начин. Да бисмо њихову везу са студеничко-дечанским боље уочили потребно је да оквири портала, попут G. Millet-a¹¹⁾, рашчлањимо на два основна дела, на унутарњи део, који образују пиластри, угаоне колонете и архиволта, и на спољни део оквира, који обухвата спољне слободне колонете са њиховим постољем, великим консолама и лучним венцем архиволте.

⁹⁾ Millet, A. A. S., са 78. — *Пейковаћ*, Студеница, са 25.

¹⁰⁾ Лева колонета тордирана је по профилу комбинаваном од торуса и трохикуса, на исти начин као колонете на северном порталу у Дечанима; десна колонета има ситуици торзион профил, који се не јавља више ни у једном нашем сачуваном споменику.

¹¹⁾ G. Millet, објавио је проучио тезу рашких портала у A. A. S., стр. 85 и A. B. Sl., стр. 188.

¹²⁾ А. Дероко, Гласник С. Н. Д., XI, стр. 129, са. 13, 14.

¹³⁾ Види мој чланак у Старијару, VI, стр. 168 и неопуштј цртеж А. Дерока, *ibid.*, стр. 108.

¹⁴⁾ А. Дероко, Покрет, бр. 8, 1924, стр. 119, Старијар, VI, стр. 107. — *Бошковић*, Старијар,

Да видимо прво портале који имају, односно који су вероватно имали највише везе са овом групом.

Судећи по пунопластичној скулптури једног лава, на чим се сапица налази стопа за стубић¹²⁾, може се са сигурношћу закључити да је бар један од портала у Милешеву имао и спољне колонете подухваћене лавовима. На жалост нисмо за сада у могућности да дознамо ништа ближе о томе како је овај портал тачно изгледао.

У Бањској затим, сачувана је, *in situ*, стопа западног портала, док су један део стопе портала храма, као и многи други фрагменти, међу којима и остаци двају лавова са стопама на леђима, растурени по дворишту и околини¹³⁾. На основу ових сме се закључити да је западни портал имао пун оквир, са троструким испадом и са по једном угаоном и једном слободном колонетом, док је портал храма био богатије обрађен и имао четвороструко засечен оквир, са по две унутарње и по једном спољном слободном колонетом, која је налегала на хрбат пунопластично скулптованог лава. Поред тога сва је вероватноћа да је бар један од ова два портала — свакако западни, — имао на тимпану израђену композицију у високом релефу, од које се до данас сачувао можда једино релеф Богородице са Христом на крилу, сада у соколичкој цркви недалеко од Митровице¹⁴⁾.

Има међутим портала код којих постоји и унутарњи и спољни део оквира, на ипак се разликују, мање или више, од групе коју смо проучили.

Северни портал Студенице разликује се утолико што колонетама у угаонима доврзаника одговарају у архиволти не лучни чланови, већ степености испусти. Поред тога архиволта је уоквирена троугланим заботом, који се, код нас, не појављује више ни на једном очуваном споменику, сем евентуално на порталу цркве св. Петра у Бијелом Пољу. Лако је могуће да је овај последњи чак и

нар, VI, стр. 171; *Ф. Месселс*, Годишњак С. Ф. Ф., II, стр. 57; *М. Кашанин*, Уметнички преглед, 1938, стр. 14; пок. *д-р Милан Подиовић* тада лекар у Митровици, причао ми је да су сељаци, 1931 год. у једној њиној изнад манастира, ископали један кил Богородице (?) у високом релефу, са заравнаним леђима, од белог мермера — са прекрштеним рукама на грудима; висина релефа од темеља до средине цеванице износила је око 70 см. Релеф је сачуван на пут и док је д-р Поповић ручао релефа је нестало. Д-р Поповић је претпостављао да су га одвели аутомобилом неки чешки туристи, који су баш тада боравили у Бањској. — Можда је ово релеф једнога од анђела који је евентуално био представљен на тимпану портала, крај Богородице са Христом.

нешто старији од студеничких.¹⁾ Његова композиција још је упрошћенија; лучни венча архиволте не постоји а венац спојених капители на оквиру замењен је профилованом траком. Поред тога, од свију рашких портала једино на овоме нема ојачаних лукова.

Портал храма у Студеници²⁾ разликује се по томе што му оквир није прекинут венцем спојених капители већ се испусти и угаона колонета директно спајају са одговарајућим елементима на архиволти. Једино што му лучни венац налаже преко профилованих абакуса на спољне слободне колонете, којих данас, заједно са њиховим капителима, више нема.

Још се већа разлика опажа на порталима Градца, чије архиволте имају облик преломљеног лука, док су капители израђени само изнад колонета, — угаоних на порталу храма, угаоних и спољних слободних, на западном порталу. Поред тога унутарњи део оквира својом спољном нивоом спаја се са површином зида³⁾.

Постоји затим неколико портала код којих је развијен само унутарњи део оквира, док спољнега уопште нема. Тако су оба портала на Морачи⁴⁾ рађена без спољних слободних колонета; портал храма нема чак ни угаоних. Како оба немају ни лучног венча архиволте, то ни једним својим делом не испадају изван равни зида на коме се налазе. Поред тога на западном низ капители замењен је косо засеченим фризом на коме су израђени примитивни рељефи.

У равни зида, без спољних колонета и лучног венча архиволте рађени су и портали на Сопотанима⁵⁾. На порталу храма нема уопште никаквих колонета, док је на обема венац капители замењен профилованом траком, која обухвата целу висину надирнатика.

Има најзад и сасвим упрошћених портала, код којих су отвор и полукружни тимпан уоквирени архиволтом у облику ојачаног лука, све у равни зида, као на Жичи⁶⁾ или на Морачи⁷⁾.

С обзиром на велику сличност између портала на Дечанима и на Студеници, проучавање порекла првих своди се уствари на изналажење генеае других. Потребно је зато целу ову групу студеничко-дечанских портала упоредити са порталима на споменицима подигнутим пре почетка XIII века.

G. Millet, који је, рекао смо, порекао рашких портала веома темељно проучио⁸⁾, сматра да је унутарњи део оквира добро до Рашке, преко Далмације, из Ломбардије, док би спољни део био рађен под утицајем Апулије. Специјално у погледу на постанак студеничких портала овакво се мишљење може само делимично примити.

Пре подизања Студенце ми у Далмацији видимо можда само два до три портала које би могли да доведемо у неку везу са њеним. То је прво онај који се налази на базилици св. Петра у Дрази на Рабу, а који се датује у XI веку⁹⁾, ма да се тешко може примити да је старији од друге половине XII, ако није, с обзиром на комбинацију тамних и светлих сводара на архиволти, чак и млађи. Изнад архиволте са двојним испадом и изгледа ојачаним лучима видимо, као оно на северном порталу Студенце, троугаони забат. Спољни степен архиволте подухваћен је консолама, док унутарњи налаже на леђа лавава, изгнурених у облику консоле. Доњи део портала је сасвим преправљен, тако да се на фотографијама не види да ли су ови лавави прабитно можда били подухваћени колонетама. — Други је онај на западној фасади св. Кршевина у Задру, који се, можда такође прерано, датује у 1175 год.¹⁰⁾, а чија је архиволта, уоквирена троугаоним забатом, формирана од четири лучна степенаста испада.

Спољни оквир, сасвим другогачије обрађен него на рашким порталима, постоји још и на западном порталу троградске стоне цркве¹¹⁾, но овај потице тек из 1240 год. а и доцније је веома jako преправљен, тако да је спољни део оквира вероватно из овог другог познијег доба¹²⁾.

¹⁾ А. Дероко, Гласник С. Н. Д., VII—VIII, стр. 141, са. на стр. 14.

²⁾ Пећковић, Студеница, са. 17, 26.

³⁾ М. Завоковић, Гласник С. Н. Д., XV—XVI, стр. 72—75.

⁴⁾ Millet, A. B. Sl., т. XVIII.

⁵⁾ A. Derocco, A. B. Sl., са. 53, 55, 63. — G. Millet, ibid., стр. 191, са. 131. Око архиволте унутарњег портала израђена је ипак нека врста венча, само у штору, — А. Дероко, ibid., са. 63.

⁶⁾ M. Bacuh, Ж. Л., са. 26.

⁷⁾ Millet, A. B. Sl., са. 107.

⁸⁾ A. A. Стр. 85. — A. B. Sl., стр. 188. — Поред Millet-а питање порекла специјално студеничких портала проучава и L. Burian у својој докторској

дисертацији Die Klosterkirche von Studenica, стр. 45. Међутим пишући своју студију L. Burian није узимала у обзир, и ако га цитира у библиографији, други чланак G. Millet-а, те није ни могла у потпуности да уђе у суштину његовога слагања. Поред тога она се задржава више на поједицим суштинским детаљима, него ли на самој архитектонској концепцији портала.

⁹⁾ M. Bacuh, A. C., са. 89, стр. 114. — Haeckel, VI, са. 2; Die Entwicklung, т. X, 3.

¹⁰⁾ Haeckel, I, стр. 41.

¹¹⁾ Haeckel, III, т. 12; M. Bacuh, A. C., са. 181.

¹²⁾ Bošković, Jugoslovenski istorijski časopis, III, стр. 259.

На осталим романским приморским порталима развијен је само унутарњи део оквира¹⁾. Такав је случај са јужним порталом стоне цркве у Трогиру²⁾, из 1213 год.; — затим са јужним порталом колегијалне цркве св. Марије у Котору (са. 138), од кога је сачуван само један део архиволте са слабо избоченим лучним венцем, — из 1221

са порталом цркве св. Ивана у Трогиру, вероватно са почетка XIV века³⁾.

На свима овим порталима видимо извесне елементе које опажамо и на унутарњим деловима оквира студеничко-дечанске групе. Пре свега на свима, — сем на средњем западном порталу стоне цркве у Задру, — постоје ојачани луци, који се, уосталом, по-

Са. 138. — Колегијална црква св. Марије у Котору; детаљ јужног портала.

Fig. 138. — Eglise collégiale de la Ste Vierge à Kotor; détail du portail méridional.

год.⁴⁾, онда са западним порталом стоне цркве св. Ђорђа (?) у Свачу⁵⁾, из XIII века, двојно засеченим у зид, код кога, спољни, јако профилисани лук архиволте, и ако се својим делом налази у равни фасаде, потсећа у неколико на лучни венац; затим са трима западним порталима на задарској сточној цркви, рађеним између 1247 и 1285 год., а делимично преправљеним 1324⁶⁾, и најзад

јављају у Далмацији још у XII веку⁷⁾. Капитела на доврћеницима повезани су затим у један јединствени фриз, а нису рађени само изнад колонета. Најзад саме колонете су често тордиране. Оне су формиране било од пуних ужета, — торуса, — као на јужном порталу трогирске стоне цркве у Задру, — било од торуса и трохилуса, као на средњем и северном порталу западне фасаде исте цркве⁸⁾.

¹⁾ Раскопан унутарњи и спољни оквир израђен је на порталима стоне цркве на Корчулу, по они потичу тек из XV-ог века, — *Нескокић*, VI, стр. 9, т. 34, 36.

²⁾ *Нескокић*, III, т. 51; *М. Васић*, А. С., са. 131.

³⁾ *М. Васић*, А. С., стр. 38. Западни портал исте цркве једноставнији је јер има двојни степенasti испад и ојачане луце у архиволти, без лучног венца; *Бошковић*, Споменик, LXXXVIII, са. 40.

⁴⁾ *А. Дероко*, Старијар, V, стр. 148, са. 18; *Б. Бошковић*, Старијар, VI, стр. 154, са. 23.

⁵⁾ *Нескокић*, I, т. 12, 13; *М. Васић*, А. С. стр. 222, са. 153, 154, 195; рекла смо већ да северни потиче вероватно цео из те године.

⁶⁾ *Karaman*, Portal, стр. 72, каже да је црква рађена 1270, али да је прочеље дозидано почетком XIV века. — *Нескокић*, III, т. 58.

⁷⁾ Прве портале са ојачаним луцима видимо на св. Луки у Котору, из 1195 год. То су сасвим упрошћени луци завршени отвори; северни је без икаквог периза док се на западном налазе скулптурани доврћеници узети за какве старије грађевине, —

Millet, A. B. Sl, са. 85. Велики чеони лук западне фасаде св. Луке, а исто тако и цркве св. Ане у Котору, — *Бошковић*, Споменик, LXXXVIII, са. 37, овет из XII века, — по мишљењу дон И. Стјепчевића посвећене некада св. Параскеви, — такође је ојачан. Изазче овај облик видимо раније на бочним прислоњеним луцима на бенедиктинској базилици на Локруму, онда на бочним прислоњеним луцима цркве св. Томе у Кутима у Бок, затим на гробу св. Велекенте, оснивачице манастира св. Марије у Задру, — *Нескокић*, I, т. 39, — а тако исто и на једној немој арханџелској илони, параветној или са каквог саркофага, коју је, крај цркве св. Госпе у Лукијана пронашао Ф. Влашић, одличан познавалац стовских споменика.

⁸⁾ Сличне колонете видимо на горњој колонади шиборијума у цркви св. Трифуна у Котору, из 1362 год., *Kozalczuk*, т. 130, 131. Јужни портал св. Трифуна, на коме се такође јављају, — *Васић*, А. С., са. 106, — не може се узети у обзир јер је рађен 1897—1907 год. по замисли архитекте *Hausner*-а, *Stjepčević*, стр. 9.

Како међутим сви ови портали потичу из XIII века, то самим тим нису могли да учествују у формирању портала у Студеници, а самим тим нису имали удела ни при изградњи дечанских, јер су они далеко ближе студеничким него ли њима¹⁾.

Видимо дакле да, противно мишљењу G. Millet-a, морамо Далмацију да искључимо као посредника између Запада и Студенице. Потребно је зато да пређемо изван граница наше земље и да аналогije потражимо у Италији и на Западу уопште. Да ли је утицај из ових области могао евентуално да буде директан? Споменници на које нас упућује Millet, а и други, дају нам сасвим неодређен одговор. Многи од њих имају везе општег карактера са студеничким, и то не само у погледу на развој унутрашњег, већ и спољњег дела оквира. Најстарији портали у Ломбардији, из прве половине XII века²⁾, на базилици S. Ambrogio у Милану³⁾ и на црквама S. Michele (сл. 139), S. Pietro in Ciel-d'Oro⁴⁾, S. Stefano⁵⁾, S. Maria in Betlem⁶⁾, на које нас упућује и Millet, степенасто су усечени у зид из кога не испадају⁷⁾; у угловима имају колонете, које су у висини надвратника повезане фризом спојених капитела; иначе су потпуно прекривени плитку исцесаним релефима, орнаментима и сценама. Они дакле само у најопштијим линијама потсећају на унутарњи оквир студеничких.

Погледајмо зато portale и на другим споменницима у Ломбардији, где су мајстори Nicola и Willigelmus, у првој половини, и мајстор Benedetto Antelami, у последњој четвртини XII века, са својим сарадницима и ученицима, дали неколико савих зрелих решења⁸⁾. Већина ових портала има и унутарњи и спољни оквир. Унутарњи је обично јаче рашчлањен са многобројним ситнијим, једноставним или торзираним колонетама⁹⁾, које су повезане фризом релативно ситнијих капитела од Студеничких. Спољни оквир састоји се пак из двају стубића, обично јако

избачених уполје наспрам равни зида, из стубића који се доле ослањају на лавове, док горе подухватају истурени горњи део, изнад кога се често издиже нека врста отвореног балкона, покривеног конструкцијом на стубовима, слично ономе што видимо на доњем делу, тако да изгледа као да су портали двоспратни. Лавови под доњим коло-

Сл. 139. — Главни портал на западној фасади цркве S. Michele у Pavia.

Fig. 139. — Eglise de S. Michele à Pavie; portail principal de la façade occidentale.

метима су обично израђени у лежећем ставу, или седе на задњим ногама, на некој врсти кубичног постоља¹⁰⁾. Такви су портали на ка-

¹⁾ Масао би се очекивати да се фра Вита колони толико инспирисао порталом рађеним у Далмацији кратко време пре дечанских, као на пример јужним порталом на доминиканској цркви у Дубровнику, — *Heesloot*, V, 32, — или западним на француској у Пуату, чији су унутарњи оквири толико слични међу собом. Међутим између њих и дечанских нема готово никакве везе. Спољни готски оквир портала доминиканске цркве додан је чак, како сам могао да констатujem, позније, *Споменик*, LXXXVIII, стр. 135, сл. 1.

²⁾ Обично се узима да су ове цркве у потпуности реконструисане у току прве половине XII в., — *Venturi*, II, стр. 190; *Porter*, II, стр. 637—547.

³⁾ *Rivolta*, сл. 289.

⁴⁾ *Martin-Enlart*, II, т. 24.

⁵⁾ *Soroga*, сл. на стр. 52.

⁶⁾ *Porter*, т. 170/3.

⁷⁾ Северни портал S. Michele-a и западни S. Pietro in Ciel d'Oro у Павији уоквирени су још и двама јачим колонетама, везаним за зид, које иду до темеља архивољте и ту придржавају на првом венцу, а на другом неку врсту забата.

⁸⁾ *A. Michel*, I, 2, стр. 696, 701.

⁹⁾ Торзиране колонете, чији је торзирање профил формиран од торуса и трохауса видимо на порталу катедрале у Ferrara, — из 1135 год., — *Porter*, т. 88/3, и S. Abondio у Berceto, — код Parma, — *ibid.*, т. 22/3. Једноставније су на порталу крстонице у Parma, — *ibid.*, т. 163/1.

¹⁰⁾ Лавови под колонетама тако су чести у Ломбардији да понекад јавна акта која су уношена у цркву ради богослужења, носе у заглављу натпис „actum inter leones“, — *Enlart*, I, стр. 421.

тедарама у Parma¹⁾, Piacenza²⁾, Ferrara³⁾, Modena⁴⁾, Verona⁵⁾ и Cremona⁶⁾, као и из цркви S. Zenon-a у Verona⁷⁾.

Има међутим портала и без оног горњег отвореног трема са стубовима, портала чије се истурени спољни оквир завршава горе било хоризонталном линијом, — као у Bergamo⁸⁾, на крстионици у Cremona⁹⁾, и на катедрали у Borgo San Donnino¹⁰⁾, било забатом, као на катедрали у Verona¹¹⁾, и у Borgo San Donnino¹²⁾. Међу порталима ове последње групе за нас би можда био најинтересантији портал на катедрали у Castelnuovo Ser- via, — код Alessandria, — рађен 1183 године (сл. 140)¹³⁾. Унутарњи део оквира образован је од три степена са по једном угаоном кружном колонетом. Спољни део образују два слободна стубића, који су, за разлику од оних које видимо на другим порталима, постављени готово потпуно уз раван зида; они стубићи подухваћени су лавовима, који леже на ниском постољу, док горе својим капителима, који се спајају са ниском капитела на довратницима, — у облику аићела и птица — придржавају троугаони забат.

Рекли смо већ да су лавови под колонетама, чије порекло треба тражити на истоку у Асирији¹⁴⁾ и код Хитита (сл. 147)¹⁵⁾, а којих има и дошле у коптској архитектури¹⁶⁾, постављени обично у лежећем, или седећем ставу. Има случајева међутим да лавови стоје, као на Porta dei Principi, на катедрали у Modena¹⁷⁾ и на цркви S. Maria Maggiore у Bergamo¹⁸⁾. Ови последњи су чак израђени не на ниском постољу, већ на танкој плочи, положејој по плочинку, што их још више приближује нашим.

Оно чега нема на порталима у Ломбар-

дији, то су лавови, односно грифони, изнад капитела спољних колонета. Једино што у висини, односно нешто изнад надвратника, иначе доста једноставног и познје изгледа јако преправљеног портала у Асци, видимо са стране две слободне велике консоле, подухваћене одоздо широким акантусовим лишћем, на којима су израђени лежећи грифони¹⁹⁾.

Још један детаљ: сматра се обично да ојачани луци воде своје порекло из Ломбардије²⁰⁾. Овај облик видимо међутим једино на правим конструктивним луцима на појединим споменницима²¹⁾. Нисам заиста могао да их нађем ни на једном ломбардском порталу²²⁾.

У Јужној Италији, специјално у Апулији налазимо, као и у Ломбардији, аналогне само за поједине елементе са студеничко-дечанских портала. G. Millet, видео смо, сматра да је она област утицала директно само на формиране спољних оквира рашких портала²³⁾, док M. L. Burian, овде углавном тражи извор њиховог постанка²⁴⁾.

Портали са самосталним и потпуно развијеним унутарњим делом оквира у Јужној Италији су заиста сасвим ретки. Један од најкарактеристичнијих је несумњиво онај на цркви S. Clemente di Casauria, који је постао око 1180 год.²⁵⁾. Поред овога G. Millet наизобраћа пажњу и на јужни портал цркве S. Sepolcro у Barletta, рађен крајем XIII века²⁶⁾. Оба су карактеристична по томе што у архиволама немају угаоних чланова, који би одговарали угаоном колонетама. Уосталом оба су рађена под утицајем северозападних школа²⁷⁾. Нарочито је на другом утицај Бургундске архитектуре неоспоран²⁸⁾.

¹⁾ Porter, т. 166/3.

²⁾ Ibid., т. 181/1; колонете подухватају атланти који јаше на лавовима.

³⁾ Ibid., т. 88/3; и овде видимо атланта на лавима лавова; горњи део је познји, из прве половине XIV века.

⁴⁾ Ibid., т. 140/3, 141/1.

⁵⁾ Ibid., т. 217/5. На бочним унутарњим странама довратника на порталима катедрале у Modena, — Virthum — Volbach, са. 46; — и Verona Art. et archéologie, 24, — израђени су релефи светла, као на западном порталу Студенице.

⁶⁾ Porter, т. 84.

⁷⁾ Ricci, R. B. I., т. 31, I, 2.

⁸⁾ Porter, т. 23/4.

⁹⁾ Ibid., т. 83/6.

¹⁰⁾ Ibid., т. 27/3.

¹¹⁾ Allinari, 1266/3.

¹²⁾ Porter, т. 29/5, колонете подухватају згрчени атланти.

¹³⁾ Ibid., т. 50/4, II, стр. 270.

¹⁴⁾ На фасади палате у Кујунлику и према једној стопи стуба из Нимруда, Perot - Chipiez, II, са. 86, 85.

¹⁵⁾ Лав из Мараса, Ibid., IV, стр. 547, са. 275. Са истока овај је мотив прешао на запад вероватно посредвањем минијатура као што су оне у Библији на Лиможа, N. B. lat. 5, или грчком јеванђељу из

Венеције, из XI века, — Mde, XII век, стр. 19, 39, са. 16, 38.

¹⁶⁾ Под спољним колонетама улаза, у Бавиату, — од лавова се види само спољна глава и предње шапе, — Chassinat, 1911, т. XXIV.

¹⁷⁾ Rivolta, са. 274; лавови окрећу главе један друге.

¹⁸⁾ Porter, т. 23/4.

¹⁹⁾ Porter, т. II/3.

²⁰⁾ F. Benoit, III, стр. 45, 302.

²¹⁾ Велики луци под куполом у базилици S. Ambrogio у Milano, — Porter, т. 119/3, — или аркаде између стубова, у црквама S. Maria Maggiore у Lomello, код Pavia, и S. Lorenzo у Panico di Marzotto код Bologna, — Ibid., т. 108, 162/4.

²²⁾ Има их истина на архиволама бочних портала цркве S. Simpliciano у Milano, из XII века, али су они, изгледа, у потпуности реконструисани у XIX веку.

²³⁾ A. A. S., стр. 85; A. B. SI., стр. 188.

²⁴⁾ Burian, стр. 43.

²⁵⁾ Bertaux, т. XXVI.

²⁶⁾ Enlart, Origines, са. 63; архивола има облик преломљеног лука, а уоквирена је одозго троугаоним забатом.

²⁷⁾ Bertaux, стр. 584, 691.

²⁸⁾ Enlart, Origines, стр. 165.

Иначе је готово редован случај да је на спољни оквир портала обрађена већа пажња но на унутарњи, који је или сасвим једноставан, или дваред па и више пута засечен у зид, али без угаоних колонета, па према томе и без фриза капитела. Спољни оквир формиран је од лучног, доста истуреног венца архиволте¹⁾, прихваћеног са стране

колонетама, које се ослањају на леђа лавова. Ови нису израђени на самом плочнику, већ стоје на великим самосталним консолама, одигнутим понекад за читав метар од овога²⁾.

Овако су израђени: портал на северној фасади базилике S. Nicola у Bari³⁾, или много позније, — из 1325 год. портал на кате-

Сл. 140. — Castelnuovo Servia; портал.
Fig. 140. — Castelnuovo Servia; portall.

D'après Porter.

¹⁾ Понекад изнад венца, односно истуреног лука, чије чело може да буде и заравњено, израђен је троугаони забат: западни портал цркве S. Nicola у Bari, *Bertaux*, т. XXI, — S. Catarina у Galatina, — *Schultz*, т. XLVI.

²⁾ На порталу катедрале у Trani, *Anderson*, 30875, — лавови прилежу на ниске плоче, положене директно по плочнику; но ови лавови не примају у опште на себе бочне слободне колонете, већ су израђени покрај оних. — Дешава се понекад да место лавова под колонетама налазимо и на друге животиње. Тако су на средњем порталу западне фасаде

цркве S. Nicola у Bari, под колонетама израђени волони, — *Bertaux*, т. XXI. Волоне видимо и под колонетама цркве S. Giacomo у Trani, из XII—XIII века, — *Mosconi* 5597; под левом колонетом портала цркве S. Francesco око стопе обавија се аждаха, — која у канџама држи главу човека, — док је под десном израђен лав.

³⁾ *Ricci*, R. B. I., т. 225. Између капитела стубића и почетка лучног венца архиволте интерполирани су релефи; доњи лавови нису подухваћени консолама, већ се обавијају око стопе, директно испијају из зида и тако сами служе као консола.

драли у Bitetto (сл. 136). Много је међутим чешћи случај да на спољнем оквиру налазила на лавове и грифоне и изнад капитела бочних слободних колонета, а не само испод ових. Пример за овакву конфигурацију имамо на порталу јужне фасаде цркве S. Nicola у Bari, — рађеном можда између 1087 и 1139, — у сваком случају пре 1197 год.¹⁾ Још су карактеристичнији портали на цркви S. Maria у Siponto²⁾, с краја XII века, затим на катедрали у Ruvo³⁾ (сл. 141), онда на западном порталу катедрале у Bitonto⁴⁾, са почетка XIII века, као и на црквама S. Catarina у Galatina⁵⁾, S. Stefano у Soletto⁶⁾, па и S. Giacomo у Trani⁷⁾.

Има најзад портала на којима су развијени и унутарњи и спољни део оквира. У ову врсту треба убројати и портал цркве S. Leonardo код Siponto⁸⁾, на коме се најбоље види како је G. Millet добро урадио када је оквир портала рашчланио на ова два битна дела, која су овде израђена готово потпуно независно један од другог⁹⁾. Овакво се решење уосталом више нигде не појављује. Два друга портала ове групе већ су познати према

овоме. То су портали на катедралама у Conversano¹⁰⁾, са краја XII века (?) и Biseglie¹¹⁾. И на једном и на другом спољни део оквира директно је везан за унутарњи. Међутим и ови портали само издалека потсећају на Студеничке, од којих су изгледа чак и позинији¹²⁾.

Погледајмо сада поједине детаље. Прво ојачане луке. На најзначајнијим порталима њих нема. Па ипак, за разлику од онога што смо видели у Ломбардији налазимо их на појединим порталима који потичу још из XII века¹³⁾. Налазимо их тако на порталима катедрале у Ruvo (сл. 141) и Troja¹⁴⁾, — цркве Ognisanti у Trani¹⁵⁾ и S. Trinita у Venosa¹⁶⁾, катедрале у Aversa¹⁷⁾, црква S. Giovanni in Venere¹⁸⁾ и S. Maria Maggiore у Monte Sant'Angelo¹⁹⁾, све из XII века као и на бочним порталима западне фасаде катедрале у Bitonto²⁰⁾, са почетка XIII века. Овако су рађени и чеони спољни луци архиволте портала на катедрали у Biseglie²¹⁾, и јужног портала цркве S. Sepolcro у Barletta²²⁾.

Друга значајна појединост је положај лавова који у Апулији, видели смо, редовно

¹⁾ Anderson, 30707; горњи лавови (?) су јако оштећени.

²⁾ Alinari, 35334; доњи лавови подухваћени су неком врстом прелаза између кубичног постола и конзоле; колонете су веома пуње.

³⁾ Bertaux, стр. 649, сматра да ова црква потиче с почетка XIII века. Међутим судећи по архиволти скалпуре на њеном порталу (сл. 141) и разлици која се појављује између ових и скалпуре на лучном фризу — ако се архиволта сме уопште узети као основ за датовање, — овај портал је старији и потиче пре из дванаестог века; он нема тимпана већ је сам отвор полуокружно завршен. На репродукцији код Bertaux-a, сл. 309, — а тако исто и на овој у колекцији, Alinari, 35318, лавови под колонетама седе на плочама постављених директно на плочинку. Дакле, после завршеног откопавања наноса око цркве види се да су лавови били подухваћени великим самосталним консолама.

⁴⁾ Bertaux, т. XXXI.

⁵⁾ Schultz, т. XLVI.

⁶⁾ Mosconi, 8485.

⁷⁾ Mosconi, 5597. Под бочним колонетама, као конзоле, израђени су волони. Изнад леве колонете стоји грифон, а изнад десне лав скаче на вола. Сада нема никаквих ни лучних венца ни фронтонa, који би се ослањали на ове животиње.

⁸⁾ Bertaux, т. XXXII.

⁹⁾ Мислим да L. Burian има потпуно право када, противно Bertaux-у и Wackernagel-у, стр. 133, — даје овај портал не с почетка XIII, већ из друге половине XII века. Иначе унутарњи део оквира дваред је усечен у зид, а у унутарњем углу израђена је колонета, којој у архиволти не одговара лучни штап, већ профил покривен низом акантусових листова. Фриз спојених капитела, покривен рельефним сценама, израђен је изнад унутарњих колонета и прераза, док га над спољним деловима унутарњег оквира нема, већ су они одвојени од архиволте само абаксом, који се провлачи све до спољних венаца архиволте. — Спољни оквир је много шири и одвојен од

унутарњег великом површином самога зида. Под колонетама видимо јако оштећене лавове на консолама, а изнад грифоне који придржавају лучни венац, обухваћен троугаоним забором.

¹⁰⁾ Mosconi, 5518.

¹¹⁾ Mosconi, 5481. Bertaux, стр. 630, датује изгледа с правом, ову катедралу из средине XIII века, где је F. Benoit, III, стр. 407, ставља у 1296 год.

¹²⁾ Унутарњи део оквира портала катедрале у Conversano усечен је два пута у зид. Угаоној колонети са самосталним капителом одговара у архиволти профил покривен богатом лозицом. Под консолама којима су подухваћени доњи лавови на спољнем оквиру, израђене су ниске колонете, које као да продужују оне изнад лавова. Горњи лавови, релативно много мањи, држе на левима крајеве троугаоних забата. Додајмо још да је на тимпану скалпурована Богородица, у стојећем ставу, са Христом у наручју, између два омања анђела. — На порталу катедрале у Biseglie тимпана уопште нема, већ је сам отвор полуокружно завршен. Угаоној колонети одговара у угаони уметак у архиволти. Фриз спојених капитела, са акантусовим лишћем, сасвим је низак. Спољне самостале колонете ослањају се својим стопама директно на ниска постоља, — лавова нема, — док су изнад колонета израђени грифони, који носе крајеве троугаоног забата.

¹³⁾ Још су чешћи на септим аркадама на фасадама, као и на црквама S. Nicola, — Bertaux, сл. 155, — и S. Gregorio, — Anderson, 30732, — као и на катедрали у Bari, — Bertaux, сл. 156, — на катедрали у Troja, — Bertaux, т. XVI и другим.

¹⁴⁾ Alinari, 35379.

¹⁵⁾ Bertaux, т. XVII.

¹⁶⁾ Ibid, ca. 130.

¹⁷⁾ Ibid, ca. 134.

¹⁸⁾ Ibid, ca. 237.

¹⁹⁾ Ibid, т. XXX.

²⁰⁾ Ibid, ca. 286.

²¹⁾ Mosconi, 5481.

²²⁾ Enlart, Origines, ca. 63.

седе или леже на конзолама одигнутим од земаље¹⁾. Има случајева када видимо лавове израђене и у стројећем ставу, но не на порталима већ на прозорима, под колонетама спољњег оквира, као што је прозор катедрале у Molfetta (ca. 142), из XII века, или катедрале у Bitonto²⁾, — са почетка XIII, — а тако исто и под колонетама амбона као у Sessa и Calvi³⁾, — из средине XIII века. На исти су начин израђени и лавови, односно грифони, изнад колонета, међу којима су изгледа једини они на порталу катедрале у Biseglie⁴⁾, — из XIII века, — претстављени у стројећем ставу⁵⁾.

На порталима у Јужној Италији врло ретко налазимо на тордиране колонете. Видимо их ипак на порталу цркве S. Maria Maggiore у Monte Sant'Angelo⁶⁾, из 1198 год. — а западно сам их и на оквиру левог прозора северне фасаде трансента катедрале у Bari.

Видимо дакле да и у Јужној Италији, не само за унутарњи, већ и за спољни део оквира можемо да нађемо аналогije само за поједине елементе, или опште типове, а никако директне узор, којима би се скалптор студеничких портала непосредно инспирисао.

У осталим областима Италије, ван Ломбардије и Апулије очекује нас још мање упоредног материјала. Тако нас G. Millet упућује на портале цркве S. Maria della Piazza у Ancôna⁷⁾, — код којих је развијен само унутарњи део оквира, под утицајем Ломбардије. Нешто дошњије, у првој половини XIII века, израђени су и портали на катедрали исте вароши, међу којима, на западном, који има поред унутарњег, развијен и спољни део, — опет под утицајем Ломбардијских споменика, — видимо под слободним истуреним колонетама лавове који леже на плочама положеним директно по плочнику⁸⁾. У Тоскани, која је иначе тако јако утицала на постанак појединих споменика у Далмацији, специјално у Задру⁹⁾, налазимо на неколико портала са развијеним унутарњим делом оквира, док је спољни део једва назначен и састоји се, као на

пример на цркви S. Maria Maggiore у Toscana, од по једне колонете, која је одозго подухваћена лавом на ниском постољу, а одозго завршена неком веома јако оштећеном животињом¹⁰⁾.

На катедралама у Pisa¹¹⁾ и Lucca на западној фасади, односно у Lucca под западним портиком¹²⁾, израђене су аркаде, прве на

Са. 141. — Главни портал на западној фасади катедрале у Ruvo.

Fig. 141. — Cathédrale de Ruvo; portail principal de la façade occidentale.

јачим колонетама, друге на пиластрима. На ослободница аркада, изнад капители пиластре, односно колонета, стављени су лавови на конзолама. Како ове аркаде непосредно уоквирују разрађени унутарњи оквир главних портала¹³⁾, то се добија комбинација

уловима оквира, већ оничавају унутарње истуренице пераза, а продужују се и у архиволти на одговарајућем месту.

¹⁾ Venturi, III, ca. 730.

²⁾ Alinari, 26120.

³⁾ M. Bacch, A. C., стр. 220, 224.

⁴⁾ Ricci, R. B. I, ca. 137. Капитела утаоних колонета на доврћеницама раздвојени су међусобно, док је лева колонета завршена класичном човечијом фигуром.

⁵⁾ Alinari, 8575.

⁶⁾ Martin, Enlart, II, т. 3, 4, 19.

⁷⁾ У унутарњим утаонима оквира израђене су колонете које се продужују, у облику луног штапа и у архиволти. Капитела су међусобно спојени у фризу.

¹⁾ Изузимају се лавови са портала катедрале у Trani, који стоје на плочнику покрај бојних стубова а не под овима.

²⁾ Bertaux, ca. 299.

³⁾ Ibid., т. XXVIII—XXIX.

⁴⁾ Mosconi, 5481.

⁵⁾ Животиње изнад колонета на источном прозору катедрале у Molfetta, из XII века, од којих је сачуван само задњи део (ca. 142), стојале су такође на горња линија леђа изгледа да им је била ипак веома коса према анду. — Грифони на порталу катедрале у Bitonto, — Bertaux, 299, — само су упола одигнути од абакуса на коме су израђени.

⁶⁾ Bertaux, т. XXX, стр. 963; иако изгледа да су формирани од торуса и трохолуса, оне су сасвим мртве, — поред тога нису израђене у унутарњим

koja je veoma bliska sklopu unutarne i spoljašnje okvira. Obe ove građevine potiču međutim pre iz prve polovine XIII¹¹) nego li iz XII veka, te ih prema tome ne možemo uzimati u obzir prilikom traženja direktnog izvora za studeničke portale. Isti je slučaj i sa trima portalima na zapadnoj fasadi katedrale u Siena, koji po-

unutarinim uglovima tordirane izgleda na isti način kao one na severnom portalu Dечана, док изнад спољних колонета стоје лавови, схваћени истина сасвим натуралистички. Једино што им је оквирни фронтон око архиволате сасвим готски¹²).

Уосталом на италијанским порталима уопште ретко налазимо на скалптоване тимпане. У колико их и има рељеф је обично релативно далеко плићи него код нас. Такви су, у Ломбардији, тимпани на порталима цркава S. Michele i S. Stefano u Pavia¹³), и катедрала u Ferrara¹⁴) и Borgo San Donnino¹⁵); на S. Zenon-u u Verona¹⁶) и на крстоицима у Parma¹⁷) и Berceto¹⁸). У Тоскани су још ређи. Видимо их једино на порталима цркава S. Maria della Pieve u Arezzo¹⁹), S. Maria Maggiore u Toscanella²⁰) и катедрале у Lucca²¹). Најзад у Јужној Италији нешто су чешћи. Налазимо их тако на споменицима у S. Clemente di Casauria²²), S. Fosca u Cavagnolo²³), Monte Sant'Angelo²⁴), Bitonto²⁵), Barletta²⁶), — S. Andrea u Ferlisi²⁷) и S. Leonardo код Siponto²⁸).

Како се мање више сви ови споменици налазе на путевима који са севера воде ка чувеним светилиштима на југу, ка Monte Sacro на брду Gargano код Foggia, и на гроб св. Николе у Bari, то се претпоставља да су рађени под утицајем северозападних области, специјално под утицајем Француске²⁹).

Пођимо зато и на ту страну не би ли наши који податак више за разумевање питања које нас мучи. Романски портали XII века, на које тајм налазимо, имају међутим развијен само унутарњи део оквира. Нигде спољњег оквира³⁰). Па и сам унутарњи део који не испада изван равни зида, обилно је богатије, а и другочије решен него код нас. Угаоне, релативно здепасте колонете, у највише случајева полазе не од самог плочинка већ од неке врсте уздигнутог постолја³¹). Повескад оне су и тордиране³²).

Са. 142. — Источни прозор на катедрали у Molfetta.
Fig. 142. — Molfetta; fenêtre orientale de la cathédrale.

тичу вероватно из 1322 год. и који веома јако по својој општој конформацији потсећају на дечанске. Чак су им и коловете у

¹¹) Venturi, III, стр. 837. — F. B., III, стр. 405.

¹²) Wörmann, III, т. 62.

¹³) Anderson, 32447—32449. — Sorigo, стр. 62.

¹⁴) Porter, т. 88/3.

¹⁵) Ibid., т. 29/5.

¹⁶) Michel, 1/2, са. 389.

¹⁷) Porter, т. 163/1.

¹⁸) Ibid., т. 22/3.

¹⁹) Alinari, 9226.

²⁰) Mosconi, 4470.

²¹) Martin - Enlart, II, т. 4.

²²) Bertaux, т. XXXI.

²³) Mde, I, стр. 275.

²⁴) Bertaux, т. XXX.

²⁵) Ibid., XXXI, из XIII века.

²⁶) Ibid., са. 308.

²⁷) Ibid., са. 376.

²⁸) Ibid., т. XXXII.

²⁹) Mde, XII, стр. 274.

³⁰) Лавова под колонетама има само на неколико места, — Enlart, I, стр. 421, цитира једанаест, од

којих су нарочито карактеристични они на цркви Notre Dame u Embrun-y, Flipo, стр. 100. — Изнад спољних угаоних колонета на порталу цркве Notre Dame u Oloron-y (Pyrenées), израђени су лево један лав, десно коњаник са мачем; Lasteyrie, I, са. 651; на почетку архиволате изнад улаза у јужни портал на цркви у St. Paul - Trois - Châteaux (Drôme), виде се не истурени наспрам зида, већ сасвим положени по архиволати, рељефи двају онтењених грифона, — Revault, III, т. XXX; под двома спољним колонетама северног портала St. Gilles-a, које припадају аркадама којима су на западној фасди портали уоквирени, формирајући тако неку врсту спољњег оквира око оних, виде се по два мала оружане лава, — Lasteyrie, са. 441. — Но све су то ретки изузеци рађени свакако по чећању на италијанске споменике.

³¹) St. Lazare u Avallon-y (Yonne), — Villiers - Saint - Paule (Oise), Lasteyrie, са. 453, 587.

³²) Semur-en-Brionnais, Lasteyrie, I, са. 586. Торзиони профили састављени из торуса и трохлуса.

Често се дешава да су завршене фризом спојених капитела³⁾. У самој архиволти чешиће им пак одговара сам лук или какав крупањ профил покривен орнаментима⁴⁾, него ли лучни угаони испуни⁵⁾.

G. Millet нас упуњује на неколико портала и у Немачкој који такође имају веома јако развијен унутарњи део оквира, и код којих колонетама у угаонима одговарају лучни штапови у архиволти. Капитела колонета су готово редовно повезани у скулптовани фриз, а саме колонете полазе обично од плочника, а не, као у Француској, са слабије или јаче уздигнутог постоља. Типови су најзад готово редовно покривени релефним композицијама, које су истина плиће од оних на француским порталима⁶⁾. Од портала који имају и спољни оквир могли бисмо споменути само онај на цркви св. Михаила у Altenstadt-y, из 1180—1220 год.⁷⁾.

Овај општи развијени тип портала, без спољнег оквира, налазимо и у Мађарској, која је такође узимана у обзир као област која је могла утицати на развој наше архитектуре⁸⁾.

На ојачане луке, сем у Италији, више нигде не налазимо⁹⁾.

Према свему што смо до сада рекли видимо да студеничке portale не можемо директно везати у потпуности ни за једну област на западу, ма да по својим појединим елементима они највише потсећају на италијанске, и то на апулијске. Посредништво Даламације у њиховом постанку мора-

мо искључити. Како онда објаснити њихов постанак? Нарочито како објаснити њихово далеко сређеније, логичније и монументалније решење, него што имају многи њима савремени, или чак и нешто познији портали у Јужној Италији.

Изгледа ми највероватније да је Немачка довео са стране неког одличног скулптора, који је, пре тога, дуго путовао по иностранству и добро се упознао са разним споменцима, нарочито италијанским, тако да је у Студеници успео да, из разних познатих му елемената, створи сасвим нове композиције. Није немогуће да је овај у нашу земљу дошао заједно са крсташима Фредерика Барбаросе, 1189 год.¹⁰⁾. Није заиста био редак случај да са Крсташима на исток путују и градитељи, који су им били потребни како за подизање војних, тако и за израду сакралних објеката¹¹⁾.

У Дечанима фра Вита се директно инспирисао Студеничким порталима, мењајући само у најмањој мери односе појединачних делова, и уносећи извесне новине једино у њихову декорацију.

Прозори.

Утицаји под којима су рађени прозори на Дечанима су различити. Сусрећемо прво јаку локалну традицију, затим чист романтични утицај, онда њихову јаку мешавину са готиком.

³⁾ Aubeterre (Charente), Cognac (Charente), Villiers - Saint - Paul (Oise), Le Douhet (Charente Inférieure), *Lasteyrie*, I, ca. 572, 576, 587, 593.

⁴⁾ Avallon, Aubeterre, Cognac (Charente), — *Lasteyrie*, I, ca. 453, 572, 576.

⁵⁾ Semur-en-Brionnais, — архиволта у облику преомањеног лука, — Villiers - Saint - Paul (Oise), комбиновано, — *Lasteyrie*, I, ca. 586, 587.

⁶⁾ Порекл прозора и портала у Speier-y и Regensburg-y, *Révot*, ca. 585, — A. Michel, I, 2, стр. 498, ca. 246, — које цитира G. Millet, видимо још и портале у Worms-y, Moosburg-y, место угаоних само савршених танких, иначе колонета, — Bamberg-y, Helmstadt-y, *Hamann*, ca. 89, 137, 143, 142, — затим у Gmünd-y и Marchardt-y, *Faistenau*, ca. 13, 82.

⁷⁾ *Faistenau*, ca. 19. Унутарњи део портала има двојни засек у виду прена чијој равни не испада. Уоквирен је диема колонетама, које, преко својих капитела, примљују лучни непањ архиволте, који испада из зида. У угаонима унутарњег оквира изражене су тордиране колонете, од којих је нарочито важна спољна, које је по себи облик, планско заобљеног траца, готово идентична са десном колонетом на јужном студеничком порталу. У архиволти овим колонетама одговарају тордиране лучни штапови. Као далеко сећање на лавове и грифоне изражене изнад колонета, налазимо на две релефне аждахе на почетима архиволте портала у Gmünd-y, *Faistenau*, ca. 13. — Згрчене лавове под колонетама налазимо иначе на порталу цркве св. Петра у Gahnhausen-y, *Ostendorf*, ca. 166.

⁸⁾ *Пейкович*, Студеница, стр. 31; — Портал у Kisdismód-y, Apátfalva, Lébén-y, Jáak-y, Gyulafehérvár-y, Asca, Kisdény, — *Gál*, ca. 57, 60, 71, 72, 73, 74, 75, 85, 124, 145, 151, 158, — из XII и XIII а. Портал катедрале у Esztergon-y, — *ibid*, стр. 31, — који више не постоји, познат само по старијим описима, изгледа да је имао и неку прсту спољнег оквира. *Gál* га датује у прву половину XII века, ма да признаје да поједини фрагменти, који су од њега сачувани упуњују пре из XIII в. Међутим и по самом опису изгледа да је овај портал много личио на западни портал у Jáak-y, што би значило да стварно није старији од почетка XIII века. — Под спољним колонетама постојали су и на овом порталу лавови, од којих је један и сачуван; *Czbor - Szalay*, Magyarországi Történeti Emlékei, I, ca. 66.

⁹⁾ У Јужној Француској, у цркви St. Pierre de Reddes (Hérault), видимо их ипак, но не на порталу; док им доња линија има полукружан, горњи има преомањен лучни облик. — *Révot*, I, т. XXII.

¹⁰⁾ Ако је Студеница заиста отпочела негде одмах после 1183 год., а довршена, без живописа, 1196, — *Пейкович*, Студеница, стр. 1, 2, — онда се може претпоставити да је грађевина од 1183 до 1189 оидана, заједно са кубетом, а од 1189 до 1196 по доласку страног мајстора, да је израђена оцрта са свима скулпторским деловима.

¹¹⁾ За раз Крсташа на истоку види: *Enlart*, Les monuments des croisés dans le Royaume de Jérusalem, Paris, 1928.

Трифоре.

Обе трифоре, и источна и западна (т. XXXVIII, XLV), имају свој директни прототип на апсиданој трифори у Студеници. Нарочито је источна непосредно везана за ову¹⁾. Извесних разлика ипак има. Остављајући по страни величину²⁾, видимо да је на студеничкој трифори израђен само унутарњи оквир прозора, док од спољњег постоје једино невелике самосталне консоле, у облику клечених фигура, на којима су израђене стопе слободних колонета, које би требало да придржавају лучни венац, а које, као ни овај последњи, никада нису изведене³⁾. Од њихове израде одустало се изгледа у току самога рада. Друга, мања разлика је у томе што је у Студеници лук средњег отвора виши од бочних, док су на дечанској трифори сва три лука исте висине. У Дечанима је фра Вита у ствари извео оно што је немар Студенице само замислио, али није до краја остварио.

На споменима Рашке школе, између Студенице и Дечана не видимо ни један једини овако монументално израђени прозор, који би могао да се упореди са овима⁴⁾.

Порекло наших трифора проучавали су G. Millet⁵⁾ и M. L. Burian⁶⁾. G. Millet нас упуњује на трифору св. Трифуна у Котору⁷⁾, и

на трифоријуме у Јужној Италији као што је онај на цркви S. Nicola у Bari⁸⁾, а M. L. Burian на монументалне прозоре, један на апсиди исте цркве⁹⁾ а друга два на катедрали у истој вароши¹⁰⁾.

G. Millet сматра да су елементи, који се јављају на трифори св. Трифуна, довољно архаични да би се ова могада датовати у време постанка саме цркве. Судећи међутим према неспретности са којом је рађена лозица, затим према преломљеним лучним линијама горњих ниша архиволате, над отворима, као и нарочито према облику двају окулауса који тако много потсећају на ове са клауистра Доминиканског манастира у Дубровнику, из друге половине XV века¹¹⁾, пре би се ипак сложило са мишљењем да ова трифора потиче тек из 1362 године¹²⁾.

У Далмацији немамо нажалост више ни једног прозора који би био решен на сличан начин. Морамо зато понова да се окренемо Италији.

Поред прозора на апсиди S. Nicola и на катедрали у Bari, на које нас упозорава M. L. Burian, има и других који припадају истој тип. То су: западни прозор катедрале у Trani¹³⁾, као и апсидани прозор катедрале у Molfetta из XII века (са. 142) и Bitonto¹⁴⁾, и цркве Ognissanti у Bari, из XII века.

висине источних прозора на Студеници и Дечанима. Трифоре са Хиаландра, Старог Нагоричина и Грачанице, — Millet, A. a. s., са. 88, 99, 110; — Botković, A. b. sl., т. XX, XXIV, рађене у сасвим другоме духу, нису могле играти никакву улогу у формирању дечанске.

¹⁾ A. b. sl., стр. 191.

²⁾ Studenica, стр. 60.

³⁾ A. b. sl., т. XIX.

⁴⁾ Bertaux, са. 160.

⁵⁾ Wackernagel, т. XXV.

⁶⁾ Anderson, 30724, 30729. У ствари један од ова два прозора, — Anderson, 30729, — налази се на апсиди, а други на јужној фасади, на којој су израђена још два слична овоме, само је трећи без доњих консола. Bertaux, са. 155.

⁷⁾ Bacuh, A. и C., стр. 238, са. 162, 163, — Неокович, V, 31.

⁸⁾ Bacuh, A. и C., стр. 138. Данас је немогуће по здању утврдити да ли је ова трифора нажалост уметнута као је једновермена са једном апсиде. Источни десни вертикални део оквира, — Millet, A. b. sl., т. XIX, — који је у доњем делу приклоњен уз суседни пластер у своје горњем делу одмиче се од овога, што би говорило у прилог да је трифора познија. Но ово је могао да буде учинило и приликом рада 1897—1907 год. када су поједини делови оквира допуњени према фрагментима који се сада налазе у Которском музеју. — Израђени су тада сви они делови који се на репродукцији G. Millet-а својим беломо издвајају од оригиналних, то јест део оквира у темелу, готово цео тивал, обе унутарње колонете, са својим ступама и капителма, као и одговарајући унутарњи пластри до самог оквира, најзад и део прозорског бачка непосредно под колонетама и пластрима.

⁹⁾ Anderson, 30873.

¹⁰⁾ Bertaux, са. 229.

¹⁾ Millet, A. a. s., стр. 85, са. 76; A. b. sl., стр. 193; — Bied, Пейкович, Студеница, са. 20; — M. Bacuh, Ж. и Л., са. 20; A. и C., стр. 140; — Burian, са. 22. У источна трифора у Дечанима је већа од студеничке.

²⁾ Површина зида око прозора сасвим је чиста, а квадери углавном, тако да мора да отпадне свака помисао о томе да су колонете и лучни венац постојали, али да овај последњи није био конструктивно везан за ња те да је зато дошпице пао. Стварно овако нешто изгледа да се десило на бирфорана јужне фасаде катедрале у Bari. У висини паравента ових прозора још постоје консоле у облику златова и трифона, — Bertaux, A. e. S., са. 158, т. 36, 44; — Anderson, 30724, — око горње јавне прозорског оквира примећује се међутим један лучни појас, око 30 см. ширине, белег камена, у коме има и неколико раздвојених сводова који су некада свакако служили као веза са лучним венцем, који је, заједно са колонетама, које су га носиле, помиње отпао. — Иначе у Студеници они су делови трифоре тако прецизно склопљени међу собом и са зидом на коме се налазе, да је тешко претпоставити могућност да су дошпице израђени, у ком би се случају могао нисити да је посао прекинут пре него што је у потпуности завршен. Оно што је на овом прозору заиста познато, то су две средње колонете са својим капителма, лева страна тивала, као и уметак између тивала и горњег дела оквира.

³⁾ У Градцу, на источној апсиди, изгледа, судећи по димензијама отвора и остацима једне стопе у десном углу, да је била израђена једна трифора, али без спољњег оквира. Лако је могуће да је и велики отвор на западној фасади ове цркве био пролеђан. У Банској део апсиде на коме је био прозор потпуно је президан, — M. Bacuh, Ж. и Л., са. 63, — тако да је немогуће знати како је првобитно изгледало. Једино се види да му је висина далеко већа од

Сем јужних прозора катедрале у Бари¹⁾, решених у облику бифора, све су ово велики широки, полуокружни завршени отвори, на којима је унутарњи део оквира образован од једне или више трака степенасто увучених у зид, а спољни од двеју слободних колонета, одоздо подухваћених консолама у облику ладова, слонова или грифона, које преко својих капители, а понекад и горњих консола, ладова, грифона или људских наказа, придржавају лучни венац²⁾, изнад чијег је темена обично израђена још једна слободна консола у облику животиње. Но рекосмо већ да је њихов отвор сасвим једноставан, нерашчлањен, тако да се једино њихов оквир може упоредити са студеничким, односно дечанским³⁾. Дешава се међутим да овакав спољни оквир имају и бифоре, као што је случај са оним двома на јужној фасади катедрале у Бари⁴⁾. Карактеристично је пак да доње консоле нису нигде израђене у облику класичних фигура, као што је то случај у Студеници и Дечанима већ у облику животиња.

У Јужној Италији има међутим и правих троделиних прозора, који потичу још из XII века. Но ни један од њих нема спољњег дела оквира. Сем трифоријума у унутрашњости цркве S. Nicola у Бари⁵⁾ на који нас упозорава Г. G. Millet, и трифора на звоннику катедрале у Бари, коју помиње Г. M. Васин⁶⁾ видимо трифоре још и на источној страни југозападне куле цркве S. Nicola, у истој вароши, затим на звоничници катедрала у Barletta⁷⁾ и Trani⁸⁾, као и на северној страни транспта последње.

Све су ове трифоре сасвим једноставне и уоквирене мирним лучним појасом који обухвата сва три отвора, — исте висине, — међусобно раздвојена колонетама. Једино изнад трифоре на звоннику катедрале у Trani постоји нека врста забата, а поред тога и сваки је отвор понаособ завршен двојно-копљастим луком, што би могло да одаје и некино нешто позније порекло⁹⁾.

¹⁾ Anderson, 30724.

²⁾ Западни прозор катедрале у Trani имао је само бочне консоле са горњим и доњим консолама, без лучног венаца.

³⁾ Природно је да нам се приметне мисао да случајно ови прозори прабитно нису били троделини, на да тек позније, избацивањем колонета и тимпана, нису добили овај облик. Ова претпоставка ипак мора да отпадне јер би се тешко могло десити да се исти случај понови код свих прозора. Бар би на једном од њих остали трагови унутарње конструкције, које ја ни на једном нисам могао да нађем.

⁴⁾ Anderson, 30724; Bertaux, ca. 155.

⁵⁾ Bertaux, ca. 140.

⁶⁾ А. и С., стр. 138; Bertaux, ca. 155.

У Апулији, уосталом, наилазимо још на неколико трифора. Једна, са краја XIII или почетка XIV века, на западној фасади цркве S. Francesco у Bitonto¹⁰⁾, уписана је у преломљеним луку и има веома издужене преломљене луке изнад сваког отвора, од којих је средњи и највиши; друга, можда још нешто познија, на конвикту S. Teresa у Trani¹¹⁾, на којој су сва три отвора завршена луцима, двојног копљастог облика, уоквирена је не луком, у коме се, изнад отвора, налази тимпан, већ правоугаоним пољем у коме су израђена два мала окулуса, уписана у круг, један тролисног, а други четворолисног облика, који много потсећају на окулусе са дечанских бочних апсидалних бифора, или прозора на кубету.

Троделини прозори, чији се пранзор излази још у равској и рано-западној архитектури¹²⁾, јављају се у Италији још на неколико места. У Orvieto видимо их тако два пута и то на палати del Capitano e del Podesta, из XII века¹³⁾ (?), чија су три отвора исте висине уоквирена лучним појасом који обухвата и тимпан, у коме се налазе и два кружна окулуса, — а тако исто и на епископском двору, — из XIII века (?), — утагом исте композиције, с том разликом што су полуокружни луци замењени преломљеним¹⁴⁾.

Веома су интересанте три трифоре на палати Broletto у Corno¹⁵⁾, на једној од којих је израђен и троугаони забат. Богатом архиволтом уоквирен је полуокружни тимпан у коме је израђен четворолисни окукус уписан у круг; три отвора исте висине завршена су преломљеним луцима; богати допрозорници истог профила као и архиволта имају са стране слободне колонете, које су подухваћене великим консолама у облику класичних људских фигура, које рукама придржавају столу колонете. И ако је ова трифора познија од студеничке, она можда репродукује неку старију сличну композицију те нам и она може послужити за разумевање наших.

⁷⁾ На источној фасади, испод аркадног фриза.

⁸⁾ На трећем спрату звоника; на четвртм је четворолисни прозор, а на петом, последњем, широка истоделна галерија. — Anderson, 30873, — Bertaux, ca. 152.

⁹⁾ А. и С., т. 31.

¹⁰⁾ Mosconi, 5470.

¹¹⁾ Mosconi, 5598.

¹²⁾ На фасади S. Apollinare in Classe, и на зачелу S. Vitale-a у Ravenna, — F. B. III, стр. 70, ca. 46; Палата Рамира I у Narango, по једној савременој минијатури; ibid., ca. 106, стр. 170.

¹³⁾ Alinari, 4974.

¹⁴⁾ Обе су ове палате недавно јако ресторисане.

¹⁵⁾ Martin - Enlart, II, т. 21. Палата је рађена 1215 год. а реконструисана 1435 год.

Ни у једној другој западњачкој архитектонској школи нисам нашао на трифоре које би имале и најмање везе са нашим¹⁾. Но и у самој Италији како видимо, као и за портале, аналогije налазимо само за поједине делове студеничке трифоре²⁾, а не за њезину целокупну композицију. Зато се и њезин постанак мора тумачити на исти начин као и постанак студеничких портала.

Романске бифоре са припрате.

Проучавање покрета романских бифора (т. XXXVIII, 2) води нас истим правцем којим и проучавање трифора и портала. Фра Вита се и при изради бифора инспирисао првенствено оним што је видео на Студеници, на којој се, на бочним фасадама, затим на западној, као и на зиду између храма и припрате, налазе бифоре, компоноване по истој систему по коме и дечанске³⁾. За упоређење са дечанским нарочито су важна оба бочна прозора на припрати⁴⁾ и западни прозор на северној страни поткупног простора Студенице. Разлике које се појављују минималне су и своде се на то што су на студеничким бифорама тимпани остали равни, док су на дечанским украшени релефном композицијом, што су на првим завршницима још јачани, док су на другим готово потпуно нормални — и најзад што се тамо профили, који са стране подухватају тимпане, провлаче континуално са унутарње стране прваза, преко свију испода, све до саме површине фасаде, на којој се заустављају, док се овамо јављају у облику двеју кон-

сола, од којих је једна стављена са унутарње стране допрозорника, а друга на најшаој фасади, под завршним луком⁵⁾.

Две бифоре бисанске студеничким, са профилисаним банком, видимо једну на западној фасади, другу на апсиди у Морачи⁶⁾. Оне постоје затим, схваћене на исти начин, и на Сопотанима⁷⁾, ма да их на истој цркви има и другојачије обрађених⁸⁾.

Дечанским бифорама претходе у неколико бифоре на цркви св. Димитрија у комплексу Пећке Патријаршије⁹⁾, а савремене су им вероватно оне са цркве св. Богородице у истом манастиру¹⁰⁾. Ови прозори схваћени су, међутим, сасвим другојачије од оних на Студеници, или Дечанима. На њима се ипак појављују и извесни елементи које ћемо наћи и на фра Витином раду; то су првенствено четворолисни окулиси у њиховим тимпанима, које видимо у облику тролиста и шестолита и на тимпанима бочних прозора источне апсиде у Дечанима, а у облику четворолита на тимпанима прозора са кубета, — а затим и луци удвојено-копистаог облика, који постоје како на северној бочној бифори апсиде, тако и на једноставном прозору апсиде проскомидије.

Савремене дечанским бифорама, али различите и примитивније од ових су и бифоре на цркви манастира Бање, на којима се појављују луци удвојено-копистаог облика.

Горња бифора на дечанској западној фасади (сл. 69, т. XI), другојачије је решена од доњих. Далеку аналогију за њезин континуални, увучени профилисани оквир налазимо опет на Студеници, на прозору апсиде

¹⁾ Тројни отвори обухваћени једном аркадом јављају се у областима ван Италије обично на трифоријумима као у *Jumièges-y*, *Lasteyrie*, сл. 500; св. Урсул у *Köln-y*, *F. B.*, III, стр. 377/2. На немачким црквама су обично биве заједничке аркаде; *Liebfrauenkirche* у *Halberstadt-y*, на манастирској цркви у *Maria-Laach-y* или дому у *Worms-y*, — *Frankl*, т. III, V, сл. 310, — но има их и са овом, — на кули дома у *Münden-y*, *Ostendorf*, сл. 185. На француским споменицима јављају се у овом облику доста ретко — на пример на северној кули западне фасаде цркве *St. Remis-a* у *Reims-y*.

²⁾ За поједине делове, као што је на пример релефно обрађени тимпан немамо аналогија ни на једној познатој нам трифори.

³⁾ *Пейсковик*, Студеница, сл. 11, 16, 17, — *Millet*, A. a. s., сл. 41.

⁴⁾ *Пейсковик*, *ibid.*, сл. 11.

⁵⁾ На свима доњим бифорама храма и припрате у Студеници колонете, са својим капителима, познате су покрета. На западној фасади прозори су заједници тако да се не види како су изгледали. На своје месту остале једино колонете са капителима, на бифорама у зиду између храма и припрате и на северним горњим бифорама под куполом.

⁶⁾ *Millet*, A. b. sl., т. XVI—XVII, — *Дероко* Старијар, VII, стр. 13. — После Студенице, а сваки пре Мораче, бифоре се јављају и у Жичи и то на кули и на јужној фасади спољне припрате, — *Пей-*

ковић, Старијар, 1906, стр. 144, сл. 2, 6, — *M. Basch*, Ж. и Л., сл. 29, 32. — Прве немају много везе са студеничким, а друге, које су ипак може сличне, толико су оштећене да се тачно не може знати како су првобитно изгледале. — Ближе онима на јужној кули рађене су и бифоре на кули Ђурђевих Ступова у Будимљу, — *Millet*, A. b. sl., т. XIV, — *Дероко*, Гласник С. Н. Д., XI, сл. 45. Бифоре се јављају исто тако и на Мишлену; *A. Дероко*, Гласник С. Н. Д., XI, стр. 128, сл. 10, 13; но оне су одве савиш дефинитивно реконструкцијом из времена аустројске окупације.

⁷⁾ Бифоре на зиду између храма и припрате, — *Deroce*, A. b. sl., сл. 61, — *M. Basch*, Ж. и Л., сл. 53 и бифора на апсиди. На овим су бифорама чак, испод главног лука, израђени мали профили, који претсказују дечанске.

⁸⁾ Бифоре на бочним фасадама нису обухваћене луком, већ су оба луча задржета појединих отвора усечена у равну камену плочу, — *Millet*, A. a. s., сл. 53, 54. — Сличне бифоре срећемо, међутим, доцније, на Градцу, *ibid.*, сл. 57; *M. Злокошћ*, Гласник С. Н. Д., XV—XVI, стр. 64, сл. 6, 25. На појединим градачким јављају се већ и преломљени луци.

⁹⁾ *M. Basch*, Ж. и Л., сл. 158, 159. Оба су ова прозора, супротно мишљењу г. проф. Васића, — *ibid.*, стр. 208, у целости из времена зидања саме цркве; нити су познати нити су ни мењани поједини делови.

¹⁰⁾ *ibid.*, сл. 166, 167.

ђаконикона, на коме је само избачен упоље према површини зида¹⁾. Торусе којима су оивичени само оквири видимо опет на једном прозору исте Немањине цркве, на јужној фасади храма²⁾, као и на источној бифори Мораче³⁾.

Директне аналогije за рашке бифоре нађене су већ на цркви св. Луке у Котору⁴⁾, на којој је чак и чеони лук ојачан. Бифора веома слична овој налази се и на једној другој цркви у Котору, из XII века, на цркви св. Ане (сл. 143)⁵⁾.

Овај прозорски облик изгледа да је пренет у Котор из Јужне Италије. Бифоре у Апулији заиста нису ретке. Видимо их на многим значајнијим споменицима XII века. Њихов облик ипак није у свему идентичан са оним који налазимо у Котору или у Рашкој. Оквир им је често једноставнији, а дешава се да немају заједничког лука који обухвата тимпан⁶⁾. Има случајева, међутим, када су још богатије и веће од наших⁷⁾. Поједине од њих имају ојачани чеони лук⁸⁾.

За оквир горње западне бифоре видимо извесне аналогije на континуалном оквиру бифора са западне фасаде катедрале у Barletta (сл. 135)⁹⁾, док су сами отвори непосредно уоквирени торусима на бифорама западне фасаде катедрале у Bitonto¹⁰⁾.

Бифора потпуно идентичних нашим у Јужној Италији изгледа да нема. Не налазимо их уосталом ни у осталим областима у Италији, или уопште на западу и ако се мање више свуда употребљају, у разним варијантама¹¹⁾.

Оно што на овим западњачким бифорама не видимо то су скулпторално обрађени тимпани, који тако декоративно делују на фасадама Дечана¹²⁾.

Једноставни прозори.

Главне одлике једноставних прозора, које видимо на апсидама бочних капела св. Димитрија и св. Николе, као и на проскомидији и ђаконикону, јесте косо засецање

Сл. 143. — Западна бифора на цркви св. Ане у Котору.

Fig. 143. — Eglise de St. Anne à Kotor; fenêtre bilobée occidentale.

њихових отвора упоље и ка унутрашњости грађевине, као и неконструктивност њихових лукава, који су израђени обрађивањем једног јединог тесанца (т. XI, XXI, XXII). И овај

оквир, као на нашим трифорама, — Bertaux, сл. 135, — Anderson, 30724.

¹⁾ Горње бифоре јужне фасаде катедрале у Bari, — Bertaux, сл. 155; јужна фасада катедрале у Bitonto, Mosconi, 5455.

²⁾ Bertaux, сл. 150; исто тако и на бифорама западне фасаде катедрале у Bitetto (сл. 136).

³⁾ Bertaux, сл. 286. На овој се репродукцији торус, који у ствари постоје, не виде добро.

⁴⁾ Са заједничким луком, још на цркви S. Vitale у Ravenna, C. Ricci, сл. 8, катедрала у Lucca, Frankl, сл. 325; Le Puy (Haute Loire), — Ebreuil (Alhier), Marmontier (Bas Rhin), — Lasleyrie, сл. 410, 411, 542, — S. Kastor у Koblenz-y, S. Maria на Kapitöl-y у Köln-y, дом у Münden-y, Frankl, сл. 86, 126, 128.

⁵⁾ Понекад су и у Италији тимпани у неколико обогачени, но не тако као у Дечанима: тимпани бифора на цркви S. Michele у Lucca, Martin-Enlart, II, т. 2, 9, 10, 11.

¹⁾ Пејковић, Студеница, сл. 10.

²⁾ Ibid., сл. 11.

³⁾ Millet, A. b. sl., т. XVII.

⁴⁾ M. Bacah, Ж. и Л., стр. 60, сл. 55; — Millet, A. b. sl., стр. 156, сл. 84. Полукружно завршени отвори нису међутим усечени у тимпан, који би био израђен од једне једине камене плоче, већ су засецени ојачаним луком.

⁵⁾ Дон Иво Стјепчевић ми је аутоматски саопштио да је и на западној фасади св. Марије-Колетте, на месту на коме се сада налази розета, нашао трагове приобете бифоре но ја их висам могао идентификовати.

⁶⁾ Прозори на западној фасади S. Nicola у Bari, Bertaux, сл. 139.

⁷⁾ На катедралама у Trani, — Bertaux, сл. 154, — и Ruvo, Anderson, 30848, — као и на јужној фасади цркве S. Nicola у Bari, — Bertaux, сл. 157, или западној фасади катедрале у Bitetto, — сл. 201. — Видели смо чак да су доње бифоре на јужној фасади катедрале у Bari инале изгледа и спољни део

систем обраде прозора налазимо такође на старијим споменцима рашке школе, пре свега на Студеници, код које је на прозору апсиде проскомидије завршена полукружна линија усечена у квадер, чије спољне ивице образују правоугаоник¹⁾. Прозор на апсиди ђаконикона са исте цркве²⁾, још је ближе решењу прозора на апсидима проскомидије и ђаконикона у Дечанима (т. XI, XXI). Уоквиравање је изведено готово на идентичан начин. Овде чак, у Студеници, као и у Дечанима, спољна ивица блока у коме је лажни лук израђен, прати унутарњу полукружну линију, а не образује правоугаоник као на прозору студеничке апсиде ђаконикона. Једина разлика између студеничког и два дечанска прозора је у томе што је код првога лажни лук ојачан у темну и што му је сам отвор уоквирен танким торусом, док на другима овога нема. Поред тога на прозору апсиде проскомидије, у Дечанима, унутарња лучна линија има удвојено-потковичасти облик, док је на другом прозору Дечана, као и на оном из Студенице полукружна.

После Студенице једноставно засечене прозоре, са лажним луком усеченим у правоугаони квадер, видимо на Сопотанима³⁾, на Градцу⁴⁾ и на Бањској⁵⁾.

Слично решење прозоре видимо и на Приморју. Такав је, на пример, прозор цркве св. Дујма код Шкалара, у непосредној близини Котора⁶⁾. У XIII веку појављују се још

на стоној цркви и на цркви св. Ивана у Трогирју⁷⁾.

Закошене прозоре, који се иначе јављају врло рано, још на римским и на старохришћанским споменицима⁸⁾, завршене лажним луком усеченим у правоугаони квадер⁹⁾, видимо нарочито у Немачкој и Ломбардији¹⁰⁾ али их има и у Француској, — у Бургундији¹¹⁾ и Прованси¹²⁾, — па и у Јужној Италији¹³⁾.

Романо-готски прозори на храму и кубету.

Док се на прозорима, о којима је до сада било речи, готски утицај осећа у врло малој мери и то само по некад, по облику линије лука, — на прозорима храма и кубета он је неоспоран, и то не само у овом погледу, већ нарочито у погледу на њихове опште пропорције. Романска је остала једино обрада капитела и стилизација рељефа на тимпанима.

Овога пута на старијим, рашким, споменицима не налазимо готово никаквих аналогја. Истина јужни прозор трансента Бавске, укосо засечен према зиду имао је нешто издужен готизирани облик, но њему недостаје горњи део, те не знамо како је првобитно био решен¹⁴⁾.

Прозоре овога типа неимар Дечана могао је видети не само у Италији и на Западу уопште, већ и на јадранском Приморју.

отвор управо усечен у зид. Интересантно је напоменути да су прозори на кубету св. Марије-Колебање у Котору засведени конструктивним луком, чија је спољна ивица уписана у правоугаоник; овде је утицај лажних лукова на формирање оваквог облика неоспоран.

¹⁾ *Peйкович*, Студеница, сл. 20; разлика је још и у томе што је лучна линија овог прозора полукружна, док је на одговарајућим прозорима, на апсидима бочних капелница у Дечанима преломљена.

²⁾ *Ibid*, сл. 10.

³⁾ На бочним фасадима ниских бочних капела, — *Derego*, А. б. сл. сл. 49, 50; које су засечене у два горња прозора на апсиди Мораче. — *Millet*, А. б. сл., т. XVII. — *A. Дерого*, Старијар, VII, сл. 3, — но изгледа им, судећи по фотографији да су њихови луци конструктивни. У својим белешкама из Мораче, из 1931 год. податак о овоме нисам нашао.

⁴⁾ М. *Закочај*, Гласник с. н. д., XV—XVI, стр. 67, сл. 12, 31. На апсиди ђаконикона. На северној малој апсиди прозор је уопло уништен, али је сачувао био слично решење.

⁵⁾ На источном равном зиду ђаконикона види се само десна половина овако решеног прозора. — М. *Васић*, Ж. и Л., стр. 72, сл. 63, — чији је лажни лук изгледа био преломљен. Велики прозор на јужном зиду трансента, — *Ibid*, сл. 62, — такође је закошен, но горњи му део недостаје.

⁶⁾ А. *Rossi*, *Starohrvatska Prosvjeta*, II, стр. 44, сл. М. *Васић*, А. и С., стр. 23, — сматра да је ова црква саграђена између IX и XI века. Судећи, међутим, баш по овом прозору, а и по целом склопу грађевине, не верујем да је старија од друге половине XII века. На малом прозору кубета на цркви св. Луке у Котору појављује се само лажни лук усечен у правоугаони квадер, случај са којим се срећемо и на Западу, као на пример на прозорима звоника *St. Martin des Champs* у Паризу, *Lefevre - Pontalis*, *Congrès arch.*, LXXXII, стр. 122, — док је сам

⁷⁾ *Наскович*, III, т. 9.
⁸⁾ Римске рушевине код *Sahors-a*, у Француској и мала трикопосна капела из V—VI века у Табата, у Тунису. — *Lasteyrie*, I, стр. 313; код нас у Костоцу, Старијар, 1891, 1—2, т. 2.

⁹⁾ Лажне луке, усечене у квадере, налазимо још раније, у Сирији, рецимо у Босри, *Butler*, А. 4, сл. 251.

¹⁰⁾ F. B., III, стр. 375 капела *Svix Svetixy Regensburg-у* и црква у *Hamerleben-y*, *Ostendorf*, сл. 27 и 173; на апсиди цркве *S. Zaccaria di Rocca Suella* код *Pavia*, — *Porter*, т. 205/3; на овом последњем стране су степенасто усечене у зид, а унутарни угао испуњен једним торусом.

¹¹⁾ Црква у *Pontaubert-y*, из XII в.

¹²⁾ *St. Jean-du-Moutier*, *Enlart*, I, сл. 212.

¹³⁾ На познијим зидовима, из XIII века¹⁴⁾, којима су зазидане северне велике аркаде на катедрали у *Bagi*, виде се два оваква прозора. Унутарња линија њихових лажних лукова је преломљена; — спољна образује правоугаоник.

¹⁴⁾ *Бошкович*, Старијар, XIII, стр. 217, сл. 1, 3, 10. Средња северна бифора под кубетом Студенице издужена је такође, но она је у целисти задржала свој романски облик, — *Влад. Пејкович*, Студеница, сл. 15.

Има их на базилици св. Ђорђа у Свачу¹⁾, затим на цркви св. Доминика у Трогиру, онда на западном зиду северног познијег брода св. Марије-Колеџе у Котору²⁾, као и на цркви S. Francesco у Пуљу. — Док су на трима последњим споменицима сами отвори завршени удвојено копаљстим обликом, доде на издуженим прозорима које видимо на базилици св. Сергија и Ваха на Бојани³⁾, на цркви св. Крижа у Грожу и на цркви франевачког манастира у Стону овај завршетак има облик једноставно преломљеног лука⁴⁾. Сви ови прозори имају само по један отвор. Готских бифора, пре андања Дечана, нисам нашао ни на једном приморском споменику. Није искључено, међутим, да их је било на којој од темеља порушених цркава на Јужном Приморју, у Улцињу или Бару.

У Јужној Италији готски су прозори прилично ретки. На северној фасади познијег источног дела катедрале у Barletta, дозиданом у XIII в. под непосредним француским утицајем⁵⁾, израђен је један овакав једностворни прозор, чији је отвор завршен у облику потковице. На цркви S. Maria Donnaregina у Neapoli, из 1307—1316 год., има, такође, једностворних издужених прозора, са отворима завршеним удвојеним копаљстим обликом, изнад којих, на појединим, има и четворолисних окулуса⁶⁾.

У Северној Италији, чије су готске грађевине стајале несумњиво под утицајем велике цистерцијске базилике у San Galgano, — на којој има једностворних издужених прозора, са једноставним преломљеним луком, — видимо такође, на разним споменицима слично решење отворе. Тако су на цркви S. Fermo Maggiore, у Verona, — вероватно из XIV века, — четири оваква прозора, са удвојено копаљстим завршетком

спојени уједино⁷⁾. На цркви S. Giovanni e Paolo у Венецији, из 1246—1430 г.; има чак и издужених бифора са отворима засведеним повртним луцима и са четворолисним окулусима у тимпанима.

У Француској, у којој је већ почев од краја XII века цветао готска уметност, издужени једностворни прозори су чешћа у најстаријој периоди, али се на југу Француске виђају све до краја готске епохе⁸⁾. Много су чешће издужене бифоре⁹⁾, међу којима у погледу на аналогије са дечанским треба нарочито истаћи оне на епископском дворцу у Albi¹⁰⁾, као и оне у великој сали за примање у Папском замку у Avignon-у, можда само нешто познијим од дечанских¹¹⁾, са отворима завршеним удвојеним копаљстим обликом, уквиреним преломљеним луком, са једноставним косо усеченим оквиром, операженим торусом и са четворолисним окулусима у тимпанима¹²⁾.

Исти је случај и са прозорима на немачким готским грађевинама, код којих је такође издужена бифора чешћа од једностворних прозора¹³⁾.

Бочне бифоре на источном апсиду.

За ове бифоре (т. XI, XLVI) нисам могао да нађем директне аналогије ни на једном било нашем, било приморском, било западњачком споменику¹⁴⁾. Биле да су оне лична творевина дечанског прото-мајстора. У ствари оне претстављају комбинацију појединих елемената како са трифора тако и са дечанских прозора.

Профил.

Разне комбинације профила употребљених на Дечанима припадају романском архитектонском правцу. Класично-грчког, нарочито јонског, порекла, оне су до IX века

¹⁾ Дероко, Старијар, V, стр. 199, са. 19, — Башковић, Старијар, VI, стр. 152, са. 20, 21; са отвором завршен је луком у облику *потковице*, као на апсиди проскрипиде, или јужно бочној бифори на главној апсиди.

²⁾ Из 1330 год. М. Вачи, А. и С. стр. 38.

³⁾ Т. Ippen, Wissenschaftliche Mitteilungen, 1900, са. 1, 3. С. Смирнов, Сборник, I, са. 2, 4, 12. — А. Дероко, Старијар, V, стр. 144, са. 14. Ови прозори потичу вероватно из времена обнове под краљем Јеаном и краљем Малутином.

⁴⁾ Прозор са јужног зида звоника цркве франевачког манастира у Дубровнику, решен на сличан начин, има завршетак у облику повртног лука.

⁵⁾ Bertaux, стр. 675.

⁶⁾ G. Chierici, стр. 47, са. 12. Облик профила на својим оквирима, ови се прозори далеко није приближили француским готским, од дечанских. Ово је још јаче изражено на издуженим бифорама, *ibid.* са. 15.

⁷⁾ Alinari, 1369.

⁸⁾ Enlart, I, стр. 568; упоређи још и са прозорима на цркви St. Martin-a у Agonac-у, — Roux, Congrès arch. LXXXIX, стр. 193, и са прозорима на

St. Pierre de Guillard (Bourgats), Valléry-Radot, Congrès arch. XCIV, стр. 17 и 35.

⁹⁾ *Ibid.*

¹⁰⁾ De Lager, Congrès arch. XCII, стр. 396, дворца завршен 1221 год.

¹¹⁾ Авињонски дворца рађен је 1334—1380.

¹²⁾ Ови прозори до недавна су били засијани. Отворени су пре кратког времена и реконструисани по сигурним подацима нађеним на самоме зиду.

¹³⁾ Цркве у Berchtesgaden-у и Wimpfen im Thal-у, Dehio-Besold, K. B. A. т. 459, 465.

¹⁴⁾ Можемо их тек сасвим из далека упоређити са неким прозорима у Француској, као на пример са онима на цркви у Vorges-у (Ain-е) са почетка XIII века, — A. Mazet, Mittelalterliche Landkirchen aus dem Entstehungsgebiete der Gotik, Berlin, 1906 са. 19. Окулуси се иначе често налазе на тимпанима готских прозора, — и то не само у Француској, већ по некад и у Италији, као оно на конквисти S. Teresa у Trani, са краја XIII или почетка XIV века, Mosconi, 6598. — На нашим споменицима окулуси се појављују још на тимпанима бочних портала на Студеници. Они по облику нису слични дечанским, али је идеја свакако иста.

сасвим дегенерисале, да би доцније, нарочито у XI и XII веку поново искристалисале у нешто мало измењене облике, употребљаване готово у свима областима романске грађевинарске делатности¹⁾. Нарочито је у Италији римска традиција остала јака. У Далмацији нешто услед локалне традиције, нешто под утицајем Италије, обрада профила каналисана је у истом правцу. На рашким споменицима видимо је такође, почев од Студенице, па чак у неколико и Ђурђевих Ступова у Расу.

Оно међутим што у Дечанима пада одмах у очи, то су јакостурене косо засечене горње плоче венаца на кубету и апсидима. Њих не видимо раније ни на једном нашем старијем споменику. Нема их ни у Далмацији, а колико ми је познато ни у Италији и Француској. Напазимо их међутим на неким романским споменицима у Немачкој, у Klein-Komburg-y, Hirsau, Erfurt-y и Konstanz-y²⁾. Употреба ове врсте венаца на Дечанима показује како фра Витино схватање опасности, које грађевини прети од кише и снега, тако и његово дубоко познавање западњачке архитектуре уопште.

Профил сокла који не тече хоризонтално око целе грађевине већ се степенасто спушта на источној страни, овакав какав је видео сам код нас још једино на Бањској³⁾. На романским грађевинама сокл је обично мање избачен ма да је завршен често торусом са горње стране.

Стопе стубова и колонета.

Стопе, нешто измењеног античког типа, коме припадају и дечанске, често су појава у западњачкој архитектури уопште. Видимо их у Јужној и Северној Италији, у Француској и у Немачкој⁴⁾. Стопа југоисточног стуба у храму (т. XII, V), са умноженим торусима и трохидусима, већ одаје извесан готски утицај,

који се осећа и на нешто пригњеченој линији доњих торуса на столпама у припрати и под западним стубовима у храму (т. XII, IV, VI)⁵⁾.

Торуси стопа под колонетама бифора на кубету нису сасвим заобљени већ им је само ивица оборена (сл. 51). Овакав случај видимо на стопи стубића западне бифоре цркве св. Луке у Котору, а тако исто и на столпама колонета клауистра фрањевачког манастира у Дубровнику.

Угаоне испуне у облику уврнутог торуса, лишћа или глава, у слободним угловима, које на четвртастој плити оставља круг најнижег торуса, — чије се порекло изгледа може тражити још у римској архитектури⁶⁾, — такође су често појава на романским столпама. Има их у Француској⁷⁾, Немачкој⁸⁾, Ломбардији⁹⁾ па и у Јужној Италији¹⁰⁾. У Далмацији видимо једино уврнуте торусе и сасвим једноставно лишће¹¹⁾. Исти је случај и на старијим рашким споменицима, на столпама слободних и угаоних стубића на порталима, а тако исто и на столпама крстонице у спољној припрати Студенице.

Капитела.

Архитектонски облик дечанских капитела, који потиче још од класичних, коринтских односно композиционих, употребљаван је више или мање у свима областима романске грађевинарске делатности¹²⁾. Карактеристично је да сви имају лажни коринтски абакус и да астрагал стабла прелазн са стабла стуба на њихову доњу ивицу, што је такође чест случај у романској архитектури¹³⁾.

Поједини, нарочито они у припрати, сразмерно су нижи и масивнији, што долази од њихове функције примања бочних потисака лукова; порекло овог здепастог облика капитела тражено је у Сирији¹⁴⁾. О њиховој пластичној обради биће речи доцније, приликом анализе дечанске скулптуре.

¹⁾ F. B. III, стр. 175.

²⁾ Ostendorf, сл. 114, 224, 236, 239, 240. Ови венаци су нешто компликованији од дечанских: сама плоча, избачена око 50 см. изван равни зида, обрађена је и одоздо, сем у Нгизу, где је равно косо засечена, са оштром ивицом.

³⁾ Старијар VI, стр. 170, сл. 47, — *ibid.*, VII, стр. 112. Порекло профила који тече континуално око грађевине спунтајући се, ту и тамо, по вертикалној линији најниже, треба тражити на Истоку, у главном у Сирији, Месопотамији и Јерменији, — *Mchatta, Deir el Denat, Mar Jakob, — Strzygowski, — Syrie*, — стр. 104, 106, — сл. 19, 67, 68, — т. XV, 2. На Западу је доста редак; налазимо га ипак на цркви S. Godehard-a у Hildesheim-y, Ostendorf, сл. 236.

⁴⁾ Enlart, I, 413. F. B. III, стр. 388. Код нас их има у облику континуалног профила под довршним готово свију већих портала равне школе, а тако исто и под слободним колонетама портала.

⁵⁾ Упореди са Enlart, I, сл. 313.

⁶⁾ F. B. III, стр. 175, Enlart, I, 415.

⁷⁾ Enlart, I, 415, даје многобројне примере на француским споменицима. Карактеристичне су ва-

рочито оне из цркве Notre Dame у Etampes-y, у облику глава зверн, — *Lefevre-Pontalis, Congrès arch. LXXXII*, стр. 10.

⁸⁾ У Bamberg-y, *Hamann*, сл. 154, 155, — *Maulbronn-y* и *Heiligenkreuz-y*, — *Architektur*, II, 4, т. 27.

⁹⁾ Док су мотиви на до сада поменутих споменицима слични само у општем цртама, на столпама под угаоним колонетама западног портала S. Ambrogio у Milano израђене су мале главце, међу којима и једна глава овна, веома слична оној са југоисточног угла југо-западне стопе дечанске припате, од које је једино мања.

¹⁰⁾ У крпни катедрале у Trani, — уврнути торуси и једноставно лишће; у цркви S. Francesco, у Trani; у катедрали у Molfetta, — главце грифона или зверн, канце грифона, лишће; у катедрали у Bitonto и т. д.

¹¹⁾ Портали Стопе цркве у Трогиру, *Насковић*, III, т. 13. Портали Стопе цркве у Задру, — *Насковић*, I, т. 14.

¹²⁾ Enlart, I, 400, 402.

¹³⁾ *ibid.*, I, стр. 394.

¹⁴⁾ Strzygowski, Syrie, стр. 100.

СКУЛПТУРА

Иконографско тумачење.

Видели смо већ да се велики број рељефних претстава на дечанским фасадама може везати за Апокалипсу, а у неколико и за визију пророка Исаније, као и за текст физиологуса. Ово није ништа необично када се има у виду психоза средњовековног живота, испуњеног ишчекивањем Страшног Суда. Црква постаје тада најсигурније уточиште; кроз њу треба да дође спасење од антихриста, који одашуд вреба сваки тренутак људске слабости; ка њој теже сви људски осећаји и све људско знање. Но Црква је представљена на земљи не само свештенством и обредима, већ и црквеним грађевинама. И док је свештенство утицало на масу говором, а обреди својом тајанственошћу, ове последње биле су најпогодније, — погодније чак и од књига које су у то доба улазиле у народ — да делају на машту преко чула вида. Отуда се на њиховим зидовима, у унутрашњости израђује живопис чешићу у Византији и на Истоку у опште, рећи на Западу, — а на фасадама рељефи у камену, — чешићу на Западу, рећи на Истоку, — у којима су представљени читави циклуси из религиозних текстова Библије. Дешава се међутим понекад на Западу да се илуструју и велике енциклопедије, у којима је, на религиозној основи, било сконцентрирано све људско знање овога доба. Међу овима нарочито су истакнута дела Honorius-a из Autun-a, Speculum Ecclesiae писаног између 1090—1120 год.¹⁾ и Vincent-a из Beauvais-a, Speculum Majus, из XIII в.²⁾ Оно прво нарочито испирише из Bestiaire-ом западњачким преводом физиологуса, којим се и директно могу тумачити многе скулптоване сцене³⁾. Но главну улогу у формирању разних композиција на фасадама западњачких богомоља изгледа да је играла Апокалипса. Њезину важност истакао је већ у

великој мери Е. Mâle у своме монументалном делу о религиозној уметности у Француској⁴⁾. При томе Mâle главну пажњу обраћа не толико на сам текст визије св. Јована, колико на минијатуре, којима су разни рукописи Апокалипсе и њезиних коментара илустровани. Упоредба која чини заиста су фрапантна. Везе између појединих сцена на фасадама француских цркава XII века, и разних минијатура у чувеном рукопису коментара Апокалипсе од св. Севера⁵⁾, или неколиким Апокалипсама Беатуса⁶⁾ су неспорне. Међу њима има појединих које су готово идентичне.

Оно пак што Е. Mâle није довољно истакао то је да утицај Апокалипсе на развој средњовековне скулптуре не треба тражити само у минијатурама, којима је илустрована, већ и у њезином тексту. Када ово имамо у виду многе сцене, па и читави циклуси скулптура, чије нам је порекло до сада било недовољно јасно, постају нам сасвим разумљиви.

Писана на острву Патмосу, вероватно око 90 год. наше ере, сама Апокалипса, која је имала тако много утицаја на формирање хришћанске литургије⁷⁾, стрихотима које се у њој појављују као и сталним поминањем животиња и фантастичних чудовишта, као симбола демонских сила, одаје своје источњачко порекло.

Није зато ни чудо што је на Истоку, нарочито у Кападокији и Египту, била тако често илустрована⁸⁾.

На супрот овоме у Византији је, све до XII века, ученим црквеним великодостојницима Апокалипса изгледала јакo сумњивом. Тиме се даје објаснити њезино готово потпуно отсуство у византијској иконографији, у чијим се првим споменницама јавља тек у XIV веку⁹⁾.

¹⁾ Mâle, XIII, стр. 39—43, 45.

²⁾ Ibid., стр. 23.

³⁾ Ibid., стр. 33.

⁴⁾ Mâle, XIII, стр. 359, а нарочито у књизи у којој је проучио уметност XII века, делу које је изашло после поменутих студија о XIII в. Mâle, XII, стр. 4 и даље. Види још и H. Focillon, L'art des sculpteurs romans, стр. 4—6, 8, као и Schneider, I, стр. 77.

⁵⁾ Apocalypse de St. Sever, N. B. lat. 8878, Mâle XII, стр. 4.

⁶⁾ Apocalypse de Beatus, N. B. nouv. acq. lat. 1366, 2290, и други.

⁷⁾ М. Барсова, стр. 598.

Постоје иначе сасвим различита мишљења о

томе када је Апокалипса написана, и о томе ко ју је написао, но ми се на овим проблемима нећемо и не можемо задржати.

⁸⁾ Bréhier, Les visions, стр. 1. Има чак коптских цркава чији живопис, рађен у главном према Апокалипси, није до сада добро протумачен, о чему другом приликом.

⁹⁾ У Метрополи у Мистри, Millet, Mistra, т. 51, 64. У старијим византијским споменницама једино изван саме Византије, свакако под утицајем латинске школе, налазимо на мотиве којима је корен у Апокалипси, као у S. Angelo in Formis, S. Marco у Венецији или св. Софији у Кијеву, Bréhier, Les visions, стр. 5, 7.

Утицај Апокалипсе на западљачку уметност.

Апокалипса ипак, нарочито на Западу, ужива велики угад почев још од III века¹⁾. Већ са краја IV, или почетка V века остала нам је фреска у катакомбама Petrus и Marcellinus, на којој Христ, сигниран према Апокалипси са α и ω , седи на престољу, између св. Петра и св. Павла, држећи у левој руци отворен свитак, док десном благосиља²⁾.

Још је међутим пунија улога Апокалипсе у илустровању мозаика, у западњачким латинским базиликама, петог и шестог века³⁾.

Текст Апокалипсе, па према томе и његово илустровање, добијају изванредну важност, нарочито око хиљаде године по Христу, када је по пророчанству, изреченом у самом откровењу св. Јована, требала да отпочне влада Антихриста⁴⁾, што је пророчанством св. Хилдегарде било фиксирано тачно у 1080 год.⁵⁾. Понишља се чак да претставља Христа као Страшног Судје на тимпанима портала, која се баш тада јавља,

није ништа друго до „печат Бога живог“⁶⁾, — VII, 2, — којим је требало обележити цркву да не би сатана ушао у њу⁷⁾.

Многобројне композиције које се тада појављују различитога су типа. Обично се у средини сваке појављује овални медаљон у коме је израђен Христ, који десном руком благосиља док у левој држи књигу⁸⁾. Често овај медаљон носе, односно придржавају са стране два или четири анђела⁹⁾. Ово није увек и само „Maestas Domini“ према Језекиљу, I, 26—28, — као што се обично мисли, већ је често везано и за Откровење Јованово¹⁰⁾. Довољно је напоменути да је Христ на њима по некад сигниран са α и ω ¹¹⁾, да се једна слична композиција налази и међу минијатурама Апокалипсе св. Севера¹²⁾, а да је видно и међу фрескама које илуструју Страшни суд¹³⁾.

Врло је често цела сцена употпуњена симболима четворце Јеванђелиста¹⁴⁾. У том случају дешава се да анђели који придржавају медаљон потпуно отпаду¹⁵⁾. Беза са

¹⁾ Bréhier. Les visions, стр. 4.

²⁾ Wülpert, M. K. R., т. 253.

³⁾ У Риму мозаик у S. Paolo fuori le Mura, Sta Pudenziana, S. Cosma e Damiano; у Неапољу: baptisterijum S. Sotero; у Равени: маузолеј Galla Placidia, S. Apollinare in Classe и S. Apollinare Nuovo, S. Vitale, у оба baptisterijuma као и у S. Michele d'Alficcio; базилика у Поречу, — Parenzo, — у Истри, — Bréhier, стр. 4, а доцније, у X и XI веку, нарочито у цркви у Нери, у којој многобројне сцене илуструју Апокалипсу, — св. Јован пада ничење пред Христом; јавље, четири кованика, људи који дувају у трубе, борба анђела са змајем; — док два века доцније, последњи пут, наизајмо на имитацију мозаика из цркве S. Cosma e Damiano, у сеоској цркви у Rignano Flaminio, — Peraté, у A. Michel, I, 1 стр. 90—92, — Bertaux, стр. 155, 159, — У осталој и савременици као што је Елзебије, т. 340, кажу нам да су се сцене из Апокалипсе јављале у ансамбл, маузолејима и ораторијумима, — Bréhier, A. Ch. 58.

⁴⁾ „И кад се сврши хиљада година пустиће се сатана из тамнице своје“ XX, 7.

⁵⁾ Corrier, Gazette des beaux-arts, мај—јуни, 1937, стр. 276.

⁶⁾ Ibid. Писац је сваког у праву када помисли на снажан психички утицај који је Апокалипса имала на људску машту у то доба. На мисао о печату, Corrier долази сваког под утицајем Enlart-ове напомене, — I, стр. 300/3 — да се слична композиција Христа на престољу често јавља и на средњовековним печатима. Његово је мишљење далеко логичније од Mâle-овог, — XII, стр. 16, — који сматра да су скулптури били франирани једино чудноватом и снажним бојама минијатура у разним рукописима Апокалипсе. Интересантна је Corrier-ова напомена да је, пошто су после пожара катедрале у Шартру 1194 год. остали читави само крпни са релјефима Богородице и делимично западна фасада, са порталом, на коме су биле скулптуре Страшног Судје, Богородице и разних светца, ово за људе било довољан доказ о заштити коју ове скулптуре пружају Цркви од Стане, тако да су почеле на свима фасадама и око свију отвора да ничу статуе, које су требале да бране приступ у светињу.

⁷⁾ Рећи је случај да Христу, према ставу I, 10 Апокалипсе, излази из уста мач, — као на пример на тимпану портала цркве у La Lande de Cubzac (Gironde), — Mâle, XII, стр. 7 — или на порталу Marien Kapelle у Würzburg-у, Dehio-Bezold, I, т. 15.

⁸⁾ На једном тимпану из Torre dei Picenardi код Cremona, сада у Museo archeologico Civico у Милану, медаљон, у коме је израђен Христ раширених руку, придржавају анђели, док са стране стоји једино омање лице — можда је то св. Јован? — Porter, т. 115/3. Сличан мотив још раније налазимо на једном жртвенику из VIII века из Cividade, — без св. Јована, али са још два анђела у самом медаљону, Zimmermann, са. 5. Сличне мотиве видимо још на катедралама у Lucca, — Vittum-Volbach, са. 89; на S. Leonardo код Siponto, Bertaux, т. XXXII; на дому у Mainz-у, Dehio-Bezold, III, т. 12; на катедралама у Ely, Hereford-у, Shobdon-у, Rowstone-у, у Malmesbury-у Abbey-у, у Waterstratford-у, Prior-Gardner, са. 74, 174, 185; и т. д.

⁹⁾ Са оваквим се мишљењем у неколико слаже и L. Bréhier, A. Ch. стр. 288.

¹⁰⁾ На надзвратнику портала St. Génis-des-Fontaines (Pyrenées Orientales), — Lasteyrie, I, са. 649; са обележја страна главне сцене израђено је још по три сцене.

¹¹⁾ N. B. Lat. 8878, стр. 63 V; два анђела као да трче ка Христу готово склопљених руку; у старијим придржавају медаљон у коме је Исус израђен; изнад и испод ове сцене седе „Старешине“.

¹²⁾ Фреске у S. Angelo у Pinnella (Abruzzes), из XII в. — Bertaux, са. 107, стр. 296.

¹³⁾ Charleux, главни портал, Mâle, XII, са. 32. Semur-en-Brionnais, ibid., са. 149. — S. Silvestro у Nonantola, — анђели оне не придржавају медаљон, кога уосталом нема, већ само стоје улози окренути ка Христу; Zimmermann, са. 54, Porter, т. 155/5; катедрала у Rochester-у, Prior-Gardner, са. 177.

¹⁴⁾ Chartres, Le Mans, St. Loup-de-Naud, Bourges, St. Trophimes у Arles-у, Mâle, XII, са. 219—223; горњи део тимпана катедрале у Genova, Arch. Mon. Hist., 35993; Elkstone, Prior-Gardner, са. 18; и овде, као оно у Milano, — види примедбу 8 — лево у угају тимпана стоји једино лице, — можда св. Јован?

Апокалипсис постаје тада још чвршћа. Композиција се истина често компликује додавањем Богородице, Апостола, нарочито св. Петра и Павла, или разних других светаца, али је за то у толико ближа Откровењу Јовановом када се на њој појави и двадесет и четири Старешина, као што је случај на изванредно монументалном тимпану у Moissac-u¹⁾. Утицај Апокалипсе Beatus-a на формирање ове композиције је неоспоран²⁾.

Но утицај Откровења св. Јована био је исто тако велики и при формирању још компликованије композиције Страшног Суда, коју налазимо на тимпану портала у Beau-lieu-y, на којој видимо још и анђеле који дувају у трубе, затим мртве који устају из својих гробова³⁾, седмглаву апокалиптичку звер, као и крилатог лава и медведа из Даниелове визије⁴⁾. Истину, у овој сцени наклазимо и на друге утицаје. Тако Христ не држи књигу и не благосиља, већ шири руке и људима показује своје ране, што Mâle с правом приписује утицају списа Elucidarium од Honorius-a из Autun-a, док је крај Христа изражен крст кога придржавају анђели, што исти писац тумачи јединим пасусом Јеванђеља по Матеју. Но Mâle нема права када у овој композицији прво одбија апсолутно сваки утицај Апокалипсе⁵⁾, а додије га при-

знаје само у минималној мери⁶⁾. Довољно је, да би се разуварили, погледати само Минијатуре Апокалипсе из Bamberg-a можда још са почетка XI века⁷⁾, на којима се, поред Христа, који шири руке, види и крст, док доле излазе мртваци из својих гробова.

Санчаи, или нешто другачији тип Страшног Суда наћићемо затим на тимпану портала у St. Denis-y, Laon-y, Conques-y, Autun-y⁸⁾, или на тимпану западног портала крстионице у Parma⁹⁾, а додије, у XIII веку, на готским катедралама у Chartres-y, Paris-y, Poitiers-y, Amiens-y, Rouen-y, Reims-y¹⁰⁾, као и на многим другим споменицима на Западу¹¹⁾.

Дешава се понекад да сцена у којој се Христ појављује као Страшни Судија није скулптована на тимпану, већ се налази на неком другом делу портала на надвратнику¹²⁾, или у темну архиволте¹³⁾, или чак и изнад самог портала¹⁴⁾ а понекад и на самим фасадама храма¹⁵⁾. Налазимо је чак и на капителима¹⁶⁾, олтарима¹⁷⁾, амвонима¹⁸⁾, гробницама¹⁹⁾, разним плочама²⁰⁾, вратним крилима²¹⁾ па чак и на самосталним стубовима²²⁾.

За ове композиције главне сцене апокалиптичке визије, или Страшног Суда често је идејно везан читав низ композиција које треба да потенцирају њихову важност

¹⁾ Mâle, XII, са. 1. — Још у Mâcon-y и Orléans-y, Enlart, I, стр. 390/8.

²⁾ Mâle, XII, стр. 4, 378.

³⁾ Апокалипса — XX, 13.

⁴⁾ Mâle, XII, са. 137, стр. 407.

⁵⁾ Mâle, XIII, стр. 361.

⁶⁾ XII, — стр. 407; — сличнога је мишљења и L. Bréhier, A. Ch. 286—315.

⁷⁾ Wäfflin, т. 44, 48, 63, стр. 15.

⁸⁾ Mâle, XII, стр. 407, са. 137, 234, 235, 238.

⁹⁾ Porter, т. 164/3.

¹⁰⁾ Mâle, XIII, стр. 360, — са. 170—188. — Enlart I, стр. 390.

¹¹⁾ Freiburg, Nürnberg, Rastbach, — Dehio-Bezold, I, т. 4, 9, 37; Bamberg, Kolmar, — Hasak, са. 55, 57, 110.

¹²⁾ Поменици надвратник у St. Génès-des-Fontaines, Lasteyrie, I, са. 649; надвратник портала катедрале у Cremona, fot. arch., 242.

¹³⁾ Портал катедрале у Rivo, у Анжуи, — са. 141. У темну спољњег лука архиволте изражен је Христ на престоу између два анђела и 12 апостола (?), док је непосредно испод, на суседном луку, изражено у медаљону јавње, а околу опет у медаљонима, симболи Јеванђељства.

¹⁴⁾ Ripoll, — Enlart у A. Michel, II/1 са. 204.

¹⁵⁾ Западна фасада катедрале у Angoulême-y, — Lasteyrie — I, стр. 679; Mâle, XII, са. 229, фронтон портала катедрале у Palermo, — fot. Brogl. 10899; калкан катедрале у Ferrara, Vitthum-Vollbach, са. 148.

¹⁶⁾ На једном капитулу у St. Germain des Prés, у Паризу, капитулу који се сада налази у Музеју Слупу под бр. 18612, и који се датије у XI в. и ако вероватно потиче из XII, на једној страни, у прозору, изражен је Христ на престоу, како, по обичају, десном благосиља, а у левој држи књигу; лево од њега један анђео држи такође књигу, док десно

глобобри са. Јован прима књигу од другог анђела. — На једном капитулу у St. Nectaire-a изражен је такође Христ као Страшни Судија; до њега анђели држе крст као на тимпану, у Beaulieu-y, а десно видимо грешнике и праведне.

¹⁷⁾ Avenas (Rhône), — Lasteyrie, I, са. 608; олтар у Музеју у Vich-y (Каталонија); арка у Ulvik-y (Bergen), Münster (Westfalen) — Enlart, I/2 — са. 415—417.

¹⁸⁾ Амвон у Wechselburg-y, — Dehio-Bezold, I, т. 3. Амвон у S. Ambrogio у Milano; на средини балустраде релеф Христа који држи књигу и благосиља; испод, у хоризонталном фризу и у пољима између архиволти, симболи Јеванђељства и јавње; Alinari, 14152.

¹⁹⁾ Саркофар епископа Adoloch-a у цркви St. Thomas у Strasbourg-y, — Furrer, Les fresques historiques d'Andlau, са. 12, саркофар St. Julien-a из истоимене цркве (Limoges), R. Fage, Congrès arch. LXXXIV, стр. 228—229.

²⁰⁾ Релеф на сакристје у цркви S. Giacomo у Pontida (код Bergamo), Porter, т. 1891; Христ седи у медаљону, десном благосиља а левом врђа књигу св. Јовану (?), који стоји испред са. Јована Прете и Богородице; десно од Христа анђео носи душу умрлог.

²¹⁾ Бронзана врата на катедралу у Trani, — Mosconi, 5589, 5590, — изгледа да су рађена под утицајем Апокалипсе.

²²⁾ У катедралу у Strasbourg-y види се један слободан стуб са краја XIV века, на коме је изражен Христ као Судија, са анђелима међу којима три носе инструменте страдања, док испод четири дувају у трубе; још ниже четири Јеванђељисте стоје на консолама, које су подухваћене њиховим симболима, — Walter, са. 53.

даровала Спаситеља. Та нада у опроштај, а не сам момент осуде, нарочито је истакнута на западном порталу Студенице. Да је све ово ипак у вези са Апокалипсом, имамо доказа на апсидалној трифори¹⁾, на којој је, у иконографском погледу, рељеф готово идентичан са оним на источној трифори Дечана²⁾. — Карактеристично је овде да жена која представља Вавилон место да има отворену шаку која би показивала, као оно у Дечанима, да је у њој држала купу пуну својих грехова, гризе прсте десне руке, те се на тај начин, и ако старија за близу век и по од дечанске, више удаљује од текста Апокалипсе него ова друга. Ово удаљавање од текста примећује се и на претставима уапштеним у прелет на лучном венцу архиволте западног портала. И ако се појединачно могу везати у неколико за Апокалипсу, ове композиције нису међу собом онако логички повезане, као оне на одговарајућем венцу архиволте у Дечанима.

За рељефе из времена између Студенице и Дечана мало би што имало да се каже, из простог разлога што их заиста мало има. Тако је у Мишешеву од целог портала сачуван само један од лавова под спољном колонетом³⁾. У Бањској смо нешто боље среће. У рушевинама цркве нађено је нешто фрагмената лучног венца и архиволте портала, од којих је неколико сада у музеју Кнеза Павла. На једном од њих курјак у зубима држи јагње⁴⁾, на другом је израбена птица, на трећем се сачувао задњи део аждаје. Г. др. М. Поповић, који је тада ординирао у К. Митровици саопштио ми је да у својој вили, у Бањској, чува један фрагмент на коме је, као и на овим ранијим, у лозицу уплетен један коњ, крај кога стоји коњаник^(?)⁵⁾; када се пак узме у обзир рељеф из Соколице⁶⁾, као и фигура вероватно неког аиџела коју је видео г. др. М. Поповић⁷⁾, долази се до закључка да је скулптура Бањске могла од прилике у истој мери да буде везана за Страшни Суд колико и скулптура Студенице.

Иначе на капителу десног доватника западног портала у Морачи⁸⁾ израбена је биста жене која у наручју држи дете, а коју

напада аждаја. Изгледа ми да се овај рељеф може тумачити пасусом Апокалипсе, у коме се говори о Богородици, то јест Жени која роди Сина и би нападнута од аждаје, — XII, 5, 13.

У рушевинама Давидовице нашао је г. проф. Влад. Петковић фигуру једнога аиџела у камену⁹⁾. Да ли би и одаве ништа смели да закључимо? Засада би то било и сувише смело.

Утицај апокалипсе на дечанску скулптуру.

Вратимо се сада Дечанима. Видели смо да и на њиховим зидовима доминира идеја Страшног Суда. Она је објашњена првенствено општом психозом страха целог Средњег Века пред оним непознатим понором који нас чека после смрти, потешченим чиниоцима да је у самом храму сачуван његов оснивач и ктитор. .... и боју се страшног судишта, к њебѣ припадају, всоджржителю, помилуи ми въ деи суднии¹⁰⁾, тако се завршава натпис крај лика Дечанског, насликаног са моделом цркве у рукама, на самом улазу у олтар (т. CXLVII, 3)¹¹⁾. И ако потиче из времена после смрти Дечанског¹²⁾, овај натпис показује какве је врсте била брига којом су наши владари, на и сам Душанов отац, били обузети при зидању својих задужбина.

Укупно узев скулптуру, која се јавља на фасадама Дечанске цркве, претставља углавном заокружену целину. Истина, по својем распореду, она не одговара у потпуности ономе што је у исто време и нешто раније, рађено на западу¹³⁾. Па ипак и овде се примећује извесан логичан ред. На западном порталу, израбене су, као и на Западу уопште, сцене везане за Страшни Суд. „Бема, то јест олтарски простор, по лажном Тирилу, означава други долазак Христа“ — „Молило се у правду истога јер је овај долазак очекиван са те стране,“ каже нам г. Millet¹⁴⁾. Није зато ни чудо што на тимпону источне трифоре видимо пад Вавилона и композиције Раја и Пакла, композиције које су у директној зависности од Другог Христовог доласка.

¹⁾ Millet, A. a. v., — са. 76; Влад. Петковић, Студеница, са. 20 Barian, т. XIV.

²⁾ Види раније, стр. 76.

³⁾ А. Дероко, — Гласник С. н. д., — стр. 129, са. 14.

⁴⁾ М. Вацак, Ж. и Л. са. 67.

⁵⁾ Нисам имао прилике овај фрагмент и лично да видим.

⁶⁾ А. Дероко, Покрет, 8, 1924 стр. 119; Ђ. Бошковић, Старијар VI, стр. 171; Ф. Месселс, Годишњак скопског филозофског факултета, II, 1931—33, стр. 57, са. 2, 3; М. Кашанин, Уметнички преглед, I, стр. 14.

⁷⁾ Види раније, стр. 142, примедба 6.

⁸⁾ Millet, A. a. v., т. XVIII/L.

⁹⁾ М. Петковић, Старијар VII, стр. 78. — Ово је и мени г. проф. Петковић узмено потарио.

¹⁰⁾ Ђ. Савојановић, З. и Н., 5104.

¹¹⁾ Вероватно из 1338—1339 год. — Са. Радојчић, Портрети, стр. 46.

¹²⁾ Страшни Суд скулптован је на западној фасади; на северној је био израбен Стари, а на јужној Нови Завет, Millet, XIII, стр. 6, 395.

¹³⁾ У А. Michel, I, стр. 186.

На тимпану јужног портала израђена је сцена Крштења, која је, видели смо, везана у овом случају за Апокалипсу, али која исто тако зависи и од Јеванђеља по Луци⁹⁾, по Матеју¹⁰⁾ и по Јовану¹¹⁾, на према томе, као оно на Западу, од Новог Завеста¹²⁾.

Па ипак и поред ове логичности у распореду разних сцена, има извесних ствари које остају недовољно објашњене. Тако на пример јагње је два пута представљено, и то на тимпану западне бифоре јужне фасаде припрате (т. XLII, 1) и на тимпану источне бифоре северне фасаде храма, (т. XLIV, 1). Јагње се истина појављује неколико пута у тексту Апокалипсе¹³⁾, али је очевидно да ова двојна појава рељефа Христовог амблема нема са овим никакве везе. Видели смо затим, на лучном венцу архиволте, не четири апокалиптичка коњаника, већ два коњаника и два кентаура. Жена која симболизује Вавилон на тимпану источне трифоре држи отворену шаку у близини устију, али у њој не држи купу, коју би по тексту Апокалипсе требало да има. Откуда све ово? На ово питање може различито да се одговори. Ако би судили само по овим омашкама у раду могли бисмо да дођемо до закључка, као што сам већ раније напоменуо, да фра Вита није радио директно по тексту Апокалипсе, већ да се инспирисао било минијатурама којима је какав рукопис Откровења св. Јована, који је имао у рукама, био илустрован, било рељефима са каквог старијег споменика. Овде би могло да се помисли на Студеницу, али сем рељефа на источној трифори, у погледу на композицију, нема између оба споменика више никакве ближе везе. Шта више Дечани су, у овоме погледу, много богатији од Немањине задужбине. Када се пак сетимо да жена која треба да претставља Вавилон, у Студеници гризе прсте место да бар држи отворену шаку, која треба да прими пехар, можемо да дођемо на помисао да се фра Вита није инспирисао толико самим студеничким рељефом колико истим угледом којим се послужује и Студенички скулптор. Одавде чак можемо да изведемо и један на изглед мало смелији, али у суштини ипак сасвим оправдан закључак. Претпоставили смо већ раније да је фра Вита припадао у

својој младости групи мајстора која је радила на Бањској. Он је дошњије као зрео уметник и старешина групе, могао да наследи и какву рукописну књигу у којој су била разна упутства за обраду архитектонских и скулпторалних композиција, каквих је већ нађено на Западу¹⁴⁾.

Та књига могла је да потиче било директно од оне групе која је радила на Студеници, било као препис књиге којом се ова група служила¹⁵⁾. Могуће је чак да цртежи нису били рађени само као минијатуре већ и у природној величини. Сигурних доказа да је и таквих цртежа постојао имамо на значајном Радовановом порталу у Трогиру¹⁶⁾. Сада постају јасније и разлике које опажамо између два источна тимпана у Студеници и Дечанима. Скулптор у једној и другој цркви копирали су их сваки на свој начин. Скулптор у Студеници покрет руке жене која претставља Вавилон није најбоље разумео, док је цртеж у време када га је претстављао фра Вита био већ толико истрљен да је овај купу у руци жене схватио као отворену шаку. Истим разлогом може се објаснити и појава кентаура место апокалиптичких коњаника. Видели смо најзад¹⁷⁾ и разлоге због којих је фра Вита на двама капителима стубова у наосу израдио не симболе четворце Јеванђелиста, већ само животинске главе.

Све ово показује да Данило II, који је свакако надгледао не само подизање цркве, већ и њезину скулпторалну обраду¹⁸⁾, није био нарочито строг према уметнику, када је овај одабирао и обрађивао поједине композиције. Најмање се пак сме веровати да му је он давао нека ближа упутства у овоме погледу и ако је, по своме биографу знао „приче и вештине уметности у сваком делу земаљском“¹⁹⁾. Доказ за овакво тврђење можемо имати у његовом саркофагу у Пехи, рађеном свакако још за време његова живота, на коме је Страшни Суд схваћен на сасвим други начин него у Дечанима, и симболисан по византијским и источњачким узорима, Хетимизијом²⁰⁾.

Не може се ипак претпоставити да фра Вита није знао, или није у суштини разумео, оно што је радио. Ако му се ту и тамо и

⁹⁾ III, 3, 21.

¹⁰⁾ III, 2, 16.

¹¹⁾ III, 15.

¹²⁾ Да ли би, изјави овим редом, смели да претпоставимо да је крст на тимпану северног портала израђен зато да би објасио и ону страну цркве коју сунце најмање греје? Било би то, нагледа ми, и сувише наметљиво резоновање.

¹³⁾ V, 6. — XXI, 10, 15, 23, 27; XXII, 3, 14.

¹⁴⁾ Lanson — Darcel, Villard de Honnecourt, Paris, 1858. Види раније стр. 122. Сличних књига било је и за живопис. Dideron, Mameet, Boussouet, Steuphar XIV.

¹⁵⁾ Приликом претстављања поједини цртежи лако су могли бити деформисани.

¹⁶⁾ Види мој чланак у Jugosl. istor. časopis, III, стр. 260, примедба 3.

¹⁷⁾ Види раније, стр. 88.

¹⁸⁾ И на Западу скулптура на фасадама радила се обично под надзором епископа, Mlle, XIII, стр. 397, 398.

¹⁹⁾ Даничич. Животи, стр. 373; види раније стр. 117.

²⁰⁾ M. Vasch, Прилози, VI, стр. 260. — Ж и Л, стр. 220, са. 172.

омакла која погрешка, то не значи да је он целу скуптуру Дечана схватио као обичан декор. На против. Све упућује на то да је он био свесан онога што хоће. Но место да своје знање, стечено још у ранијим годинама, овда-онда контролише текстом, који се односи на оно што је хтео да престави, он се држао цртаних узора, које није у сваком детаљу, нарочито не у теолошком погледу, потпуно разумео. Радо ћемо му ово опростити, с обзиром на све оно што нам је у наслеђе оставио.

Ближе аналогије за поједине дечанске композиције.

Упоредимо сада изблике скулптуралне композиције на Дечанима са оним што налазимо код нас и на страни.

Тимпан западног портала.

Једноставна композиција са тимпана западног портала (т. XXIX) на Западу се, и ако ретко, ту и тамо ипак појављује. Тако у аркади изнад портала цркве St. Paul de Vaux (Ain) израђен је Христ на престолу између два анђела који као да каде¹⁾. Дечанска је у неколико слична и композиција на тимпану портала катедрале у Троја, на коме Христ стоји између два анђела, који му се приклањају, израђени у полу-профилу²⁾. Много је карактеристичније упоређење са једним тимпаном који потиче са најстарије цркве у Alba Julia, у Трансилванији³⁾. Христ и овде седи на престолу, левом руком издиже књигу, а десном благосиља; са обеју његових страна по један анђео пружа ка њему руке. L. Gál претпоставља да овај тимпан, који је заиста веома арханча, може потицати чак из средине X века, када је цркву први пут основао дед св. Стевана, Zombor, који је путовао на византијски двор, тамо прешао у хришћанство, и добио име Јулије⁴⁾. Пре ће бити ипак да ова скулптура потиче

са краја XI века и да је треба везати више за западњачке скулптуралне школе, евентуално за ломбардијску⁵⁾.

Биће ипак да је фра Вита композицију у Дечанима израдио или по минијатури из албума, за који сам претпоставио да је имао под руком, или се пак инспирисао, у погледу на композицију, тимпаном западног портала у Студеници.

Саму фигуру Христа на престолу A. Grabar доводи, с правом, у везу са императорским фигурама, првенствено на новцу, али и на другим споменицима IV века⁶⁾. Овај се мотив провлачи, са малим варијацијама, кроз цео средњи век, и то како кроз живопис и минијатуру, тако и кроз скулптуру.

Тешко је, међутим, одредити директне узор по којима је фигура Христа у Дечанима рађена. По неким својим особинама она је веома арханча и упућује директно на најстарије романске типове, синтетизоване претставе Исусове; по другим она има више везе са млађом скулптуром готске епохе. Тако сама глава Исусова много потсећа на главу св. Јакова са једног ступца у клаустеру чувеног манастира св. Петра у Moissac-у, рађеном око 1100 год.⁷⁾. Коса, раздвојена по средини чела, силази у дугачким таласастим увојцима на рамена. Брада је стилизована на исти начин. Нарочито су карактеристични брови, чији бочни бичеви не полазе испод, већ са стране издрва. Сличне, иначе веома карактеристичне брове има и Христ-Судија, израђен између симбола четворнице јеванђелиста и два анђела, на тимпану цркве у Barjols-у (Var)⁸⁾. Зенице испуњене оловом такође су карактеристичне за западњачку средњовековну скулптуру⁹⁾.

Скраћење бутина код Христа, које се јавља још на Христу са тимпана портала у Moissac-у¹⁰⁾, објашњава се жељом скулптора да коригује деформације које се јављају услед когледња скулптуре одоздо навише¹¹⁾.

¹⁾ Baum, B. u. S., т. 81.

²⁾ Wackernagel, т. XIV.

³⁾ Gál, ca. 7.

⁴⁾ По њему је у остало, по мишљењу Gál-а, Alba Julia и добила своје име, које је дошле промена у Gyulafehérvár. Писац претпоставља да је Zombor тада могао да путује и даље на Исток, у Бурђијанску и Јерменску, а да је тимпан израдио неко ко је изближе познавао уметност и споменике оних земаља, јер на јерменским црквама у Ani, Ananavank-у, из VII в., — и Amagou-у из XII, и Бурђијанском у Djavari из VII в., — Katzh-у из XI, — Nikordzmind, из 1014, — и Rehart-у из XIII в., — има скулптура које се могу упоредити са овом из Alba Julia, ibid., стр. 29.

⁵⁾ Ibid., стр. 4, 29.

⁶⁾ L'Empereur, стр. 197.

⁷⁾ Deschamps, т. 14; вероватније из прве половине XII века.

⁸⁾ Arch. Mon. Hist. C. 105325. Сличне брове има и неколико старозаветних краљева са западног портала у Chartres-у, Nouvet, т. 16, 20.

⁹⁾ Brutails, стр. 84; на релефима капители у Boscerville-у, Cluny-у, Briaride-у; — у Autun-у (на порталу), има и оловних и стаклених зеница; — исто тако и на релефима на амвону S. Ambrogio у Milano, на фигурама на порталу цркве S. Francesco у Trani, и на тимпану цркве S. Andrea у Barletta. Код нас: на фрагментима скулптура људи и животinja са сплитског звоника, сада у сплитском археолошком музеју; на једном спелу у пуном релефу, у музеју у Котору; на глави чудовишта при доњој јужној фасади франкевичке цркве у Дубровнику, и т. д.

¹⁰⁾ Mâle, XII, ca. 1.

¹¹⁾ Brutails, стр. 58.

Положај Христових руку такође је карактеристичан за романску скулптуру. Прсти су склопљени у благослов на западњачки начин. Христ овако благосиља готово на свима композицијама Страшног Суда скулптованим на Западу¹⁾. То исто важи и за књигу, која, по својој облику, може најбоље да се упоређи са оном коју Христ држи у руци на тимпану катедрале у Chartres-у²⁾; и ова је такође заокрпљена једним на врху зашиљеним капишем, али на њој нема печата, већ је капиш само провучен кроз неку врсту преџице. У ствари, видели смо већ раније, Христ би књигу, по тексту Апокалипсе, требало да држи у десној руци, што се у скулптури нигде не налази.

Хаљина, којом је Исус драпиран, нарочито отргач, својим завитаним наборима показује више готски утицај. Романска скулпторална традиција осећа се и овде ипак у неколико у оној припадности набора на преломима. Интересантно је да је доња Христова хаљина расечена под граом право на ниже, што није редак случај на Западу³⁾.

Облик престола на коме Христ седи старог је датума. Јединствених седишта, која са стране носе лавови, има још у египатској уметности⁴⁾. На сличном престолу седи и Кибела, „Mater turrigera“ која потиче вероватно из III–IV stoleha, а која је ископана у Стоби⁵⁾. На овоме су чак оба лав, као и

на дечанском, пресечена иза предњих ногу тако да им је представљен само предњи део тела⁶⁾. — Доцније, у XIII веку, на једној слици од Margaritone-a, (1216–1293)⁷⁾, Богородица, са Христом на крилу, седи на црвеном јастуку који са стране носе попрсја двају лавова, гледаних с профила. Још на једном рељефу у слоновој кости из XII в. сада у Равенском музеју⁸⁾, јастуче на коме седи Христ покривено је орнаментима као да је богато везано. Оба јастучета на престолима Богородице и у Студеници⁹⁾ и у Бањској¹⁰⁾, такође су раскошно обрађена.

Христ у Дечанима држи ноге на некој врсти постоља, олакшаног одоздо оштрим готским аркадицама; ово постоље подухвата и престо на коме Исус седи. У романској скулптури има случајева у којима се јављају слична постоља, али само са полукружним отворима аркадица, другојачије груписањих¹¹⁾.

У готској епоси ова се постоља не јављају. Али зато видимо читаве низове аркадица, које по некад деле тимпан на две или више зона и на којима све личности, па и Христ када је представљен на престолу, држе ноге. Те су аркадине обично по облику сличне онима у Дечанима, то јест двојно колапасте¹²⁾. Фра Вита је дакле у Дечанима на свој начин компоновао романско постоље са готским низом аркадица.

¹⁾ Изузетак ипак има. Христ благосиља на православан начин, то јест са састављеним палим и домалим прстом, по некад и на западњачки споменицима, као на пример на тимпану цркве S. Andrea у Barletta, из прве половине XIII века, — Bertaux, са. 308, стр. 660, Љ. Бошковић, С. к. гласник, 16 мај 1938, стр. 144, — да и не говоримо о мозаицима у Риму, — S. Paolo fuori le Mura, — Wilpert, II, т. 186, или на Сицилији, — Martorana, у Palermo, fot. Brogi, 11370, — или на фрескама у пећинским црквама у Апулији, — Inventario, т. VI, — на којима је византијски утицај неоспоран. Супротно томе, има споменика и на Истоку на којима навлазимо на Христа који благосиља као у Дечанима, на западњачки начин, као у Бавиту, капела XVII, *Gildat*, т. XLII.

²⁾ Houvet. Portail Royal, т. 44.

³⁾ На рељефу змиона катедрале у Bitonto, — Bertaux, са. 306; хаљина св. Јована и св. Ане на катедрала у Reims-у, P. Vitry, I, т. XXXV, XLIV. Христова хаљина коју држи виђево у сцени Крштења на једној икони XIII века, француског порекла, у British Museum-у, Ad. d. M. a., 17868, — код нас: хаљина личности која стоји крај владарске фигуре на рељефу у сплитској крстоници, — Karaman, *Vjesnik za arheologiju* 1924–25, т. I.

⁴⁾ Статуа краља Кефрена из времена старог царства, E. Drioton, у M. Aubert, *Nouvelle histoire*, са. 102.

⁵⁾ Влад. Пејковић, *Старијар*, XII, са. 14, стр. 26.

⁶⁾ Отсечен задњи део тела видимо тако исто и на неким византијским споменицима. Тако су, на једном капиталу из цркве S. Marco у Venezia уло-

жи абакуса подухваћени предњим странама лавова, чији је задњи део отсечен; I. Bréhier, *Sculpture byzantine*, са. 17, т. I, 1, — мисли да овај капител није из XI века, како се обично сматра, већ из VI и да је донет са Константинових грађевина из Антихије или Витлејена. У XII веку видимо исто тако појединачна животињска тела пресечена на двоје, у облику конзола на јужној фасади катедрале у Trani или под спољним колоњетама западног портала базилике S. Nicola у Bari, Bertaux, са. 202. — Слично су обрађени и један лав и један во на уградним фронтонима западне фасаде св. Крштена у Задру, — *Нешковић*, I, 41.

⁷⁾ Сада у British Museum-у, под бр. 564.

⁸⁾ Dalton, *Byzantine art*, са. 12.

⁹⁾ Пејковић, *Студеница*, са. 21; Millet, A. a. z., са. 80.

¹⁰⁾ Ако се, то јест рељеф из Соколице може са сигурношћу везати за Бањску, — Дероко, *Покрет*, 8, 1924, са. 119; Бошковић, *Старијар*, VI, стр. 171, са. 49; *Месец*, Годишњи скопски филозофског факултета, II, стр. 57, са. 23; *Кашанин*, *Уметнички преглед*, I, стр. 14.

¹¹⁾ Под погана Христа, између Богородице и св. Јована, који такође седи, на тимпану портала у Aubray de Saintonge-у, — (Charente Inférieure) Arch. Phot., C. 101910; у композицији Христа између два анђела, на тимпану портала у St. Paul-de-Varax (Ain), Baum, B. u. s. 81.

¹²⁾ Тимпан средњег портала северне фасаде катедрале у Chartres-у, *Mémoires*, XII, са. 127, — аркадине формиране од преломљених лукова и двојних потковичастих отворца; тимпани у Beauvais-у, — St. Etienne, — Reims-у, Bourges-у, Meaux-у.

Два анђела, израђена крај Христа различито су представљена¹⁾.

Видели смо раније да је анђео који се налази са леве Христове стране, дувао у трубу²⁾. Анђели трубасти често се јављају уз фигуру Христа-Судије на тимпанима нарочито романских портала, ма да их има и доцније у готској епохи. Но обично их има више од једног³⁾.

Фронтална поза овога анђела сасвим је архаична. Без обзира на радњу коју анђео врши, она упућује на најстарије романске образце фигуралних претстава⁴⁾.

Други анђео, онај са десне Исусове стране, својим далеко живљаним покретом одаје већ извесан готски утицај. Његове склопљене руке испред прсију имају сасвим ретких преседана у скулптури. Но и на овакав став наилазимо ту и тамо на западњачким споменицима⁵⁾.

Укупно узев композиција на западном порталу, оваква каква је, не налази се више ни на једном мени познатом, било старијем, или савременом, било млађем споменику од Дечана.

Тимпан јужног портала.

Исусово Крштење, претстављено на овом тимпану (т. XXXIII), има такође својих ближих и даљих аналогија, поглавито у запад-

њачкој уметности. Ретко је где ипак композиција Крштења претстављена на тако монументалан начин. Сем великог релефа на тимпану десног портала цркве S. Maria della Pieve у Arezzo⁶⁾ то су обично мањи релефи који се налазе, међу осталим мањим композицијама, на надвратнику, довратницима, или на самим вратима портала. У Дечанима Крштење је сасвим упрошћено: нема ни анђела на обали реке, ни голуба који симболише св. Духа, и слеће ка Христовој глави са висина, — што нас упућује првенствено на радове од слоноваче, који су због својих редуцираних димензија, врло често упрошћавани⁷⁾. Но поред овога видимо и друге карактеристичне особине које ову композицију издвајају из опште групе византијских па и западњачких престава Крштења⁸⁾.

Видимо прво да св. Јован не стоји на обали већ је и сам ушао у воду, која му допире до изнад колена. На овакав начин крштавања наилазимо на неколиким италијанским и немачким споменицима⁹⁾, ма да је лако могуће да је овај мотив источњачког порекла¹⁰⁾.

У односу измеху Исуса и св. Јована Крститеља осећа се затим извесна интимност, коју не наилазимо на византијским споменицима. Претеча наиме хвата Христа за мишицу леве руке и на тај начин уноси много топлине у акт који обавља. На ову интим-

¹⁾ Порекло анђела ваља тражити још у асирској уметности, Гезије из Нимруда, *Perrot-Chippiez*, II, са. 42; парска победа са крилама, *Dieulafoy*, V, са. 72.

²⁾ Анђеле трубасти видимо још и у персијској сасанидској уметности. Тако седма анђела трубасти трубе при заузимању једне тврђаве на једној сребрној алахи из Збирке археолошке комисије у Лењинграду, *Sarre*, т. 106.

³⁾ Два анђела дувају у трубу на тимпану у Beauvais-у, *Mais*, XII, са. 137; толико их исто има и на готском тимпану јужног портала западне фасаде катедрале у Strasbourg-у, *Hasak, Geschichte*, са. 101; седма анђела свирају у трубе на тријумфалном луку у Milano, из XII в., *G. Millet*, у *A. Michel*, I, стр. 185.

⁴⁾ Анђео десно од Христа на тимпану из Alba Julia, *Gal*, са. 7, ма да су код овога ноге окренуте у профилу.

⁵⁾ У Апокалипси St. Sever-а, у великој сцени у којој је Христ окружен симболима јеванђелиста и двадесет и четворцима Старешина, анђели, претстављени са стране, имају склопљене руке, — *Mais*, XII, са. 2. Овако се обично моли Христу Богородица на неким — Лаон, Conques, — *Mais*, XII, са. 234—235, — или Богородица и св. Јован на другим романским и готским тимпану у Франској: — Chartres, Notre Dame у Паризу, *Poitiers*, St. Sulpice у Bordeaux-у, катедрала у истој вароши, и т. д. *Mais*, XIII, са. 173—177. Интересант је случај на порталу катедрале у Rivo, (са. 207): непосредно крај Христа израђеног у темењу спољнег лука архиволте,

виде се два анђела са рукама приближеним, али не сасвим склопљеним; долазе затим Богородица и св. Јован, на даље, десно од Христа разне сцене, а лево још четири анђела један под другим, који као да су снимљени филмским апаратом: први и други имају руке одвојене једну од друге, трећи их је сасвим приближио, а последњи потпуно склопио.

⁶⁾ *John*, т. XVIII, Alinari, 9226. По својој склопу ова скулптура, из 1221 г., нема никакве везе са дечанском.

⁷⁾ Анђела нема ни на композицији израђеној на југо-источном ступу клаустера у Ailes-у, где је, због места на коме се налази, цела композиција морала да буде сасвим сужена.

⁸⁾ Види: *J. Strzygowski, Iconographie; G. Millet, Iconographie*, са. 122—180.

⁹⁾ Надвратник северног портала баптистеријума у Parma, из 1196 год. — *Porter*, т. 164/2; композиција у Јерејеној лози на западној фасади катедрале у Orvieto, Alinari, 4961; Berward-Säule, — 1010—1020, — *M. Burg, Ottonische Plastik*, т. 51.

¹⁰⁾ Релеф из South Kensington Museum-а из средине 6-ог — сред. 8-ог века, *Strzygowski, Iconographie*, II, 3; релеф из катедрале у Milano, *ibid.*, т. II, 2, — из истог доба, по Поварском из V—VI в., — оба пореклом са Истока; *Поварская, Евангелије* византијских и руских, стр. 22; једна минијатура из чувеног рукописа Coptic 13, из XII в., *Millet, Iconographie*, са. 123. Св. Јован онде само једном ногом улази у воду.

ност наилазимо нарочито у француској скульптури¹⁾, али је има и у Италији²⁾.

Видимо најзад да св. Јован крсти Исуса не полажући му руку на главу, већ поспилајући га водом из плиткога суда. Овакав начин крштавања карактеристичан је за Запад³⁾, ма да му је тачно порекло недовољно испитано⁴⁾; често га чак налазимо у спрегу са оним интимним додиром између св. Јована и Христа⁵⁾.

Ове три карактеристичне особине, то јест улажење Крститеља у воду, његово интимно хватање Исуса за руку, као и само крштавање водом нисам нашао, заједнички скопчане, више ни на једном споменику сем у Дечанима⁶⁾.

Додајмо још и то да Христ нити благосиља десном руком, као што то обично чини готово на свима композицијама Крштења, нити је руке прекрстио на прсима што се такође по неки пут дешава⁷⁾, већ их је обадве опуштио лабаво низ тело, зашта имамо врло ретких аналогја на Западу⁸⁾.

Вода у Дечанима стилизована је у широким готово хоризонталним таласима. На западњачким споменицима таласи су обично далеко ситнији, и падају од Христовог појаса укосом наниже, ма да се дешава да на њега и на хоризонтално постављене таласе

али ипак другачије решене од ових у Дечанима⁹⁾.

Крштење у Дечанима фра Вита је дакле могао компоновати било комбинаовањем неколиких композиција, које је видео на рази-ним странама, било према неком цртежу који је могао постојати у албуму, за који смо претпостављали да је имао у рукама.

Тимпан северног портала.

Рекли смо већ раније да расцветани крст, претстављен на овом тимпану (т. XXXIV), симболише Христову победу кроз његово страдање и његово васкрсење, а да је у тесној вези са идејом Страшног Суда. На западњачким композицијама Страшног Суда често се дешава да се јави и крст крај Христа на престолу. Видели смо раније да је претставник ове групе композиција тимпан портала у Beaulieu-y¹⁰⁾. У Дечанима крст је потпуно одвојен од главне сцене Страшног Суда, претстављене на тимпану западног портала, али је идејно везан за њу.

На претставу расцветаног крста синиграног са α и ω налазимо већ у римским катакомбама¹¹⁾. Има доцније случајева када и на тимпанима портала видимо крстове, по не истога облика као у Дечанима¹²⁾.

¹⁾ На надгравитнику портала цркве Notre Dame du Port у Clermont Ferand-y; — *Mélie*, XII, са. 23; на ј.-и. ступу клаустера у Arles-y; — на надгравитнику северног портала катедрале у Sens-y; — на олтарској плочи у Carrières St. Denis-y, *Lasteyrie*, I, — са. 700.

²⁾ На спољњем десном догравитнику западног портала катедрале у Bitetto; на бронзаним вратима S. Zeno у Verona, — *Dehio* и *Bezold*, т. I.

³⁾ На заклопцу једног саркофага из Lateran-a, из IV века, *Strzykowski*, *Iconographie*, т. I, 9; мозаик у S. Giovanni in Fonte, — католички баптистеријум, — у Ravenna, из 425—430 год.; бојено стакло из Brompton-a — II а, (?) — *ibid.* XVIII, 5. Рељеф од слонове кости, француски рад из прве четвртине XIV в. — British Museum, *Ivoir* K. 499; — рељеф Андреје Пизана на вратима баптистеријума у Флоренцији, из 1330, — *ibid.* т. XXI, I; рељеф у словонаци из колекције Micheli — *ibid.* XXI, 2 — рељеф у словонаци из катедрале у Hildesheim-y. Иконографски, истога је порекла и рељеф од мајстора Алексја из 1467 год. у предворју тројирске стоне цркве, Иевковн, III, т. 44.

⁴⁾ *Mélie* XII, стр. 123.

⁵⁾ Библија из Минхена, cod. c. pict. № 18, из XIV в. — *Strzykowski*, *Iconographie*, XV, 5; — два рељефа у словонаци из Musée Cluny, у Паризу, један заведен под број 1060, — *ibid.* XVIII, I, — други без броја; оба из XIV века; нарочито овај други, величине око 5 X 5 см. веома је иконографски близак рељефу у Дечанима, ма да се и овде јавља један анђео са Христове десне стране.

⁶⁾ На једној икони француског порекла из XIII века, у British Museum-y — Add. M. S. 17868, — ове се три особине само у неколико појављују, св. Јо-

ван, који стоји са десне Исусове стране једва левим стопалом узди у воду; десном руком саво овлаш додиреује десну Христову мишицу, док крштавање обавља из неке врсте вазе, коју је косо положио према Спаситељевј глави. Овде се са леве Исусове стране појављује и један анђео.

⁷⁾ Композиција на ј.-и. стубу клаустера у Arles-y.

⁸⁾ Олтарска плоча из Carrières-Saint-Denis, *Lasteyrie*, I, са. 700.

⁹⁾ Мозаик у Аријанском баптистеријуму у Ravenna; Poppi, 4808 — *Kurth*, т. XXVI. Рељеф на вратима баптистеријума у Флоренцији, из 1330, — *Strzykowski*, — *Iconographie*, XXI, I — Тимпан портала цркве S. Maria della Pieve у Arezzo, *Jahn*, т. XVIII.

¹⁰⁾ *Mélie*, XII, са. 137.

¹¹⁾ S. Pontiano, — *Wilpert*, Katakomben, т. 259. О честој појави нерасцветаног крста у унутрашњој декорацији византијских, — Аја Софија и св. Ирена у Цариграду, *Millet* у *A. Michel*, I, 1, стр. 171, — и талијанских споменика, — изнад Христа на престолу у S. Pudenziana у Риму, — 384—399, — *Peratté*, у *Michel*, I, стр. 45, — Маузолеј Galla Placidia у Ravenna, *Kurth*, т. X; Латерански баптистеријум у Риму, 461—468, *Peratté*, стр. 52; купола баптистеријума у Neapoly, *Berloux*, са. 7, стр. 48; — овде не може бити опширније речи.

¹²⁾ На тимпану портала градске цркве у Weinsberg-y — из 1214 год. *Fastenau*, са. 22, — израђена су два једноставна крста испод којих се са сваке стране по један цвет. На тимпану цркве у Schwäbisch-Hall-y, *Dehio*—*Bezold*, K. B. A. V, 356; на тимпану са неке старије цркве, сала на катедралу франконена у Вељајн, у *Каарнеу*, *Jackson*, III, са. 89.

С друге стране на расцветан крст наилазимо и на Истоку¹⁴), и Византији¹⁵) одакле је можда прешао и у Бугарску¹⁶).

Код нас расцветани крст видимо како на јужном Приморју¹⁷) тако и у Рашкој¹⁸) па и у Српско-византијској школи¹⁹).

Ни један од поменутих крстова није сигниран као овај у Дечанима²⁰). Па ни по своме облику дечански крст не личи ни мало на већину од њих. За горњи део крста, чији је сваки крак, чак и доњи, завршен по једним листом љиљана, налазимо блиску аналогiju на крсту скулптованом испод претставе јагњета на тимпану јужних врата катедрале у Molfetta у Апулији²¹). Сличне, дијагонално постављене крстове наилазимо на неким даламатинским саркофазима²²). Ови крстови немају међутим степенастог постоља које видимо у Дечанима, а које опажамо још и на једном крсту на живопису у Бавиту²³). На Западу постоље слично дечанском видимо не на крсту, већ на свењацима крај крста на плочи патријарха Сигвалда из Cividale²⁴), о којој је већ раније било речи.

Степенасто пуно постоље под крстовима налазимо у Хиландару²⁵), и на једном другом нашем споменику, савременом Дечанима, на саркофагу Даниловог у Печини²⁶).

Крст по својој композицији веома близак дечанском налазимо на једној плочи из

Сопоћана²⁷); но овај није расцветан. То што њему недостаје наћемо на раније поменутом крсту у Дању²⁸). Ово је у сваком погледу крст који се по највише приближује дечанском. По своме месту, — налази се под највишом аркадицом дугачког фриза на западној фасади цркве, — он има исто симболично значење као и дечански. Да ли га је фра Вита видео? Или и овај из Дања и дечански потичу из истог извора? Пре ће бити ово друго, ма да и оно прво није искључено.

Тимпан западне трифоре.

Релеф Св. Ђорђа који убија аждају, претстављен на овоме тимпану (т. XLIX, 4), има такође својих ближих и даљих иконографских и стилских аналогја. Легенда св. Ђорђа, која је свој коначан облик добила нагледа тек у XI веку²⁹), била је веома распрострањена како на Истоку и у Византији, тако и на Западу³⁰). Није за то ни чудо што често налазимо и ту и тамо на релефе који претстављају св. Ђорђа који копљем пробада аждају.

Најближе аналогје за средњи део композиције, то јест за коњаника и аждају, наилазимо у Италији³¹). Нарочито је међутим велика сличност са једним малим релефом у

¹⁴) Капела I у Бавиту, *Cividale*, 1904, т. XI; у Германији у конхатам андска црква св. Василија и св. Стефана у Кападокији, *Jerphanion*, *Sarradose*, II, т. III, III, т. 155, 158; на портална црква у Таври и Никоразини, *Balturaitis*, G. A. т. XXVI, XCI, на катедралу у Мрену, *Strzygowski*, B.A.E., с. 38.

¹⁵) Расцветане архиепископске крстове, са две попречне пречке, видимо и на паранетним плочама, вероватно из XII века, у манастиру Вааталону у Солуну, и у манастиру Лаври, на св. Гори, као и на саркофагу из манастира Влахернона у Атини, *Orsi*, 1936, с. 30, 31. На једној плочи употребљеној као спољна изнад северног улаза старе метрополе у Атини, *Orsi*, с. 2, стр. 245.

¹⁶) Керанија из Преслава, око 200 год., *Майшев*, стр. 27, с. 28.

¹⁷) Паранетна плоча из IX—X в., сада у Музеју у Котору; крст са по једним листом испод сваког крака; — *П. Шеровић*, Бока кроз вјекове, Јадранска Стража, 1935, бр. 2—3; крст под највишом аркадом дугачког фриза цркве у Дању, — *А. Дероко* *Старинар*, V, стр. 142, с. 12.

¹⁸) На надгробној северног портала Студенице, северног чео и у Дечанима — израђен је, у окружном медалјону тако звани архиепископски крст, са две попречне хоризонталне пречке, чији се доњи део цела одождо и развија, повијен увис и у страну, у два копасти листа.

¹⁹) На капилату источне бифоре Леснова израђен је, са четири стране, крст, чији се доњи део грана у два навише повијена цвета; са једне и друге стране крста виде се аждаја и лав(?), — *Башковић*, *Старинар* VII, стр. 93, с. 10.

²⁰) Један комад дрвета Правог крста, сада у манастиру св. Павла на св. Гори, сигниран је са ИС XC NI KA цр. СЛВА СВ. Millet, *Paroisse*, Petit, n° 435. Видели смо пак, раније да су крстови у самој композицији Странагог Суде, као и на дечанским фрескама овако означени.

²¹) Овај тимпан изгледа као да је позицију од саме цркве, и да није старији од 14-ог века.

²²) На саркофагу Приора Петра у Салату из IX—X в., — *М. Бачић*, A. и C. с. 121. На саркофагу Ивана Равенинина, у истој карони, — *Д. Каралић*, *Старинар*, III, — стр. 43.

²³) У капели XIX, *Cividale*, 1906, с. 60. Постоље је, као и сам крст, потпуно испуцано бојом.

²⁴) На 772—776 год. — *Riviera*, с. 123.

²⁵) *Millet*, A. и C. с. 166.

²⁶) *М. Бачић*, Ж. и Л. с. 172. Исти се мотив види и доцније, укласан у ступе више цркве у Добруну, и сигниран са ИС XC N K.

²⁷) *Derocco*, A. и C. I, стр. 142, с. 56.

²⁸) *А. Дероко*, *Старинар*, V, стр. 142, с. 19.

²⁹) *Cabrol-Leclercq*, VI, I, стр. 1023.

³⁰) *Влад. Пейковић*, *Старинар*, V, стр. 7, види раније у овој књизи, стр. 72.

³¹) Тимпан главног портала катедрале у Ferrara из 1135 год., *Porter*, т. 883 *Vitzthum-Vollbach*, с. 50; Амвон у шпиту, у цркви Santa Maria in Lago, код Macosfo (Abruzzes) из 1159 год., *Bertaux*, т. XXIV; релефна плоча из цркве S. Restituta у Neapoli, XIII век — *ibid.*, т. XXXIV. Релеф из базиликонијума цркве S. Marco у Venezia из XIV века, *for. Naya Venezia*, n° 3329.

дрвету, са старих столова из XIV в. из катедрале у Molfetta (сл. 144)⁴⁾. Покрет је овде готово исти као и на дечанском; оклоп, који по начину на који су ноге обезбеђене одаје моду XIV века⁵⁾, — затим положај мача и усковитани оргтач, слични су такође; чак се и аждаја, која истина овде стоји

Сл. 144. — Релеф св. Ђорђа на дрвету из катедрале у Molfetta.

Fig. 144. — Relief sur bois de St. Georges, conservé à la cathédrale de Molfetta.

D'après la phot. Mosconi, 5547.

на ногама, а не лежи на леђима, својим репом обавија око једне од задњих ногу коња, — не око обеју као у Дечанима, — који је савио десну предњу ногу у колену, док му је, као и код дечанскога, реп увезан у чвор.

Сличне релефне сцене наилазимо још

⁴⁾ Цртеж према fot. Mosconi, 5547.

⁵⁾ *Brutails*, стр. 70, сл. 124, *Enlart*, Manuel, Costume, стр. 476.

⁶⁾ *Clédat*, Comptes rendus de l'Académie des Inscriptions et Belles Lettres, 1902, стр. 535, т. IV/2.

⁷⁾ На фасади цркве Gogi у Achtamar-у из X в. — *Strzygowski*, A. b. K., сл. 350—361.

⁸⁾ Један ђурђијански релеф из XIV века, Канкал, IV, т. XVI, в.

⁹⁾ *Пейкович*, Старијар, V, стр. 7. На једном емаљу из ватиканске збирке цара кнз се појављује готово потпуно с лица, али обема рукама држи по-

раније на Истоку, у Бавиту⁸⁾, Јерменији⁹⁾ и Ђурђијанској¹⁰⁾, али су оне како у погледу на стил, тако и у погледу на саму композицију, даље од дечанске, него ли оне из Италије.

На свима овим релефима међутим св. Ђорђе је сам. Царева кнз се у опште не појављује. Њу морамо да тражимо у другим композицијама византијског, односно источњачког порекла¹¹⁾, којих има и у живопису наших споменика. Такву једну композицију видимо прво у самим Дечанима (т. CI), но она је позиција од релефа са западне трифоре. Другу једну композицију сличну овој, но нешто старију видимо у Старом Нагоричину¹²⁾. Царева кнз се и овде појављује, истина не као скупљена молителка, како је видимо на дечанској трифори, већ као поносна принцеза, која према Златној легенди¹³⁾, води на своје појасу, завазану, већ савладану аждају. Али је зато сам св. Ђорђе сасвим другачије решен. Његов се коњ пропније; он у десној руци држи усправно копаље на коме се лебриша застава, док му је одело далеко ближе византијским него ли западњачким узорима. Поред тога у овој композицији појављује се и град у коме се види мноштво света, чега на дечанском релефу нема.

Сва је зато вероватноћа да је фра Вита у Дечанима комбиновао једну композицију коју је видео негде у Италији или имао забележену у својем албуму, са каквом композицијом византијског порекла, коју је могао видети било у Нагоричину, било у неком другом манастиру, или чак и на каквим минијатурама.

Тимпан источне трифоре.

Композиција на тимпану источне трифоре (т. XLV) директно је пренета са тимпана апсидалне трифоре у Студеници¹⁴⁾. Но она није директна копија студеничке, — јер је нешто већа од ове, — већ је само у великој мери имитије. Сама композиција подељена је иначе у три јасно различита дела.

Јас којим је аждаја везана. Цела је композиција далеко мирнија од дечанске, — *Jerphanion*, Le „Thokarion“, caractéristique iconographique de XIe s., — *Melanges Diehl*, II, стр. 76, сл. 2.

¹¹⁾ Из 1318 год. — *Влад. Пейкович*, П. Ј. Пойкович, Старо Нагоричино, Писча, Казеник, т. XXVI/2.

¹²⁾ *Mile*, XIII, стр. 277. Царева кнз изгледа инаке да симболички претставља провинцију Кападокију, коју је св. Ђорђе принео у хришћанство, победивши незнабожаство, које симболије аждаја. — *Mile*, XIII, стр. 290.

¹³⁾ *Millet*, A. a. z., сл. 76; — *Влад. Пейкович*, Студеница, сл. 20; — *Burian*, т. XIV.

Са леве стране израђена је аждаја¹⁾, која почиње да гризе за ноге жену, — Вавилон, — коју држи у канџама са главом окренутом наниже.

Пропаст Вавилона претстављана је до сада на разне начине. Тако је на једном капителу у клаустеру цркве у Moissac-у, израђена једна композиција која до данас није протумачена, и на којој аиђели наоружани копљима нападају на једну тврђаву²⁾. Како композиције на осталим капителима претстављају разне мање сцене из Апокалипсе, то свакако ова мора да се тумачи као пропаст Вавилона.

Но далеко је чешћи случај да жену, која свакако претставља Вавилон, прождире каква звер, или аждаја³⁾. Нарочито је у овом погледу карактеристична сличност са једним релефом у горњем фризу изнад десног портала западне фасаде цркве S. Michele Maggiore у Pavia⁴⁾, на коме једна троглава аждаја уједа за ноге жену, коју држи са главом окренутом наниже⁵⁾.

На десној страни тимпана трифоре у Дечанима, као и на ономе у Студеници, израђена је претстава василиска, уплетена у врежу, која се одвија од средње лознице. Ова

је претстава израђена по општем типу који се јавља у средњем веку нарочито на француским споменицима⁶⁾. Да је пак у средњем веку василиск везиван у извесној мери за Апокалипсу видимо по томе што је на једном капителу у Vézelay-у израђен заједно са једним апокалиптичким скакавцем⁷⁾.

Средњи део тимпана покривен је двома врежама које се међу собом уплићу, стварајући четири поља, испуњена стилизованим лишћем, чија композиција вреже у мноштву потсећа на ову која се раније јавља на већ толико пута помињаној цркви S. Michele у Pavia⁸⁾.

Тимпани источне бифоре северне фасаде храма и западне бифоре јужне фасаде припрате.

Као што смо већ раније видели на овим тимпанима је претстављено по једно јагње са крстом у нимбу и са заставицом чије је копле завршено такође крстом (т. XII, I, XLIV, I).

Ову тему, која је још у првим вековима развоја хришћанске уметности узела толико

У српској уметности, сем на Студеници, — на тимпану источне трифоре и ав на десној страни зичког фриза, на западном порталу, — видимо га и на капителу бифоре у Леснову, — *Божковић, Стари и др.* VII, стр. 93, са 10.

¹⁾ *Anglés*, стр. 70.

²⁾ На цркви у Scharrachbergheim-у, у рајској области види се једна огромна лаваља глава, која у чудесним држи малу обучену женску фигуру, коју је већ прогутала заједно са главом не до појаса, — *Forrer*, т. XXIV, 3. — На сличан начин гута своју жртву и једна аждаја на бочној унутарној страни архитравне греде више левог капитела под архиволат портала катедрале у Verona, — *Porter*, т. 216, 5; *Martin-Enlart*, II, т. 80. На истом овом порталу, у непосредној близини аждаје, на импосту изнад самог капитела израђено је наго погрсење једне жене, која у свакој руци држи по један удигнут пехар, што доказује да овде имамо занста посла са Вавилоном. — У Стразбуршком Музеју налази се један релеф из цркве у Sprachbach-у (Bas-Rhin) на коме је претстављена једна звер, која почиње да једе, с главе, неку жену, на чијим се прсима види змија, — *Forrer*, т. XXIV, 2. На унутарној страни десног спољног пиластра доврзатника Раздановог портала у Трогиру уплетен је у лозницу један василиск који почиње да једе једну женску главу окренуту наниже, што свако потиче из истог извора, — *Karaman*, Portal, стр. 14, са 13, 19.

³⁾ *Anderson*, 32449.

⁴⁾ Уосталом у овим се фризовима на још неколико места види како звер прождире неку жену коју држи у шапама, — *Anderson*, 32449, Brogi, 29683, — али је сама њихова композиција мање слична дечанској од оне изнад јужног портала.

⁵⁾ *Brutails*, са 96, стр. 63; једног василиска видимо на оквиру леве ниже бифоре на јужној фасади катедрале у Bari.

⁶⁾ *Méte*, XII, са 194, стр. 333.

⁷⁾ *Baltusaitis*, La stylistique, са 176.

¹⁾ Глава аждаје, видели смо раније, није гледана са стране већ је претстављена с чеља. Овакав начин претстављања глава на животинама врло је разумљив када се има у виду да је човек увек, али и животиње и да је обично тако и гледа. Овакав се начин приликом пут јавља још у престворској неолитској уметности, — животиње савијане у Falaise de Tenet-у и Kharrouba, у северној Африци, *R. Vaufray*, L'âge de l'art rupestre Nord Africain, Cahiers d'art, 3-10, 1938, стр. 211, са. 50, — затим у Асирији, — видимо га на једном асирском владарском огртачу, *Perrot-Chipiez* II, са. 443; онда у персијској уметности, — ав који скаче на бика са степеништа Ксерксове палате у Персеполису, — *Sarre*, т. 21, — распростира се на Истоку, — видимо га у Бавиту на фрескама у капели XX, — *Clédat*, 1906, LXXXIV, — на једном византијском релефу из IX века, из Телезона у Атини, где су главе двају лаова претстављене с чеља, а саме чељусти с профила, *Brehier*, Sculpture byzantine, т. VII, 1, — на релефима на фасади цркве св. Димитрија у Владимиру, — фрески Димитровског Собора — стр. 5, итд. Преко ткива — саванска ткивања из Kunstgewerbe Museum-а у Berlin-у, — *Sarre*, т. 99, — и предмета ситне уметности, — Сибирски релеф на Ермитажа: *И. Гребар*, кн. V, стр. 7, — овај се начин претстављања преноси и на Запад, где га видимо у Италији, — на амбону у S. Ambrogio у Milano, на левој страни унутарњег доврзатника портала катедрале у Trani, на надворзатнику портала S. Michele у Lucca, *fort. Eggemann*, art et arch. 48, — на једном релефу из катедрале у Troja, — *Anderson*, 30998; у Француској: у Andea, — *Forrer*, т. XI/32, у Ars sur Allier (Nièvre) — *Baum*, В. с. II, са. 270, у Avignon-у, *Lasteyrie*, I, са. 704; у Немачкој: на дому у Worms-у, *Baum*, са. 234, — црква св. Михаила у Hildesheim-у, — *Hamann*, са. 232, а, в, — и у Маарској: на циборијуму катедрале у Pevcy, *Gal*, са. 20. На намен Приморију овај се начин појављује на релефима на торусу изнад улаза под кулом сплитске стоне цркве, — *Kowalczyk*, I стр. 23.

маха, да је један цариградски сабор, 692 год., морао специјално њом да се позабави и да њезину употребу забрани¹⁾, сусрећемо врло често, нарочито на Западу, и то почев још од римских мозаика²⁾. Но јатге тада још нема заставце са крстом, а поред тога нема ни седам рогова ни седам очију³⁾.

Овако кавко је израђено у Дечанима, са крстом у нимбу, заставицом и готово редовно повијеном предњом десном ногом, којом треба да држи заставицу, сусрећемо га на многим средњевековним романским споменицима, нарочито у XII веку, и то како на тимпанима⁴⁾ архиволтама⁵⁾, или надвратницима⁶⁾ портала, тако и на другим местима на фасадама⁷⁾ или у унутрашњости храмова⁸⁾.

Веома је интересно упоређење претставе јатгета у Дечанима са једним рељефом изванредно слично компонованим на правоугаоној плочи са Једренске каније на цариградском граду, сада у Цариградском музеју⁹⁾. И ако је на фотографији обележен као споменик из XI века, сва је ипак вероватноћа да овај рељеф потиче из XIII века, са неког споменика који би у Цариграду био подигнут у време Латинског царства.

Протомајстор Дечана имао је међутим прилике да види овај мотив како у својем родном месту¹⁰⁾, тако и у другим градовима у Далмацији¹¹⁾, па и на најзначајнијем Немањиним споменику, на Студеници¹²⁾.

¹⁾ *Didron*, Manuel, стр. 245/1.

²⁾ Једно од најстаријих је оно из катакомбе Домитиле, у Риму, са краја I века, *Wilpert*, M. K. R. pl. VII, 2. На мозаику цркве S. Cosmo e Damiano, *Wilpert*, III, испод Христа међу шесторицом светаца види се читав фрм на коме је, са једне и са друге стране претстављено по шест јагањаца који се упућују ка Јатгету израђеном у средини на малом увишњку. Јатге видимо затим и у апсиди цркве S. Pudenziana у Риму, — *Péroté*, — у A. Michel, I/1, стр. 45, — мисли истина да је оно једно од јагањаца који су изазвали из Новог Јерусалима, али ово, с обзиром на комбинацију са цеокупном композицијом мозаика на коме се јавља и Христ на престоу, између 12 апостола, а иза крст, неће бити тачно: Јатге са нимбом израђено је тачноје у Латинском баптистеријуму у Риму, — *ibid.*, стр. 52, — а постоји такође и у цркви S. Giovanni a Parenzo, — G. Millet у A. Michel, I, стр. 185.

³⁾ Јатге са седам рогова и исто толико очију сусрећемо само у неким минијатурама, — Библија из Sant Pere de Roda, IV, fol. 105 v; W. Neuss, са. 175; — Apocalypse de Beatus, H. B. у Паризу, lat. 1366, f. 59, — ма да се дешава да је и на минијатурама чешће претстављено без ових апокалиптичких атрибута, — Neuss fol. 107, са. 180, — што *Didron*, Manuel, стр. 241, 245, 253, — објашњава утицајем латинског реалистичког духа.

⁴⁾ Тимпан портала у Lichères-y (Charente), Baum, B. u. S., т. 68, — у Giroules-y (Loiret), Flipo, стр. 334, у Fluorn-y, Haubersbroon-y и Murrhardt-y, Fastenau, са. 23, 25, 26; у Jask-y, Gál, са. 83, стр. 179.

⁵⁾ Портал цркве Ognisanti у Trani; катедрала у

Тимпан западне бифоре на северној фасади припрате.

Да је композиција коју видимо на овом тимпану, и на којој се птица бори са змијом да би одбранила своје птиће (т. XXXIX, 2), заиста везана за Апокалипсу увериће нас првенствено једна минијатура у до сада толико пута помињаном рукопису св. Севера у Париској Народној библиотеци, минијатура на којој је претстављен исти мотив, другачије компонован и без птића¹⁾. Слично нешто видимо и на једном рељефу на северној фасади цркве св. Марка у Венецији, који се налази у непосредној близини плоче на којој је израђена Хетимизија, окружена са шест јагањаца²⁾. Птица је овде претстављена са лица, са крилима нешто мало мање раширеним него код оне у Дечанима. Веома сличну композицију налазимо и на једној парпетној плочи из св. Софије у Охриду, вероватно из XII века³⁾.

Но ни на једној од ових композиција не појављују се птићи. У овом погледу налазимо извесних аналогја на другоме месту. Тако на доњем делу левог доворотника главног западног портала базилике S. Nicola у Bari⁴⁾, две птице, од којих једна стоји на гледишту са јажима, каљују у чељуст змију, која се обавила око лозце. Ближи по композицији, али зато у неколико даљи по садржини је рељеф који видимо у левој горњој пољу изнад arkada на предњој страни

Ruvo (са. 207), Semur-en-Brionnais, Charlieu, *Lasteyrie*, I са. 586, 688; у малој ниши изнад архиволте на St. Michel de l'Aiguille у Le Puy, Baum, са. 102.

⁶⁾ S. Ambrogio у Milano, Rivolta, са. 289, Hasselbach, Fastenau, са. 9.

⁷⁾ Рељеф на горњем делу фасаде западног портала у S. Clemente di Casauria, Bertaux, са. 249; на крсту у фронтону фасаде цркве у Jussy (Champagne), *Lasteyrie*, I, са. 388; мали рељеф у аркадном фризу сада у музеју у Volterra, fot. Lombardi, 17.

⁸⁾ Завршни сводови ребрестих сводова у Vézelay-y, као и у Peuilly-y, — Gál, са. 21.

⁹⁾ fot. G. Mendel, 679 (1655), — Ecole des Hautes Etudes, I, стр. 477. Чак му је и руно стилизовано готово на исти начин као и на Јатгету у Дечанима.

¹⁰⁾ Рељефа плоча сада на фронтону Госпе од Кармена у Котору.

¹¹⁾ Портал цркве св. Ивана у Трогиру, *Neckonah*, III, т. 58; бочни портал западне фасаде Стоне цркве у Задру, *ibid.*, I, т. 13.

¹²⁾ Уплетено у лозцу на левој допорзорику источне трифоре.

¹³⁾ lat. 8878, стр. 13. Исправљена птица која је канџама чврсто ухватила змију, израђена је с профла; она каљује змију у главу, која је уздигнута све до висине њезине главе.

¹⁴⁾ *Bréhier*, La sculpture, т. VIII/1.

¹⁵⁾ Ф. Meccene, Споменица, стр. 352, са. 6; исто тако и на једној парпетној плочи у Лаври на Св. Гори.

¹⁶⁾ На репродукцији коју даје Bertaux, т. XXI, — ово се врадо слабо види.

амвона у цркви S. Ambrogio у Milano¹⁾. Овде једна птица претстављена са лица, као у Дечанима, полу-раширених крила, стоји у гизду у коме су израбљена два птића, оба с профила. На десној страни композиције види се грифон, на левој четвороножна животиња са људском главом. Птица је сигнирана као Pellicanus што овој композицији даје сасвим друго симболично значење од оног које има она у Дечанима²⁾. Карактеристично је међутим да се и овде, као и у Дечанима појављују два птића, али змије нема.

Тимпан северне бифоре на западној фасади припрате.

Две афронтиране аждаје, потпуно симетрично постављене једна према другој (т. XL, 1) одају своје далеко источњачко порекло³⁾. Нарочито су карактеристична употреба која се могу учинити са неким источњачким релефима којима Strzygowski приписује иранско порекло⁴⁾.

Директних аналогја по композицији са овима у Дечанима можемо наћи у Павији⁵⁾, затим на порталу S. Fidele у Côme⁶⁾, и најзад најсавременије, на једној консоли која придржава коњаничку фигуру св. Мартина, на катедрали у Lucca⁷⁾.

Но ове аждаје у Дечанима имају и неколико других карактеристичних особина.

Видимо прво да су њихова крила кожаста, а не покривена перјем као што су

обично бивала све до пред крај XIII века⁸⁾, док у XIV веку кожаста крила на аждајама много чешће сусрећемо⁹⁾.

Карактеристично је још да аждаје у Дечанима имају навише повијену њушку, као и подужу јарчију брадицу.

Повијену њушку код аждаја видимо на многим источњачким споменцима, на индијско-персијским теписима¹⁰⁾, персијским¹¹⁾ и хурђијанским релефима¹²⁾, па чак, и то веома јако изражено, и на кинеској скулптури¹³⁾.

Интересантно је међутим да се овај мотив појављује још и на етрурским¹⁴⁾, а често га сусрећемо и на разним италијанским, нарочито апулским споменцима¹⁵⁾.

Што се тиче јарчије брадице њу такође налазимо како на споменцима са крајњег Истока¹⁶⁾, тако и на етрурским чудовиштима¹⁷⁾.

Тимпан јужне бифоре на западној фасади припрате.

Два заграњена лица слична у ставу и покрету двојици сведока са овога тимпана (т. XL, 2), налазимо доста често у романској скулптури. Потребно је прво подвући њихову сличност са ставом „близанаца“ из Зодијака, који су обично представљени наги, али у сличном загрању¹⁸⁾.

Веома је значајна аналогја ове композиције са једном консолом под саставом

¹⁾ Venturi, III, ca. 177.

²⁾ По Физиологусу Пелликан клауном раздира своја недра и својим млима даје да пију његову крв и да једу његово сире, што симболише Васкрсење, *Mile*, XIII, стр. 41, — а и оцајаве грехе, или чак и самог Христа, *Novakovich*, *Starine*, XI, стр. 196.

³⁾ *Voia Mile*, XII, стр. 342; *Baltrusaitis*, *Art suverien art roman*, стр. 18.

⁴⁾ Релеф у Цариградском Музеју, *Strzygowski*, A. b. K., ca. 285. Интересантно је исто тако упоредити мотив аждаје афронтираних или међусобно испреплетаних аждаја које видимо на Mojaed-Moschee у Cairo, — Арапски Музеј, — *ibid.*, ca. 284, — на бронзаним вратима катедрале у Trani, *Anderson* 30875 — а на бојној страни пласа између унутарњих аркада, у катедрали у Bayeux-у, *Arch. Mon. Hist.*, C. 53866. Ови су мотиви, видели смо већ раније, пренесени са Истока на Запад, преко минијатура, предмета ситне уметности или ткањина.

⁵⁾ *Baltrusaitis*, *La stylistique*, ca. 355.

⁶⁾ Налазе се на десном доврћивку портала, али су само прилично издужене и постављене у вертикални положај, *fort. art et arch.* 219.

⁷⁾ Аждаје се налазе на предњој страни заокршене плоче изнад консоле; репови им излазе из уста људских глава које су израбљене на угловима плоче, *Martin-Enlart*, II, т. 72; — датују се у XIII—XIV век. Види још и *Vitruvium-Volbach*, стр. 120, т. VI, где су датоване у 1233 год.

⁸⁾ Упореди са аждахом претстављеном на зливу у Ravello, *Mosconi*, 5924.

⁹⁾ Релефна плоча на сокал јужне фасаде цркве св. Марка у Венецији; аждаја коју пробада св. Ђорђе на дрвеном делу седница из катедрале у Molfeta (ca. 144); позније од Дечана, видимо слична крила на аждаја претстављеном на једном капитулу франкачког клаустера у Дубровнику, — *Jackson*, II, ca. 66.

¹⁰⁾ *Soulier*, ca. 89; исто из Tag i Bustan-a, *Sarre*, т. 95.

¹¹⁾ Релеф у Цариградском Музеју, *Strzygowski*, A. b. K., ca. 285; *Sarre*, ca. 102.

¹²⁾ Бурђијански релеф на коме св. Ђорђе убија аждају, — XIV в. (?), — Кавказ, IV, т. XVI.

¹³⁾ Стела из Si Ngan Fou-a, *Strzygowski*, *Syrie*, т. III; кинеска глава аждаје, *Strzygowski*, A. b. K., ca. 605.

¹⁴⁾ Саркофарг из Corneto Tarquinia, *Riviera*, ca. 261.

¹⁵⁾ Релеф у Музеју у Capua, *Volbach*, *Sculpture medioevali della Campania*, ca. 2; змиов у Positano, *Bertaux*, ca. 188; мала врата на јужном трансепту катедрале у Trani; северни портал базилика св. Nicola у Bari; сокал јужне фасаде у св. Марка у Венецији; релеф у дрвету из катедрале у Molfeta, ca. 212, — само у неколико.

¹⁶⁾ Кинеска аждаја из VI века, *Beaux-arts*, № 152, стр. 3.

¹⁷⁾ Поменици релефа на етрурском саркофаргу из Corneto Tarquinia, *Riviera*, ca. 261.

¹⁸⁾ Anger, *капител из Епископије, Baltrusaitis*, *La stylistique*, ca. 30.

бочних arkada у наосу катедрале у Bayeux-у (сл. 145¹⁾).

Две личности у сличном положају видимо затим и на капителу леве унутарње ко-

Сл. 145. — Консола из храма катедрале у Bayeux.

Fig. 145. — Corbeau sculpté dans le naos de la cathédrale de Bayeux.

лонете портала цркве S. Pietro e Paolo у Bologna²⁾, — а тако исто и на унутарњој страни спољњег левог пиластра главног западног портала цркве S. Michele у Pavia, (сл. 146).

Сл. 146. — Релеф на главном порталу цркве S. Michele у Pavia.

Fig. 146. — Eglise de S. Michele à Pavie; relief du portail.

Но на овом последњем релефу једна личност има краћу, а друга дужу хаљину, тако да се евентуално може помислити да су ово

¹⁾ На западном порталу ове катедрале израђен је Странин Суд у XIII веку, — *Mlle*, XIII, стр. 376; — но он је постојао на овоме месту свакако још у XII веку, судећи бар по релефима разних чудовишта, која свакако да имају везе са Апокалипсом и која су, као и ова консола са двојном сведоком (?) претстављена на бочним зидовима наоса.

²⁾ fot. Potti, 12013.

³⁾ Карактеристична је у погледу на аналогију са дечанским релефом и обрада косе код леве личности, која је веома слична коси десног сведока у Дечанима.

⁴⁾ Десна личност се руком држи за пуну браду а лева, голобрада, држи под брадом неки кугасти

мушкарац и жена, односно можда Амор и Психа, а не „два сведока“³⁾. Слично би се нешто могло рећи и за релеф на левој унутарњој колонети јужног портала у Бенони⁴⁾, затим за један релеф у Qued-Limburg-у⁵⁾, као и за један релеф на вешу цркве у Pieningen-у⁶⁾.

Две личности, израђене у облику двеју малих паралелних клечених фигура налазе се на једној консоли у цркви S. Martin-a у Boscherville-у. Сва је вероватноћа да и оне претстављају „два сведока“, онако исто као што их свакако претстављају и две мале клечеће фигурице које су се ухватила руку под руку, на једној консоли из Beaumais-a (Calvados)⁷⁾.

Разрез прихваћен копчом, који се појављује под громом на хаљинама двају сведока у Дечанима, може се упоредити са разрезом на хаљини статуе која претставља синагогу на катедрали у Strasbourg-у⁸⁾.

На нашим споменцима, било рашким, било приморским нисам нашао ни једну сличну композицију.

Тимпан источне бифоре на северној фасади припрате.

Две птице које кљују грозд (т. XXXIX, 1), — у ствари добре душе које се наслађују плодовима са дрвета живота, — имају исто иконографско значење као и птице или афронтиране животиње, које пију из суда бесмртности.

Афронтиране птице које кљују грозд видимо и на неким византијским⁹⁾, венецијанским¹⁰⁾, па и старохрватским споменицима¹¹⁾, но директних и ближих аналогнија у погледу на композицију, нисам нашао.

Тимпан западне бифоре на северној фасади храма.

Ни за овај тимпан на коме је композиција — две веће змије, са једном мањом у средини (т. XLIV, 2) — изведена по истом источњачком принципу, нисам нашао никаквих ближих аналогнија.

предмет, можда јабуку. Можда су и овде претстављени мушкарац и жена, а не два сведока.

¹⁾ Rivet, II изд., сл. 515.

²⁾ Fastenau, сл. 78.

³⁾ Baum, B. u. S., т. 196.

⁴⁾ Hasak, Geschichte, сл. 92.

⁵⁾ Један паун кљује грозд а други пије из суда бесмртности на једној паравентрој плаочи из манастира Лавре на Св. Гори.

⁶⁾ На једном венецијанском саркофагу из 800 год., Baum, La sculpture figurale, т. LXXIV, 198.

⁷⁾ На иконостасу св. Марте у Бизанци, рађеном око 852 год. — Karoman, Iz kolijevke, стр. 112, сл. 43.

Тимпан западне бифоре на јужној фасади храма.

Ни овде нисмо ништа боље срећни. Вазисис који се на овом тимпану појављује (т. XLIII, 1) нешто је ближи западњачким узорима од онога о коме је већ било речи при опису тимпана апсидалне трифоре¹⁾. Његов се змијски реп не завршава главом змије, као што је случај код овог другог, а затим и крста му је већа, као у правог петла. Но његова крила нису покривена перјем, већ су кожаста, о чему је такође већ било речи²⁾.

Тимпан источне бифоре на јужној фасади храма, источне бифоре на јужној фасади припрате, и горње бифоре на западној фасади.

Ови тимпани испуњени су розетама различитог облика (сл. 69, т. XLI, 2, XLIII, 2).

Квадратна розета на првом тимпану по мотиву, не и по обради, најближа је розетама на почетним лучном венца архиволате на западном порталу Студенице, за које је г-ђица Бурјан већ нашла аналогије на порталу и на амбону у San Clemente di Casauria³⁾.

Округла розета на тимпану источне бифоре на јужној фасади има пак доста сличности са розетом коју видимо на амбону цркве у Bominaco (Abruzzo)⁴⁾.

¹⁾ Сасвим јасну аналогију можемо да нађемо на северном порталу катедрале у Barletta, на чијој архиволати, међу осталим претставама улетеним у лозице, видимо и василска афронтирања са једном зверо, *Wackernagel*, т. XXIX.

²⁾ Види раније, стр. 171.

³⁾ Види раније, стр. 76.

⁴⁾ *...ian*, Studenica, стр. 45; *Bertaux*, т. XXVI сл. 258; сличне розете и на амбону у Prato (Abruzzo) из 1240 год. — *Ibid.*, т. XXV. Леп пример овакве розете видимо и изнад архиволате портала S. Leonardo код Siponto, *Ibid.*, т. XXXII.

⁵⁾ *Bertaux*, т. XXV, из 1180 год.

⁶⁾ Упореди са оним на релефној плочи из Sta Restituta у Неапољу, *Bertaux*, т. XXXIV.

⁷⁾ На једном капителу са Трајановог стуба, или у касетама храма Марса Осетника у Риму, *F. B.*, I, сл. 338, 351.

⁸⁾ Иконографско тумачење релефа на оквиру ове трифоре, види стр. 78, примедба 6, потсећа и на једно место из визије Апостола Петра: Петар виде — „суд некако као неколико платно... у коме бежу сва четворочла бива на земљи, зверице и бубине и птице“. — Дела Апостола, X, 11, 12, — што у ствари претставља рай.

⁹⁾ На надвратнику и лучном венцу архиволате западног портала, — *G. Millet*, A. a. s. сл. 80, — *Band. Peiskow*, Studenica, сл. 21, — на оквиру источне трифоре, *Millet*, сл. 76, *Peiskow*, сл. 20, — а у неколико и на левом доврћу јужног портала, — *Millet* сл. 78, *Peiskow*, сл. 25.

¹⁰⁾ На лучном венцу архиволате, — *M. Baruch*, Ж.

Округла розета у горњој бифори западне фасаде сасвим је упрошћена, и на њој су оштри акантусови листови замењени заобљеним, сасвим једноставним¹⁾, тако да у многим личи на розете античкога, римскога типа²⁾.

Лозица са улетеним сценама у разним претставама.

Овакве лозице налазимо у Дечанима на лучним венцима архиволате западног (т. XXIX) и северног портала (т. XXXIV), на челу унутарњег лука архиволате првог (т. XXXIV), и на надвратнику другог (т. XXXIV), као и на унутарњем оквиру источне трифоре (т. XLV)³⁾.

Сличне лозице јављају се код нас раније на Студеници⁴⁾ и на Бањској⁵⁾. Сама врежа на овим лозицама је било вишеструка, двојна и тројна, било сасвим једноставна, заобљена, као оно на трифори Студенице.

Ова врста лозице коју налазимо још у римској⁶⁾ и јединствено-византијској⁷⁾ скулптури, нарочито је карактеристична за Апулију⁸⁾, ма да је видимо и у другим областима како у Италији⁹⁾, тако и на Западу у опште¹⁰⁾, где је пренета вероватно са Истока¹¹⁾. Ако пак изближе погледамо поједине сцене и претставе улетене у лозице на дечанским порталима и трифори, видећемо да и за њих, бар за неке важније, имамо ближих и даљих аналогија у романској скулптури.

и Л., сл. 67, а исто тако, судећи према фрагментима у цркви, и на челу унутарњег лука архиволате.

¹¹⁾ На оквиру портала Двоклевијановог Маузолеја у Сплиту, — *Neckowich*, IV, сл. 7, т. IV, — и на оквиру Јупитерова храма данашње крстонице у Сплиту, — *Neckowich*, IV, 10.

¹²⁾ Максиминијанов престо од слононач, — *C. Cecchetti*, La cattedra di Massimiano, т. I. На амбону епископске цркве у Троби, *E. Capaja*, Гласник с. н. д., XII, сл. 28, стр. 24, — само другачије стилизовано.

¹³⁾ На порталу катедрале у Asculu, можда још из 1080 год. — *Bertaux*, сл. 200, стр. 466. Западни портал цркве S. Nicola у Bari, *Ibid.*, т. XXI; апсидални прозор катедрале у истом месту, — *Ibid.*, т. XXII. Архиволате портала катедрале у Trani и у Barletta, *Ibid.*, сл. 153, 208; доврћници портала у Benevento и S. Leonardo код Siponto, *Ibid.*, сл. 298, т. XXXII; унутарњи оквир портала у Bitonto, *Ibid.*, т. XXXI, — *Bertaux*, — стр. 468 и 620, — сматра да је ова врста лозице дошла у Јужну Италију посредством ситних византијских прелата од слононач.

¹⁴⁾ Јужни портал западне фасаде S. Michele у Pavia, *fort. Brogi*, 20683; портал цркве S. Maria della Piazza у Ancona, *Anderson*, 30226; унутарњи оквир катедрале у Modena, *Arch. Phot.*, 35902.

¹⁵⁾ На јужном вилаету кластера цркве St. Trophime у Arles-у, Revöl, III, т. XVIII, апсидални прозор цркве у Aulnay de Saintonge, *Daum*, B. n. S., сл. 38 портал цркве St. Gertrude, у Nivelles, — Белгија, — *Arch. phot.* 113389.

¹⁶⁾ На подиум мозаику цркве на Маслиновом брегу, *Strzygowski*, Syrie, сл. 105; на великој цампији у Амиди, — *Strzygowski*, Amida, стр. 629 и даље.

Карактеристично је тако да и у Дечанима (т. XLV) и у Студеници лозица на оквиру источне трифоре полази из чељусту једне аждаје, — лево, — односно змије, — десно. Директну аналогију за овај мотив налазимо на порталу катедрале у Битонто¹⁾, а видимо га нешто другојачије обрађеног, и на порталима на задарској Стојној цркви²⁾, и на Пизанској катедрали³⁾.

Даље, за коњанике који се појављују на порталима катедрала у Паризу и Амјену, знамо сигурно да су то Апокалиптички коњаници⁴⁾. У Амјену чак иза четвртог коњаника јаси на коњу један демон који представља „... лакао који иђаше за њим...“⁵⁾. У Дечанима је ова сцена представљена другојачије. Коњаник кољем пробада чељуст аждаје која иде иза њега, онако исто као што то чини други један коњаник на релефу у најнижем фризу непосредно крај средњег портала западне фасаде цркве S. Michele у Pavia⁶⁾.

Сва је вероватноћа да онако исто као што коњаници који јасе на лавовима, на разним споменицима, треба да представљају четири апокалиптичка коњаника⁷⁾, и два кентаура, израђена у крајњем пољу лево и у трећем пољу десно на лучном венцу архиволте главног портала у Дечанима, треба да потичу од ових. Два кентаура у средњем делу лучног венца, као и она друга два, у

четвртном и седмом пољу лучног венца на северном порталу, свакако су другога иконографског порекла. Они, рекли смо већ раније, вероватно претстављају демоне који на дан Страшног Суда буде грешнике из мртвих, онако исто као што правденике подижу анђели гласом својих труба⁸⁾.

За кентаура у најнижем левом пољу лучног венца главног портала, коме је веома близак по покрету кентаур из другог поља лучног венца на северном порталу, имамо извесних аналогја на једном малом релефу на стубићу иконостаса метрополе у Мистри⁹⁾. И овај се кентаур бори мачем који држи у десној руци, док у левој носи штит који је навише заштићен, те одаје познатије епоху, вероватно XIV век, док су они у Дечанима округли, арханџијски¹⁰⁾.

Кентаур који баца стрелу унапред из трећег поља на десној страни лучног венца архиволте главног портала има извесне сличности са знаком девете небеске констелације у Зодијаку¹¹⁾. Кентаура у истом покрету видимо чешће на Западу и то почев од Сицилије¹²⁾ и Италије¹³⁾ па све до Француске¹⁴⁾.

Кентаура из другог поља на венцу архиволте северног портала, кентаура који баца стрелу иза себе, кога већ раније налазимо на лучном венцу западног портала у Студеници¹⁵⁾, видимо не само у романској¹⁶⁾ већ и у Арапској уметности¹⁷⁾. Ни на једном

¹⁾ На унутарњем оквиру, *Bertaux*, т. XXXI.

²⁾ *Isenkowski*, I, 13, — *M. Bacuh*, A. и C., стр. 275, са. 193.

³⁾ Вонпавис-ов портал из XII в. — *ibid.*, са. 194.

⁴⁾ *Mile*, XIII, стр. 327.

⁵⁾ *Апок.*, VI, 7, *Mile*, XIII, стр. 368, са. 170.

⁶⁾ *Anderson*, 32448; истина овде, у Павији, аждаја се налази испред коњаника, и на њеном врату јасе један мали човечуљак.

⁷⁾ Апокалипса *Beatus-ova*, B. N. lat., 1396, стр. 96; — на једном капитулу клаустера у Moissac-у, *Mile*, XII, стр. 10; — на једној минијатури из рукописа проф. Буслаева, — *Буслаев*, т. 7, 42.

⁸⁾ За овакву хиџету имам и извесних доказа. Тако на једном капитулу клаустера у Moissac-у, капитулу који припада, као што смо већ раније видели, серији оних који су изазви за Апокалипсу, видимо демоне који дувају у трубе, — *Angeli*, стр. 67. — Исто тако и на једном фронтону портала катедрале у Strasbourg-у сада у музеју de l'Oeuvre, — један демон, полу-човек, полу-аждаја, дува у трубу; не заборавимо пак да је на тимпану лучног портала западне фасаде исте катедрале израђена композиција Страшног Суда. Композиција ових двају кентаура који се налазе са обеју страна главе некоег чудовишта из чијих чељусту излази лозица, готово је потпуно идентична са композицијом на одговарајућем месту на западном порталу Студенице, — *Millet*, A. a. s., са. 80; *Влад. Петкович*, Студеница, са. 21. Иначе ближе аналогје са овим кентаурима који дувају у рог, окренути уназад, налазимо на подном мозаику цркве у Rosarno, *Orsi*, са. 68, и нарочито на чеonoј страни унутарњег лука архиволте портала цркве S. Leonardo код Siponto, *Bertaux*, т. XXXIX; кентауре који дувају у рог, овога пута окренути у на-

пред налазимо још и на средњем западном порталу базилика S. Nicola у Bari, — на унутарњој страни левог доврџника, — као и на капитулу левог доврџника портала базилика S. Ambrogio у Milano. Овој серији кентаура који свирају у трубе свакако да не припадају, по идеји, кентаури који свирају у харфу, — чело унутарњег лука архиволте на порталу цркве S. Leonardo код Siponto, — или ударају у неку врсту тамбуре, — као на једној плочи из Византијског музеја у Атени, бр. 178.

⁹⁾ *Millet*, Mistr, т. 44.

¹⁰⁾ Обрађени шлем који носи овај кентаур у Дечанима истога је типа као и један парнарски шлем из музеја у Strasbourg-у. Овој врсти шлема као и окружним штитовима *Le Male*, — XIII, стр. 352, — даје невериоко одбојење. Сличан шлем наћен је код нас у Виду (Narone), — *C. Iveković*, Narodna Starina 7, 1924, са. 22, 23.

¹¹⁾ *Mile*, XII, стр. 335, са тако званим Sagittarius-om.

¹²⁾ На мозаику у Palazzo Reale у Palermo, Brogi, 15449.

¹³⁾ Катедрала у Trani, *Schulz*, т. XXI.

¹⁴⁾ На постољу оквира портала у St. Gilles-у, — Arch. Mon. Hist. C. 56829. — Капител цркве St. Germain у Toulouse-у, Arch. Mon. Hist. C. 57096. — Капител деамбулаторијума цркве у St. Aignan-у, Deschamps, Congrès Arch. LXXXVIII, стр. 387.

¹⁵⁾ *Millet*, A. a. s., са. 80, *В. Петкович*, Студеница, са. 21.

¹⁶⁾ На левом доврџнику портала у S. Leonardo код Siponto *Bertaux*, т. XXXIX; на левом доврџнику портала цркве St. Lazare у Avallon-у.

¹⁷⁾ На фризу једне зграде у Мористану, из XIII века, — *Prisse d'Avennes*, La décoration arabe, т. 96.

мени познатом споменику нисам пак могао да дођем до закључка да кентаури замењују апокалиптичке коњанике, као што верујем да се то десило у Дечанима.

Да су чудовишта, израђена у претпоследњем полу на десној половини лучног венца архиволте западног портала (т. XXIX) и у последњем десном полу северног (т. XXXIV), заиста апокалиптички „скакавици“ можемо да закључимо не само по томе што у великој мери одговарају тексту Апокалипсе, већ и на основу аналогја са разним претставама ове немани у минијатурама и на релефима. И ако би, по тексту, скакавици требало да имају крила¹⁾, но некад су израђени и без њих²⁾. По својој облици они пак нарочито много потсећају на оне са венца архиволте портала цркве Notre Dame у Saintes³⁾.

За два ратника који измахују један на другог мачевима, у претпоследњем полу леве половине лучног венца архиволте западног портала (т. XXIX), налазимо извесне аналогје на унутарњој страни десног доврћника средњег западног портала базилике S. Nicola у Bari, на коме један обучен ратник, са шљатим штитом гази на обореном нагом човеку, који има округлао штит и измахује мачем на другом, себи сличног, кога чула за косу⁴⁾. Објашњење Bertaux-а, који сматра да је ово „профани декор“ узет из „дирикуских игара“, не може се примити. Већ раније смо, — стр. 65, — видели директну везу између ове сцене борбе и другог апокалиптичког коњаника⁵⁾.

У суседном полу, као и у четвртном полу на десној страни лучног венца, видимо вука, који у првом случају држи у зубима јагње, а у другом, неку четвороножну животињу, глатке длаке, оба пута са окренутом главом уназад и готово забаченом жртвом на леђа. Композицију сличну нарочито другом случају, налазимо у трећем полу

десне половине лучног венца на Студеничком западном порталом⁶⁾. Видимо је затим исто тако и међу сценама у лозици на архиволти северног портала катедрале у Barletta⁷⁾. Вука са јагњетом у зубима налазимо и на једном фрагменту са лучног портала у Бањској⁸⁾, али је овде композиција нешто другојачија. Курјак носи јагње не као у Дечанима, већ испред себе, као оно у трећем полу леве половине лучног венца западног портала у Студеници.

За птицу око које се обавила змија, у суседном полу до вука са јагњетом, на левој половини лучне архиволте западног портала (т. XXIX), — нисам нашао директних аналогја. Па ипак ова је претстава слична по идеји оној у капели XVII у Вавиту, на чијим зидовима се, крај композиције „Грешника у Паку“, види и један јелен, око кога се такође обавила змија⁹⁾, што само потврђује помисао о вези овога мотива са Стршним Судом.

Аждаја и лав који се појављују на лучном венцу западног портала у Дечанима (т. XXIX), израђени су такође и на одговарајућем делу студеничког западног портала. О аждајама је већ раније било изближе реч, а о лавовима ће бити говора нешто доцније.

Херувим, израђен на лозици на чеonoј страни унутарњег лука архиволте главног портала (т. XXIX), потсећа, видели смо раније, на текет визије пророка Исаије, — VI, 1—3, — који је понекад такође илустрован, као оно на тимпану портала цркве Notre Dame du Port у Clermont-Ferand-у¹⁰⁾. По својој облици дечански херувим личи пре на оне који су израђени на прозору цркве S. Andre de Soreda, у Каталонији¹¹⁾.

Харпије, птице-сирене, са људском-женском главом, које видимо у средњем полу лозике на венцу архиволте северног пор-

¹⁾ Овако су у већини случајева и претстављани. — у Апокалипси St. Sever-a, B. N. lat. 8578, стр. 145, верг.; у Бамбершкој апокалипси, *Wotton*, т. 23; на фрескама у цркви St. Savin-a, *Mailard*, са 6; на једном капитулу из Vézelay-a, *Male*, XII, стр. 334; а исто тако и на једној византијској напетној плочи из манастира св. Димитрија Катсури, код Арте, *Orlando* — *Arzt* — В, стр. 66, са 9.

²⁾ У рукопису Москов. публ. Муз. 156, *Булгаев*, са 40. Како су ови скакавици још и крунисани то се правом можемо да закључимо да је и она фантастична животиња са људском крунисаном главом у врху левог доврћника јужног портала Студенице у ствари апокалиптички скакавац, — *Millet*, A. b. sl. са 78; *Васо Пейкович*, Студеница, са 28.

³⁾ *Lasteyrie*, са 675.

⁴⁾ *Bertaux*, стр. 469, са 202; A. e. S. т. 47; *Wackernagel*, са 24.

⁵⁾ Овај момент из Апокалипсе свакако да илустрисају и два старца који се чупају за браду и за косе, који се појављују међу минијатурама Апо-

калипсе св. Севера, а и на јужном капитулу из St. Hilare-a у Poitiers-у, а чије значење није до сада протумачено, — *Male*, XII, стр. 15, са 9, 10. Сличан мотив налазимо још и на једној од зидних позивије уметнутих кружних коломета на Радоловом порталом у Трогир, *Karaman*, Portal, стр. 16.

⁶⁾ *Millet*, A. b. s., — са 80; *Васо Пейкович*, Студеница, са 21.

⁷⁾ *Wackernagel*, т. XXIX. Чешња је случај да вука у зубима држи птицу, што видимо чак и у Апокалипси св. Севера, B. N. lat. 8878, стр. 11, вер., — а такође и међу релефима цркве у Andau — *Forrer*, са 27, — као и на доврћнику главног портала катедрале у Modena, а тако исто и на надвратнику Porta della Pescheria, истог споменика, *Vitzthum*, — *Volbach*, са 46, 48.

⁸⁾ *M. Bacak*, Ж. и Л. са 67.

⁹⁾ *Clédat*, 1906, т. XLVII, XLIX.

¹⁰⁾ *Male*, XII, са 23.

¹¹⁾ *Cahiers d'art*, n° 8—10, — 1936 год.

тала (т. XXXIV), као и у петом пољу, рачунајући одозго наниже, на десној половини унутарњег оквира источне трифоре (т. XLV), долазе нам у наследство још од арханџелске грчке уметности¹⁾. И ово чудовиште појављује се код нас још на западном порталу Студенице²⁾. У погледу на облик, аналогije на које налазимо у Апулији³⁾, ближе су од оних које видимо у осталим западњачким школама⁴⁾.

За жену која јаси на лаву, који је уједа за руку, израбуну у лозици, на унутарњем оквиру источне трифоре, видели смо већ раније да вероватно представља Вавилон на звери (стр. 78), а не Самсона који убија лаву рашићелујући му вилице⁵⁾. Рекли смо још тада да жена која представља Вавилон није израбунена само како седи на седмоглавој звери, као што би, по тексту, једино требало да буде⁶⁾, већ по некад и на једноглавој, као што се то дешава не само на минијатурама разних рукописа Апикалисе⁷⁾, већ исто тако и на споменницима друге врсте⁸⁾.

Оријентално, још калдејско порекло двоглавих орава, сличних ономе који ви-

димо у преплету на источној трифори (сл. 70), већ је потпуно утврђено⁹⁾. У нашој скулптури овај мотив јавља се при пут у Дечанима. Две главе, које излазе из једног јединог кратког врата не морају ипак указивати на његово директно оријентално порекло, јер слично стилизоване ораве видимо и на Западу¹⁰⁾ где се са њима уопште чешће сусрећемо¹¹⁾. Према томе порекло двоглавог орава у Дечанима треба тражити у вези са општим скулпторалним васпитањем фре Витини, у западњачкој скулптури, а не у византијској, и ако га и тамо има¹²⁾.

Најзад једно од последњих чудовишта које видимо уаплетено у лозицу на оквиру источне трифоре јесте сирена (т. XLVIII, 3), коју налазимо, отрицају на истом месту, и на студеничкој трифори¹³⁾. Видели смо већ раније, (стр. 77 бсл. 3) да се сирена јавља у тексту Пророка Исаније, а да је налазимо такође и у физиономији¹⁴⁾. Овакви какав је видимо је међутим као споредни мотив и у неким познијим рукописима Апикалисе¹⁵⁾. У средњовековној скулптури овај је мотив познат готово свима западњачким школама¹⁶⁾. Видимо га како у Италији¹⁷⁾, тако и у Фран-

¹⁾ Савену представу видимо још у египатској уметности, на пример на једном рељефу из Булака, *Perrot-Chipiez*, I, сл. 38. Дошле их налазимо на једној арханџелској грчкој вази још са краја VII или почетка VI века пре Хр. из области Месотије, — *Picard, Courrier de l'art antique*, сл. II, — *Gazette des beaux-arts*, април, 1936, стр. 205; налазимо их у осталим и у роману о Александру, *sl. Novakovich*. Гласник срп. уч. др. II од IX књ. 1878 год. у 30 глава, — као и у физиономији, — *Mile*, XII, стр. 335.

²⁾ На надгробнику; *Milet*, A. a. s. сл. 80; *Rad. Pejsković*, Студеница, сл. 21.

³⁾ На паранетној плочи испред олтарашког простора катедрале у Бари; затим у грчеву пољу лавице на архиволи западног портала цркве S. Nicola у истој вароши, — *Berthelet*, т. XXI; на левом доврћу портала јужне фасде исте цркве; нарочито је пак слична напима она на потрбуци лавице венца архиволи, на порталу северне фасде истог споменика, *Wackernagel*, сл. 28.

⁴⁾ На једном капители цркве St. Julien le Pauvre у Паризу; на једном капители у цркви St. Benoît sur Loire, *Mile*, XII, сл. 195.

⁵⁾ Борба између Самсона и лавице увек је представљана у живљаси покрету; Самсон обично обима рукама рашићелује лаву вилице, — на пример на капители у цркви St. André-le-Bas, у Вијени, или на архиволи јужног портала западне фасде катедрале у Барлета.

⁶⁾ У Бамбершкој Апикалиси, *Wöflin*, т. 41; у једној апикалиси из библиотеке у Торину, *Venturi*, III, сл. 414; у једној Апикалиси енглеског порекла у *British Museum*-у н^o Add. M. M. 35166; у једној руској Апикалиси, из Казанске духовне академије, *Bucanov*, сл. 6.

⁷⁾ У рукопису Апикалисе св. Севера, B. N. lat. 8878, стр. 32, вер.

⁸⁾ На једном витражу из Ste Chapelle-е, у Паризу, сада у музеју Cluny.

⁹⁾ Исприну студију о двоглавим оравима у вези са хералдичким амблемима дао је г. проф. A. Coşoveja, — *Seminarium Kondakovianum*, VII, стр.

119—164. — Један од најстаријих датума је са 2500 год. пре Христа и налази се на цивилизационом печату, на коме је представљен и бог Ииурта (Ии-Гирсу). Од Халдеја овај су мотив примили Хитити, те га видимо као постојеће десет годинама које иду у сусрет једном Хититском краљу, на рељефу из Богас-Кјоју у Кападокији.

¹⁰⁾ Орава веома сличан нашим налази се у лозици на архиволи чувеног портала у Ripol-y у Каталонији, — *Cahiers d'art*, 8—10/36 сл. 20.

¹¹⁾ На абаксу једног капители у клаустеру Moissac-а, — *M. Aubert, Congrès arch.*, XII, стр. 517; у Genzac-la-Palme, и Vauvent-y, *Balthuslet*, La stylistique, сл. 385, 389. На једном капители у Toulouse-y и на фрескама у Clermont-y, — *Bréhier*, A. Ch. стр. 208.

¹²⁾ Барелеф на Цариградском музеју, — *A. Coşoveja*, op. cit. сл. 9; рељеф на Старе Загоре, свакако византијски, — *ibid*, сл. 16, стр. 135, — два рељефа на цркви у Улти код Нине Петре, — *Улазовић, Описи*, X, 116; *Велики српски кат. Евангелиј*; *εὐαγγέλιον τῆς ἐκκλησίας*, — 1917.

¹³⁾ *Milet*, A. a. s. — сл. 70; *Pejsković*, Студеница, — сл. 20 сирена у Студеници се у толико разликује од дечанске, што има дугу распету ногу, која јој пада по раменима, и што на ребрима делу тела нема крајуности, већ јој је ово глатко.

¹⁴⁾ *Szrengomski*, Der Bilderkreis..., стр. 16.

¹⁵⁾ Међу чудовишима која живе у мору, из минијатури у рукопису из *Збирке* графа Уварова, бр. 58, из XVII в. *Буслаев*, сл. 144.

¹⁶⁾ *Bréhier*, Sculpture byzantine, стр. 27.

¹⁷⁾ На једном капители са S. Teodoro у Pavia, *Porter*, т. 180/5, — а исто тако и на једном из крстите у Modena, *Balthuslet*, La stylistique, сл. 254; на порталу цркве S. Michele у Lucra, *Martin-Enlart*, II, т. 11/2; — затим на једном капители у унутрашњости катедрале у Bionto, као и испод средњег прозора северне фасде катедрале у Barletta, — веома слична нашим, са врло много крајуности на ногама, као код дечанске.

дуској¹⁾, па и Мађарској²⁾. По својој конфигурацији пак он се, у последње време³⁾ уређује са неким чудовишима још из Халдеске уметности⁴⁾.

За остале претставе, птице и четвороножне животиње, улашене у лозице на дечанским порталима и трифори, тешко се може наћи директних аналогја. Оне готово редовно прате разне лозице у којима има и других улашених сцена. Фра Вита је и овде, изгледа, дао себи више слободе, те није радио по неком одређеном узору, већ је унео и доста своје фантазије у њихово третирање и преплитање са лозицом.

Лозице са лишћем.

Порекло лиснате лозице у последње време доводи се у везу са северњачким духом, под чијим се упливом при пут појављује негде у јужном Сибиру, у Турану, још у III—II веку пре Христа⁵⁾. Овај се мотив доцније проширио на целом Истоку, и преко коптских тканина допире је и у западну Европу⁶⁾.

У Дечанима, међутим, лисната лозица јавља се у три облика. Видимо је прво на западном порталу (т. XXVIII), на десном довршнику северног (т. XXIV) и на десној половини унутарњег оквира источне трифоре (т. XLV⁷⁾), са једноставном врежом, која се таласа по линији синусоиде, образујући поља у којима је израђен по један стилизован лист или цвет, разноликог облика. Раније

код нас сличне лозице видимо на студеничкој трифори и на лучном венцу једног од портала у Бањској⁸⁾, а тако исто и на трифори св. Трифуна у Котору⁹⁾. Но у Студеници она је много богатије обрађена, док је у Бањској и у Котору оштрије стилизована. Често је видимо у Италијанској скулптури XII века, и то како у Ломбардији и Тоскани у којој се по типу прилично разликује од наших¹⁰⁾, тако и у Апулији у којој се могу наћи и примери веома слични ма да сиромашнији од наших¹¹⁾.

На десном довршнику западног портала (т. XXVIII), израђен је међутим орнамент који формирају две двојне лозице, које се међусобно укрштају, док је стилизација лишћа и цвећа остала мање више иста. Овај тип лозице јавља се још у хришћанско-јелинстичкој епоси¹²⁾, а видимо га често и доцније¹³⁾. Директне аналогје за стилизацију лишћа налазимо само у Студеници¹⁴⁾ и Бањској¹⁵⁾. Сви остали наведени примери, као и многи други који се могу наћи¹⁶⁾, по многим детаљима удаљује се мање, или више, од студеничко-дечанских облика.

Најзад на левом довршнику северног портала израђена је лозица, чија је заобљена врежа, која тече по синусоидној линији, покривена оштро стилизованим акаутусовим листовима (т. XXXIV). Ово је класично-грчки мотив¹⁷⁾, који је преко римске¹⁸⁾ и хришћанско-јелинстичке¹⁹⁾ допире у романску скулптуру, где га врло често срећемо²⁰⁾. Лозица у Дечанима потиче међутим директно

¹⁾ На једном капители на St. Dié, *Filipo*, стр. 339, — на јужном капители наоса у Brioude; на једном капители који се сада налази у Musée de l'Oeuvre у Strasbourg-y.

²⁾ На једном капители катедрале у Печују, — *Gdl*, са. II.

³⁾ *Baltrusaitis*, *Art sumerien art roman* са. 19, стр. 34.

⁴⁾ Налаз на Минуисинка, *G. Millet*, у *Strzygowski*, *Syrie*, стр. XXXI, XL; *Strzygowski*, — *Ibid*, стр. 197, 199, — везује чисту винову лозицу за идеју бојанског сјаја и мови изражене у Хааренах-у.

⁵⁾ *Soulier*, са. 31, стр. 79.

⁶⁾ Лозица на истој страни унутарњег лука архиволте северног портала (т. XXXIV) само је богата варијанта овога типа.

⁷⁾ По једном фрагменту сада у Музеју Кнеза Павла.

⁸⁾ *Millet*, A. b. sl. I, т. XIX; видели смо већ раније, стр. 152, да је ова трифора свакако познатија од Дечана.

⁹⁾ На десном порталу западне фасаде цркве S. Michele у Pavia, Anderson, 32449; на стубовима arkada западне фасаде цркве S. Michele, у Lucca, fot. Eggemann, art et arch. 44—51.

¹⁰⁾ На порталу цркве S. Maria in Cellis, *Bertaux*, са. 253.

¹¹⁾ На базилици у Стоби, — *P. Ezer*, *Гласник с. н. д.* — V, са. 63; у Бавиту, *Chassinat*, т. XC, 2;

¹²⁾ На катедрали у Acrezena, *Schulz*, т. LXXVII; код нас још и на двама фрагментима портала у Бањској, од којих се један сада налази у Музеју Кнеза Павла, а други по фот. Музеја Јужне Србије И. бр. 1100; на једном фрагменту који се сада налази уздица крај степеништа цамје у Ушцину, — можда из XIII века, — *Боникон*, *Старинар* VI, стр. 156, са. 27; на унутарњој страни окулуса у клаустеру франевачког манастира у Дубровнику.

¹³⁾ *Millet*, A. a. s. са. 78, 80.

¹⁴⁾ Фотографија Музеја Јуж. Србије, И. бр. 1099.

¹⁵⁾ Види примере које даје *Baltrusaitis*, *La stylistique*, са. 118—177.

¹⁶⁾ На фризу Далимелона, — *F. B.*, I, са. 243.

¹⁷⁾ На фризу храма Сунца у Риму, *Ibid*, са. 294, 344.

¹⁸⁾ На епископској базилици у Стобима; *P. Ezer*, *Гласник с. н. д.* V, стр. 35 са. 62.

¹⁹⁾ На порталу S. Nicolò у Catàlo у Lecce, Anderson 30812; на порталу Notre Dame у Mantes-y, *Enlart*, I, са. 168; на Радвановом порталу у Тропиру, *Несков*, III, т. 12, и даље.

²⁰⁾ На порталу S. Nicolò у Catàlo у Lecce, Anderson 30812; на порталу Notre Dame у Mantes-y, *Enlart*, I, са. 168; на Радвановом порталу у Тропиру, *Несков*, III, т. 12, и даље.

од оне са левог доврнатика јужног портала Студенице¹⁾, ма да је од ње далеко слабије изражена. Сличну акантусову лозу опет много боље изражену од ове у Дечанима, чије порекло такође треба тражити на студеничкој, видимо и на двама фрагментима унутарњег лука архиволте једног од портала у Бањској²⁾.

Изови палметица.

Овај мотив појављује се у Дечанима на унутарњем оквиру и паранетном профилау западне трифоре (т. XXXVIII, 1), на абакусима левих капитела северног портала (т. XXXIV), као и на венцу иконостаса (сл. 88) и на венцима паранетних плоча којима су капеле св. Димитрија и св. Николе одвојене од суседних бродова (сл. 93, 94). Мотив сличан оном са западне трифоре, са абакуса капитела северног портала и са паранетне плоче крај капеле св. Николе, налазимо раније на венцу надвратника и абакусу капитела западног портала Студенице³⁾, а и на појединим фрагментима у Бањској.

Ово је грчки класичан мотив⁴⁾, који је постао веома омиљен како у римској⁵⁾ тако доцније и у византијској уметности⁶⁾, па и на Истоку⁷⁾. У романској скулптури овај се мотив врло често појављује⁸⁾, нарочито у Јужној Италији и Апулији⁹⁾. Одавде је исти мотив прешао и код нас, тако да га често видимо на Јужном Приморју¹⁰⁾.

Истом овом систему низа палмета припадају и косе спојене палмете на лучном профилау изнад левог отвора источне трифоре (сл. 47) и на бочним странама унутарњег дела оквира западног портала (сл. 65). Ово је исто тако мотив који припада романској декорацији уопште¹¹⁾.

Палмете изражене на венцу паранетне плоче крај капеле св. Димитрија (сл. 92) одвајају се од осталих по структури акантуса листа, који се много више приближава античком¹²⁾, али на који налазимо, ма да ређе у облику палмета, и у романској декорацији¹³⁾.

Разни орнаментални мотиви.

На западној трифори, на лучном венцу (т. XXXVIII, 1), изражен је мотив бројанице, низ јажистих испуњених повезаних међусобно заобљеном траком. Овај мотив, који видимо и на горњој јужној бифори цркве св. Богородице у Пећи, подигнутој готово једновременно са Дечанима¹⁴⁾, а који, свакако, потиче од класичне ниске бисера, веома је чест у Јужној Италији¹⁵⁾, одавде је до нас и допрло, вероватно преко Котора¹⁶⁾. Дешава се чак да су и тамо испуњена покривена лишћем, као оно на нешто другојачије обрађеној ниски на унутарњем оквиру западне дечанске трифоре¹⁷⁾, ниски која је испрекидана кутурима укос кокавано засеченим, зашта такође има аналогија у романској декорацији¹⁸⁾.

¹⁾ G. Millet, A. a. s. сл. 78; Влад. Пејковић Студеница, сл. 25.

²⁾ Фот. Музеја Јужне Србије, И. бр. 1099, 1100.

³⁾ Millet, A. a. s., сл. 80; Влад. Пејковић, Студеница, сл. 21.

⁴⁾ Видимо га на порталу Ерехтеона, само другојачије стилизованог, F. B. I, сл. 262.

⁵⁾ Венац тимпанона храма Сунца у Риму, ibid., сл. 294.

⁶⁾ Венац и паранетна плоча из цркве Пантократора у Цариграду; мотив веома сличан напшма, — Eberholt-Thiers, сл. 103, 104; на венцу надвратника северног улаза у базилику св. Софије у Охрид; — на архитравној греди иконостаса у Водичи код Студенице; на архитравној греди иконостаса у Нерезима, — Bokković, Seminarium Kondakovianum, VI, т. IX.

⁷⁾ Strzygowski, Syrie, т. IV.

⁸⁾ Enlart, I, стр. 377, 388; карактеристична сличност са мотивом на абакусу капитела на порталу цркве St. Michele de l'Aiguille, у Le Puy.

⁹⁾ На надвратнику портала у S. Clemente di Caserta, Bertaux, т. XXVI, као и на оквиру једног отвора на порталу исте цркве, сл. 267; на абакусу капитела на порталу цркве San Giovanni in Venere, ibid. т. XXVII; на источном прозору катедрале у Molfetta, сл. 208, — врло често на прозорима, а нарочито испод овних, на катедралама у Bari, Barletta и у другим местима Апулије; на абакусу капитела северног портала цркве S. Nicola у Bari, Bertaux, сл. 206; још сличније на абакусу капитела јужног портала исте цркве.

¹⁰⁾ На једном фрагменту у рушевинама цркве св. Марка у Староме Бару, Boissacq, Старијар VI, стр. 150, сл. 18; на лучном венцу јужног портала Колеате у Котору, (сл. 138), на једном фризу из перистила француског манастира у Дубровнику, Hasekovic, V, т. 14.

¹¹⁾ Видимо га на оквиру којим је непосредно уоквирен тимпан јужног портала западне фасаде катедрале у Chartres-y, — Howett, Portail Royal, т. 59.

¹²⁾ На венцу храма Конкордије у Риму, F. B. I, сл. 311.

¹³⁾ На порталу катедрале у Chartres-y, — M. Aubert, La sculpture française au début de l'époque gothique, т. XIV; на паранетном профилау трифоре св. Трифуна у Котору, — Millet, A. b. sl. т. XIX.

¹⁴⁾ M. Bacich Ж и Л, сл. 165.

¹⁵⁾ На прозорима цркве S. Gregorio у Bari, — Mosconi, 5422; на источном прозору катедрале у Trani, Mosconi, 5587; на порталу цркве Ognissanti у Valenzano, Mosconi, 5613.

¹⁶⁾ Видимо га на источној бифори Колеате у Котору.

¹⁷⁾ На средњем прозору северне фасаде катедрале у Barletta, Mosconi, 5490; на јужном прозору катедрале у Bitonto. Слично нешто видимо и на абакусима левих капитела на јужном порталу Студенице, Millet, A. a. s., сл. 78; Пејковић, Студеница, сл. 25.

¹⁸⁾ На аркадама клаустера у Le Puy, Enlart, I сл. 3.

Унутарњи оквир западне дечанске трифоре оперважен је зиконом на рабш (т. XXXVIII, 1), мотивом који видимо још у византијској декорацији¹⁾, који је доцније био често употребљаван и на Западу²⁾, а који се и код нас, ма да ређе, такође појављује³⁾.

Најзад на лучном профилу изнад десног отвора на источној трифори (са. 47), налазимо неку врсту преплета од двеју заобљених трака које се међу собом једнаставно преплићу остављајући поља, у којима се налази по једно овално испунчење. Ово није у ствари прави преплет чије се порекло тражи негде у Ирану⁴⁾ и Месопотамији⁵⁾, већ декоративни мотив који можда деривира од чистог преплета, али који видимо и другде у романској скулптури⁶⁾.

Лавови на порталима и самосталним консолама.

У погледу на размештај и функцију лавова на порталима и самосталним консолама у Дечанима до сада је већ било речи. Потребно је још да им се одреде и ближе

аналогије по облику и у неколико и по иконографском значењу.

За оба лава под спољним колонетама портала храма (т. XXXV, XXXVI, 2) фра Вита је очигледно узео као узоре лавове који се налазе на истом месту на западном portalу Студенице⁷⁾.

Како по облику тако и у стилизацији дечански су директно зависни од ових. И ако су им и главе и ноге веома јако оштећене, ми ипак, према фрагменту једне лавске главе, — фрагменту који се сада налази у самој цркви, — можемо да закључимо да су под предњим шапама, као и дечански, држали по једну човечју главу. На исти начин рађени су и лавови у Милешеву⁸⁾ и у Бањској⁹⁾, али су они из Дечана, бар по стилизацији гриве, ипак нешто ближи студеничким.

На симболичком значају ових лавова већ смо се раније били задржали (стр. 71). Додајемо сада да се у романској скулптури често дешава да нађемо на лавове који под предњим шапама држе не лавску главу, већ читаву човечју фигуру¹⁰⁾, или какво животињско тело¹¹⁾, а по некад и аждаху¹²⁾. Напоменимо узгред и то да под колонетама нису

¹⁾ У унутарњој декорацији св. Софије у Цариграду, *Salzenberg*, XXII, 1; а и у цркви св. Димитрија у Софији, — *Diehl*, *Le Tourneau*, *Saladin*, т. XVIII.

²⁾ На архиволти багдахана у Поречу (*Parento*), *fol. Millet*, *Ecole des Hautes Etudes*, С. 590.

Аналогије које г. *Millet*, — *A. b. sl. I*, стр. 193, — налази у Апулији не одговарају у потпуности мотиву из Дечана, односно Котора.

³⁾ Видимо га на трифори св. Трифуна у Котору, *Millet*, *A. b. sl.*, т. XIX а тако исто и на неколико фрагмената нађених у Котору 1938 год.

⁴⁾ *G. Millet*, у *Strzygowski*, *Syrie*, стр. XXXI.

⁵⁾ *Schneider*, I, стр. 14.

⁶⁾ На једном лучном венцу архиволте прозора на апсиди цркве у Брионде (*Avignone*) — видео сам готово идентични мотив, који се од дечанског разликује једино по томе што се испунчења налазе само у сваком другом пољу, и што су вреже правоугаоне, а не заобљене преске.

⁷⁾ *Millet*, *A. a. s.*, са. 80; *Пешковић*, *Студеница*, са. 21, 22.

⁸⁾ Један од лавова, прилично оштећен, налази се сада пред самом црквом, — *A. Дероко*, *Гласник с. а. д. XI*, стр. 126.

⁹⁾ Један од лавова, такође доста оштећен, пренет је пре неколико година на Косовске Митровице, где се налази у крсту касарне, у Музеј Јужне Србије у Скопљу, а други се види на северном зиду града у самој Бањској, уздицају недалеко од улазне капије; код овога другог види се и лавска глава међу предњим шапама. Крај наших споменика налазимо још и једног лава у Карану; сва је међутим вероватноћа да овај лав, који се како по облику, — он лежи са предњим опруженим и задњим са-

вијеним ногама, — тако и по стилизацији толико одваја од осталих, потиче са каквог касно-римског споменика.

¹⁰⁾ Лав под левом колонетом портала катедрале у Руву, — са. 216, држи човечје тело. Интересантно је да на овом истом portalу трифори изнад спољних колонета, држе пред собом по једну лавску главу. — Исто тако и десни лав на portalу катедрале у Трану притискује под собом једног човека који се очигледно брани рукама, *Anderson* 30875, — иста ова композиција несвероватно много потсећа на тако званог „Вавилонског лава“, снажну скулптуру око 2, 5 м. дужине, од које се једна копија сада налази у Лувру. Иконографски, ови лавови, који савлађују људе, везани су можда за пасусе 24—26, XIII главе прве књиге о царевима, у коме је реч о лаву који је појео човека бољег, „који не послуша речи Божије“.

¹¹⁾ Лав под десном колонетом портала катедрале у Руву (са. 217); лав под левом колонетом портала катедрале у Altamura, Mosconi, 5384; на portalу у Неапољу леви лав под предњим ногама држи ова; лав под десном колонетом узлаз у лавини Савинске стоне цркве, — *Neckoush*, IV, т. 7; лавица под Евом са Радовановог портала у Трогир, *ibid.*, III, т. 13, — која под предњим шапама држи јатге док под њом стоје два млада лавица, који потсећају на причу из физионогуса о томе да лавица охватају тек три дана после рођења, што се упоређује са Христовим васкрсењем.

¹²⁾ Леви лав на portalу катедрале у Трану, *Anderson*, 30875; лав под Адамом на Радовановом portalу у Трогир, *Neckoush*, III, т. 14, *Ij. Karaman*, *Portal*, са. 15.

увеки били израђени само лавови већ по некад и друге животиње, или чак и људи³⁾.

Није међутим редак случај у западњачкој романској скулптури да лавови под предњим ногама држе и људске главе⁴⁾. Само оне су главе обично сасвим мале, ређе мало веће⁵⁾, и редовно сасвим другојачијег облика од оних које видимо код нас. Иконографски они до данас још нису протумачени и ако се сматрало да су у вези са физиологусом односно бестиариом⁶⁾. Текстом нашега физиологуса, који се у својем трећем делу о лавовима не подудара са западњачким бестијаријусима, они⁷⁾ се дају у потпуности протумачити⁸⁾.

Ближих аналогја за лавове студеничко-дечанске групе израђене под колонетама портала нема такође много. Они се својом стилизацијом још понајвише приближују лавовима оријенталног типа, које видимо још у хититској уметности (сл. 147)⁹⁾, на које тако много потсећају лавови из Алахамбре у Гренади¹⁰⁾, или неколики лавови из Северне Италије¹¹⁾. Откуда ова сличност? Она, рекло би се, долази понајвероватније од угађања студеничког скулптора на неки узор из Северне Италије.

Интересантно је да је чак и стилизација гриве ових лавова сасвим оријентална. Она у крајњој линији потиче још из асирских извора¹²⁾, али се очигледно инспирише узо-

рима са рано-романске скулптуре у Италији (сл. 142, 148)¹³⁾.

Што се тиче осталих лавова у Дечанима, од којих је један сачуван на консоли

Сл. 147. — Лав из Марака.
Fig. 147. — Le lion de Marach.
D'après Perrot-Chipiez.

лево од источне трифоре (т. XLV), други изнад десне спољне колонете портала храма (т. XXXVI, 1), трећи, фрагментарни, изнад

³⁾ Атланти под спољним колонетама катедрале у Асепелу, *Bertaux*, сл. 200; под колонетама западног портала базилике св. Николе у Ври израђени су волови; — *ibid.* т. XXI; под левом колонетом портала *S. Francesco* у Трани обавијају се две мале аждахе; под спољним колонетама источних великих прозора цркве св. Николе у Ври, и катедрале у истој вароши, катедрале у Трани и катедрале у *Altamura*, — *ibid.* т. XXII, сл. 297 — израђени су слонов, који, као и волови, можда симболишу снагу или су можда, исто тако, везани за физиологус, по коме сави симболише Исуса Христа, — *St. Novaković*, *Starine*, XI, стр. 192. Под колонетама портала катедрале у Верона видимо пак место лавова трифоре, — *Martin-Enlart*, II, т. 75, 76.

⁴⁾ Изнад и испод колонета на порталу *Sta Caterina*, у *S. Pietro* у *Galatina*, *Schulz*, т. XLVI, изнад колонета портала катедрале у *Pisa*, — *Alinari* 1875; лавови на порталима у *Ochringen*-у (7) и *Heilbronn*-у, *Faustenau*, сл. 42, 43; По два лав држе међу собом једну људску главу на једном капителу из *Anzi-le-Duc-a*, *Dehio-Berold*, К. В. А. V, 341 лав изнад јужног пиластра на западној фасади катедрале у *Chartres*-у види о овом питању и мој чланак *Sur un passage important de la traduction serbe du Physiologus*, Прилози да к. ј. и. и. ф., XVIII, стр. 5.

⁵⁾ Лав са портала у *Winer Schottensteft*, *R. Kurt Donin*, *Romanische Portale in Niederösterreich*, *Jahrbuch der K. K. Zentral Kommission*, 1915, IX, са. 22, стр. 21. — Изузетак чие главе које држе лавови на лавадном порталу *S. Jask*-а, у *Мауарској*, које су прилично велике, — *Gidl*, сл. 75; но можда су они

лавови позније сасвим реконструисани, тако да ми стварно и не знамо њихов тачан првобитни облик.

⁶⁾ *Male*, XII, стр. 332.

⁷⁾ *St. Novaković*, *Starine*, XI, стр. 191, — види раније стр. 71.

⁸⁾ Лав из *Marach*-а, рађен можда негде око хиладите године пре Христа, *Perrot-Chipiez*, IV, са. 275, — је, као што смо још раније видели, — стр. 146, на леђима свакако носно неку колонету. Нарочито је карактеристична сличност његове главе гледане спреда, са главама лавова на нашим споменицима.

⁹⁾ Из XIII—XIV века, *Rivoira*, *Architettura Musulmana*, са. 281; *M. Aubert*, *Nouvelle histoire*, т. 326, са. 424.

¹⁰⁾ Под колонетама портала *S. Maria Maggiore* у *Bergamo*, *Porter*, т. 234.

¹¹⁾ Упореди са стилизацијом гриве на керубима са *Saragon*-ове палате, — из VIII в. пре Хр., — сада у *Лувру*; до средњевековне скулптуре допире је ова стилизација свакако посредовањем провинцијалне римске уметности; пример: грива на глави вола из *Уланије*, — узидана у обини зид *Грачанице*.

¹²⁾ По цртежу сличну, али пунију гриву видимо на лаву са цркве *S. Stefano* у *Pavia*, — сада узиданом у звоник, *Porter*, т. 179/4; затим на лавовима из катедрале у *Bitonto*, катедрале у *Trani*, катедрале у *Ruvo*, (са. 148), — цркве *S. Andrea* у *Barletta*; понајближа је пак она на лавовима под спољним колонетама источног прозора катедрале у *Molfetta* (са. 142).

десне колонете западног портала (т. XXVIII) и најзад два на седишту Христовом на западном тимпану (т. XXX), — они су већ далеко натуралистичније схваћени од првих. Њихов облик, још мање пак стилизација, готово ни мало не потсећају на лава из Студенице, израђеног изнад леве спољне колонете западног портала¹⁾.

Карактеристично је, међутим, да су предње ноге код лава крај источне трифоре као и код обје лава на тимпану западног портала предомљене унапред те на тај начин потсећају на неке романске узорце²⁾, нарочито пак на ладове изнад спољних колонета западног портала катедрале у Lucca³⁾. По многим својим особинама, међутим, ови ладови, нарочито они са тимпана дечанског западног портала, у много чему личе на ладове са фриза на северној фасади северне куле катедрале у Strasbourg-у⁴⁾. Интересантно је да ови ладови из Strasbourg-а имају на свакој страни главе, испод очију, а бојно од чељусти, по једно јајасто испупчење које је тако карактеристично за по неку од глава чудовишта на капителима и стопама стубова у Дечанима (сл. 86, т. LXV, 1, LXVI, 4).

Грифони на порталима и самосталим консолама.

Комбинацију грифона и лава, коју налазимо на дечанским порталима (т. XXVIII, XXXV), сусрећемо често у скулптури старијој од Дечана и то како на Истоку⁵⁾, тако и на Западу⁶⁾.

Грифоне иначе налазимо још у античкој уметности⁷⁾, куда су дошли са Истока⁸⁾ а одакле су се распространи преко византијске⁹⁾, такође и у романској уметности¹⁰⁾.

И ако је грифоне могао да види како на Западу тако и на самом Приморју¹¹⁾, — очигледно је да се фра Вита при клесању дечанских, нарочито онога са портала храма¹²⁾ (т. XXXVII, 1), — испирисао грифоном израђеним изнад леве спољне колонете западног портала у Студеници¹³⁾, од кога се дечански одваја једино по мешкој стилизацији и пунијој пластици. За грифона(?) скулптурног изнад десног средњег пиластра на западној фасади, грифона који изгледа као да је израђен у проплетом ставу (т. XLIX, 3), нисам могао да нађем никаквих аналогја.

¹⁾ Влад. Петковић, Студеница, сл. 22.

²⁾ Као код скакаваца на минијатурама у Бамбершкој Апokalиси, Wolfen, т. 23.

³⁾ Из прве половине XIII века, — Frankl, Die frühmittelalterliche und romanische Baukunst, сл. 327, — Alinari, 8243.

⁴⁾ Walter, сл. на стр. 66.

⁵⁾ У Мшати, у троуту D, један лав и један грифон циљу на једне ноге, ваља из суда бесмртности, Strzykowski, A. b. k., сл. 402.

⁶⁾ Лава и грифона видимо сфронтиране и на надвратнику портала цркве S. Maria Forisportam, у Lucca, Alinari, 8229; заједно их видимо исто тако и на бронзаним вратима катедрале у Montecale, — из XII в., — Wernmann, III, сл. 146. Заједно их видимо затим на порталима цркава St. Trophimes-а у Arles-у и St. Gilles-а; — као и на једном углу Stone цркве у Tübingen-у, Fastenau, сл. 66.

⁷⁾ На Храму Аполона Дидејмона на Мјасту, — сада фрагменти у Лувру; — на фрагменту једног фриза са Трајановог споменика у Риму, — Ricci, Il Mercato di Traiano, стр. 10; на римском саркофагу, преврћеном у VIII веку, из Gaeta, — Bertaux, стр. 74. — На једном саркофагу у Sirmium-а, и т. д.

⁸⁾ По Ктезирау, 400 год. пре Христа, грифони су били чувари индијских ривница, — Mäle, XII, стр. 322, 324. Њихов облик налазимо још на месо-потамским цидинарима и тканинама, Perrot-Chippiez, II, сл. 11, 280, 447.

⁹⁾ Бронзани дуплопластични грифон из Campo Santo у Pisa, — G. Marcia, у M. Aubert, Nouvelle Histoire, стр. 316, сл. 411; Martin-Enlart, II, т. 56. На архитраву иконостаса базилика у Суоима, R. Egger, Галник с. н. д. V, стр. 35, сл. 60; на једном фризу из Ravenna, — у Museo Nazionale, Alinari 18116; — на јужној фасади св. Марка у Венецији, Bréhier, Sculpture byzantine, т. XXI; на једној параветној плочи из Cimite, fot. Hautes Etudes, C.

1478; на порталу Мале Метрополе у Атини, Bréhier, op. cit. т. 37. Свакако по византијском и источњачким узорима и у Турџанској, у Никорзминди, — у XI в. — Kavalaz, IV, сл. 112.

¹⁰⁾ У једном медаљону на јужном зиду Храма катедрале у Bayeux-у, arch. phot. C. 53873, на једном кључу свола у Verzey-у изнад левог пиластра на јужном нефу цркве у St. Paul-Trois-Châteaux, Revail, I, т. XXX; — на фасади цркве San Francesco у Asizi, — Kleinschmidt, Die Basilika San Francesco in Asizi, сл. 59; под прозором јужне фасаде катедрале у Bari, на великим консолама, израђене су фантастичне животиње међу којима и један грифон, који је прилегао и држи међу шапама неку животињу, Bertaux, сл. 158. Све су ово, сем последње, рељефне претставе грифона. Крајем XII и током XIII века налазимо у Италији и пунопластичне грифоне, по ови су већ по цртежу мање слични нашим, и ако по својој позајачу одговарају највише овима. То су грифони изнад спољних колонета портала на цркви S. Leonardo код Siponto, — Bertaux, т. XXXII и на катедралама у Ruvo (сл. 141) и Bitonto, Bertaux, т. XXXI. Врло често овај грифони држе под канџама неку животињску фигуру или чак и аждаха, — као оно на левом порталу катедрале у Barletta и на фасадама катедрале у Trani, или по једну малу људску главу, — као грифони на порталу у Ruvo, (сл. 141), — што се, према томе што смо већ раније рекли о грифонима да лако разумети.

¹¹⁾ На тимпану портала цркве св. Ловре у Задру, — Heekoush, I, т. 28, в.

¹²⁾ Има их још на западном порталу (т. XXXVII, 2) и крај западне трифоре (т. XXXVIII, 1).

¹³⁾ Влад. Петковић, Студеница, сл. 21; сасвим примитивистички израђене грифоне видимо код нас још и на епископској столицу у Морачи, — G. Millet, A. b. sl., стр. 178.

Аждаје на самосталним консолама.

За аждају израђену у пуној пластици на консоли изнад северног средњег пиластера западне фасаде (т. XLIX, 1, 2) тешко је наћи директних аналога. Нарочито не за овако пунопластичну израду. Она, по месту на коме се налази и по својој веома јакој исподи према равни зида, потсећа у неколико, сасвим издалека, на водене бауаче, *gargouilles*, у готској архитектури, који су често били израђени у облику разних чудовишта¹⁾.

Најближу пак аналогiju у оквиру пунопластичних решења налазимо не где на Западу већ, у општим линијама, у Кинеској уметности, у једној аждаји из VI века²⁾.

Како објаснити ове аналогije? Ма шта покушава, претпоставке ће нам остати лабилне. Не можемо овде ипак да не напоменемо, како и неки рељефи из катедрале у Bayeux-у веома јако потсећају на уметност крајњег Истока, што се објашњава евентуалним угледањем њиховог аутора на каква модел донет из Кине³⁾.

Акантусови листови под самосталним консолама.

Развијен акантусов лист којим су подухваћене велике самосталне консоле крај источне и крај западне трифоре, — (сл. 73), очигледно вуче своје порекло још из античке уметности⁴⁾. У романској епоси виђамо га доста често у Јужној Италији⁵⁾, одакле је прешао и на наше Приморје⁶⁾.

Консоле у облику клечећих фигура.

Ове консоле које видимо под спољним колонетама западне и источне трифоре

(т. XXXVIII, XLV, XLVII, 1—3), као и испод аждаје над левим средњим пиластером западне фасаде (т. XLIX, 1, 2), потичу вероватно од сличних консола израђених на источној трифори у Студеници⁷⁾, ма да су ове последње боље обрађене, а лица која су на њима израђена имају нимбове и држе отворене књиге на коленима.

У романској скулптури често налазимо под великим самосталним консолама на агрчене, клечеће људске фигуре, које обично рукама придржавају плочу изнад себе, — као оно десна консола на западној трифори (т. XLVII, 1⁸⁾), или руке држе опуштене на коленима, као на осталим сачуваним на Дечанима (т. XLVII, 2, 3⁹⁾); — нарочито је у оба случаја значајна аналогija са клечећим фигурама под лавовима на главном западном порталу катедрале у Ruvo (сл. 148, 149).

Консоле у облику клечећих фигура које би, као код нас, биле постављене директно испод спољних колонета прозора, на Западу су доста ретке¹⁰⁾. Најближу аналогiju сусрећемо на трифори општинске палате у Broletto, у Комо, али су овде по димензијама много мање.

Консоли под аркадним фризом.

Видели смо већ раније, — стр. 140 — како су јавно на Западу биле распрострањене разноврсно обрађене консоле, које су подухватале аркадни фриз, или у неким романским школама биле стављане директно испод хоризонталног венца. Но за дејанске консоле налазимо и на ближе аналогije, — најближе свакако опет на Студеници¹¹⁾ и Бавској¹²⁾. Поједине консоле, рађене у облику профила¹³⁾ или покривене акантусовим ли-

¹⁾ Понекад су чак ова чудовишта била подухваћена агрченим атлантима, као што видимо на левој консоли у Дечанима, — на пример један од водених бауача на катедрала у Poitiers-у, arch. phot. C. 22093.

²⁾ Beaux-Arts, n° 152, стр. 3.

³⁾ Enlart, I, стр. 378; arch. phot. C. 53873, De-champs-у M. Aubert, Nouvelle Histoire, I, стр. 303. — Сматра да су ови рељефи рађени под утицајем иранских минијатура, које су пак и саме биле под jakim утицајем Истока.

⁴⁾ Консоле на венцу Всесвијанова Храма у Риму, — F. Benoit, I, сл. 339.

⁵⁾ Консоле ове розете на катедрала у Barletta и на катедрала у Ruvo, — Schulz, т. XVI.

⁶⁾ Испод ниских консола на којима стоје лавови, на Разоановом порталу Стове цркве у Trogu-у, Haeckel, III, т. 13.

⁷⁾ Millet, A. а. з., сл. 76, — Влад. Пејковић, Студеница, сл. 20; Barian, т. XIV, XV.

⁸⁾ Испод „марица са лавом“ на јужној фасади катедрале у Chartres-у, — Merlet, La cathédrale de Chartres, стр. 22; изнад капители спољних колонета на порталу S. Zenon-а у Verona, — Alinari, 12663, — Porter, т. 225/2, — испод надвратника портала катедрале у Borgo, — fot. art. et arch. 44; под десним лавом на порталу катедрале у Biletto; агрчени човек

је овде у полупрофилу; — Бошковић, Југословенски историјски часопис, III, стр. 267, сл. 5, — испод консола које обухватају спољне стубове на порталу цркве S. Francesco у Trani — на једној консоници катедрале у Calvi, — fot. Hautes Etudes, C. 1482.

⁹⁾ Консола испод левог краја луног венца велике архиволте ове средње западне портала катедрале у Паризу; мале консолине на катедрала у Trani, и на цркви S. Martino у Lucsa, — fot. art. et arch. 38. — Испод левог лава на порталу у Biletto. Бошковић, Југ. истор. час. III, стр. 267, сл. 5.

¹⁰⁾ Можда је овакав случај био на прозору апсиде катедрале у Trani, али су овде спољне колоне, ако су уопште икада постојале, нестале, док саме консоле имају веома издужен облик, сасвим другачијег од наших.

¹¹⁾ G. Millet, A. а. з., сл. 75, — Пејковић, Студеница, сл. 11. — Уметнички преглед, 4, — стр. 110.

¹²⁾ Још непубликоване; нађене углавном за време рада 1938—39 год.

¹³⁾ Нарочито је карактеристично упоредити консолиду са профилном пресецима једним јаким торусним испуњеним на јужној фасади трију средњих бродова (сл. 78) са диема сличним консолама на северној фасади унутарне припрате Студенице. Овај мотив видимо, уосталом, такође, и на Западу, рецимо на романској кули катедрале у Bayeux-у.

стом¹⁾, међусобно су заиста изванредно сличне. Консолида на којој је израђена згрчена фигура братаца човека, на олтарској апсиди (сл. 54) веома је слична једној са јужне фасаде наоса и једној са јужне фасаде ђаконикона у Студеници. Остале такође потсећају једне на друге, али без директних међусобних веза. Битна разлика међу њима је, углавном, у томе што су све обрађене консолиде у Студеници тако израђене да су њихови истурени скулптуровани делови са задње стране подухваћени профилом, док код Дечана и ако има и таквих, преовлађују скулптуроване консолиде, које директно испадају из зида, каквих налазимо нарочито у Бањској.

За поједине консоле налазимо доста блиских аналогја и на другим споменицима романске архитектуре. Консолиде покривене акантусовим листом јављају се тако врло често на Западу²⁾.

Чест је затим случај, нарочито у Француској, да нађемо на консолиде у облику згрчених људских фигура, сличних петој консолиди са јужне фасаде припрате и шеснаестој са северне фасаде храма у Дечанима (т. LIII, 1, LVI, 2)³⁾; када тда ти згрчени људи имају и књигу у рукама на коленима и мало искривљену главу у страну те веома јако потсећају на дванаесту конзолу са северне фасаде припрате (т. LVII)⁴⁾.

За животињске главе са шиластом њушком (т. L, 14)⁵⁾, као и за ону конзолу у облику крилате животиње са две људске главе са северне фасаде храма (т. XLIX)⁶⁾, налазимо такође доста аналогја. Главу вола, сличну донекле оној са источне фасаде северног средњег брода (т. XLIX, 6), — налазимо међу консолама израђеним директно под хоризонталним венцем катедрале у Barletta⁷⁾. На истој катедрали, а такође и на апсиди цркве S. Leonard крај Siponto⁸⁾, налазимо и консоле у облику аждаје увијене

у клупче, као што је она са северне фасаде Дечана. Главу лава која се налази непосредно уз ову конзолу можемо исто тако да упоредимо и са једном консолидом са цркве у Moutierneuf-у⁹⁾.

Сл. 148. — Ruvo; лав на главној портали западне фасаде.

Fig. 148. — Ruvo; portail principal de la façade occidentale; lion de gauche.

За поједине консолиде најзад налазимо аналогје у погледу на мотив, не само на консолама са других споменика¹⁰⁾, већ и на разним релефима, или чак и минијатурама¹¹⁾.

видимо као самосталне консоле крај источне трифоре у Студеници; сличан мотив видимо и на једном капитулу из XIV века у клаустеру француског манастира у Дубровнику.

¹⁾ На цркви у Breuz-у, Fastenau, сл. 37.

²⁾ На катедрали у Ruvo, Bertaux, сл. 365, — на црквама у Boscherville-у и у Cerisy-la-Forêt-у, — само у погледу на композицију главе.

³⁾ Alinari 35837.

⁴⁾ Alinari 35326.

⁵⁾ Arch. phot. C. 16383.

⁶⁾ На пример на катедрали у Ruvo, — Bertaux, сл. 367, — или општинској палати Broletto, у Como, — Martin - Enlart, II, т. 21.

⁷⁾ Тако за конзолу на којој је израђен човек са главом окренутом наиза, са апсиде капеле св. Димитрија (т. LI, 1) видимо јаку сличност са једним релефом из St. Rémy-а у Reims-у, Baltruitis, — La stylistique, — са. 89; — на донекле и на једном другом из La charité - sur - Loire, сл. 835.

⁸⁾ На једној консолиди са цркве St. Contest-а (Calvados) Arch. phot. C. 103709. — Не заборавимо да велике клечеће фигуре са књигама на коленима

¹⁾ Развијен акантусов лист са апсиде Дечана, затим са јужне фасаде храма, као и са апсиде ђаконикона, налазимо, јако оштећен, на великој апсиди Студенице.

Јединоставан повијен акантусов лист са источног фронта Дечана и са јужне фасаде Храма, видимо на северној фасади Храма Студенице.

²⁾ На катедрали у Ruvo, Bertaux, сл. 367; на катедрали у Barletta, директно под хоризонталним венцем, — arch. phot. 35837; на цркви St. Vincent de Broussac, — код Nîmes-а, — Revault, III, т. XII; код нас на Стоној цркви у Трогиру, Hasekovich, III, т. 66.

³⁾ Овај се мотив појављује још у римској скулптури; видимо га тако на Јупитеровом храму — сада кристоници — у Сплиту, — Rivoira, сл. 133. У XII—XIII веку видимо га на цркви S. Giacomo у Trani, — Mocioni, 5597, — на цркви St. Contest (Calvados), arch. phot. C. 103710, на цркви St. Martin-а у Boscherville-у, Arch. phot. 59980, — на трпљавској цркви у Wechselberg-у — Hamann, сл. 201.

⁴⁾ На једној консолиди са цркве St. Contest-а (Calvados) Arch. phot. C. 103709. — Не заборавимо да велике клечеће фигуре са књигама на коленима

КАПИТЕЛИ

Капители покривени биљном декорацијом

Главне преставнице овога типа налазимо изнад северозападних (т. LIX, 1) и југоисточних стуба у храму (т. LIX, 2), затим, делимично, на порталима (т. XXVII, XXXII, XXXIV, XXXV), онда на неким прозорима (т. XXXVIII, 1, XXXIX, 1, XL, 2, XLI, 1, 2, XLIII, 2, XLIV, 2, XLV, XLVI, 1, 2, сл. 49, 69) и најзад на иконостасима (т. LXIX, 1—3, LXX, 1). Сви ти капители како по својој општој конфигурацији, тако и по распореду лишћа, а често и по његовој обради, потичу у главном још од грчких коринтских капитела, који су на романску скулптуру утицали углавном преко римских¹⁾. Готово на свима овим капителима сачувана је усмена на коринтски абакус, који је сада израђен директно испод плинте, а на неким од њих виде се и последњи остаци волута под углавном абакуса (т. XXXIV, XXXVII, 1, XXXIX, 1, XLIII, 2, XLIV, 2, XLVI, 2, LIX, 1, 2).

Дечански капители покривени су иначе у највећем броју случајева акантусовим ли-

штем, које је или богато обрађено, али чврсто и прилично оштро (т. LIX, 1, 2²⁾), или сасвим једноставно, тако да по своме облику личи на „водено лиће“ (т. XLIII, 2). Та чврстина и оштрина оријенталског је порекла³⁾ и допала је на Запад свакако преко византијске скулптуре⁴⁾. Слични капители у главним линијама на Западу су доста чести⁵⁾, а одатле су дошли и до нас⁶⁾.

Често се дешава у Дечанима да је акантусово лиће у свом горњем делу потпуно поврнуто, преклопљено, и да тај горњи преклопљени део формира јако испупчење, које обогатује целокупни изглед капитела (т. LVIII, 1, 2, LXIX, 1—3). Оваква врста акантусовог листа, која српској архитектури није била сасвим непозната ни пре Дечана⁷⁾, налази се понекад и на нашем Приморју⁸⁾, а далеко чешће у Италији⁹⁾ и Француској¹⁰⁾.

Акантусово лиће које изгледа као да је дупло, и које налазимо на северозападном капителу храма (т. LIX, 1), видимо и на капителима у предворју Стоне цркве у Трогирју¹¹⁾.

дипсе св. Севера. — N. B. lat. 8878, стр. 4, ver. — што доказује да је иконографско тумачење које смо овој претстави дали заиста исправно (види ранije стр. 86); иста мотив видимо на десној консоли под надвратником портала цркве S. Andrea u Barletta, — Bertaux, сл. 308; затим на једном капителу портала катедрале у Писцену, Art et arch., — Егг., 17; у доњим на једном порталу катедрале у Модени, — ibid., 150, — на једном капителу на Simiane-e-Rivolli, сл. X; на једној консоли у катедрали у Reims-у консоли која је код P. Vitry-a. — La cath. de Reims, — II, т. XXXIV, — означена само као: декоративна глава, на једној муноплистичној глави из 15-ог века (?), сада у Musée de l'Œuvre у Strasbourg-у, означеној као: „buste d'homme atteint de paralysie faciale“, што, разуме се, апсолутно не одговара њезином иконографском обележју, које је директно везано за Апokalypсу. — (XVI, 16).

¹⁾ Brutails, стр. 91. F. B., III, стр. 172.

²⁾ На капителима у катедрали у Todi, — Argenta Mittelalterliche Städte Umbriens, т. XVII, XVIII, акантусово лиће је толико слично да би се смело претпоставити да га је фра Вита и лично видео.

³⁾ Врло је карактеристична за архитектуру у Бавиту, Chassaint, Baoult, капела А, т. XXXIV.

⁴⁾ На Марсијановом споменку у Цариграду, — Salzberg, т. I, 5; на цркви св. Гроба у Јерусалиму, из VI в., са јавно поновљеним врховима, Rivolta, сл. 22.

⁵⁾ У катедрали у Битонто; на порталу цркве S. Sepolcro u Barletta, Arch. phot., — С. 3624; у цистерцијској цркви S. Galgano, Enlart, Origines, т. VII; на капителима у доњем делу западне фасце катедрале у Chartres-у; у цркви у Mosaic-у и Brioude-у; у Оверни; у цркви у Le Thor-у и St. Gilles-у; у клаустру St. Trophimes-а у Arles-у.

⁶⁾ Веома сличне дечанским видимо капителе на левој страни оквира западног портала у Студеници, а донекад и на јужном порталу истог споменка, — G. Millet, А. а. s. — сл. 78, 80; Baed. Neukirch, Студеница, сл. 22, 25.

⁷⁾ Горњи, преклопљени део видимо на једном фрагменту капитела са прозора или иконостаса, из Сопотана; исто тако и листови на венцу изнад боч-

них пиластера под кубетом у унутрашњости исте цркве, готово су потпуно преклопљени, Derocq, А. b. sl., — I, сл. 72.

⁸⁾ На релефу Благовештења на Сплитском звоничу Стоне цркве, Hecoxah, IV, т. 20; на капителима у клаустру француског манастира у Дубровнику, — Barach, Architecture, сл. 177; — и на шифонијуму св. Трифуна у Котору, — Kowalevsky, т. 130, 131. Последња два споменка су вероватно нешто млађа од Дечана. На источној трансформи св. Трифуна, — Millet, А. b. sl., — I, т. XIX, — десни капител, истина нов, али рађен према једном фрагменту који се сада налази у музеју у Котору, необици потсећа на два капитела изнад спољних колонета западног портала (т. XXVIII) који су, видели смо, можда донети са иконостаса — и на капител са иконостаса капеле св. Димитрија у Дечанима (т. LXX, 1, 3). На овим се капителима види и лиће домаћег порекла, слично у неколико лишћу са неких капела у Saint-Aignan-у (Loire-et-Cher) и Châtel-Censoir-у (Yonne) — Lasteyrie, I, сл. 623, 624, или са једног капитела из Nîmes-а (Gard), Revolt, — III — т. III.

⁹⁾ Међу најстаријим лицима овог облика спада свакако ово са капитела у цркви св. Гроба у Јерусалиму, из VI века, које је готово потпуно преклопљено, Rivolta, сл. 326. — У Италији овако лиће видимо на капителима катедрала у Риму, Moffetta, S. Nicolo e Cataldo u Lecce, — Bertaux, сл. 138, на порталној амволи у S. Clemente u Casarita, ibid., т. XXVI, сл. 259. На порталу катедрале у Piacenza, Porter, т. 181/1, на амволи катедрале у Bitoito, А. а. s., т. 29. Нарочито је значајна аналогна капитела са иконостаса проскомидије у Дечанима (т. LXIX, 3), са једним капителом на бочном порталу катедрале у Matera, — Mosconi, 5559.

¹⁰⁾ На појединим капителима у Cluny-у, St. Nectaire-у, Brioude-у; у клаустру цркве St. Trophime-а у Arles-у и цркви у Fréjus-у; у извесној мери затим на капителима из Autun-а, St. Révéral-а и Conques-а — Balthazaitis, La stylistique, сл. 187, 188.

¹¹⁾ Hecoxah, III, т. 11. Поставља се сада питање да ли је овај терм подигнут тек у доба епископа Кажотића, после 1362 год, или је можда старији и

Једноставно акантусово, или водено лишће, које се јавља на појединим капителима у Дечанима (т. XLIII, 2) — налазимо још раније на Студеници¹⁾ а исто тако и на Сопоћанима²⁾, где је, можда преко Приморја³⁾, дошло са Запада⁴⁾.

Капители са комбинованом зооморфном и биљном декорацијом.

На многим капителима у Дечанима јављају се, поред акантусовог лишћа, илчак и сасвим независно од овога, разне птице и животиње (т. XXVIII, XXXIV, XXXV, XL, 1, XLIII, 1, LVIII, 1, 2, LX, 1, LXI, 1, 2), понекад по која човечија глава (т. XXXIX, 2, XLIV, 1), ређе и цела човечија фигура (т. XXXIII, LX, 2).

С правом се данас помињаа да капители овога типа деривирају од коринтског⁵⁾, кога су, прво волуте, а затим и само лишће постепено замењивали људским или животињским главама, а после и разним другим преставама.

Ову еволуцију могли бисмо у ствари пратити и на капителима у Дечанима. Малу људску главицу која маркира средину лажног коринтског абакуса, — као што је то случај на крајњем левом капителу северног портала (т. XXXIV), — сусрећемо још на римским споменицима⁶⁾, — поготову пак доцније, у романској уметности⁷⁾. Но дешава се да је и сама волута, под углом лажног коринтског абакуса, замењена неком људском главом (т. XLIV, 1⁸⁾).

Потиче из доба када је црква 1344 и 1347 год. оправљана, — *Karaimin*, Portal, стр. 72, нот. 68, а, — или је старији чак и од ове преправке и припада времену када су подигнути и Дечани. У сваком случају, чак и ако би били ослонци од дечанског, они капители, односно лишће на њима, истога су порекла.

¹⁾ На западном порталу и на бифорама између храма и унутрашњих припрате, — *Prisloviak*, Студеница, са. 17, ксо и на бифорама са бочних фасада спољне припрате, подигнуте пре 1237 год.

²⁾ *Deretic*, A. B. st. I, са. 59.

³⁾ На капителима св. Варваре у Трогиру и на иконостасу Стоне цркве исте вароши, *Наскоуш*, III, т. 23.

⁴⁾ У Јужној Италији на порталу у Cerrate, *Bertaux*, стр. 664, са. 310; у Ломбардији на цркви San Salvatore у Brescia, — *ibid*, III — са. 111; у Јужној Француској, — на цркви Stes Maries (Bouches du Rhône), — *Revolot*, т. XXV, стр. 31, — капител изванредно сличан капителу са источне бифоре на јужној фасади храма у Дечанима, — са. 70, — или у Оверни, — у цркви Notre Dame du Port у Clermont Ferrand-у. Порекло и овог мотива треба тражити још у античкој Грчкој, где га видимо на пример на капителима са Куле ветрова у Атини, *F. Benoit*, I, са. 247; нарочито је био много употребљаван у Сирији, *F. B.*, II, стр. 63, а ина га и доцније у хришћанско-јелстичко-источној уметности, — у Бавиту, — *Chassinat*, Basoût, капела А, т. XVI.

Истоме типу припадају уствари и велики капители изнад северноисточног и југо-

Са. 148. — Ruvor; десни лев на главном порталу западне фасаде.

Fig. 148. — Ruvor; portail principal de la façade occidentale; lion de droite.

западног стуба у храму Дечана, (т. LVIII, 1, 2), код којих су само место волута израђене не

⁵⁾ *L. Brehier*, Sculpture byzantine, стр. 26, 27; *Enlart*, I, стр. 405; *l'éclosion*, L'art des sculpteurs romains, стр. 139.

⁶⁾ На једном римском капителу из Цела, *Ф. Cüster*, Старица, IV, стр. 59, са. 1.

⁷⁾ На катедрала у Mola di Bari, *Mosconi*, 5452, на капителима из калуштера у Arles-у, или цркве St. Martin de Conigon, — *Baltusaitis*, са. 511. Веома слично нашем ремен је један капител на прозору изнад пролаза са источне стране северног транспта катедрале у Le Puy. Код нас на капителу источне бифоре Колежате у Котору.

⁸⁾ На западном порталу катедрале у Barletta; на капителима у крсти катедрале у Bifonto; на капителима из Oloron-a, Conne-a, La Charité-sur-Loire-a, Etoile-a, — *Baltusaitis*, La stylistique, са. 449, 451, 453; — из St. Bénigne у Dijon-у, — *Lasteyrie*, I, — са. 140. — Доста сличан нашем капителу (т. XLIV, 1) је један капител из La Celle-Baure, — *Deshoulière*, Congrès arch. XCIV, стр. 151. Још једноставнији капител, код кога су остале само главе на угловима а сасвим отпао акантусово лишће, је капител на западној бифори северне фасаде припрате (т. XXXIX, 2). Капител сличног типа, веома примитивније израде, видели смо на цркви св. Пала у Worms-у, — *Hausenstein*, Die Bild, т. 2. Веома сличан нашем је и један мали капител који се сада налази у музеју св. Доната у Задру, — *Наскоуш*, I, т. 28.

људске већ животињске главе¹⁾. И на једном и на другом капителу налазимо под углавима абакуса по једну главу лава, телета, птице и курјака. Видели смо већ раније, да су овде, устари, требало да буду преставаљене главе симбола четворце Јеванђелиста.

Овако решење капитела у симболичном погледу није сасвим усаглашено у средњовековној скулптури. На једном двојном капителу из клаустера у Монреалу²⁾ три на фотографији видна угла маркирана су једним крилатим волом, једним орлом и једним човеком; на фотографији се не види добро, да ли је овај човек имао и крила; сва је вероватноћа да је на четвртном углу претстављен крилати лав. У осталом довољна је и сама претстава крилатог вола, па да будемо сигурни да су овде израђени, према Апокалипси, симболи четворце Јеванђелиста³⁾.

На једном капителу са циборијума цркве у Поречу, — на Истри⁴⁾, под углавима абакуса, израђене су птице, док су средине капитела, између птица, маркиране једним волем и једним лавом. Помишљајући на могућност да је на једној од других двеју страна био израђен и крилати човек, умало сам писмом г. Millet-а, који је овај циборијум раније проучавао, да ми ово потврди. Г. Millet ми у своме одговору љубазно јавља да у својим белешкама о томе ништа не налази, али да је зато нашао код Neuman-а⁵⁾ да се на обема задњим капителима циборијума, на двема и двема наспрним странама, на-

лази по један во и по један лав. И ако крилати човек ни овде као ни у Дечанима, није био израђен⁶⁾, Нојман и сам претпоставља да је скулптор хтео да претстави на капителу симболе Јеванђелиста⁷⁾. Изгледа ми лако могуће, да је аутор ових капитела у Поречу направно исту грешку, коју и фра Вита у Дечанима.

Директнијих аналогја у погледу на композицију, сем онога што смо мало пре навели, тешко је наћи. Понајближи им је један капител из клаустера у Арлес-у, (сл. 150), који је, услед двају редова акантусових листова, елегантнији од њих по својим пропорцијама, али им је доста близак по композицији.

У припрати тип капитела са зооморфном декорацијом развија се до потпуности (т. LX, 1, 2, LXI, 1, 2). Акантусово лишће или потпуно нестаје (т. LX, 2), или је сведено заиста на најмању меру (т. LX, 1, LXI, 2).

Три капитела у припрати (т. LX, 1, LXI, 1, 2), рађена су по истом принципу; свака им је од четири страна покривена по једним грифоном, лавом или птицом, који су тако окренути да на самоме капителу иду једно иза другог, док својим главама подухватају углове лажног коринтског абакуса⁸⁾.

За овај тип капитела, чије је порекло, у последње време, нађено на истоку⁹⁾, имамо доста блиских аналогја у романској скулптури¹⁰⁾.

на другом, место обичних лабова, крилати, на трећем птице а на четвртм крилати људи, што би опет означавало симболе четворце Јеванђелиста.

¹⁾ Сличну комбинацију животиња видимо на једној бронзаној вази из Сузе, *Batrachalitis*, Art. sumerien — art. roman, ca. 15.

²⁾ Извесно сличност видимо на једном капителу из цркве St. Trinita у Venosa, из XI века, — *Riviera*, сл. 277, — на коме су преставаљене четворножане животиње недовољно одређеног облика, али чији је горњи део сасвим другачије решен од дечанских; даље више сличности видимо на једном капителу из S. Zeno у Verona, — *Porter*, т. 226/1, *Martin-Enlart*, II, т. 73 — на коме се из четири лава, види сасвим спољашњом акантусово лишће, као и у Дечанима; по овде су и сами лабови одоздо подухваћени лишћем, по чему се овај капител у главном и разликује од дечанских. Исто тако блиску аналогју налазимо и на нешто мањем капителу под једном аркадом на катедрал у Monopoli, — *Mosconi*, 5550, — *Bertaux*, стр. 466, — на коме су преставаљена четири лава веома слична дечанским. Најзад, на једном капителу крстите катедрале у Modena, — *fig. Eggemann*, Art. et arch., 126, — на свакој страни израђена је по једна крилати четворножане животиња са људском главом, тако да овај капител, по општем значају, доста потсећа на капител са грифонима из Дечана, тим пре што се и на њему, у поазу, иза четворножних животиња, види акантусово лишће, истона богатије и живље обрађено од дечанског; напомену да је и абакус овог капитела по своме профилу, доста близак онима са капитела у дечанској припрати.

³⁾ На лажном коринтском абакусу првога записа се, „Срњг грѣшнѣ“, — види раније, стр. 88; — Б. М. Јаси, Старинар, V, стр. 188; интересно је да Срђ није био једини који је дошао на идеју да се баш на овоме месту потпише. Пре њега, којаво је мени познато израбли су за свој потпис исто место и скулптори Enbards, у Bettau-y, — *Enlart*, I, ca. 179, — и Unberlus, у цркви St. Benoit-sur-Loire, — *Bancherole*, L'église de St. Benoit-sur-Loire, стр. 66, — и Hartmannus у Goslar-y, а можда, још далеко раније, и један скулптор у Бавиту, *Chastinat*, Foulles de Baodit, т. XCII.

⁴⁾ Fot. Incep. Palermo, 303.

⁵⁾ Изнад капитела колонета на источном амвону катедрале у Bitonto израђени су један крилати лав и један крилати во, који на својим леђима држе венац амвона, — *Bertaux*, т. XXX bis. Крилати во је овде как сигниран као Lucass.

⁶⁾ Fot. Millet, Ecole des Hautes Etudes, C, 590.

⁷⁾ W. A. Neuman, Der Dom von Parenzo, Wien, 1902, стр. 19.

⁸⁾ На предњим капителима циборијума израђена је под сваком углом абакуса по једна птица, — fot. Millet, Ecole des Hautes Etudes, C, 591.

⁹⁾ Он как поминала да на углавима нису израђени орлови већ грифони, — што се на фотографији тачно не даје разликовати, — али да је њихово симболично значење овде исто.

¹⁰⁾ Нисам најчесто с тим како би иконографско тумачење овим капителима требало дати. Било би очигледно сунине смело претпоставити да су, на неком далеком узору који је можда већ и до фра Вите дошао сасвим дефинитиван, били преставаљени на једном капителу, место грифона, крилати волон,

По својој композицији капител изнад северозападног стуба у припрати сасвим се разликује од осталих (т. LX, 2). — Он је уствари комбинован из двају елемената: из капитела на чијем би сваком углу била израђена по једна птица, и из капитела на чи-

јуре сватаца израђене по средини сваке његове стране, — појављује се такође у западњачкој скулптури¹⁾.

Ближих аналогича у погледу на целокупну композицију, то јест на комбинацију обеју елемената, налазимо ређе²⁾. Па и те

Сл. 150. — Arles; капител из клауистра.
Fig. 150. — Arles; chapiteaux du cloître.

јој би свакој страни била израђена по једна човечија фигура.

Први елемент, — капител на чијој би свакој страни била израђена по једна птица, често је употребљаван у романској скулптури³⁾, која га је позајмила од византијске⁴⁾.

Други елемент на овом капителу, —

које смо у стању да пронађемо не указују ни на какве директне узор, које би фра Вита имао приликом израде овог капитела.

Карактеристично је да апостоли представљени на овоме капителу немају оне атрибуте који им према западњачкој иконографији припадају⁵⁾. По својој покрету пак

¹⁾ Видимо га тако и у самим Дечанима, на северној бифори западне фасаде (т. XI, 1); често се појављује у Италији на амбону у базилици S. Ambrogio у Milano, — fot. Eggemann, Art et arch. 221. — Porter, т. 122; на портау у Sagra S. Michele di S. Ambrogio (Torino), Porter, т. 196 A/1 — у цркви S. Lorenzo, у Verona, ibid., т. 221/2; у цркви S. Michele у Lucca, — fot. Egg, Art et Arch. 50, — али их има и у Француској и Шпанији: у St. Paul-des-Dax, Saulieu-y, Le Chambon-y, St. Miguel-de-Cuxa, Ripolle-y, Baltrusaitis, La Stylistique, са. 461, 463, 464, 465, 530.

²⁾ Видимо га на једном капителу из св. Димитрија у Солину, — Diehl, Le Tourneau, Saladin, т. XXIV, на капителу из царске палате у Цариграду, Mamboury - Wiegand, Kaiserpaläste von Konstantinopel, т. XXVII; на једном капителу из S. Apollinare in Classe, — F. Benoit, III, са. 47, IX; на циборијуму катедрале у Порчу, — Parento, — fot. Hautes Etudes (Milet), C. 591; на свима овим капителима птице исеку једним украс, већ су комбиноване са другим мотивима, са апантусовим ланцима, или другим животњима.

³⁾ Капител из клауистра S. Orso у Aosta, fot. Art et Arch. 215. На једној страни је представљен апостол св. Петар. Често су те фигуре, комбиноване са ланцима, или другим фигурама на угловима капи-

тела: на једном капителу наоса у S. Nicola у Bari, — Mosconi, 5427, — капител из клауистра у S. Orso, у Aosta, Porter, т. 13/1, 3 г — сасвим мала фигурица на једном капителу из св. Лотре у Задру, — Bacuh, A. и C, са. 71.

⁴⁾ На једном капителу из Milano, — Baltrusaitis, La stylistique, са. 557, један човек чучи, рукама придржавајући абакс изнад себе, између птица на угловима капитела; на капителу десног полукула на јужном вестибилу цркве у Le Thor-y, — Revail, I, т. LXV; Martin, т. XXIV, — види се један човек између два анђела, који, полураширених крила, стоје на угловима; композиција је доста слична дечанској; нарочито је значајно да су на капителу десног полукула истог вестибила израђене на угловима птице, са полураширеним крилима и једном малом брадавом људском главом између себе. Значајна је такође и сличност са једним капителима из старе мајорске катедрале у Печују, на коме је на јужној страни, између две птице на угловима, израђена фигура Адама, — Gad, са. 12.

⁵⁾ По златној легенди коју је написао Јаков из Voragine-а крајем XIII века, — Mde, XIII, стр. 297, — св. Тома, који је био нелицар и постао протектор архитекте, — можда је баш зато и представљен у Дечанима, — обично носе у руци правоугаоник или камен којим је био каменован; св. Вартоломеј носи

фигуре апостола потсећају на неке сасвим архаичне релефе¹⁾, који се, уосталом, појављују и доцније, у романској скулптури²⁾.

Напомињемо најзад, да се на капителима, на оквирима портала, налазе још неке претставе, за које такође налазимо извесне аналогije на Западу. То су птице полуранирених крила³⁾ (т. XXXIV, XXXV), — мајмун, од којих је један окренут главом наниже⁴⁾ (т. XXVIII); — клечећа фигура једног човека са широким огртачем и, изгледа, књигом на коленима⁵⁾, (т. XXXII, XXXIII), — и клечећа фигура једног анђела који у левој руци држи крст, а десном као да благосиља (т. XXXII, XXXIII, сл. 151)⁶⁾.

Видели смо раније, да крај капиша, којим је овај анђео опасан, једним делом висн наниже. Овај мотив налазимо како на Истоку⁷⁾, тако и у романској⁸⁾, па и готској⁹⁾ скулптури.

Изнад обеју унутарњих колонета на двема дечанским трифорима капители су замењени по једним лавом и грифоном, (сл. 65, т. XXXVIII, I, XLV, XLVIII, 1, 2). Слично решење нисам нигде више нашао. Оно свакако долази од композиција, на којима је између капитела и архиволте, односно архитрава, које капител треба да прими, уметнута фигура какве животиње, што на романским споменцима у Италији можемо у неколико случајева да констатујемо¹⁰⁾.

сопствену кожу, лави оном којим је био одран; св. Филип има обично пред собом крст на коме је био распет; св. Јаков, протектор ходочасника, има зноно и тилу, везане за свој путнички штап. То што су апостоли у Дечанима без ових атрибута, само сигурани својим именом, показује да се фра Вита послужио узорима рађеним пре него што је Златна легенда написана, и да за ову није знао.

¹⁾ Упореди са позном Христом (?) на релефу из VII века из цркве St. Pierre de la Citadelle у Metz-y, — F. Benoit, III, сл. 115, стр. 182-3.

²⁾ Слична им је фигура св. Марка на једном релефу са једног од контифора на апсиди катедрале у Barletta.

³⁾ Слично на порталу цркве у Castelnuovo Servia, Porter, т. 50/4; на порталу базилике S. Pietro in Ciel d'Oro у Pavia, Anderson, 342-55.

⁴⁾ На угловима једног капитела из San Cugat del Valles, — Baltrusaitis, La stylistique, сл. 861, — израђени су људи са главама окренутим наниже, а поглед савијеним у коленима наниже, слично овом мајмуну из Дечана. Овако нешто налазимо и на предворју манастирске цркве у Ravengiersburg-y, — C. Mayer, Die Augustiner-Kloster-Kirche zu Ravengiersburg, сл. 22, 36.

⁵⁾ Види шта је раније, — стр. 185 — речено о консолиди сличног облика са северне стране припрате. Оваде широк огртач још више упућује на зависност од класичних фигура крај трифора у Студеници.

⁶⁾ Овај се мотив јавља још у Византији, на капителима Теодосијевског типа, и то на пронајмају Златних врата у Цариграду, у Иконији и св. Марку у Венецији, — Brehier, Sculpture byzantine, стр. 19, —

Угаоне испуне на стопама.

Што се стопа стубова тиче навео сам већ раније, у којима се све областима јављају сличне. За угаоне испуне ближних и да-

Сл. 151. — Релеф анђела на дрвету, из катедрале у Molfetta.

Fig. 151. — Relief sur bois d'un ange, conservé à la cathédrale de Molfetta.

D'après la phot. Mosconi, 5547.

ректинјих аналогии нисам нашао у већем броју. Па ипак, ту и тамо, нађе се по која. Тако на стопи оквира западног пор-

та, И/1: — видимо га затим на порталу у Castelnuovo Servia, Porter, т. 50/4; на порталу цркве S. Simpliciano у Milano, и на поменутом капителу из Le Thor (Vaucluse), Revault, I, т. LXV; по покрету и стилизацији овом клечећем анђелу сличан је један анђео израђен у релефу на фрагменту древног селашта из катедрале у Molfetta (сл. 151), на оном истом на коме смо нашли и онако блиску аналогију за композицију св. Ђорђа који убија аждаху (сл. 144). Врло је лако могуће да овај анђео у Мофети претставља јеванђелиста Матеја, јер у десној руци држи књигу (Јеванђеље), а у левој крст. Поред тога у једном медаљону на истом наслову (Mosconi, 5547) израђен је крилати во са књигом, који претставља јеванђелисту Луку.

⁷⁾ На једном сцену у релефу на фасади цркве из Achthamar-у из X века, — Strzykowski, A. b. k., сл. 236.

⁸⁾ На релефу са зидова катедрале у Bitonto, Bertaux, сл. 306.

⁹⁾ На статуама Цркве и Синагоге у Reims-y, Vitry, II, т. LIV.

¹⁰⁾ На зидовима катедрале у Bitonto, изнад капитела крајњих колонета један крилати во, и један крилати лав примљују на себе хоризонтални појас паравата, Bertaux, т. XXX bis; на апсиди катедрале у Troja, по два лав, који се готово спајају са капителом испод себе, носе почетке архиволте, — Ibid., сл. 293, — веона је карактеристичан исто тако и случај зидова у цркви S. Ambrogio у Milano, где је између капитела једне од доњих колонета и лукана која ова треба да једини, уметнут један лав, — Porter, т. 122/2.

тала цркве S. Ambrogio у Milano, видимо малу главу овна, сличну у неколико оној са југозападне стопе у припрати (т. LXV, 1). Положене акантусове листове (т. LXII, 2) често срећемо у Вестфалији, а испуњене и увиј повијене (т. LXV, 2), на чешким романским споменицима¹⁾. Најзад, као што смо већ раније рекли, на главама лавова са северног фриза северне куле катедрале у Strasbourg-у, видимо иза чељусти она јајаста испуњена која се опајају и на неким главама чудовишта, на утаојним испунама стопа у Дечанима (т. LXVI, 4).

Техничка обрада скулптуре и релефа; полихромнија.

Целокупан начин техничке обраде скулптуре и релефа упућује на Запад. Првенствено алат којим се служило. Употреба струга, — *gîre*, — који за собом оставља мноштво сличних паралелних бразда, — и сврдла, — *trépan*, — за бушење сасвим ситних у дубоких рупа, на Западу је била прилично распрострањена²⁾. Исто то важи и за глачање камена, које, примењено на нашем Приморју само за мање објекте од камена, упућује првенствено на Тоскану. Но пре Дечана код нас видимо слично обрађене фасаде већ на Студеници и Бањској.

Зенице рађене од олова на појединим

главама у Дечанима опште су распрострањена појава на Западу, где се понекад употребљава и нека врста стакласте масе³⁾.

Низ рупица испуњених оловом, израћених у нимбовима (сл. 87) јавља се често на Западу, у скулптури⁴⁾, а постоје пре Дечана и код нас на Студеници⁵⁾. Рупице у нимбовима налазимо понекад и на минијатури⁶⁾.

Најзад видели смо да су дечански релефи делимично бојени. Овај начин рада потиче са Истока, али је до нас допрло неопорно преко западачке скулптуре.

За полихромнију, постигнуту бојењем камена, имамо код нас преседана, овога пута на тимпану западног портала у Студеници, где су боје пунје, снажније и живље него ли у Дечанима⁷⁾. Интересантно је да је у Студеници бојен главни релеф на самом тимпану западног портала, док у Дечанима немамо никаквих трагова боје на тимпану.

Овај обичај бојења релефа и скулптуре налазимо у дванаестом веку свуда по мало на Западу, нарочито у Француској, у Оверњи, Аквитанији и Поату⁸⁾, али и у Италији⁹⁾. Порекло бојења скулптуре, нарочито орнамената у релефу, треба с једне стране тражити на Истоку, с друге у класичној Грчкој¹⁰⁾. Оно се приписује међутим утицају који су на скулптуру имале минијатуре¹¹⁾, а исто тако и утицају Северњачке уметности¹²⁾.

¹⁾ Dehio - Bezold, K. B. A. V, т. 302.

²⁾ F. Benoit, III, сл. 92, 132, стр. 200, 300-6 трагови струга дају се на пример сасвим лепо видети на порталу катедрале у Bitetto.

³⁾ Brutala, стр. 84.

⁴⁾ На нимбу једног свешта са капители наоса у цркви S. Nicola у Bari, — Mocioni, 5427; — на анбелу у лозици на архивојти портала S. Leonardo, код Siponto, — Bertaux, т. XXXII, — на анбелу са мачем, на левом довратнику портала S. Andrea, у Barletta, на нимбу S. Donninus-a, изнад довратника портала на катедралу у Borgo San Donnino, Art et Arch. 47; — на Богородичиним нимбу у тимпану јужног портала западне фасаде катедрале у Chartres-y, Houvet, Portail Royal, т. 60, на нимбовима светла на северном порталу у Autun-y; — на нимбу Богородице са Христом на јужном порталу западне фасаде катедрале у Паризу, Lustyrie, II, сл. 968. Није сигурно да ли су рупице које смо овде поменули на разним споменицима биле увек испуњаване. У сваком случају то није било увек оловом, јер на нимбу једне Богородице у релефу из цркве S. Franсesco у Messina, у двема десним рупицама има још остатака емала што значи да су могле бити испуњаване и на овај начин, — Комаков, Иконографија Богородице, II, — стр. 40.

⁵⁾ У нимбовима апостола на бочним странама довратника портала, Петиконх, Студеница, сл. 22, — M. Burian, сл. 12, 13. Рупице су и овде испуњене оловом.

⁶⁾ На нимбу св. Јована и Христа, на минијатури-рама Бамбершке Апокалипсе, Wölflin, т. 3.

⁷⁾ Не треба истину заборавити да је западни портал, доживљавањем експартекса, био убрзо по својој постанку потпуно заштићен од атмосферских утицаја. Није тако исто немогуће ни да је бојење ове скулптуре напакано извршено.

⁸⁾ Kapitelen у St. Nectaire-y; тимпан великог портала у Moissac-y, A. Anglès, L'abbaye de Moissac, стр. 24, — високи релефи на фасади цркве Notre Dame la Grande у Poitiers — Houtique, Encyclopédie de l'art, под Poitiers, — релефи на порталу катедрале у Sens-y, — тимпан портала у Vézelay-y, Schneider, I, стр. 89, — скулптовани делови олтару из Carrière-sur-Seine, сада у музеју Лувра у Паризу. — Скулптура на једном порталу катедрале у Strasbourg-y, Walter, стр. 52.

⁹⁾ Изабу предњих ногу левог лава западног портала у Ravu, у близини Bari-a, нашао сам трагове црвене боје.

¹⁰⁾ Опште је позната љубав за полихромне ефекте код источњачких народа, код Егћана и Месопотамица, M. Aubert, Nouvelle histoire, стр. 41, 72. — Ово полихромисање релефа и статуа јавља се затим у великој мери у Грчкој, ibid., стр. 107; Perrot-Chipiez, VIII, стр. 211, — а видимо га и у познијим епохама, у равном средњем веку, на споменицима који постају под комбинационим утицајима Јелинизма и Истока — фрагменти релефа са споменика на Баушта, Chassinat, VIII, и на скулптурама чувеног манастира св. Симеона у Сирији, — Diehl, Manuel, I, стр. 65.

¹¹⁾ R. Schneider, I, стр. 89.

¹²⁾ Strzygowski, Starohrvatska umjetnost, стр. 189.

стране западачких римских скулптора, па преко њихових композиција допрли су и до нас.

Међутим и стилизација и пластичност и композиција дечанске скулптуре, романске у суштини, даљом су ближе скулптури коју видимо на Студеници и на Бањској, неголи скулптури било на којем западачком споменику. За разумевање Дечана ово је од битног, првокласног значаја.

ЦРКВЕНИ НАМЕШТАЈ

Иконостаси и параетне плоче.

Ниска преграда у облику параетних плоча, — *cellulae*-а, којом је у палеохришћанским базиликама било одвојено светиште, — *presbyterium*, од *naos*¹⁾, — преграда која се у осталој до данас сачувала на Западу, а која се и у Дечанима, у другој функцији појављује између бочних капела св. Николе и св. Димитрија и суседних унутарњих бочних бродова храма, изгледа да је већ у најраније доба византијске архитектонске делатности повишена додавањем ниских стубића, повезаних изнад капители архитравном гредом. Отвори између стубића изгледа да су у ово прво време били затворени завесам²⁾. Један од најстаријих примера оваквог типа олтарске преграде, која

је упоређивана и са *frons scenae* античких позоришта³⁾, изгледа да се налази сачуван код нас, у археолошком музеју у Сплиту⁴⁾.

Овакав тип олтарске преграде омађалоно се нарочито у византијским црквама⁵⁾, али није био стран ни западачкој архитектури⁶⁾.

Преко византијских споменика у Јужној Србији⁷⁾ и св. Гори⁸⁾, овај тип иконостаса добро је и до наше архитектуре, где га видимо заступљеног у лепом броју⁹⁾.

У свима овим случајевима само је код Старог Нагоричина сачуван живопис, рађен *al fresco*, на зиданој подлози између стубића, док се једино код Дечана познају јасни трагови првобитних икона, које су овде и сачуване. Сва је вероватноћа да су отвори између колонета и на другим поменутих иконостасима били испуњени било на један било на други начин, сем ако, као код оних најстаријих, нису били затворени завесам.

Часне трпезе.

Часне трпезе у Дечанима спадају међу најлепше обрађене од свију сачуваних трпеза у нашим споменицима. Оне имају облик астава, чија је табла подухваћена једним јединим стубићем, те на тај начин стварно преставају трапезу са које ће свештеник примити свето причешће¹⁰⁾. По својој облику

¹⁾ *Leclercq*, у *Dictionnaire d'archéologie chrétienne* VII, I, стр. 31.

²⁾ На једној мермерној плочи, пађеној у катакомбама, а сада у Ватиканском музеју, видимо урези иконостас овога типа, са отворима који су били затворени завесам. *Д. Р. Тренова*, Иконостас Смоленског Собора Московског Новодевичьего Монастира, 1902; на овај ми је податак љубазно обрадила пажњу г-ђа Марјана Љубицкић.

³⁾ *L. Brehier*, *Anciennes clôtures de choeur dans les monuments de l'Atthos*, *Atti del V Congr. Intern. di Studi Bizantini*, Roma, 1940, стр. 51.

⁴⁾ *М. Abramčič*, *Obnova trljia spomenika в археолошк музеја, (Jadranski dnevnik, božojanji broj)*, 1937. Фрагменти ове преграде потичу из базилика у Мавастиринијама у Солуни, вероватно са почетка V века.

Види још и реконструкцију савице олтарске преграде у базилици у Суводолу, — *Ф. Месечина* Годшњак музеја Југославије Србије, I, стр. 84, сл. 26.

⁵⁾ Иконостас цркве у св. Софији у Цариграду, — реконструкција код *Leclercq*, *op. cit.*, сл. 577б, — Иконостас цркве у *Torcello*, — *Alinari*, 19087; у цркви манастира Ваалерне код *Arte*, *Archeol.*, *Archeol.*, V, стр. 26, сл. 21. Иконостас св. Луке у Фокиди, *Diehl*, *L'église et les mosaïques du couvent de Saint Luc*, Paris, 1899, стр. 26. Метропола у Мистри — *G. Millet*, *Mistra*, т. 44, 45.

⁶⁾ Преграде цркве св. Мариа у *Cosmedin* у Риму, *Bertaux*, Rome, II, сл. 27, — из XII века; у цркви св. Петра у Риму, реконструкција код *Leclercq*-а, сл. 5773; у цркви у *Rosciolo*, *phot. Enlart*, Arch. *phot.* 35924; у цркви св. Мариа у *Valle Porcellana*, *Bertaux*, сл. 252.

⁷⁾ Остатака овакве врсте иконостаса има у св. Софији у Охриду, — *Кондаков*, Македонија, I, сл. 159, 160 т. II, и у Вељуци, *Ж. Ташић*, Гласник с. н. д. III, стр. 83, а изванредно леп је нарочито онај у Нерезима, који је могао готово у потпуности да буде реконструисан, — *Bošković*, *Seminarium Konakovićum*, VI, стр. 157.

⁸⁾ Иконостас у Протатској цркви, у Кареји, затим у Ивирону, Ксенофону, Ватопеју (капела св. Николе и у параклису св. Бесребренка) — као и у Хиаланду.

⁹⁾ Док је у споменицима раније школе сигурно постојао у Морачи, а можда и у Студеници, докле га у црквама српско-византијске епохе сусрећемо много чешће, и то: у Старом Нагоричу, — *Bošković*, A. b. sl. I, сл. 143, — у црквама св. Димитрија и св. Богородице у Пецкој Патријаршији, — *Bošković*, Старијар VIII—IX, стр. 120, сл. 28, 29, 50, — У Марковом манастиру, — *Ж. Ташић*, *Л. Марковић*, Марков Манастир, сл. 4, 15, *Г-ђа З. Симић-Милованић*, — Старијар, VII, стр. 23, — помене још неке случајеве оваквога решења, али ово, сем можда код позивних од Дечана св. Арханђела код Призрена, не може да се утврди.

¹⁰⁾ Часна трпеза је у ствари жртвеник на коме се врши симболична жртва, која треба да потсети на Христово жртвовање и на његов смрт, а која се уобичајно у причешћу, *Cabrol-Leclercq*, I, 2, стр. 3155. Отуда часна трапеза може да има био облик стола, који, у вези са чином причешћа, потсећа на Тајну вечеру, као што је случај решено код нас у Студеници или Морачи, — *А. Дероко*, Старијар VII, стр. 11.

оне доста потсећају на часне трапезе које се употребљавале у храмовима романске епохе¹⁾.

Седишта. т. ј. 230

Кружна седишта у олтарској апсиди са уздигнутим горњим местом за епископа јављају се веома рано у средњовековној архитектури, и то како на Истоку, тако и на Западу²⁾. Код нас се ова врста седишта појављује пре Дечана готово у свима њеним црквама³⁾.

Директних аналогја за крајевски сто нисам могао да нађем. Његове су стране међутим по типу сличне у неколико страницама са каменог седишта које се сада налази у музеју Adrien Dubouché у Лимоџу⁴⁾, — и који су такође у своје горњем делу завршене круговима испуњеним рељефним розетама, док су им ивице уоквирене малим профилом.

Крстионица у Дечанима (т. XV, Д, XXVIII) припада истоме типу коме и крстионица у Студеници и Пехкој Патријаршији. Нарочито је она у Студеници, у спољној припрати, била богато израђена, обухваћена неком врстом бадахиња на колонетама, од којих су се сачувале само стоне⁵⁾. Ова врста крстионица незана је по својме постанку за XII век, када је у Хришћанству уведен начин крштавања не потапањем у воду, већ пољивањем⁶⁾.

Интересантно је напоменути да, по литургији, крштење има да се обави на северној страни цркве, која је „страна ирака и варварских народа“⁷⁾. И у Студеници и у Патријаршији и у Дечанима крстионице се међутим налазе на јужној страни у припрати. Ово неће бити проста случајност, јер је у Дечанима баш на тимлану јужног портала претстављено Христово крштење⁸⁾.

¹⁾ Часна трпеза из Poblet-a (у Каталонији), — *Enlart*, I, 2 са. 406, — стуба главне олтарске трапезе у Дечанима срани и са једном крстионицом из Mézières-а (Ardennes) *Ibid.*, са. 448. Шест стубова под часном трпезом катедрале у Ласкета решена су углавном на исти начин, *A. e. S.* са. 3.

²⁾ *Cabrol - Leclercq*, II, 1, стр. 179.

³⁾ У Студеници, Жичи, Морачи, Сопотанима, Ариљу, Придворици; у овој последњој чак су седишта, изузетно, постављена амфитеатрално у два реда.

⁴⁾ *P. Discourtieux*, *Congrès arch.* LXXXIV, стр. 59.

⁵⁾ *C. Sauer*, *B. Boskovich*, *Старијар VIII IX*, — стр. 335, са. 1.

⁶⁾ *Enlart*, I, стр. 878; *Cabrol - Leclercq*, II, 1, стр. 251.

⁷⁾ *Ibid.*

⁸⁾ Исто тако и у Грачаници на јужном полу западног зида у припрати израђена је на фрескама

Саркофази и надгробне плоче.

Сахрањивање у саркофазима, које потиче још од египатског култа мртвих, одржавано је током векова тако, да је у великој мери било употребљавано у Средњем веку.

Сава три дечанска мермерна саркофага (са. 98, 101, т. XV) припадају типу који дејвира још од класичних, а који се код нас појављује први пут у Студеници, а затим у Сопотанима, Градцу⁹⁾, Ариљу и нарочито у Пехкој Патријаршији¹⁰⁾.

Неколико надгробних плоча, са натписима или без, које се налазе у равни плочника, показују да су и у Дечанима, бар у припрати, били сахрањивани неки од оних који су то својим радом или својим прилозима заслужили. Ово сахрањивање у црквама било се једно време у Средњем веку претворило у праву манију, тако, да су се управе црква тешко ослобођавале навале свих оних који су кроз сахрану у цркви желели да лакше дођу до опроштаја својих грехова¹¹⁾.

Надгробну плочу са уцртаним појсрцем без главе и уздигнутим рукама у знаку молитве, (са. 110), интересантно је упоредити са једним рељефом на јужној страни олтарског простора цркве св. Јакова у Tubingen-у¹²⁾, на коме је такође претстављено једно појсрце са уздигнутим рукама, док се место главе, израђена три концентрична круга¹³⁾.

Хорос и крстови.

Бронзани хорос, поклон књезиње Милице, има код нас своје претече у богато обрађеним хоросима, од којих су сачувани поједини фрагменти, у Марковом Манастиру¹⁴⁾ и Лесову¹⁵⁾ и Пасичи¹⁶⁾.

композиција Крштења. *Millet*, *Iconographie de l'Evangile*, са. 172.

⁹⁾ М. Злокоча, Гласник С. и. д. — XV—XVI, стр. 76.

¹⁰⁾ М. Бачић Ж. и Ј. са. 171, 172, 174, 179.

¹¹⁾ *Lasteyrie*, I, стр. 712.

¹²⁾ *Faustenau*, са. 48.

¹³⁾ *Faustenau* — стр. 51, — мисли да је ово молитва грешника, који је унао у сатану замку, — претстављено концентричним круговима, — за опроштај и ослобођење од грехова.

¹⁴⁾ Л. Марковић, Ж. Ташић, Марков Манастир, насловни лист, стр. 6, 24, са. 26.

¹⁵⁾ Крст на кубету припрати у Лесову, са натписом севастократора Оливера и Маре-Ане, — *Босковић*, *Старијар VII*, стр. 43, са. 11, — у ствари је дес хороса. Види у већи са овим моју напомену у Споменку LXXXVII, стр. 103.

¹⁶⁾ Сада у Црквеном музеју у Скопљу.

За крстове на Дечанима, нарочито за крст на кубету, нисам на споменицима старијим од Дечана нашао никакве аналогије¹⁾.

Мермерни под.

У XIII веку место мозаичних подова у црквама почињу се на Западу радити подови од углачаног разнобојног камена са разним инкрустацијама²⁾.

Код нас овако схваћен под јавља се прво у Студеници³⁾, затим га видимо у Милешеви⁴⁾, Патријаршији⁵⁾, Морачи⁶⁾, Бањској⁷⁾,

Грчаници⁸⁾ и Бањи код Прибоја⁹⁾. После Дечана ваља нарочито истаћи под у св. Арханђелима код Призрена¹⁰⁾, затим у Лесно-ву¹¹⁾ и Манасији¹²⁾.

И ако су ови подови употребљавани често и у византијској архитектури¹³⁾, сва је ипак вероватноћа да су до нас, нарочито до споменика Рашке школе, дошли са Запада, преко Приморја, где још и сада, на пример у Доминиканској цркви у Дубровнику, видимо једну розету у централном делу пода, веома сличну дечанској.

¹⁾ Из времена после Дечана сачуван је један деп крст на главном кубету Леснова, — Бошковић, Старијар VII, стр. 89, сл. 1, — као и три на цркви Марковог Манастира, — Ташић, Марков Манастир, стр. 5, сл. 15, 24.

²⁾ *Brutails*, стр. 114, 116. Са израђивањем подова ове врсте почео се изгледа и нешто раније. Тако у цркви св. Николе у Bari, плочник је израђен од ужих и ширих трака од белог и плавичастог кречњака, разнолико комбинованог, у широко схваћеним композицијама.

³⁾ Плочник у Студеници је делимично, а можда и у потпуности оригиналан, јер се ивичне плоче подизале под прагове портала и под унутарњи сока. Плоче су од сивог и белог мермера и иду у широком паралелним тракама од запада на исток. На једној плочи под кубетом виде се остаци неке уређане розете, али се не може тачно одредити како је ова изгледала, — у спољној припрати под је сачуван, али много испрвањенији.

⁴⁾ *А. Дероко*, Гласник С. и. д. XI, стр. 130, сл. 15.

⁵⁾ У цркви св. Аностоа централна розета склопљена је по истој типу по коме и дечанска, али има 13 радијалних осовина.

⁶⁾ *А. Дероко*, Старијар, VII, стр. 13.

⁷⁾ Према фрагментима нађеним приликом осигуравања Бањске, централна розета веома је лична на дечанску. Како су поједини комади засебно нађени то се на њима може пратити и техника у којој је под израђен. Већи радијални комади розете, они за које се може рећи да преставају основу, израђени су пуни, и то тако да се правилком намештања међусобно додирују. Они су по својој горњој површини урежани за 5 см. па је у овај урежани део уметано, прецизно изрезано комаће мермера друге боје. Исто се види и на тесновцима који су

образовали кружни прстен око розете, и у које су усецана квадратна дијагонално положена поља, у која су убацивани квадратни делови мермера друге врсте, или који су можда као оно у Дечанима, били замишљени оловом.

⁸⁾ *Bošković*, A. b. sl., I, т. XXVI, према скици г. А. Дерока.

⁹⁾ *Р. Грвљуб*, Гласник С. и. д. XI, сл. 21.

¹⁰⁾ *А. Дероко*, Гласник С. и. д. III, стр. 239, у удубљеним деловима плоча инкрустиран је мозаик, док пуни равни делови образују фигуре разних животиња. Раније већ упоређили смо овај под са оним у Калабрији, у S. Adriano, S. Maria di Patir, и Tremilic, — *Bertaux*, сл. 209—211, — код којих је, обрнуто, позадина равна, а фигуре животиња инкрустиране у мозаику.

¹¹⁾ Под је једноставнији; централна део розете у храму је равна док је у припрати на њему урежан у средини Соломонов печат, а са стране кругови и цветови њиљана.

¹²⁾ *Л. Мирковић*, *Св. Савојерућ*, Б. Бошковић, Манастир Манасија, сл. 32.

¹³⁾ Под у цркви Богородице Ђаконисе, — Календер чампије, *Ebersolt-Thiers*, т. XXVI. Централни део пода, вивон, у цркви св. Богородице Перивленте, са Климента у Охриду, обрађен је такође у облику једне розете са радијалним једноставним зрацима у две боје, док је у средишњом округлом делу израђен у сасвим плитком рељефу један орао (?) раширених крила.

Карактеристични су и подови у Светогорским манастирима, нарочито у Лаври, Ивиру, Ватопеју, Хиландару и Ксенофону; но они су рађени од разнобојног камена, у коме је израбена богата мозаична инкрустација.

ЗАКЉУЧАК.

Дечански је хтео!

Данило је одуховио!

Фра Вита је остварио!

Издашност Дечанскога, а после његове смрти Душанова, омогућила је да се не штеди ни на материјалу, ни на радиој снази.

Захваљујући великом православу Данилу II црква у потпуности одговара захтевима православног богослужења.

Фра Вита је Приморац. Фра Вита је монах. Васпитан у тишини самостана, упућен више на посматрање света у себи него изван себе, он је у својем деловању пре симболичар него реалиста. Зато у доба када на Западу цвета готика, — која је првенствено резултат световњачког схватања религије, — а у самој држави Дечанскога српско-византијска школа, он ради у главном у романском стилу, који је у суштини директна последица монашког симболичко-иманистичког контемплативног посматрања живота. Само тако можемо у потпуности да схватимо Дечане, који су, чак и према неким споменицима Рашке школе, као на пример према Градцу, на коме се утицај готике осећа у много јачој мери, прилично анахронични.

Фра Вита познаје, изгледа, многе западњачке споменике. Он зна и за ређа конструктивна решења, као што су, на пример, јако избачени венци на кубету и апсидама, ради обезбеђења зидова од кише. Он се служи чак и појединим њему савременим конструктивним елементима, готским ребрастим сводовима и преломљеним луцима, а при компоновању употребљава и геометријску методу решавања проблема хармоније. Но много боље од западњачких он познаје Српске споменике Рашке школе, нарочито Студеницу и Бањску, на чијем је изграђивању можда чак и суделовао. Отуда се са Дечанима, нарочито у скулптури, поред тих одступања, не само не прекида, већ и учвршћује она континуална нит, која иде од Студенице до Душанових св. Арханђела.

Фра Вита је симболичар. Он нам на фасадама своје цркве указује на страхоте Ве-

ликога Суда, пред којима мора да задрхти срце чак и оних којима је савест најмирнија.

Важио је међутим да смо, баш на основу његова рада, у могућности да укажемо на изванредно снажан утицај Апокалипсе на средњовековну уметност, далеко снажнији него што се до сада мислило; нека сам објашњења у овом погледу покушао да дам. Будући испитиваоци имаће, свакако, овоме још много чега да додаду.

Но симболизам, са којим фра Вита тако много рачуна, понекад је претежак за његова плећа. Он га ни сам увек не разуме. Кентаури, који се појављују на месту апокалиптичких коњаника; отворена рука жене која симболише Вавилон, рука у којој би требало да буде пехар, кога нема, и најзад недовољно изражени симболи јеванђелиста на капителу северноисточног стуба у храму, ово нам сасвим јасно показују. Отуда закључак да се при раду морао служити каквим рукописним приручником, који му није увек био у потпуности јасан. Постојањем овог приручника дају се објаснити и многи архитектонски детаљи, за које није морао да иде у далеке земље, да би их видео.

Фра Вита стилизује. Но он, видели смо, изузетно, а можда и нехотично, уноси понекад у своје дело и плодове свога директног посматрања природе, што несумњиво освежава строгост целокупног схватања. Целина од овога ни мало не трпи. Она остаје сва складна, мирна, хармонична и снажна. Имао је заиста права писац Караваџоког родослова када је, у усхићењу, написао ону познату констатацију: „*ако придржеск црквск натос и дечанск црквн, и њаскна придрет, и банско злато, и расекоко писанне на обрбетт си ниндоко.*“¹⁾

Међу свима овим лепотама, које украшују нашу прошлост, само је Дечанска црква поменуто као целина. Она то и заслужује и ако можда не једина. Ми јој се дивимо и данас, пуних шест векова после њеног постанка, јер у њој осећамо изражену пуну меру стваралачке снаге нашега народа.

Прологе, 1938.

Ђурђе Ђокић

¹⁾ Љ. Стојановић, Стари српски родослови и летописи, Зборник за историју, језик и књижевност, XVI, стр. 36.

ARCHITECTURE¹⁾

C'est avec beaucoup d'esprit et de goût qu'on a choisi l'endroit où devait être élevé l'un des plus grands monastères de la Serbie médiévale. Aux confins mêmes du grand plateau de la Metohija, sur la rive de la petite rivière de la Bistrica; — la Limpide, — entouré de deux chaînes de montagnes boisées, dont les rochers offrent un marbre excellent pour la construction, ce beau monument fait partie lui même de l'ensemble qui l'environne.

Les dépendances

L'église est entouré d'un grand mur et des dépendances. La grande porte d'entrée du mo-

nastère en forme de porche ouvert (fig. 1, A, 116) est probablement le seul vestige du grand clocher, élevé, en même temps que l'église, par le protomaitre George et ses frères Dobroslav et Nikolas. On doit aux mêmes maîtres-maçons la construction du réfectoire (fig. 1, C, 4, 111—113, pl. XVI) beau bâtiment avec une grande pièce centrale voûtée, réservée au foyer, — reconstruit probablement d'abord au XVI puis au XIX siècle. Les autres constructions sont de date plus récente. Sur une gravure, faite entre 1741 et 1748 (voir p. 5 fig. 5) on voit beaucoup plus de bâtiments qu'on n'en trouve aujourd'hui, mais il est à craindre que le graveur ait laissé assez de marge à sa fantaisie.

L'ÉGLISE²⁾

Fondation de l'une des plus tragiques figures de l'histoire serbe, le roi Stefan Dečanski qui dans sa jeunesse fut aveuglé sur l'ordre de son père et qui mourut étranglé par les officiers de son fils; construite par le frère mineur Vita de Kotor, sous la direction du grand archevêque Danilo II, l'église de Dečani est aujourd'hui l'un des monuments les plus grands et les mieux conservés parmi ceux qui nous furent légués par les Slaves du Sud au Moyen-Age.

Plan et dispositions

L'église est constitué de trois parties bien distinctes: à l'Est le sanctuaire, au centre le naos, et à l'ouest le narthex.

Le naos est divisé en cinq nefs, dont les trois du milieu sont partagées en deux, et les deux extérieures en quatre travées. A l'Est les nefs extérieures se terminent par des absides, semi-circulaires à l'intérieur et en segment à l'extérieur. A l'intérieur les absides sont précédées d'une sorte de courte travée intercalaire qui prend juste l'épaisseur des murs auquels les absides sont accolées.

Les murs sont allégés par des niches rectangulaires qui correspondent par leurs lar-

geurs aux travées, si bien que les pilastres semblent avoir un double ressaut.

Avec des chancels on a séparé les travées orientales des deux nefs médianes pour former les emplacements réservés au chœur. Les deux travées orientales de la nef septentrionale forment ainsi avec l'abside une petite chapelle, dédiée à St. Démétrius, et les deux travées correspondantes de la nef méridionale une autre vouée à St. Nikolas.

Le sanctuaire est formé par la prothèse, au Nord, le djakonikon, au Sud et le bēma au milieu. Ces trois pièces prolongent, dans le plan, les trois nefs médianes du naos et se terminent chacune par une abside semi-circulaire. Il est à remarquer que le bēma s'élargit un peu vers l'Est, tandis que les deux pièces voisines se rétrécissent. Le djakonikon est séparé du bēma et du naos par des murs, dont celui du Nord est ouvert vers le bēma par une porte. Une baie a été pratiquée avant quelques années dans le mur occidental, ce qui a sensiblement endommagé cette partie de l'église. Le djakonikon est divisé en deux étages par une construction en bois, cette disposition est primitive (originale), — quoique le bois de la

¹⁾ J'ai fait l'étude de l'architecture de Dečani à plusieurs reprises, mais principalement en 1934, quand je suis resté au monastère un mois entier en compagnie de Mr. Gabriel Millet, avec lequel j'étais chargé d'une mission archéologique. Cette étude devait entrer dans notre œuvre commune sur l'ancien art serbe, mais comme Mr. Vlad. Petković m'a aimable-

ment invité à prendre part à la publication de la monographie de Dečani éditée à l'occasion du six-centième anniversaire, je l'ai quelque peu élargie et je la fais paraître avec le consentement de Mr. Millet.

²⁾ Pour la bibliographie, concernant l'architecture de l'église, voir p. 23, note 1.

construction ait pu être changé au cours des siècles, — car il n'y a que sur le mur méridional de cette pièce qu'on trouve deux fenêtres l'une au dessus de l'autre.

Le sanctuaire avec les trois nefs du naos forme dans le plan une sorte de croix inscrite. Or cette croix ne se manifeste que dans le plan; elle se perd complètement, comme nous le verrons plus tard, dans la disposition des voûtes.

Le narthex est divisé en trois nefs et embrasse la même largeur que le sanctuaire. Grâce à l'interposition de quatre colonnes octogonales en marbre, chacune des nefs est partagée en trois travées.

L'orientation de l'église. — L'église est orientée de l'Ouest vers l'Est, avec une très légère déviation vers le Nord, d'où l'on peut conclure que sa construction fut commencée peu de temps après l'équinoxe du printemps.

La régularité de la construction est admirable. Les dimensions des parties symétriques se répètent à un centimètre près. Il n'y a que l'angle sud-est du naos qui est quelque peu irrégulier (pl. I).

Les arcs et voûtes

L'église est couverte d'un système de voûtes d'ogives qui s'appuient sur des arcs formers pour la plupart en tiers-point ou sur des arcs à plein cintre tendus entre les pilastres et les piliers ou les colonnes ou entre les colonnes et les piliers. Au dessus des colonnes, dans les nefs extérieures du naos et dans la nef médiane du narthex, les arcs sont soutenus par des pilastres qui rehaussent le mur au dessus des chapiteaux (pl. I, fig. 9). Les voûtes sont obtenues par le croisement de deux berceaux surélevés au point d'intersection. Les ogives suivent ou bien une ligne à plein cintre, — au dessus de béma et de la travée ouest de la nef principale du naos, — ou bien une ligne brisée (pl. I-II).

Dans le djakonikon et la prothèse on trouve des voûtes en berceaux. Toutes les absides sont voûtées en cul-de-four. Enfin au dessus de la travée orientale de la nef médiane du naos s'élève une belle coupole au tambour rond, quelque peu plus large que l'anneau de sa base, soutenue par des pendentifs, entre lesquels se trouvent des arcs aveugles en tiers-point. Plus bas, une autre rangée d'arcs aveugles, à plein cintre fait la transition avec les arcs qui séparent la travée de la coupole de travées voisines. Ainsi par ce système d'arcs superposés la coupole est intimement et logiquement liée à l'organisme entier de l'église.

La toiture est indépendante des voûtes; elle ne suit leurs lignes qu'au dessus des absides. Les trois grandes parties de l'église, —

narthex, naos et sanctuaire, — sont couvertes par des toits à disposition basilicale. C'est ainsi que les trois nefs médianes du naos se trouvent sous un même toit en bâti, et les bas côtés extérieurs sous des toits en appentis, ce qui donne à cette partie du bâtiment la forme d'une basilique à trois nefs, et ne répond pas à la disposition architecturale de l'intérieur, qui en a, comme nous l'avons déjà vu, cinq.

La construction

Les matériaux employés pour la construction de l'église ne sont pas très divers.

La pierre avec laquelle est fait le parement est de deux espèces. Une grande partie du parement est construite avec une sorte de marbre blanc, qui s'approche de l'onix, de structure assez jeune, qui avec le temps s'est couvert d'une très belle patine dorée. On le trouve à Banjica, une trentaine de kilomètres au nord de Dečani. On a beaucoup employé aussi une pierre rouge-violâtre, sorte de calcaire qui s'approche du marbre, et dont la structure se compose de grains, plus ou moins grands, de marbre blanc, joints par un ciment rouge. Les carrières ne sont qu'à quelques centaines de mètres du monastère, sur les bords de la Bistrica.

La pierre de tuf est tirée probablement des mêmes carrières que le marbre blanc. Les moellons viennent des mêmes carrières que les pierres de taille aussi bien que de la rivière ou on les trouve en grandes quantités.

La brique est bien cuite, de belle couleur rouge, et de dimension variant entre 4 et 4 cm 5 d'épaisseur, 25 à 26 cm de largeur et 35 à 40 cm de longueur. Les briques employées pour la construction des ogives ont une forme spéciale, en amande (fig. 12, B).

Le mortier, aujourd'hui complètement transformé en calcaire, est obtenu par un mélange très gras de chaux et de gravier, tiré de la Bistrica.

La charpente est en châtaignier et en pin. Le plomb vient probablement des mines de Novo Brdo.

La construction des fondements — d'après les recherches faites par Mr. M. Korunović; — est moins solide que celle des murs. Les fondements sont profonds d'environ 1 m 60. Dans leur partie supérieure ils sont formés de pierres de taille tandis que leur partie inférieure, plus large de 20 m est en moellons liés avec un mortier, aujourd'hui très effrité.

Les colonnes octogonales dans le narthex et dans le naos sont en marbre blanc. Les troncs des deux colonnes occidentales du narthex sont en pierre monolithe, — de 6 m 10 de hauteur et de 50×50 cm d'épaisseur, —

tandis que les autres sont combinées de deux morceaux. Il est probable que les diverses parties de chaque colonne, — le chapiteau, le tronc et la base, — sont réunis entre elles par des chevilles en fer, scellées au plomb; ce qu'on peut conclure par analogie avec ce qu'on trouve sur les colonnes endommagées des portails. Je n'ai pas été non plus en état de vérifier de quelle manière les fondements au dessous des colonnes sont exécutés. En tous cas on a pris la précaution de coucher chaque base sur une dalle un peu plus grande que les autres carreaux du pavement.

Les piliers et les murs sont construits à l'intérieur de la même manière. Les parties les plus exposées aux poussées sont exécutées avec le plus de précision, les arêtes des pierres sont bien taillées et les carreaux bien ajustés. Les parties des murs, qui portent moins de poids, sont construites en pierres à demie travaillées, ou simplement en moellons, mélangés avec de la brique, (fig. 12).

À l'extérieur les murs sont en marbre taillé avec une étonnante précision et merveilleusement bien poli. Les pierres de taille dont les dimensions vont jusqu'à $0,64 \times 1,45$ pour le marbre rouge et $0,75 \times 1,80$ pour le marbre blanc, varient en profondeur de 35 à 60 cm. Les joints des assises voisines, larges tout au plus de 2 mm, ne tombent jamais dans une même ligne verticale. Quelques pierres de taille, endommagées encore pendant l'exécution du travail, ont été très bien restaurées avec des morceaux plus petits bien rajustés.

Les assises changent quelquefois d' hauteur. Ce changement se voit surtout sur les lignes d'intersection entre l'abside de St. Demetrius et les murs voisins (pl. VII, XXII).

Les noyaux des murs sont probablement en blocage de moellons, renforcés avec des cerclages de bois. Par des entretoises en bois on a aussi raidi les arcs et les voûtes à leurs bases, et même, quelquefois les pilastres correspondants.

Construction des arcs

Les arcs, arc de cercle ou en tiers-point sont construits pour la plupart en claveaux de touffe, séparés par une à trois rangées de briques¹⁾. Quelquefois les arcs des arcades avec

gles traversent les murs allégeant ainsi la construction qui se trouve en dessous²⁾.

Les arcs extérieurs, au dessus des portails et des fenêtres sont ou bien en claveaux de marbre, taillés avec une grande précision, ou bien ils ont la forme d'arc faux, car ils sont taillés dans une seule pièce de pierre. Les claveaux sont réunis entre eux avec des crampons en fer, scellés au plomb.

Les arcs des archivoltes des portails ont une forme spéciale: ils sont, pour la plupart plus étroits à la base et plus larges au sommet, ce qui ne correspond pas aux nécessités constructives. Nous retiendrons pour eux le nom d'„arc renflés“ que Mr. G. Millet leur a donné.

La construction des voûtes

Les voûtes en berceaux sont en claveaux séparés avec des rangées de briques (fig. 12).

Les culs-de-four des absides sont composés de la même manière; seulement les rangées de pierre et de briques sont horizontales (fig. 12).

Les voûtes sur croisés d'ogives sont en briques dont les rangées sont en lias par rapport aux axes et aux ogives (fig. 12), qui sont construits en briques de forme spéciale, en amande (fig. 12, B), avec par-ci, par-là quelques longs claveaux de pierre.

La construction de la charpente du toit (fig. 18) est logique, quoiqu'elle ne répond pas, théoriquement, à toutes les nécessités constructives. Les formes ne sont pas toutes combinées de la même façon. Les poutres sont réunies entre elles par des liens de charpente et par des crampons de fer. Autrement la construction a été restaurée à plusieurs reprises, si bien qu'il est impossible, aujourd'hui, de déterminer exactement les parties originales³⁾.

La charpente de la toiture de la coupole est peut-être postérieure aussi, quoique elle devait probablement exister à l'origine, car la coupole sur les modèles de l'église, représentés sur les peintures (pl. CXXXVII), a une forme bien surhaussée.

Au dessus des absides la charpente n'existe pas, sauf au dessus de la grande abside, où elle paraît être postérieure.

La couverture est en plaques de plomb, qui ont 70 cm de largeur, 0,80 à 1 m 20 de

¹⁾ Un seul arc, au dessus de la fenêtre inférieure du sud dans le diakonikon est entièrement fait en briques.

²⁾ Arcs supérieurs au dessous de la coupole (pl. III, D—D'); un arc au dessous du portail occidental. Mr. M. Korunovic lors des travaux pour la conservation de l'église en 1938—9 a trouvé à l'intérieur des combles des arcs semblables, qui s'appuient sur les

piastres extérieures des murs qui séparent les trois nefs du narthex. Ces arcs ne se voient pas à l'intérieur du narthex, car les murs sont couverts par les peintures et divisés inconstruitivement par les pilastres. Je donne l'esquisse de l'un de ces arcs sur la fig. 15, d'après le dessin de Mr. St. Mandić.

³⁾ D'ailleurs la charpente a été entièrement changée en 1938.

longueur et 3 à 6 mm d'épaisseur; elle fut changée en plusieurs reprises, ce qui est attesté par des inscriptions estampées dans le plomb (fig. 20).

Les plaques de plomb ont été mis en place au cours même de l'exécution de la construction des murs, car on trouve des morceaux de feuilles de plomb engagés entre les carreaux du parement.

Dans les murs latéraux du narthex on trouve des petites ouvertures carrées, avec des égouttières en plomb, qui servent à éliminer l'eau qui aurait pu pénétrer dans les combles. Sur les murs latéraux du naos ces ouvertures n'existent pas.

La plastique monumentale

La composition de la plastique monumentale de l'église est simple. On dirait, comme l'a bien remarqué Mr. Millet, que trois basiliques, à trois nefs, se prolongent l'une derrière l'autre. Nous avons déjà vu que celle du milieu, qui forme le naos, a, au fait, cinq nefs et que ce n'est qu'à l'extérieur, qu'on lui a donné l'aspect de n'en avoir que trois.

La partie postérieure de l'église est animée par cinq absides, dont les deux extérieures ne sont que partiellement développées.

La coupole n'est pas, à l'extérieur, constructivement liée au toit, qu'elle traverse sans logique apparente.

Le socle qui porte le bâtiment entier, dans sa partie orientale descend en trois échelons, suivant ainsi la ligne accidentée du terrain (fig. 21, pl. VI, VII).

L'ensemble de l'église impressionne par l'harmonie simple, sans prétention, des grandes masses, des larges surfaces et du jeu des lignes qui toutes mènent le regard vers la partie centrale, vers la coupole.

La constructivité du bâtiment

L'organisme entier de l'édifice est bien calculé, les poussées sont concentrées en des endroits prévus d'avance, ou elle donnent des résultantes à peu près verticales. Pourtant l'architecte a pris soin de charger les murs latéraux de poids mort, en les élevant plus haut que la construction l'a exigé. Nous verrons que de cette façon il a obtenu aussi des effets d'harmonie géométrique.

Effets de polychromie

Le parement extérieur est fait en assises alternantes de marbre blanc et de marbre rouge-violet. Dans le haut des façades, là où

les rangées sont trop étroites, on a pris soin de combiner deux assises de pierres pour une zone de même couleur (pl. V, VI, VII).

Tous les détails décoratifs, — sculptures et reliefs, — des portails, des fenêtres et des arcatures sont en marbre blanc. On n'a employé le marbre en couleur que pour les parties des portails qui sont restées simples pour les parties des pieds-droits et des voussures.

La patine a beaucoup adouci les contrastes, primitivement peut-être trop accusés, entre les deux espèces de marbre¹⁾.

Par-ci par-là, on trouve sur les reliefs, aussi bien à l'extérieur qu'à l'intérieur de l'église, des traces de couleur artificielles du rouge cinobre, en bleu de cobalt et du vert de cobalt. Il est donc possible que les reliefs ont été primitivement colorés, mais la couleur a presque entièrement disparu.

Harmonie de la composition architecturale

La composition harmonique de l'édifice est obtenue par l'emploi de triangles équilatéraux et de lignes obliques tracées sous l'angle de 45° (fig. 25, 26). Sur ce point la composition des façades latérales de l'église (fig. 28), dont la hauteur est empanchée de la hauteur des voûtes et ne dépend que de la composition des lignes tracées sous l'angle de 60°, c'est à dire des lignes faisant partie du triangle équilatéral, nous donne une preuve décisive.

Plastique secondaire

La plastique secondaire est sobre et bien proportionnée. Les larges surfaces des façades sont animées par des pilastres, peu accentués, par des arcatures, des consoles, des portails et des fenêtres.

Les portails

Les quatre portails appartiennent à un même type, mais peuvent être divisés en trois variantes (pl. VIII, IX, XXVIII, XXXII, XXXIV, XXXV).

Les deux portails latéraux ont des pieds-droit en ressaut, avec des colonnettes rondes octogonales ou tordues, engagées dans les angles intérieurs et posées au devant des pilastres extérieurs. Le même profil, encadré par une corniche, suit la ligne circulaire du tympan, dont la largeur est la même que celle de l'ouverture de la porte. Les colonnettes et les pilastres des pieds-droits sont réunis, en haut, par une frise de chapiteau, et en bas par une moulure qui forme aussi le seuil des portails.

¹⁾ Une explication reste indispensable: sur les photographies les assises de marbre rouge-violet sont plus claires, que celles du marbre blanc; cela vient du fait que le marbre blanc est couvert d'une patine dorée,

tandis que la couleur du marbre rouge-violet, très photogénique, paraît sur les photographies plus claire qu'elle l'est. Sur les dessins les assises de marbre blanc sont plus claires que celle de marbre en couleur.

Le portail occidental, dont les pied-droits ont un ressaut de plus, est enrichi par deux grandes consoles en forme d'un griffon et d'un lion qui se trouvent au dessus des chapiteaux des colonnettes extérieures (pl. VIII, XXVIII).

Le portail du naos, très semblable au dernier, a, en plus, deux lions stylisés, qui soutiennent sur leurs reins les colonnettes extérieures (pl. VIII, XXXV).

Les fenêtres

On dirait que la grandeur et la forme de fenêtres ont été déterminées plutôt par rapport à l'effet décoratif des façades qu'aux nécessités de l'éclairage.

Toutes les fenêtres¹⁾ se trouvent dans les axes de symétrie des surfaces extérieures des façades, mais elles sont parfois en biais, par rapport aux travées qu'elles éclairent.

On peut les diviser en plusieurs types. En tout cas, elles sont ou bien relativement basses et larges, avec une, deux, ou trois baies, sur les larges surfaces du narthex ou du sanctuaire, — ou bien elles sont hautes et relativement étroites, avec une ou deux baies, — sur les surfaces plus étroites du naos et de la coupole. Leurs encadrements s'élargissent vers l'extérieur en ébrasements obliques, ou bien en ressauts.

Pour la construction des fenêtres on n'a employé que le marbre blanc. Dans plusieurs baies on trouve des barreaux de fer forgé, (fig. 39, 40, pl. XLII, 1, 2, 3, XLIII, 1, 2, XLIV, 1, 2, XLV, XLVI, 2, XLVIII, 4). On ne voit aucun vestige des vitraux, mais on peut supposer d'après ce qu'on voit sur le modèle de l'église, que le fondateur tient entre ses mains (pl. CXLVII, 3), que ceux-ci étaient en stuc ou en plomb, avec des verres de différentes couleurs²⁾.

Les deux grandes fenêtres trilobées, l'une sur la façade occidentale (fig. 41, pl. X, B, XVIII, XXXVIII, 1), l'autre sur la grande abside (fig. 45—47, 70, pl. X, A, XLV, XLVII, 3, 4, XLVIII, 1, 2, 3), ont une même composition architecturale, avec cette différence que la seconde est relativement plus large et plus basse que la première.

Les six fenêtres bilobées du narthex (pl. XI, XXXVIII, 2, XXXIX, 1, 2, XL, 1, 2, XLI, 1, 2) dérivent du même type, mais sont plus simples.

Au même type appartient aussi la fenêtre

bilobée qui se trouve très haut placée sur le fronton de la façade occidentale, quoique ses formes sont encore plus réduites (pl. XI, XVIII, LII).

Les fenêtres bilobées des façades latérales du naos sont bien autrement concues (pl. VI, X, D, XX, XXIII, XLII, 1, 2, 3, XLIII, 1, 2, XLIV, 1, 2): leur forme est beaucoup plus allongée et leurs tympans sont en tiers-points.

Les fenêtres simples des façades latérales du naos dérivent du même type.

Les fenêtres bilobées de l'abside principale (pl. XI, XLVI, XLVIII, 4, fig. 48) ne sont au fait qu'une combinaison des éléments que nous avons rencontré sur les fenêtres précédentes; elles sont en plus encadrées par une moulure continue, tandis que dans leurs tympans nous voyons des oculi polylobés.

Les fenêtres bilobées de la coupole (pl. III, fig. 49, 50) sont une combinaison simplifiée des fenêtres bilobées du naos et du narthex.

Les petites fenêtres simples qui se trouvent sur les façades du djakonikon et de la prothèse, aussi bien que sur les absides des chapelles de St. Demetrius et de St. Nikolas (pl. V, VI, XI, XX, XXI, XXII) sont pour la plupart ébrasées, et se terminent en tiers-point ou en arc à plein cintre.

Les frises d'arcatures

Les petites arcades aveugles, qui forment les frises d'arcature, n'ont qu'un sens purement décoratif, car elles ne sont que sculptées dans des pierres de taille. Les consoles, qui les soutiennent, sont imaginées dans le même esprit. La grandeur des arcades varie; mais dans une même frise toutes sont de même dimension³⁾. Toutes aussi ont la forme d'arc en plein cintre⁴⁾.

Les corniches

Les façades sont couronnées avec des corniches, qui complètent la ligne horizontale ou oblique des arcatures. Aux angles des frontons les corniches sont horizontales.

La plastique secondaire à l'intérieur de l'église

A l'intérieur les murs sont rehaussés de pilastres à doubles ressauts, dont la forme est une conséquence de la disposition des arcs et des voûtes. Dans la coupole et dans le sanctuaire on trouve aussi des corniches horizontales.

¹⁾ Sauf celles dans le mur méridional du djakonikon.

²⁾ Comme par exemple à Studenica, Sopoćani, Peć ou Lesnovo.

³⁾ Quelquefois seulement, sur les frontons, les arcades médianes sont un peu plus grandes (pl. XXI).

⁴⁾ Excepté la huitième et la neuvième arcade sur la façade occidentale des trois nefs médianes du narthex, en comptant de la droite (pl. V), qui sont un peu brisées, et des arcades intérieures des frises latérales de la façade occidentale, qui ont la forme d'un quart de cercle, (pl. V, LII).

Les colonnes

Les colonnes à l'intérieur de l'église sont très élégantes. Le rapport entre la hauteur et le diamètre intérieur de la section octogonale est de 6 m 10 : 0 m 50 = 12,7, et par rapport au diamètre du cercle extérieur, dans lequel l'octogone est inscrit, de 6 m 10 : 0 m 56 = 10,8. Les troncs des colonnes n'ont aucun rétrécissement.

Les bases sont formées d'une combinaison de moulures et d'une plinthe. Dans le naos la plinthe est double.

La forme architecturale des chapiteaux est simple: une forte abaque, — formée par une baguette, soulignée par un large thore, — protège une fausse abaque corinthienne qui termine la partie supérieure du corps du chapiteau, dont la forme est dictée en haut par la forme carrée de l'abaque et en bas par la section octogonale du tronc de la colonne. La partie inférieure du chapiteau est bordée par une astragale en forme de thore.

Les moulures

Les moulures sont ordinairement élastiques, librement tracées, sans l'emploi du compas. Elles sont, pour la plupart, combinées de baguettes, de thore, de cavets, de talons, de doucine et de cymaises¹⁾.

Les corniches qui bordent la partie supérieure des façades ont le profil combiné d'une baguette et d'une cymaise (fig. 52).

Les corniches de la coupole et des absides ont en plus une très forte saillie formée par des dalles de pierres, dont la partie inférieure est légèrement oblique.

À l'intérieur de l'église les corniches, ou plutôt les bandeaux horizontaux, ont le profil d'une baguette avec, en dessous, un cavet droit.

Les corniches des pilastres, liées aux consoles qui soutiennent les ogives des voûtes ont le profil d'une baguette et d'un tore à forte saillie.

Les consoles ont des moulures différentes, combinés ordinairement de baguettes, de tore, de cavets et de cymaises (fig. 52, 53, 61, 72, 77, 85).

Le socle a au dessus de son soubassement une moulure combinée d'un tore et d'une baguette.

Les bases des colonnes à l'intérieur de l'église et des colonnettes qu'on trouve sur les portails et sur les fenêtres ont des profils qui dérivent pour la plupart des profils de bases atiques, modifiés sous l'influence romane et même gothique (moulures des bases dans le narthex, pl. XII, n° VII). Les triangles libres des coins de la plinthe sont garnis de griffes.

Les différentes moulures qu'on trouve sur les portails et sur les fenêtres appartiennent en général au même type. Sur la fenêtre trilobée occidentale (fig. 41) les moulures sont enrichies de perles, d'oves et de roues, aussi bien que de palmettes.

SCULPTURES ET RELIEFS

Description et iconographie

La proportion entre les parties décorées de sculptures et de reliefs et les parties nues des murs est très harmonieuse.

La décoration plastique, répartie sur les portails, les fenêtres et les modillons est composée par des motifs purement décoratifs et par des compositions qui ont un sens narratif et symbolique.

La plupart des compositions de cette seconde espèce peut être liée à l'Apocalypse, — à la Vision de St. Jean l'Évangéliste, et, en quelques cas seulement, à la Vision d'Issaï et au Physiologus. Pourtant comme les compositions sculpturales ne sont pas réparties sur l'église dans le même ordre qu'elles se trouvent dans le texte de l'Apocalypse et comme, de plus, elle n'illustrent pas avec une exactitude parfaite le texte, on peut supposer, que le

sculpteur s'est inspiré plutôt des illustrations qu'il a vu quelque part dans quelque manuscrit ou sur quelque monument antérieur, que par le texte lui-même. En tout cas les scènes commencent sur le portail occidental et se terminent sur la fenêtre trilobée orientale.

Décoration des portails

Portail occidental

Sur le tympan de ce portail on trouve au milieu, assis sur un trône dont le siège est porté par deux lions, Jésus, en Juge Suprême (pl. XXVIII, XXIX, XXX). Son visage, un peu aplati, est doux et éclairé par des grands yeux, qui regardent au loin, vers l'infini. De sa main droite il bénit, — et la position de ses doigts montre une influence visiblement occidentale, — tandis que, dans sa main gauche il tient sur ses genoux

¹⁾ Cette terminologie, employée pour indiquer les diverses moulures classiques, ne répond pas exactement aux formes des moulures médiévales, qui va-

rient avec plus de liberté, mais qui, au fond, se basent sur la mouluration classique.

un gros livre fermé. Par sa taille il dépasse de loin les deux anges sculptés à côté de lui, dont celui qui se trouve à sa droite joint les mains en signe de prière (pl. XXXI, 1), tandis que le deuxième, à en juger par ses joues gonflées, le petit trou au coin de sa bouche et la position de sa main droite, devait sonner la trompette, aujourd'hui disparue (pl. XXXI, 2).

Au fait nous nous trouvons ici devant la scène principale de la seconde vision de l'Apocalypse (IV, 2, V, 1¹).

La scène est évidemment bien simplifiée, car on ne voit ni les vingt quatre vieillards (IV, 4), ni les sept lampes (IV, 5) ni les quatre animaux (IV, 6), tandis que des sept anges, qui sonnaient la trompette (VIII, 6), il est vrai l'un après l'autre (VIII, 7), nous n'en trouvons qu'un seul²).

A cette scène principale sont étroitement unies les petites compositions qui se trouvent sur la corniche en arc de cercle de l'archivolte.

Dans le rinceau qui couvre la surface bombée de cette corniche, et qui part de la gueule d'un monstre, placé au milieu (pl. XXIX), nous trouvons à gauche et à droite³ de chaque côté, un cavalier et un centaure. Au fait il me semble que ce sont là les quatre cavaliers de l'Apocalypse, dont deux ont changé de forme⁴).

Leur disposition n'est pas absolument symétrique. Tandis qu'à gauche le centaure et le cavalier se trouvent dans les deux derniers champs du rinceau, à droite la dernière figure représente un dragon que le cavalier (qui se trouve dans le champ voisin) perce de sa lance en se retournant (pl. XXIX). Il me semble que le dragon représente au fait l'enfer qui „suivait” le quatrième cavalier de l'Apocalypse (VI, 8) lequel, ici aussi, le précède. L'assymétrie devient ainsi compréhensible et même logique.

Le centaure qui bande un arc dans le troisième champ de droite ne doit être autre que le premier cavalier apocalyptique „qui avait un arc” — (VI, 2).

Dans le dernier champ à gauche on trouve un centaure armé d'une épée. C'est le deuxième cavalier apocalyptique auquel fut donné „une grande épée” (VI, 4) (fig. 63, pl. XXIX).

Devant lui chevauche un cavalier qui tient une grande lance par laquelle le sculpteur a

remplacé la balance que le troisième cavalier devait tenir (VI, 5).

Les autres compositions qu'on trouve sur la même corniche du portail peuvent être rattachées aux premières. Tout d'abord, à côté du quatrième cavalier nous voyons un lion (?); devant celui-ci un serpent s'est enroulé autour d'un oiseau puis c'est un loup qui tient dans sa gueule un agneau. Cette dernière composition, un peu modifiée, se retrouve aussi sur la partie droite de la corniche. Ne peut-on pas lier tous ces animaux au quatrième cavalier, auquel fut donné le pouvoir de faire mourir les hommes par l'épée, par la famine, par la mortalité et par les bêtes sauvages” (VI, 8).

Dans l'avant dernier champ à gauche on voit deux soldats qui se battent avec des épées, tandis que celui de gauche tient dans une main la corde à laquelle il a lié son adversaire. N'oublions pas ici que le second cavalier avait le pouvoir „d'enlever la paix de la terre, et de faire que les hommes s'entre-tuassent” (VI, 4).

Un dragon, qu'on rencontre tant de fois dans le texte de la Vision du St. Jean, est représenté dans le cinquième champ de droite et, à côté de lui, un monstre qui répond sur presque tous les points à la description des sauterelles apocalyptiques (IX, 7, 10).

Dans les deux champs du milieu on voit deux centaures qui sonnent la trompette en se retournant. Pour eux je ne trouve pas d'explication dans l'Apocalypse. On aurait pu supposer que ce sont des démons qui doivent veiller les condamnés.

Décor des pieds-droits et l'archivolte

Sur les faces des pilastres intérieurs et de la voussure correspondante on trouve des rinceaux, sculptés presque en meplat et composés de différentes manières. Dans les champs formés par l'ondulation des tiges (fig. 64, pl. XXVIII) on trouve des feuilles, des fleurs, quatre oiseaux qui picorent les grappes de raisin, un chérubin et une petite bête humaine. La tige, qui se trouve sur le pilastre gauche, part de la gueule d'un dragon, couché sur le dos, et celle du pilastre droit de la gueule d'un lion.

¹) „Et ayant été soudain ravi en esprit, je vis au même instant un trône dressé dans le ciel, et quelqu'un assis sur ce trône (IV, 2). Je vis ensuite dans la main droite de celui qui était assis sur le trône un livre écrit dedans et dehors, scellé de sept sceaux, (V, 1).” A Décani, il est vrai, Jésus tient le livre dans la main gauche, mais cela ne change pas beaucoup le sens du texte, d'autant plus que de par main droite il doit tenir.

²) En ce qui concerne la grandeur de Jésus, elle peut être expliquée par un passage d'Isaïe, — (II, 11) dans lequel il est dit qu'au jour du Grand Jugement „le Seigneur seul paraîtra grand”.

³) A gauche et à droite par rapport à celui qui regarde.

⁴) On croit que les centaures ne se trouvent dans la littérature religieuse du Moyen Âge que dans les Physiologus et les Bestiaires Occidentaux. — (Mlle, XII, p. 334). Nous les trouvons pourtant non pas seulement dans le roman d'Alexandre, — St. Novaković, Glasnik s. u. d. IX, 1878, chap. 31, — mais aussi dans le texte de la Vision d'Isaïe, — XXXIV, 14, — et cela non pas dans le texte latin, mais dans le texte grec comme „εναντιοντες”, aussi bien que dans l'ancienne traduction slavo-serbe, comme „супротива”.

Nous nous trouvons là probablement devant „l'Arbre de la Vie“¹⁾. Le chérubin rappelle d'autre part un passage d'Isaïe (VI, 1-4).

Les cotés de pilastres intérieurs des pieds-droits sont décorés d'une suite de petites palmettes, sculptées en biais par rapport à l'axe vertical (fig. 65).

Les chapiteaux des pilastres et des colonnettes qui forment les pieds-droits sont groupés ensemble (pl. XXVIII). Ils sont formés d'acanthes et d'animaux, — on voit deux singes sur les chapiteaux du côté gauche. Les deux chapiteaux extérieurs ont été pris, comme nous l'avons déjà vu, probablement à l'iconostase. Leur stylisation est différente de celles des chapiteaux des pieds-droits. Ils sont couverts de feuilles plus sèches, semblables aux feuilles de la vigne.

Au dessus de ces chapiteaux on voit deux grandes sculptures, un griffon, à gauche (pl. XXXVII, 2) et un lion, à droite (pl. VIII, XXVIII), qui montent la garde devant le portail²⁾.

Sur la base du pied-droit on voit une toute petite bête grotesque, tirant la langue³⁾.

Le portail méridional

Sur le tympan on trouve la composition du Baptême (pl. XXXII, XXXIII). Le Précurseur, qui est, lui aussi, entré dans l'eau, prend de la main gauche, d'un geste intime, le bras gauche de Jésus, complètement nu, et de sa main droite il lui verse sur la tête de l'eau, qu'il tient dans un gobelet.

Par les anciens commentaires de l'Apocalypse cette composition peut se lier directement à celle sculptée sur le tympan du portail occidental⁴⁾.

Les chapiteaux des pieds-droits sont couverts de feuilles d'acanthé. Sur les angles intérieurs on voit, à gauche, un ange, qui bénit de la main droite et tient une croix dans la main gauche, tandis qu'un bout de sa ceinture pend librement⁵⁾; — à droite on voit un autre personnage, en longue robe, qui semble tenir un livre sur ses genoux pliés⁶⁾.

Le portail septentrional

Le tympan du portail est décoré d'une croix fleurie (pl. XXXIV), avec l'inscription

+ IHS XPS QVS E' A' D' — Jesus Christ Empereur de la Gloire. Comme cette inscription se trouve aussi sur les croix dans les compositions peintes du Jugement Dernier, il est évident que le relief de notre tympan doit être aussi relié à celui du portail occidental. N'oublions pas d'ailleurs que la croix représente aussi, selon les commentaires de l'Apocalypse, „le sceau du Dieu vivant“⁷⁾.

Les façades de l'encadrement direct de la baie et du tympan sont décorées de rinceaux sculptés différemment, selon qu'ils se trouvent sur la moitié droite, ou la moitié gauche de l'encadrement, ou sur la voussure.

Dans le rinceau sculpté sur la corniche arquée de l'archivolte, on trouve, de gauche à droite: un oiseau qui becquète la vigne; un centaure qui tient un écu et une massue, une feuille; un centaure qui sonne la trompette; une autre feuille; une harpie, ou oiseau-sirène; un nouveau centaure qui sonne la trompette; une feuille richement combinée; un quatrième centaure, qui bande son arc; un dragon et enfin une sauterelle apocalyptique. La composition du rinceau est imitée de celle qui se trouve sur le portail occidental mais ne semble pas avoir de relation avec le texte de l'Apocalypse.

Les chapiteaux des pieds-droits sont couverts de feuilles d'acanthé, séparées sur les chapiteaux du côté droit par des feuilles lancéolées et remplacées, au dessus de la colonnette en torsade par un oiseau.

Le „Portail Royal“

Ce portail, qui se trouve entre le narthex et le naos, est moins riche en sculpture, que le portail occidental. Son tympan est décoré par le buste du Christ-Emanuel, peint (pl. XXXV); sur l'encadrement de la baie et du tympan on trouve des palmettes, aux lignes sèches et dures, mais en très haut relief (fig. 37, 38).

Les chapiteaux des pieds-droits sont couverts de feuilles d'acanthé, dont celles de gauche sont maigres et dénaturées, ressemblant plutôt à des feuilles d'eau (pl. XXXVII, 1), tandis que celles de droite sont beaucoup plus riches (pl. XXXVI, 1), pliées au sommet et serrées par une boucle. Deux oiseaux, un de chaque côté, se

¹⁾ Apocalypse, II, 7—XXII, 2, Ezéchiel, XLVII 12.

²⁾ D'après Isaïe, — LXII, 6, — les murs de la Jérusalem céleste, — l'Eglise, — sont gardés par des sentinelles qui „ne se tairont jamais“. Or d'après les Bestiaires les lions, qui dorment, les yeux ouverts, montent la garde contre le diable“, — *St. Novaković* Starine, XI, p. 191; — tandis que Ctésias nous dit que le griffon est le gardien des trésors de l'Inde, — *E. Mille*, XIIe p. 322. N'oublions pas non plus que d'après l'Apocalypse, — V, 5, — le lion représente Jésus triomphateur.

³⁾ Voir plus bas l'explication d'après le texte de l'Apocalypse, XVI, 10.

⁴⁾ Anselme de Laon nous dit que „la mer de cristal“ qui se trouve devant le trône du Seigneur, — Apocalypse IV, 6, — représente le Baptême, — *Mille*, XIII, p. 368.

⁵⁾ C'est probablement l'ange qui portait „le sceau du Dieu vivant“, — *Apc. VII, 2*, — car les commentaires de l'Apocalypse, — *Bapceov*, p. 130, — identifient le sceau avec la croix.

⁶⁾ „Hereux celui qui lit...“ Apocalypse, I, 3.

⁷⁾ Apocalypse, VII, 2; *Bapceov*, p. 130.

mêlent aux feuilles; celui de droite tient dans ses serres un serpent, qui se retourne pour le mordre.

Les colonnettes extérieures supportent, celle de gauche un griffon, qui tient entre ses pattes de devant un lièvre (XXXVII, 1), et celle de droite un lion qui tient la tête d'un mouton (pl. XXXVI, 1). Ces colonnettes ne reposent pas directement sur le pavement, mais sont supportées elles-mêmes par deux lions, qui tiennent, chacun, entre leurs pattes une tête d'homme (pl. XXXV, XXXVI, 2). La composition de ces lions peut être expliquée par un passage de la traduction serbe du *Physiologus*, dans lequel il est dit que le troisième „don“ du lion est „que quand il mange un homme il ne mange pas son visage, et il ne le regarde pas, et quand il a mangé l'homme, il prend la tête de l'homme et, en regardant son visage, il pleure beaucoup, puis il l'enterre“¹⁾. Il est intéressant que ce passage ne se trouve pas dans les *Physiologus* et les *Bestiaires* étudiés jusqu'à présent.

Les fenêtres

La fenêtre trilobée occidentale

Sur le tympan de cette belle fenêtre on voit la composition dans laquelle St. Georges perce de sa lance le dragon, que la fille de l'empereur, d'après la Légende dorée de Jacques de Voragine, tient enchainé par sa ceinture. Derrière le Saint un arbre aux fruits pesants remplit le champ vide (pl. XXXVIII, 1, XXXIX, 4). Il est caractéristique que là encore nous trouvons l'illustration de la victoire sur le dragon, un des acteurs principaux de l'Apocalypse, (XII, 7, XIX, 19, 20, 21).

L'encadrement, la corniche arquée et le parapet sont couverts de palmettes de rinceaux de perles et de billettes (fig. 41).

Les chapiteaux des colonnettes de l'encadrement sont assez endommagés. Ils sont couverts avec des feuilles d'acanthé simplifiées, tandis que sur le chapiteau de la colonnette extérieure gauche on voit aussi un dragon (fig. 68).

Les chapiteaux des meneaux ont la forme d'un griffon, — celui de gauche, — et d'un lion (fig. 67).

Les colonnettes extérieures s'appuient sur des consoles en forme d'atlantes barbus, vêtus en longues robes; celui de gauche, qui paraît avoir des bottes, tient les mains sur ses genoux, tandis que celui de droite soutient de ses bras la base de la colonnette (fig. 41, pl. XXXVIII, 1, XLVII, 2).

La fenêtre bilobée supérieure de la façade occidentale

Assez simple, cette fenêtre est décorée d'une rosace sculptée sur son tympan, tandis que le chapiteau est couvert de feuilles d'acanthé (fig. 42, 69, pl. XVIII, LII).

Les fenêtres bilobées du narthex

Les scènes sculptées sur les tympan de ces fenêtres peuvent dériver, elles aussi, de l'Apocalypse.

Ainsi, sur le tympan de la fenêtre est de la façade septentrionale, on voit deux oiseaux qui becquettent le fruit de l'Arbre de la Vie (Apoc. II, 7, XXII, 2) pl. XXXIX, 1.

Sur le tympan de la seconde fenêtre de la même façade on voit un oiseau qui combat un serpent, tandis que deux oiselets, dont l'un, vu de dos, se trouve dans son nid, assistent au combat (pl. XXXIX, 2). On doit bien se demander si cette composition peut être expliquée par le passage dans lequel il est dit qu'„on donna à la femme deux ailes d'un grand aigle... sur laquelle „le serpent jeta de sa gueule... comme un fleuve, pour l'entraîner et la submerger dans ses eaux“... et qu'„irrité contre la femme, il alla faire la guerre à ses autres enfants qui gardent les commandements de Dieu“ (Apoc. XII, 9—17). Pourtant comme la différence entre la composition sculptée et le texte est assez grande, on peut penser aussi au croisement de ce dernier avec quelque description de l'aigle, ou du pélican, du Bestiaire.

Les deux dragons, qu'on trouve sur le tympan de la fenêtre septentrionale de la façade occidentale (pl. XI, 1), sont, peut-être, des représentations très simplifiées de deux bêtes de l'Apocalypse (XIII, 1—12).

Il est presque évident, d'autre part, que les deux personnages qui s'embrassent sur le tympan de la fenêtre méridionale de la même façade (pl. XI, 2), ne sont rien d'autre que les deux témoins qu'on trouve dans le texte de la Vision de St. Jean (XI, 3—7) quoique leur aspect ressemble étrangement à celui des deux Gémeaux du Zodiaque.

La figure qui descend le plus directement de l'Apocalypse est celle de l'Agneau, qui se trouve dans le tympan de la fenêtre occidentale de la façade méridionale du narthex (pl. XLI, 1), et qui est simplifiée et naturalisée autant que celles des bêtes²⁾. (Apoc. V, 6, XVII, 14).

Enfin la rosace, qui orne le tympan de la dernière fenêtre de cette série, ne doit être, probablement, qu'un motif purement décoratif (pl. XLI, 2).

¹⁾ Voir sur cette question mon article: Sur un passage important de la traduction serbe du *Physiologus*, *Prilozi*, XVII, p. 5.

²⁾ *Dalton*, Manuel, p. 260.

Les chapiteaux des meneaux de ces mêmes fenêtres sont couverts de feuilles d'acanthé, de têtes d'hommes (pl. XXXIX, 2), ou d'oiseaux (pl. XL, 1).

Les fenêtres du naos

On ne trouve des sculptures que sur les tympans des fenêtres bilobées.

Le tympan de la fenêtre bilobée occidentale de la façade méridionale est décoré ainsi d'un basilic et peut-être d'un aspic (pl. XLIII, 1). Ne seraient-ce pas „l'armée de la bête” et „les anges du dragon”? (Apoc. XIX, 19, XII, 7).

La rosace de la fenêtre voisine ne doit avoir, probablement, aucune signification symbolique (pl. XLIII, 2).

Un agneau sculpté dans le tympan de la fenêtre orientale de la façade septentrionale (pl. XLIV, 1) est presque identique à celui sculpté sur la fenêtre sud-ouest du narthex, et il a, évidemment, la même signification iconographique.

Sur le tympan de la fenêtre occidentale de la même façade nous voyons enfin deux grands serpents qui semblent dévorer un troisième, plus petit.

Sauf le chapiteau de la fenêtre bilobée occidentale de la façade méridionale décorée avec des têtes de moutons (pl. XLIII, 1), les autres sont couverts avec des feuilles d'acanthé de différentes formes.

La fenêtre trilobée orientale

Parmi les fenêtres c'est la plus riche en sculpture narrative (pl. XLV).

Sur le tympan, dont la partie centrale est décorée d'un rinceau, nous trouvons à droite un basilic et petit serpent, tout à fait dans le coin, et à gauche un dragon qui commence à dévorer une femme, qu'il tient entre ses griffes, la tête en bas et les pieds en haut. La femme approche à sa bouche la main droite, largement ouverte, comme si elle tenait quelque chose. Dans les écoinçons inférieurs du tympan on voit deux petites têtes d'animaux.

Quoique cela paraisse très étrange au premier abord, cette composition doit bien représenter la Chute de Babylone. Si nous ouvrons l'Apocalypse nous trouverons ces passages: „Et je vis une femme assise sur une

bête de couleur écarlate, pleine de noms de blasphème, ayant sept têtes et dix cornes. Cette femme était vêtue de pourpre et d'écarlate... Elle tenait dans sa main une coupe d'or remplie d'abominations et des impuretés de sa prostitution. Sur son front était écrit un nom, un mystère: Babylon”, (XVII, 3). Et plus loin: „Elle est tombée, elle est tombée, Babylon la grande! Elle est devenue une habitation de démons, un repaire de tout esprit impur, un repaire de tout oiseau impur et odieux”, (XVIII, 2). Ces passages expliquent tout: la femme c'est Babylon, qui, dans sa main ouverte, dans la composition originale, par laquelle fra Vita fut inspiré, devait tenir la coupe remplie d'abominations. Elle est dévorée par ses péchés représentés par la bête, qu'elle montait autrefois. — Sur la partie droite de tympan nous trouvons, d'autre part, un „oiseau odieux”, — le basilic, — et des esprits impurs, le serpent et les têtes d'animaux.

L'encadrement de la baie et du tympan est décoré d'un rinceau qui, à gauche, part de la gueule d'un dragon, et à droite de la gueule d'un serpent. Les deux moitiés du rinceau sont très différentes, l'une de l'autre: ainsi sur la moitié droite, nous ne voyons que des feuilles et des fleurs, à l'exception d'une harpie, sculptée dans le neuvième champ, — à partir d'en bas. La moitié gauche est beaucoup plus riche. On trouve, successivement du bas en haut: un oiseau becquant une grappe, un sanglier, un aigle bicephale, un lapin (?), un petit bonhomme qui chevauche sur le rinceau, une biche (?), une sirène¹⁾, un sphinx masculin, un oiseau et enfin une femme, qui doit représenter Babylone²⁾, montée sur un monstre. Il semble que le rinceau tout entier n'est autre chose que la représentation du Paradis. Ce n'est pas du texte de la Vision de St. Jean mais d'une miniature, qui se trouve dans le célèbre manuscrit de l'Apocalypse de St. Sever³⁾, que nous pouvons tirer cette conclusion. A côté de l'image de la Nouvelle Jérusalem nous voyons, sur la p. 198 un magnifique rinceau avec plusieurs animaux enchevêtrés⁴⁾ à sa tige. On dirait que le miniaturiste en la dessinant s'est souvenu d'un passage d'Isaïe⁵⁾.

Ainsi, nous aurions, sur le triplet oriental, la représentation du Paradis, — figuré par

¹⁾ On prétend que la sirène dérive du Physiologus et des Bestiaires, — *Méle*, XII, p. 334, — et pourtant nous la trouvons dans le texte grec et dans les anciennes traductions serbes de la Vision d'Isaïe, dans le passage du Jugement Dernier (XXXIV, 13), voir p. 77, note 3.

²⁾ Apoc. XVII, 3. Il est vrai la bête n'a ici qu'une tête, tandis que dans le texte elle en avait sept. Nous verrons pourtant plus tard que cette modification a été faite bien antérieurement en Occident.

³⁾ N. B. lat. 8878.

⁴⁾ Un griffon, un âne, un chameau, un lion, un ours, un léopard, une chèvre-sauvage, un éléphant et un sanglier.

⁵⁾ „Le loup habitera avec l'agneau; le léopard se couchera auprès du chevreau; le veau, le lion et le brebis demeureront ensemble, et un petit enfant les conduira tous”, (XL, 6). — Nous oublions pas que parmi les animaux, à Décani, nous trouvons aussi un gamin.

le rinceau, — et de l'Enfer, — illustré par la chute de Babylon.

Le parapet et les archivoltes des baies de la même fenêtre sont couverts de rinceaux et d'entrelacs (fig. 47, pl. XLV).

Les chapiteaux des meneaux ont la forme d'un lion, qui tient une tête d'homme barbu (pl. XLV, XLVIII, 1) et d'un griffon, qui tient la tête d'un lièvre (pl. XLVIII, 2).

Les chapiteaux de deux meneaux extérieurs sont semblables l'un à l'autre: un oiseau soutient de ses ailes déployées l'abaque, tandis que la partie inférieure est couverte de feuilles d'acanthé (pl. XLV, XLVII, 4, XLVIII, 3).

Les chapiteaux de colonnettes extérieures sont aussi couverts de feuilles d'acanthé et en plus ont des petites têtes d'hommes et d'animaux sous les abacs.

Les colonnettes extérieures sont supportées par de grandes consoles, dont celle de gauche est très endommagée tandis que celle de droite a la forme d'un personnage agenouillé drapé en long manteau et ayant les mains sur ses genoux (pl. XLVII, 3).

Les fenêtres bilobées latérales de la grande abside

Les chapiteaux des colonnettes de ces fenêtres sont composés avec des feuilles d'acanthé, mais aussi avec des feuilles d'autre espèce, très stylisées, qui ne sont pas organiquement liées aux chapiteaux, mais couvrent seulement sa surface (pl. XLVI, 1, 2). Il est à remarquer que les chapiteaux des colonnettes gauches des deux fenêtres sont asymétriques. Il est intéressant aussi que l'astragale des chapiteaux du meneau médian de la fenêtre septentrionale soit en biais par rapport à la section octogonale de la colonnette (pl. XLVIII, 4).

Les fenêtres de la coupole

Les feuilles d'acanthé qui ornent les chapiteaux de ces fenêtres sont très simplifiées, si bien que, parfois, ils ressemblent à des feuilles d'œuf (fig. 49).

Les corbeaux

A plusieurs endroits des façades on trouve de grands corbeaux, formés de deux parties: une de soutènement, et une autre, portée par la première, mais liée aussi directement au mur.

Ainsi de deux côtés du triplet occidental il y avait deux corbeaux, dont celui de droite est presque complètement détruit (pl. XXXVIII, 1). La partie inférieure du corbeau gauche est sou-

lignée d'une large feuille d'acanthé, tandis que la partie supérieure est sculptée en forme de griffon. Il semble que les deux animaux qui faisaient presque corps avec la grande fenêtre trilobée, sont là pour monter la garde devant sa large baie.

Les deux pilastres intérieurs de la façade occidentale sont terminés aussi par deux corbeaux. Celui de gauche (fig. 71, pl. XVIII, LII, XLIX, 1, 2), a la forme d'un énorme dragon soutenu par un petit atlante acroupi. Il me semble que la figure du dragon est la plus belle sculpture de tout le moyen âge serbe.

Le corbeau de droite est moins bien conservé. Ce devait être un griffon qui semble se cabrer sur ses pieds postérieurs (pl. XLIX, 3¹). L'atlante est remplacé ici par un oiseau, endommagé aussi en grande partie.

Sur les deux pilastres médians de la grande abside, de chaque côté du triplet, nous voyons un corbeau dont la partie inférieure est décorée d'une large feuille d'acanthé, tandis que la partie supérieure a, à gauche, la forme d'un lion, et à droite, d'un quadrupède (peut être aussi d'un griffon), dont il ne reste que la partie postérieure (fig. 45, 72, 73, pl. XLV). Ces deux animaux devaient avoir la même signification symbolique que ceux qui accostent le triplet occidental.

Les modillons

La forme des modillons, qui soutiennent la frise d'arcatures, est très différente (fig. 74—85, pl. XLIX, 5—8, L, LI, 1—4). Elle est d'autant plus riche que les modillons sont moins haut placés. Nous y trouvons des moulures des feuilles, des plantes, des fruits, des animaux, des monstres, des têtes d'hommes ou des personnages tout entiers.

Leur signification iconographique en général peut être expliquée de deux manières. Tout d'abord par un passage de l'Apocalypse: tous ces monstres ou personnes sont peut-être ceux qui doivent rester dehors et n'ont pas le droit d'entrer dans la Jérusalem Nouvelle, — dans l'Eglise²).

D'autre part on peut, avec beaucoup de raison, supposer que ce sont tous ces dragons, arbres fruitiers, bêtes sauvages, serpents, oiseaux et rois de la terre, qui, selon les Psaumes de David (CXLVII, CL), doivent louer le Seigneur au son de la trompette, avec le tambour et la flûte³).

Il y a pourtant des modillons qui peuvent, semble-il, du moins être expliqués directement par l'Apocalypse.

¹ On peut même supposer qu'il était monté par un cavalier dont il ne reste que le fragment de la jambe droite.

² Apoc. XXII, 15.

³ N'avons nous pas deux modillons en forme d'enfants qui jouent la flûte (fig. 80)?

Ainsi en trois endroits, sculptés de différente manière, nous trouvons un homme qui tient sur ses genoux un livre ou un rouleau¹⁾; en quatre endroits on voit un dragon au corps noué en un nœud²⁾; plusieurs modillons ont la forme de personnages vêtus et deux d'hommes nus, dont l'un ne cache même pas son sexe³⁾; de la gueule d'un dragon sortent deux serpents qui lui mordent les oreilles⁴⁾; une tête de femme au visage crispé, à la langue sortie hors de la bouche⁵⁾ (pl. LI, 1); enfin un agneau avec une croix dans le nimbe et une autre derrière lui, complète la série de modillons qui peuvent avoir quelques significations iconographiques (Apoc. V, 6).

Les chapiteaux et les bases des colonnes à l'intérieur de l'église

Ces chapiteaux sont décorés de motif végétal et animaliers.

Les chapiteaux de la colonne nord-est du naos (fig. 86, pl. XII, 1, LVIII, 1) ont sous les quatre angles du tailloir quatre têtes d'animaux. Nous voyons successivement de gauche à droite: une tête de veau (pl. LVIII, 1, à gauche), une tête de lion (fig. 86), une tête de loup (pl. LVIII, 1, à droite) et une tête d'oiseau. Il me semble que fra Vita n'a pas choisi n'importe comment ces quatre têtes. Pourtant il paraît qu'en les sculptant il n'a pas compris lui-même leur sens symbolique. Aidons le donc, six cent ans après qu'il eut terminé son ouvrage, à mieux le comprendre. Il a du avoir entre les mains un manuel, un album de sculptures et d'architectures, dans lequel il a trouvé un chapiteau sur lequel étaient représentées les têtes des quatre symboles des Évangélistes⁶⁾. Mais sur le dessin on ne voyait que trois angles du chapiteau, — comme par exemple sur notre photographie sur la pl. LVIII, 1, LVIII, 2 — tandis que le quatrième, sur lequel devait se trouver la tête de l'homme, était invisible. Ne comprenant pas du juste la signification symbolique de ces têtes d'animaux fra Vita leur a ajouté au quatrième angle de son chapiteau, au lieu d'une tête d'homme, une tête de loup.

Le reste du corps du chapiteau est couvert avec des feuilles d'acanthé dont la partie supérieure est repliée, boursoufflée et perd la forme d'acanthé pour prendre la forme d'une

feuille qui s'approche de celle de la vigne. Sur le côté nord du faux tailloir corinthien on trouve, écrit en rouge, le nom de Serge le Pêcheur (Сръгъ рѣшникъ) qui, probablement, fit les peintures de cette partie de l'église (pl. LVIII, 1, LXVI, 3).

Le chapiteau de la colonne nord-ouest du naos (pl. LIX, 1) a sous son faux tailloir corinthien, dont la partie intérieure forme aux angles des spirales, deux rangées superposées, formées chacune de huit doubles feuilles d'acanthé.

Le chapiteau de la colonne sud-ouest du naos (pl. LVIII, 2) est presque identique à celui de la colonne nord-est avec tout simplement une autre disposition dans l'arrangement des têtes d'animaux, qui restent les mêmes, et quelque petite différence dans le traitement des feuilles, — surtout de leurs parties repliées.

Le chapiteau de la colonne sud-est du naos (pl. LIX, 2) appartient au même type que celui de la colonne nord-ouest. Pourtant les feuilles d'acanthé qu'on y trouve ne sont pas doubles, tandis que leurs lignes sont données avec beaucoup plus de rigueur mais aussi avec plus de raideur.

Le chapiteau de la colonne nord-est du narthex (pl. LX, 1) est décoré de quatre griffons qui se suivent, l'un derrière l'autre, sur les quatre faces.

Le chapiteau de la colonne nord-ouest du narthex (fig. 87, pl. XII, III, LX, 2) est tout autre: ses quatre angles sont garnis d'oiseaux, aux ailes à demi déployées. Entre les oiseaux sont placés quatre apôtres, qui portent leurs noms abrégés, inscrits sur les livres qu'il tiennent dans les mains. En commençant de la face nord du chapiteau, et en allant de gauche à droite nous trouvons ainsi: St. Thomas, St. Bartholomé, St. Philippe et St. Jacques (pl. XII, III). Je ne vois pas la raison pour laquelle on a choisi justement ces quatre apôtres⁷⁾.

Le chapiteau de la colonne sud-ouest du narthex (pl. LXI, 1) a sur chacune de ses quatre faces un grand oiseau vu de profil.

Le chapiteau de la colonne sud-est du narthex (pl. XII, VI, LXI, 2) appartient au même type: sur chacune de ses faces on voit un grand lion, dont les jambes de devant sont maladroitement pliées en avant.

¹⁾ «Héruex celui qui lit et qui écoute les paroles de cette prophétie», — I, 3.

²⁾ «Et il prit le dragon... et l'enchaîna pour mille ans», XX, 2.

³⁾ «Héruex celui qui veille et qui garde bien ses vêtements, afin qu'il ne marche pas nu, et n'expose pas sa honte aux yeux des autres», XVI, 15.

⁴⁾ «Sont-ce des esprits impurs qui sortaient de la gueule du dragon, et qui avaient, il est vrai, la forme des grenouilles? — XVI, 13.

⁵⁾ «...et les hommes se mordirent la langue dans l'excès de leur douleur», XVI, 10.

⁶⁾ Apocalypse, IV, 7.

⁷⁾ On aurait pu supposer peut-être que le sculpteur a eu l'intention de représenter les douze Apôtres sur les quatre chapiteaux du narthex, que, le premier chapiteau terminé, il a renoncé à cette idée.

Les angles des bases des colonnes dans le naos et le narthex (pl. XII, II, IV, V, VII, LXII, 1, 2, LXIII, 1, 2, LXIV, 1, 2, LXV, 1, 2, LXVI, 1, 2, 4) sont ornés de griffes qui ont la forme de feuilles, ou de bêtes, d'animaux et de monstres.

Les angles des bases des colonnettes des portails ou des meneaux des fenêtres sont souvent garnis de petites feuilles (fig. 41) ou du tore inférieur qui se replie sur lui-même (fig. 35).

Execution technique de la sculpture

Les surfaces larges et pleines des reliefs ont été poli. Sur les parties moins exposées à l'œil on voit encore les traces de l'outillage: ainsi les détails ont été exécutés au ciseau, les fonds des reliefs en méplat à la ripe, et les trous étroits et profonds au trépan.

Les prunelles des yeux des personnages et des animaux de plus grandes dimensions et les petits trous qu'on voit dans les nimbes des Apôtres sur le chapeau de la colonne nord-ouest du narthex ont été remplis avec du plomb¹⁾.

Plastique sculpturale

Le système de la plastique sculpturale est assez riche. On a employé presque toutes les nuances médianes entre le relief en méplat (fig. 46) et le haut-relief (pl. XLIX, 7, L, 2, 3, 4, 6, 8—16) en allant presque jusqu'à la ronde bosse qui est toujours, il est vrai, au moins par son côté postérieur liée au mur (pl. XXVIII, XXXV, XXXVI, 1, 2, XXXVII, 1, 2, XLIX).

La plasticité varie, selon les cas, entre des formes rondes, pleines, fermes, (pl. L, 6, 8), qui sont parfois trop accidentées par des détails inutiles (traitement des côtes sur les flancs du lion au dessus de la colonnette droite extérieure du Portail Royal, — pl. XXXV) et des formes boursoufflées (ventres des lions qui supportent les colonnettes extérieures du même portail, — pl. XXXVI, 2), ou trop tourmentées (manteau de Jésus sur le tympan du portail occidental, pl. XXX).

¹⁾ Il est probable qu'on avait fait remplir avec du plomb aussi les trous dans le nimbe de St. Georges, sur le tympan du grand triplet occidental, et les trous qu'on voit autour des gueules des lions qui supportent le trône de Jésus, sur le tympan du portail occidental, mais on n'en voit plus aucune trace.

²⁾ Jésus du tympan occidental (pl. XXIX); oiseau du tympan d'une fenêtre bilobée (pl. XXXIX, 2).

³⁾ Centaure dont le corps de cheval est vu de profil et le buste d'homme de face (pl. XXIX), ou la „santerelle" sur la même figure.

⁴⁾ Tête du dragon sur le tympan du triplet oriental, (pl. XLV); nid avec le petit oiseau dans le tympan de la fenêtre bilobée occidentale de la façade septentrionale du narthex (pl. XXXIX, 2).

Stylisation des sculptures et des reliefs

Pas moins que la plastique, la stylisation est, elle aussi, très variée. Le sculpteur tâche évidemment d'éliminer tout ce qui est accidentel et insignifiant, mais cela il ne réussit pas toujours, et il nous charme parfois par quelque détail inattendu.

Souvent il présente ses figures suivant le principe de la frontalité, c'est à dire qu'elles sont vues ou tout-à-fait de face²⁾, ou tout-à-fait de profil (pl. XL, 1, XLI, 1, XLIV, 1), ou en partie de profil et en partie de face³⁾, ou enfin de haut⁴⁾.

Quelquefois pourtant fra Vita sait présenter ses figures avec beaucoup plus de liberté⁵⁾.

Il est évident que le sculpteur ne connaît pas très bien l'anatomie du corps humain (pl. XXXIII), dont les proportions ne sont pas toujours irréprochables (fig. 87, pl. XXXIII, XXXVIII, 1, XLVIII, 3, XL, 2, LX, 2) quoique quelquefois les résultats auxquels il arrive sont, sur ce point, assez avancés (pl. XXIX, XXXI, 2, XLVII, 1, 2).

Les têtes des personnages sont beaucoup mieux construites. On est quelquefois charmé par des détails tels que le sourire plein de finesse qu'a la tête de femme, représentée sur le 9e modillon de la façade méridionale du narthex (pl. LIII, 1), ou le visage crispé de la tête qui se mord la langue (pl. LI, 2).

Les mouvements des corps sont assez variés: quelquefois le corps se raidit⁶⁾, ou se détend⁷⁾, mais plus souvent ses mouvements sont assez libres⁸⁾.

Les personnages sont assez bien drapés. Les plis des draperies ont tous les variantes entre la raideur sèche et lourde⁹⁾ et l'élégance recherchée et libre¹⁰⁾.

Fra Vita sculpte les animaux avec la même adresse que les corps humains. Il stylise pourtant avec beaucoup plus de résolution les animaux et les monstres qu'il n'a jamais pu voir, (lions, griffons, dragons, — pl. XXXVI, 2, XXXVII, 1), que ceux qu'il avait plus souvent

²⁾ Ange à la droite de Jésus, dans le tympan du portail occidental (pl. XXIX).

³⁾ Figure de Jésus sur le tympan du portail occidental (pl. XXIX, XXX).

⁴⁾ Corps de Jésus sur le tympan du portail méridional (pl. XXXIII).

⁵⁾ L'ange qui se trouve à la droite de Jésus sur le tympan du portail occidental (pl. XXIX); — St. Jean sur le tympan du portail méridional, (pl. XXXIII); joueur de flûte, sculpté en modillon, (fig. 80), etc.

⁶⁾ Robe de l'ange à gauche de Jésus, sur le tympan du portail occidental (pl. XXXI, 2).

⁷⁾ Manteau de St. Jean sur le tympan du portail méridional (pl. XXXIII).

sous les yeux (pl. XLI, 1, XLIV, 1, LXIII, 1, LXV, 1).

La chevelure des personnages et la fourrure des animaux sont presque toujours stylisées, rarement avec une légère tendance réaliste (fig. 86).

Cette tendance se ressent surtout dans le traitement des oiseaux (pl. XXXIX, 1, 2, LX, 2, LXI, 1), dont le plumage est tout de même assez simplifié et stylisé.

Les animaux fantastiques, composés de corps de quadrupèdes, de reptiles et d'oiseaux, sont stylisés de manière à ce que chaque partie corresponde à son modèle. Il arrive pourtant que les ailes sont quelquefois imitées de celles de la chauve-souris (pl. XL, 1).

Les proportions des corps des animaux des oiseaux et des monstres sont en général assez bien données, quoique la tête soit souvent trop grande. Les mouvements sont tranquilles et mesurés, rarement un peu plus agités.

Les motifs végétaux varient entre la feuille d'acanthe, quelquefois très stylisée (fig. 48, pl. XL, 2, L, 5, LVIII, 1, LIX, 1) ou même lancéolée et les motifs de plantes domestiques (fig. 83, 85).

Les volutes d'acanthe et les rinceaux sont combinés d'une ou de deux tiges, avec des feuilles très stylisées (fig. 63, 64, pl. XXIX, XXXIV).

Enfin l'eau que St. Jean verse de son gobelet sur la tête de Jésus dans la composition du Baptême (pl. XXXIII) est traitée de manière naturaliste, tandis que celle du Jourdain est stylisée en vagues parallèles légèrement ondulées.

La composition

Le sculpteur s'efforce de donner un rapport harmonieux entre le relief et la surface nue du fond, sur lequel la composition se dégage, mais sur ce point il n'obtient pas toujours les mêmes résultats¹⁾.

La composition des reliefs est rythmée (suite de palmettes, fig. 88, 92-94, pl. XXXV, XXXVI, 1), sévèrement symétrique (pl. XLII, 3), ou symétrique au point de vue de la disposition des figures, sans que les deux côtés par rapport à l'axe de symétrie soient identiques l'un à l'autre; la composition libre n'est pas négligée non plus (pl. XXXIII), mais le sculpteur a eu toujours le souci de bien balancer les diverses parties entre elles.

¹⁾ Comparer le tympan du portail occidental (pl. XXIX) avec celui du portail méridional (pl. XXXIII), où il n'a pas eu le courage de laisser le fond complètement nu.

²⁾ La colonnette méridionale de l'iconostase de la chapelle de St. Demetrius n'existe plus, aussi bien que

Le mobilier de l'église

Les iconostases

Les iconostases primitives, en marbre (pl. XIII, LXVII, LXVIII, LXIX, 1, 2, 3, LXX, 1, 3), ont été masquées postérieurement, en 1543 et en 1814, par des iconostases en bois. Elles sont combinées de colonnettes, reliées entre elles en bas par une base commune et par des chancels et en haut par une architrave posée sur les chapiteaux²⁾. Entre les colonnettes médianes se trouvent les entrées.

Sur les piliers latéraux, entre lesquels est dressée l'iconostase de la prothèse, on trouve, sur les peintures, des rayures qui correspondent à l'axe des colonnettes et qui coupent étrangement les manteaux des Saints peints à côté (pl. XIII, A-B, LXVIII). De là on peut conclure, que les intrecolonnements au dessus des chancels et jusqu'à la hauteur des astragales des chapiteaux ont été primitivement remplis avec des icônes. J'ai déniché dans le trésor du monastère des icônes qui, par leur dimensions, correspondent justement à ces entrecolonnements et plus tard la direction du monastère les a fait remettre à leur place primitive (pl. LXVII, LXX, 2^a).

Les chapiteaux des colonnettes sont couverts de feuilles d'acanthe, ou d'autres plantes très stylisées, entre lesquelles on trouve, ça et là, de petites têtes d'hommes (pl. LXIX, 1, 2, 3, LXX, 1).

Les bases (fig. 89-91) et les architraves ont des moulures. La face extérieure de l'architrave de l'iconostase, qui se trouve devant la prothèse, est décorée d'une suite de feuilles lancéolées (fig. 88).

Les chancels

Les chapelles de St. Demetrius et de St. Nicolas, aussi bien que les chœurs, sont séparées des autres travées du naos par des chancels, dont les côtés tournés vers les chapelles sont encadrés d'une bande moulurée. Les chancels sont couronnés de corniches, dont les profils sont couverts de palmettes (pl. LXII, 1, fig. 94) et de feuilles lancéolées (fig. 94, pl. LXII, 2).

Au bas du mur occidental du djakonikon, du côté du chœur, on trouve encore un chancel, engagé dans le mur et sans corniche.

l'iconostase toute entière de la chapelle de St. Nicolas. C'est probablement là qu'on a pris les deux chapiteaux qui se trouvent aujourd'hui au dessus des colonnettes extérieures du portail occidental.

³⁾ Sur ces icônes voir L. Mirković, Annuaire du Musée de la Serbie du Sud, I, p. 97.

Les autels

On trouve dans le sanctuaire et dans les quatre absides latérales cinq autels formés de dalles, soutenues par des colonnettes libres, avec bases et chapiteaux¹⁾, (pl. II, H, K, III, A, IV, F-F', LXX, 3, LXXI, 1).

Les sièges

A l'intérieur de l'abside du bema on voit, accolé au mur, le **banc des prêtres** et au milieu, plus élevé, le **trône épiscopal**, qui, à l'origine, avait des côtés, dont il ne reste que des traces sur le mur (pl. I, XIV, III).

Le **trône royal**, en marbre, est accolé à la face orientale du pilier sud-ouest, sous la coupole. Les côtés, encadrés de bandes moulurées, ont la partie supérieure terminée par une élégante courbe, dont les bouts sont enrichis de ronds, décorés de feuilles, de rosaces, ou de spirales (fig. 96, pl. XIV, 1—8).

Le siège de l'igoumène ne se trouve plus à sa place: on l'a transporté au réfectoire. En bois, plus petit que le trône royal, il est imité de celui-ci, (fig. 97, pl. XIV, 9—13).

Les fonts baptismaux

Dans la travée sud-est du narthex se trouvent les fonts baptismaux, dont le soubassement et la colonnette sont en marbre blanc, la cuve en marbre rouge et le couvercle en un seul morceau de bois creusé (pl. I, XV, D, XXVII).

Les sarcophages

Dans la travée occidentale du bas-côté intérieur méridional du naos on trouve deux sarcophages, dont l'un gardait les restes du fondateur, roi Stephan Uroš Dečanski (fig. 98, pl. I, XV, A) et l'autre, suivant la tradition, ceux de sa sœur Hélène (fig. 98, XV, B²⁾). Dans l'angle nord-est du narthex on trouve un autre sarcophage sous lequel devait être enseveli quelque grand personnage du clergé ou de la famille royale, (fig. 101, pl. XV, C). Un quatrième sarcophage, celui-ci en bois, se trouve dans le naos. Suivant la tradition c'est là que furent placées les reliques du roi-fondateur après avoir été retirées du tombeau. Jugéant d'après le style des reliefs colorés³⁾ qui ornent son couvercle et ses trois côtés visibles (pl. LXXI, 2), il ne peut être antérieur au

XIVe siècle, mais peut bien dater du XVe ou même du XVIe. Pour le moment nous n'avons aucun monument daté, de ce genre, qui aurait pu faciliter la détermination de son époque.

Le lustre

Suspendu par huit chaînes à la base de la coupole, le lustre a la forme d'un grand anneau, combiné, ainsi que les chaînes, de parties moulées en bronze, et reliées entre elles par des gonds (fig. 102—106, pl. LXXII, 1, 2 partie concernant l'histoire de Dečani, voir page 8, fig. 7⁴⁾). L'épaisseur de diverses parties varie entre 5 et 15 mm. Tel qu'il est aujourd'hui, il fut fait par l'ordre de la princesse Milica, devenue Sœur Eugénie, et de ses fils, les princes Stephan et Vuk (fig. 103—106) entre 1393 et 1405.

Les croix

Il paraît que c'est seulement la croix, qui se trouve sur la coupole et qui est probablement faite en zinc, qui est ancienne (esquisse fig. 107). Les autres doivent être beaucoup plus récentes.

Le pavé de marbre

Le pavé est combiné de carreaux de marbre rouge et blanc, polis (pl. I). Dans les travées centrales du naos et du narthex les dalles incrustées forment des motifs plus décoratifs (fig. 108, 109). La suite des carres, posés en biais, qui forment la bordure du motif central du naos, aussi bien que les parties rayonnantes du même rond du rond central du narthex, sont coulés en plomb.

En plusieurs endroits dans le narthex on a introduit dans le pavé des dalles tombales, parmi lesquels la plus intéressante est certainement celle sur laquelle on trouve incisé un buste sans tête aux bras levés (fig. 110).

L'église des trois hiérarques

Sur un petit plateau, à quelques pas du monastère, on trouve les fondements d'une minuscule église, dont le plan à la forme de quatre feuilles, avec un narthex et une petite pièce accolée au côté sud de la travée ouest du naos (fig. 117, 118). On voit bien que l'exonarthex

¹⁾ L'exception est faite par l'autel qui se trouve à l'intérieur de la prothèse, dont la dalle est engagée dans le mur, si bien que la colonnette n'existe pas (pl. II, B-B').

²⁾ Il n'est pas connu dans l'histoire que le roi avait de sœur de ce nom.

³⁾ Les reliefs ont été d'abord couverts d'une mince couche de stuc et ensuite colorés en rouge, bleu et vert avec, par endroit, des dorures. On y trouve aussi des vestiges de plaques en argent.

⁴⁾ Les parties supérieures des chaînes sont plus simples et doivent probablement appartenir au lustre primitif, qui fut refait par Milica et ses fils.

et une autre petite pièce du côté sud du narthex ont été ajoutés postérieurement.

On peut comparer le plan de notre église à celui de l'église de St. Jean à Velika Hoča, filiale de Dečani¹⁾. La source de ce type d'églises doit bien être cherchée en Orient (fig. 119²⁾).

La „Cellule de Dečanski“

Très haut dans les rochers escarpés de la gorge de la Bistrica (fig. 120), à une heure de marche au nord-est de Dečani, se trouve une „cellule“ en forme de tour, accolée à une crevasse de rocher, qui lui sert d'intérieur (fig. 121, pl. XVI).

En fait c'est plutôt une petite forteresse, construite pour la défense des moines, ou même peut-être comme résidence provisoire de Dečanski, que comme cellule de jeûne.

Petite „cellule“ du Belaj

Il est bien difficile de déterminer la destination primitive d'une toute petite bâtisse qui se trouve presque complètement ensevelie par ses propres débris et par la terre sur le bord gauche de la Bistrica, à une heure de marche du monastère (fig. 122). C'est probablement à tort qu'on lui a donné le nom de „cellule de la Ste Hélène“, „sœur de Dečanski“.

Église rupestre de la Ste Vierge

A deux heures de marche, en remontant le courant de la Bistrica, dans les rochers de sa gorge, on trouve une grotte, aménagée artificiellement en église, (fig. 123—125). Les peintures qui la décorent sont encore partiellement conservées, mais l'entrée de la grotte s'est écroulée si bien que son accès, aujourd'hui, est assez difficile.

Cette église est mentionnée pour la première fois dans les documents écrits en 1494.

GENÈSE ET SOURCES

Bien que l'église du monastère de Dečani ait été construite au moment où florissait en Serbie le style serbo-byzantin, elle peut-être rattachée à l'école de la Raška, première grande école architecturale serbe, dont les monuments datent, pour la plupart, de la fin du XIIe à la fin du XIIIe siècle³⁾.

Le fondateur voulait élever une grande église à l'image de Studenica. Mais comme la continuité de l'ancien style était rompue, on choisit un protomaitre serbe de la côte adriatique capable d'exécuter l'œuvre royale.

Le roi Stefan Dečanski, l'archevêque Danilo II et le protomaitre fra Vita

L'église de Dečani est la résultante de différentes influences, — influences occidentales, orientales et byzantines — modifiées par la tradition locale. Cette inconstance est due à la collaboration de deux hommes de génie, l'archevêque Danilo II et le protomaitre fra Vita, tous deux au service du roi Stefan Dečanski. L'intention du roi était d'élever, à la manière de ses ancêtres, une église monumentale destinée à lui servir de mausolée. Il fallait donc que ce temple, témoin de sa ferveur et de sa foi, soit beau, grand et solide. Le grand

souverain avait bien les moyens matériels d'y parvenir.

Il confia le soin de l'exécution à un personnage de grande réputation, écrivain et historien, l'archevêque Danilo II, sous la direction duquel, auparavant, plusieurs églises avaient été construites⁴⁾. Le biographe de Danilo voudrait même voir en lui le maître d'œuvre de tous ces monuments; hypothèse inacceptable étant donnée l'énorme différence de style qui existe entre ces églises.

Quoique, au dire de son biographe, „il connût bien les arts de toutes les parties de la terre... qu'il avait appris en visitant beaucoup de sanctuaires et bien que ce fût lui, qui posa les fondements et s'empressa de terminer l'œuvre“, il semble que son rôle dans la construction de Dečani ait consisté à mettre le protomaitre en face des problèmes que celui-ci devait résoudre, à lui indiquer la disposition générale de l'église qui devait être conformation au rituel orthodoxe, vraisemblablement assez peu connu du protomaitre catholique, enfin à surveiller, au nom du roi, le travail de construction et l'exécution du décor.

Sur la personne du protomaitre nous n'avons que deux documents: l'inscription gravée en lettres cyrilliques sur le linteau du por-

taire, la plupart des monuments serbes auxquels est comparée l'église de Dečani.

¹⁾ Banjska, l'église de la Mère de Dieu et le narthex extérieur de la Patriarchie de Peč, l'église de St. Georges dans la forteresse de Maglič etc.

²⁾ *Smirnov-Bodković, Starinar*, VIII—IX, p. 270

³⁾ Église de Dort-Kilise en Arménie — d'après *Baltrulaitis*, G. A, fig. 111.

⁴⁾ Pour les différentes écoles architecturales de l'ancienne Serbie voir *G. Millet*, L'ancien art serbe, passim. C'est là qu'on trouvera, sauf l'indication con-

tail méridional (pl. XXXIII, voir p. 2, n. 3.) et l'église elle-même.

D'après l'inscription nous savons que fra Vita était originaire de la ville royale de Kotor, et que c'était un frère mineur, c'est à dire un franciscain.

Il est évident que pendant ces huit ans d'un travail, qui ne fut terminé qu'en 1335, le protomaitre dut avoir des collaborateurs. Venaient-ils tous du littoral adriatique? Le protomaitre Georges et ses frères Dobroslov et Nikolas, constructeurs, comme nous le savons déjà, du réfectoire et de la tour d'entrée, ont-ils eux aussi participé au travail entrepris? Nous n'en savons rien.

Nous devons aussi nous demander où fra Vita s'est formé avant de venir à Dečani, — vers 1328. Si nous comparons notre église aux monuments élevés au cours du premier tiers du XIVe siècle en Dalmatie ou en Italie, nous y trouvons beaucoup d'éléments de comparaison, mais point d'analogies directes. D'ailleurs nous relevons aussi bien des éléments propres à l'architecture de la France et de la Rhénanie. Il me semble donc que le maître d'œuvre de Dečani a pu travailler quelque part en Dalmatie comme apprenti, ou compagnon, qu'il a même pu visiter l'Italie, comme l'a fait son devancier, le sculpteur Symeon, originaire de Dubrovnik, — Raguse, — qui, au cours de la première moitié du XIIIe siècle, éleva le portail monumental de l'église St. André de Barletta¹⁾, mais qu'il a dû puiser certaines notions dont il s'est servi, dans quelque manuel d'architecture et de sculpture, tel que celui de Villard du Honnecourt.

D'autre part, nous remarquerons beaucoup d'affinité, surtout dans la décoration sculptée, entre Dečani et l'église du monastère de Banjska, terminée vers 1317-18 sous le règne de Milutin et sous le pontificat de Danilo II, celui-là même que nous avons trouvé à Dečani. Il semble donc presque certain que fra Vita a collaboré au sein de quelque compagnie d'artistes venus du Littoral à la construction de ce monastère.

D'ailleurs il est certain qu'avant de commencer son travail à Dečani fra Vita dut visi-

ter un certain nombre de monuments serbes élevés antérieurement par les ancêtres de Stefan Dečanski, notamment Studenica.

Plan et dispositions

Par l'ensemble de son plan et la disposition de ses masses l'église de Dečani ne peut-être directement rangée dans aucune des écoles architecturales serbes qui précèdent ou suivent son érection. Pourtant les éléments, dont elle se compose, ont été en bonne partie déjà connus et employés par les Serbes.

Il convient de remarquer tout d'abord que le plan en général est conformé aux exigences du rituel orthodoxe²⁾. C'est là qu'il faut chercher le doigt de Danilo II.

Or, si, pour la disposition générale il a écouté les conseils de l'archevêque, fra Vita s'est servi des éléments qu'il connaissait le mieux.

Nous voyons ainsi que le naos est formé de cinq nefs; c'est la première et la seule fois que nous voyons cela dans l'architecture serbe. Il est vrai, qu'au dehors le naos a la forme d'une basilique à trois nefs, ce qui rappelle la disposition de quelques monuments³⁾ de l'école de la Raška, mais, nous l'avons déjà vu, cette forme est faussée.

Avant de comparer le naos à celui des différents monuments à l'étranger, arrêtons nous un moment à la coupole, qui garde, à Dečani, son emplacement habituel. Si à l'intérieur la coupole paraît constructivement liée à la disposition générale du naos, à l'extérieur par contre elle paraît, sans logique apparente, plantée directement sur le toit de l'église par l'intermédiaire de son soubassement.

Par son tambour cylindrique et son soubassement cubique, la coupole de Dečani rappelle les coupoules des plusieurs monuments serbes, plus anciens⁴⁾.

Il est vraiment dommage que l'ancienne coupole de la cathédrale de St Triphon de Kotor ait été détruite, car c'est peut-être aussi là que fra Vita chercha son inspiration⁵⁾. En effet les analogies qu'on peut trouver en Italie ou plus loin, en Occident, en France ne tranchent pas complètement la question⁶⁾.

¹⁾ Bertaux, p. 659, fig. 30.

²⁾ Seuls la question de l'emplacement des chœurs est assez maladroitement résolue, par ailleurs l'autel est trop large et trop haut, si bien qu'il cache le trône épiscopal.

³⁾ Surtout la disposition du sanctuaire. Avant Dečani, nous ne retrouvons de naos en forme de basilique à trois nefs à l'extérieur qu'à Sopoćani, — Derocco. L'a. b. st. p. 139, et à Banjska, — Starinar, V, p. 108, 109, XIII, p. 217, — mais ici et là, la forme a aussi été faussée, mais d'une autre manière qu'à Dečani.

⁴⁾ Žiža, Mišleva, Patrijaršija, Morača, Sopoćani, Davidovica, Arilje.

⁵⁾ D'autres coupoules en tambour cylindrique existent encore en Dalmatie, par exemple à la Ste Croix de Nin et à St Vide de Zadar, ainsi que sur la cathédrale de Dubrovnik détruite malheureusement en 1697 (fig. 126).

⁶⁾ En Italie les coupoules sont en général octogonales et sans soubassement. De rares coupoules au tambour cylindrique appartiennent à des églises de type tout à fait différent de la notre. — Sta Maria de Gradillo près Ravenna, Catholica de Sisto etc. — En France nous trouvons quelquefois le soubassement carré comme au Puy; parfois la coupole, ou plutôt la tour qui la remplace, prend la même place qu'à Dečani, c'est à dire qu'elle se pose sur la dernière travée orientale du naos, comme par exemple au Thoronet.

La forme cylindrique du tambour est due probablement aux influences orientales¹⁾, exercées précédemment sur l'architecture serbe par l'intermédiaire de la Bulgarie²⁾, de la Serbie du Sud et de la Macedoine³⁾.

À l'extérieur le sanctuaire basilique à trois nefs a un précédent à Morača et à Arilje. À l'intérieur le djakonikon est séparé du bema et du naos, comme à Morača, Sopoćani, Arilje et Pridvorica, tandis que la prothèse y communique directement, comme à l'église de St. Georges de Ras, à Studenica, Gradac et Banjska. Cette disposition logique du sanctuaire, dont chaque partie a sa fonction rituelle, est due, probablement, à la collaboration de Danilo II avec le maître d'œuvre.

Les diverses absides ne chevauchent pas l'une sur l'autre, comme à Studenica, mais se dégagent librement, comme dans la vieille basilique de St. Procope à Prokuplje, ou comme à l'église de Gratchanica plus récente, presque contemporaine de Dečani. Il est intéressant de constater que le bema s'élargit vers l'est, comme à St. Georges de Ras, à Gradac et à Banjska.

Le narthex, en forme de basilique à trois nefs, n'a rien de commun avec le narthex des églises serbes construites avant Dečani. Il rappelle plutôt, au moins par le plan, l'exonarthex de Žiža, avec cette différence que celui-ci devait avoir un étage supérieur et qu'il a un haut clocher accolé à sa façade occidentale.

Nous voyons ainsi que, sauf le naos à cinq nefs, tous les autres éléments de l'église de Dečani se trouvent dispersés dans les églises serbes antérieures à Dečani. Mais le protomaître a pu les trouver, combinés de différentes manières, autre part encore, hors des frontières de la Serbie.

Tout d'abord nous voyons, par son plan et la disposition de ses masses, Dečani n'a rien de commun avec les églises du littoral⁴⁾, ni même avec les monuments de l'Italie méridionale⁵⁾, ce qui serait tout à fait naturel.

Nous aurons un peu plus de chances en comparant l'église de Dečani aux monuments de l'Italie septentrionale. Tout d'abord, nous voyons que le clocher est toujours séparé de l'église; ensuite, la disposition des diverses parties du sanctuaire se fait pressentir à Agliate,

à Acqui et à l'église de St. Ambrogio de Milan⁶⁾. Pourtant ces églises ont presque toutes un transept et des tribunes si bien qu'elles présentent un tout autre aspect que celle de Dečani.

Une frappante analogie peut-être établie entre le plan de notre monument et celui de la petite église de Maria di Portonovo, près d'Ancone, (fig. 127, 128). Mais là encore l'aspect extérieur est complètement différent⁷⁾.

Mr. G. Millet a déjà indiqué des analogies très importantes du plan de Dečani avec les plans de quelques églises de l'école normande, en particulier avec celles de Cerisy-la-Forêt, (fig. 129, 130) de St. Nicolas de Caen et de Barcherville (fig. 131)⁸⁾. Pourtant ce que dans ces plans paraît être des collatéraux extérieurs formant la quatrième et la cinquième nef du naos ne sont en fait que les parties inférieures des tribunes élevées aux extrémités du transept. Ainsi là aussi la conception des monuments est tout-à-fait différente de celle de Dečani.

Comment expliquer cela? Il me semble que le protomaître ait trouvé dans son manuel quelque exemple du plan sans élévation et que c'est là qu'on doit chercher la cause des coïncidences et des différences que nous avons citées.

En ce qui concerne le narthex, son plan, et seulement son plan, peut être comparé à la partie occidentale de l'église de Maria di Portonovo, (fig. 127) à laquelle on aurait ajouté encore une travée, ou encore au narthex des églises de Tournus ou de St. Benoît sur Loire. Au point de vue du plan et de l'élévation, on peut trouver des analogies très importantes avec le naos des églises de S. Domenico à Zadar (fig. 133) et de St. Barbara à Trogir, toutes deux probablement du XIIes.

Composition architecturale de l'intérieur La construction

Disposition des voûtes et des piliers.

Nous avons déjà vu que le narthex et le naos présentent une suite de voûtes ogivales, — disposition fort usitée en Occident surtout depuis la seconde moitié du XIIes. Ce qui est caractéristique à Dečani c'est la coupole, qui,

mêmes parties dans les églises de Sta Maria d'Arbona, de Calvi, de Roccalletta près de Catansaro Marina et de Monreale. Voir p. 127, n. 3-5.

¹⁾ Voir p. 125, n. 3.

²⁾ St. Jean de Mesemvrie.

³⁾ St. German sur le lac de Prespa; Kubelitsa de Kastoria.

⁴⁾ A peine pouvons nous trouver quelques analogies entre le chevet de notre église et ceux de l'église de St. Triphon de Kotor et de la cathédrale de Trogir.

⁵⁾ Ce n'est que de très loin qu'on peut comparer la partie occidentale du naos de Dečani avec les

⁷⁾ On peut même supposer que les collatéraux extérieurs ont été ajoutés postérieurement.

⁸⁾ Voir aussi d'autres églises françaises et allemandes du même type citées à la page 128, n. 4, 5.

comme nous l'avons déjà signalé, rappelle par son extérieur les coupoules serbes des monuments antérieurs à Dečani, plutôt que les œuvres d'autres écoles architecturales à l'étranger. Il en est de même pour le développement intérieur (pl. I). Nous en trouvons des précédents moins développés, il est vrai, à Mileševa, Arilje et Pridvorica. C'est en fait une combinaison de coupole sur pendentifs, originaire de Constantinople et le tambour carré, comme l'a très justement dit Mr. Millet, qui en a trouvé la source en Orient. D'autre part les formerets, que nous retrouvons à Mileševa, à Arilje et dans quelques églises dalmates¹⁾ la relie à la conception romane de la coupole, représentée par celle de Notre Dame des Dômes d'Avignon, ce qui nous fait penser à une source commune, située probablement en Orient.

Le diamètre du tambour est plus grand que celui du cercle au dessus des pendentifs, ce que nous voyons encors à Ste Sophie de Salonique, à Vatopedi au Mont Athos et dans quelques églises de Syrie²⁾ et d'Arménie³⁾.

Le dédoublement des travées de collatéraux par rapport à ceux des nefs intérieures a provoqué dans le naos l'alternance des piliers. C'est à Kotor, dans la cathédrale St. Triphon, que nous trouvons la parallèle la plus proche (fig. 132). Fra Vita, originaire de cette ville, a dû l'étudier à fond avant de se rendre à Dečani. Il est probable que cette construction d'origine orientale a été transmise à Kotor par l'intermédiaire de la Lombardie, où elle avait probablement reçu sa forme définitive.

C'est probablement ce chemin qu'ont suivi les arcades aveugles découpées dans les murs, à l'intérieure de l'église, et combinées avec des voûtes ogivales ou des voûtes d'arête⁴⁾.

Au dessus de chapiteaux des colonnes, dans la nef médiane du narthex (pl. I) et dans les collatéraux du naos (fig. 10), nous voyons des pilastres qui reçoivent les poussées des doubleaux, des formerets et des ogives. Cette construction, presque identique à St. Dominico de Zadar (fig. 133) et à Ste Barbara de

Trogir, a ses parallèles, plus compliquées, il est vrai, en Lombardie, en Normandie et en Angleterre⁵⁾.

Les voûtes d'ogives bombées, si caractéristiques surtout pour la Lombardie, se retrouvent avec des ogives plus massives à Kotor (fig. 132), à la chapelle de St. Sava à Žižica, à l'exonarthex de Studenica, dans une petite chapelle de l'église de St. Georges de Ras et dans le narthex de Gradac. Une voûte, très semblable à celle de Dečani, existe pourtant au rez-de-chaussée du clocher de l'église dominicaine de Dubrovnik, — commencement du XIVes. Par leur section en amande les ogives de Dečani se rapprochent des ogives les plus archaïques des monuments gothiques de France⁶⁾.

Les arcs brisés, si fréquents à Dečani, ont été bien souvent employés dans les églises serbes de la Raška⁷⁾. Ils peuvent surtout être comparés à ceux d'Arilje. Mais on doit aussi penser aux influences gothiques, exercées directement sur notre monument.

Les deux seuls berceaux, construits au dessus de la prothèse et du djakonikon, occupent la place qui leur est déjà donnée en Syrie, en Arménie, à Byzance et dans un grand nombre d'églises serbes⁸⁾.

D'autre part les étroites travées intercalaires devant l'abside des chapelles de St. Nikolas et de St. Demetrius (pl. II) se retrouvent aussi bien dans l'architecture byzantine⁹⁾ que dans l'architecture romane, surtout en Normandie¹⁰⁾.

En ce qui concerne les piliers, ils ont, à la mode occidentale, la forme qui dépend des combinaisons d'arcs et de voûtes qu'ils supportent. La forme très découpée des piliers qui supportent la coupole est déjà annoncée par les piliers sous la coupole de Banjska.

Les colonnes monolithes sont assez rares dans les diverses écoles architecturales du Moyen Age. Nous les retrouvons surtout en Italie Méridionale et en Allemagne¹¹⁾. En plus de ces deux régions, leur section octogonale a ses parallèles aussi en France et sur la côte Dalmate¹²⁾.

¹⁾ St. Nikolas dans le quartier de Veli Varoš à Split, St. Pierre de Priko près Omiš, Ste Marie-Colle-giale de Kotor.

²⁾ A Bosra et à Esra.

³⁾ A Vagarchapat.

⁴⁾ A Kotor les voûtes d'arête au dessus des collatéraux ne sont pas bombées ce qui est dû, peut-être, à la reconstruction de 1894-1907, mais la voûte d'ogive au dessus du bema l'est (fig. 132).

⁵⁾ Comparer surtout avec la construction dans la cathédrale d'Albans, *Lasteyrie*, I, fig. 503.

⁶⁾ Voir p. 133, n. 5.

⁷⁾ L'analogie avec les églises de Bourgogne, de

Perigord et de la Provence doit être expliquée par une communauté d'origine, qu'on doit chercher encore dans l'architecture de l'orient mesopotamio-perse, — *Briher*, „Moyen-Age“ 2 serie XXIII, p. 150.

⁸⁾ Studenica, Sopodani, Eglise de la Mère-de-Dieu à Peč et celle de la Mère-de-Dieu de Kučevite.

⁹⁾ Atik Moustafa-Pacha-djami à Constantinople, Nerezi, Hilandar.

¹⁰⁾ St. Martin de Boscherville, Ste Trinité de Caen, St. Jeanvrin.

¹¹⁾ Dans les monuments serbes nous ne les trouvons avant Dečani qu'à Hilandar.

¹²⁾ Voir p. 134, n. 12-17.

Tout ce système, aux murs lourds, aux poids morts qui servent à annuler les poussées des voûtes, se rapproche bien plutôt de la conception architecturale romane ou byzantine, que de la conception gothique.

La construction

Dans la construction, comme dans la conception architecturale de l'ensemble, le maître d'œuvre emploie des éléments connus de l'architecture du Moyen Âge.

C'est ainsi qu'il ne néglige point la construction des fondements, ce qui est à peu près commun à l'architecture des XIIIe et XIV^es¹³), et ce qui vaut aussi pour les monuments serbes de la même époque.

Les murs, au revêtement de marbre poli, ont leur précédent à Studenica et Banjska. Cette manière de faire, commune aux architectures de la Syrie, de l'Asie Mineure et de l'Arménie, est caractéristique, surtout en ce qui concerne le polissage de la pierre, à l'école Toscane¹⁴).

La partie postérieure des murs, en briques et en moellons, est faite à la manière commune à un grand nombre de monuments serbes de la même époque¹⁵), ou antérieurs¹⁶), qui fut aussi usité en Dalmatie¹⁷), en Occident¹⁸), et en Orient¹⁹).

D'autre part les chaînages en bois sont communs à un grand nombre d'écoles architecturales du Moyen Âge, aussi bien en Orient qu'en Occident²⁰).

Il est probable que c'est de Lombardie que rayonna sur la Serbie l'influence, sous laquelle on construisit les voûtes d'ogives en briques avec des ogives en briques et en pierres.

Avant Dečani plusieurs églises serbes avaient déjà des toitures en charpente²¹), mais sauf celle de Mileševa, qui est, comme Mr. A. Derocco me l'aimablement indiqué, plus simple que celle de Dečani, les autres n'ont pas été étudiées. Cette dernière se rapproche des charpentes des églises gothiques quoique n'atteignant pas leur perfection²²). — La couverture de plomb fut usitée autant par les Serbes, qu'en Orient et en Occident²³).

Les consoles, qui soutiennent les poutres de la charpente du toit, ont été aussi employées en Syrie²⁴).

Enfin l'architecture gothique connaît aussi les trous de ventilation dans les murs latéraux du comble²⁵).

Harmonie de la composition architecturale

Il est très probable que ce fut fra Vita qui, le premier, parmi les architectes serbes employa une méthode géométrique en construisant son église. Il semble qu'il se servit plutôt de la méthode de composition par triangles équilatéraux, que de la composition par cercles. D'ailleurs ces deux méthodes avaient leurs sources dans diverses architectures bien plus anciennes, quoique avec Mr. Hauteceux, il convienne d'être sceptique sur les connaissances trop larges que quelquefois on leur attribue²⁶).

La polychromie des façades

C'est à Studenica et à Banjska, bien avant la construction de Dečani qu'on obtient les façades polychromes par l'alternance de marbre de différente couleur²⁷). Mais ce n'est qu'à Dečani qu'on fit alterner des rangées horizontales de couleur nettement différentes. Le protomaitre de Dečani a bien pu étudier cette manière dans la ville natale, à Kotor, où nous la retrouvons à l'église de Ste Marie Colegiale, de 1221 (fig. 134, 138) et de la cathédrale de St. Triphon, où elle devait parvenir probablement de l'Italie septentrionale²⁸).

Plastique secondaire

Les larges surfaces des façades de l'église de Dečani, encadrées de pilastres aux lignes verticales si accentuées, reliées avec des frises d'arcatures, ont leurs prédécesseurs dans plusieurs monuments serbes et surtout à Studenica.

C'est par les monuments dalmates que cette sorte de composition architecturale fut transmise d'Italie et surtout de Pouille (fig. 135, 136). Mais les différences existent et sont

¹³) Voir p. 135, n. 2.

¹⁴) C'est à elle, d'ailleurs, que nous renvoie aussi Mr. G. Millet, L.a.s., p. 78.

¹⁵) Mais de style différent, dit de la Serbie-byzantine.

¹⁶) Tels que Žiža ou Banjska.

¹⁷) Église de la Ste Magdalène, près Ston.

¹⁸) F. B. III, fig. 198/1, II.

¹⁹) F. B. II, 152/1.

²⁰) Voir p. 135, n. 9, 10.

²¹) Morača, Mileševa, Sopoćani, Gradac.

²²) Voir p. 136, n. 7.

²³) Voir p. 136, 8.

²⁴) Voir p. 136, n. 9.

²⁵) Cathédrale de Notre Dame de Paris, M. Aubert, N. D. de Paris, fig. 10.

²⁶) Voir p. 136, n. 11-17.

²⁷) A Studenica le marbre à différentes nuances blanchâtres, grisâtres, verdâtres et jaunâtres, combinées sans aucune méthode; il n'y a que sur les portails où l'on se donna la peine de choisir les nuances de manière à donner des combinaisons symétriques. — A Banjska les couleurs sont plus nettement diversifiées; dans chaque rangée on fit alterner des blocs de couleur gris-jaune, vert-bleu et rouge.

²⁸) Voir p. 137, n. 6.

bien marquées: les façades des églises apuliennes sont plus animées, souvent décorées d'arcades aveugles et presque toujours d'une grande rosace et de trois portails ou bien d'un seul.

La forme des petites arcades de la frise, nous l'avons vu, à Dečani n'est point constructive; elle est obtenue par l'échancrement des blocs posés en encorbellement par rapport à la surface verticale des murs. Nous retrouvons cette même forme dans les églises serbes de Studenica et de Banjska, sur les monuments de la Côte¹⁾, en Pouille, en Toscane, en Lombardie, en Rhenanie et en Provence²⁾.

Les modillons qui, à Dečani, soutiennent la frise d'arcatures, ont des formes différentes, comme à Studenica et à Banjska. Comme les monuments dalmates ont des modillons beaucoup moins diversifiés, c'est en Italie Méridionale surtout³⁾ qu'on doit chercher des analogies.

Les grands corbeaux, que nous voyons sur la façade occidentale et sur la façade orientale, ont aussi leurs précurseurs en Italie Méridionale⁴⁾, et une seule fois sur un monument dalmate⁵⁾.

Il est intéressant de constater que nous ne trouvons pas en Italie d'analogie pour les pilastres terminés par des corbeaux, — de la façade occidentale: par contre, nous en trouvons une sur la façade principale de la cathédrale de Chartres.

Les portails

Si nous comparons les portails de Dečani à ceux de Studenica nous observons que les premiers dépendent directement des secondes. Et pourtant ceux-là datent bien de la fin du XIIe s⁶⁾.

Pour pouvoir mieux étudier les portails, qui appartiennent à ce groupe, nous ferons bien, à l'exemple de Mr. G. Millet, de les décomposer en deux parties bien distinctes, en une sorte d'encadrement intérieur qui comprend le portail lui-même, c'est à dire les pieds-droits, le tympan et l'archivolte, et en un encadrement extérieur, qui est formé des colonnettes extérieures, avec leurs soubasse-

ments, les corbeaux qu'elles supportent et la corniche arquée.

Jugeant d'après les fragments qu'on trouve sur place, nous pouvons conclure avec une grande certitude, qu'au même groupe appartenaient aussi les portails de Mileševa et de Banjska, églises postérieures à Studenica, mais élevées avant Dečani. D'autres, tels que ceux de Žiža, de Morača, de Sopoćani et de Gradac s'en éloignent plus ou moins.

Ainsi l'étude des sources des portails de Dečani implique la recherche des sources de tout ce groupe de portails. Mr. G. Millet⁷⁾, qui, comme nous l'avons déjà dit, a donné une excellente étude sur leur genèse, pense que la partie intérieure du portail dérive des modèles lombards, par transmission dalmate, et que, par contre, la partie extérieure serait venue de Pouille. Voyons jusqu'à quel point nous pouvons accepter ces conclusions si importantes.

Nous ne voyons d'abord en Dalmatie, que deux ou trois portails, antérieurs à ceux de Studenica, et qui peuvent être comparés à ceux-ci. Ce sont les portails de l'église St. Pierre de la Draga, à Rab, du XIe s⁸⁾ et celui de l'église St. Grisogono à Zadar, de 1175 (?)⁹⁾.

Sauf à la cathédrale de Trogir, ou le portail, qui date de 1240 et qui fut probablement très remanié au XIVe siècle¹⁰⁾, et à la cathédrale de Korčula, qui date du XVe, les autres portails dalmates¹¹⁾ n'ont développé que la partie intérieure et n'ont point d'encadrement extérieur. Sur la plupart de ces portails nous trouvons cependant des éléments déjà rencontrés dans le groupe de Studenica — Dečani: voussures renflées, chapiteaux de pieds-droits réunis en une frise, colonnette en spirale. Mais comme ces portails datent du XIIIe ils n'ont, évidemment, pu influencer ceux de Studenica, construits vers la fin du XIIe.

Il nous faut donc éliminer la Dalmatie comme pays d'inspiration et chercher les modèles plus loins, en Italie et généralement en Occident.

Nous voyons tout d'abord en Lombardie des portails du XII^e¹²⁾ qui, comme l'a judicieusement remarqué Mr. Millet, rappellent, dans

¹⁾ Petite église dans la citadelle de Danj, près de Skadar.

²⁾ Voir p. 139, n. 9—16.

³⁾ Voir p. 140, n. 6. et aussi p. 140, n. 5 et 7.

⁴⁾ A Barletta et Trani, voir aussi p. 140, n. 11.

⁵⁾ A la façade de l'église de St. Grisogono de Zadar, Iveković, III, 13.

⁶⁾ La façade de Studenica est englobée dans un large exonarthex, à l'intérieur duquel nous trouvons des fresques qui ne peuvent point être postérieures à 1237. voir p. 141, n. 4. Voir les reproductions des portails de Studenica, dans Millet. L'a. a. s. et V. Petković Studenica.

⁷⁾ Voir l'étude très détaillée que Mr. Millet a fait sur les portails dans L'a. a. s., p. 85 et dans A. b. Sl., p. 188.

⁸⁾ Iveković, VI, fig. 2; Die Entwicklung, pl. X, 3.

⁹⁾ Iveković, I, p. 41; tous les deux sont peut être postérieurs à ces dates.

¹⁰⁾ Bošković, Jugoslovenski ist. čas. III, p. 259.

¹¹⁾ Ceux de Kotor (fig. 138), de Zadar, de Trogir, de Svač, etc.

¹²⁾ Les portails de St. Ambroggio de Milan, de St. Michel, de St. Pietro in Ciel d'Oro, de St. Stephan et de Ste Marie de Bettem à Pavie, — voir p. 145 n. 2—7.

leurs lignes générales, ceux de Studenica. Mais nous en trouvons aussi d'autres qui possèdent des encadrements extérieurs, plus ou moins développés avec des colonnettes libres, supportées par des lions accroupis¹⁾ (fig. 140) ou même debout, sur leurs quatre pattes²⁾.

Pourtant, sauf dans de rares exceptions nous ne trouvons en Lombardie ni lions, ni griffons, au dessus des colonnettes extérieures³⁾, ni voussures renflées dans les archivoltes⁴⁾.

Les portails apuliens ne nous fournissent, de même, que certaines analogies avec ceux de Studenica⁵⁾. Normalement la partie extérieure de leur encadrement est plus développée que la partie intérieure (fig. 141), tandis que les lions, ou autres animaux, qui supportent les colonnettes extérieures, sont portés eux-mêmes par de grandes consoles⁶⁾. Pourtant un certain nombre a les deux parties bien proportionnées l'une à l'autre⁷⁾, mais ne rappelle que de loin ceux de Studenica.

Sur un grand nombre de portails apuliens nous trouvons cependant des voussures renflées, (fig. 141)⁸⁾.

Les lions au dessus et au dessous des colonnettes extérieures sont ordinairement accroupis (fig. 141); nous en trouvons aussi représentés debout sur leurs quatre pattes, mais alors ils sont sculptés autre part que sur des portails (fig. 137, 142)⁹⁾.

Les colonnettes en spirale sont aussi très rares¹⁰⁾.

Ainsi, en Apulie, aussi bien qu'en Lombardie, nous ne trouvons que des éléments, mais point de modèles directs.

Dans les autres régions d'Italie nous avons encore moins de possibilités de comparaison directe¹¹⁾.

D'ailleurs en Italie nous ne trouvons que rarement des tympans sculptés, et encore la sculpture est elle bien plus plate qu'à Studenica¹²⁾. Comme la plupart de ces portails se trouve sur des routes de pèlerinages, on a supposé qu'ils

ont été composés sous une forte influence française¹³⁾.

Mais en France nous ne trouvons que rarement, et probablement sous l'influence lombarde, des parties extérieures¹⁴⁾. D'autre part les portails bien développés ne rappellent que très vaguement ceux de Studenica¹⁵⁾.

De même en Allemagne¹⁶⁾ ou en Hongrie¹⁷⁾ on ne trouve que des analogies très lointaines. D'autre part, nous ne rencontrons qu'en Italie des voussures renflées sur les portails.

Nous ne pouvons donc rattacher directement les portails de Studenica à aucune école régionale de l'Occident, quoique par les éléments, dont ils sont composés, ils rappellent plus particulièrement ceux d'Italie et surtout ceux de la Pouille, qu'ils surpassent d'ailleurs par l'harmonie de leurs proportions. L'hypothèse la plus logique serait donc qu'ils ont été construits par quelque sculpteur ayant beaucoup voyagé, qui avait observé un grand nombre de monuments étrangers, surtout italiens, et qui, avec des éléments pris de différents côtés, a composé à Studenica une œuvre originale¹⁸⁾.

A Dečani, nous l'avons vu, fra Vita n'a fait qu'interpréter, à sa manière, les portails de Studenica, en leurs donnant un peu plus d'élégance et en changeant les motifs du décor sculptural.

Les fenêtres

En étudiant les fenêtres de Dečani nous rencontrons une forte tradition locale, des influences romanes, et enfin des influences gothiques.

Les fenêtres trilobées

Il est évident, tout d'abord, que les deux fenêtres trilobées (pl. XXXVIII, 1, XLV) et surtout celle de la grande abside, dépendent directement du triplet de Studenica¹⁹⁾. Les différences

¹⁾ A Parme, Plaisance, Ferrare, Verone, Modène, Crémone, Borgo San Donnino, et surtout Castelnuovo S. Serva (fig. 140). Voir p. 145 n. 9, 10, et p. 146, n. 1, 2, 3. Il est évident que ces lions dérivent d'une source orientale. Voir p. 146, n. 14-16 (fig. 147).

²⁾ A la porta dei Principi de la Cathédrale de Modène et à l'église de S. Maria Maggiore de Bergame. Voir p. 146, n. 17, 18.

³⁾ Deux griffons sont accostés au portail d'Acqui, au niveau de l'archivolte.

⁴⁾ On les trouve sur les portails latéraux de la façade occidentale de St. Simpliciano à Milan, mais ces portails ont récemment été entièrement reconstruits.

⁵⁾ Rappelons que c'est ici que Mr. Millet cherche la source des parties extérieures des encadrements. — A. b. St. 188, — et Mlle M. L. Barian des modèles directs, p. 43.

⁶⁾ Voir p. 147, n. 1-3, et p. 148, n. 1-7.

⁷⁾ Voir p. 148, n. 8-12.

⁸⁾ Voir p. 148, n. 14-22.

⁹⁾ Voir p. 149, n. 1-5.

¹⁰⁾ On en trouve sur la fenêtre gauche de la façade nord du transept de la cathédrale de Bari; voir aussi p. 149, n. 6.

¹¹⁾ Voir p. 149, n. 7-13, et p. 150, n. 1, 2.

¹²⁾ Voir p. 150, n. 3-18.

¹³⁾ Voir p. 150, n. 19.

¹⁴⁾ Voir p. 150, n. 20.

¹⁵⁾ Voir p. 150, n. 21-24, et p. 151, n. 1-3.

¹⁶⁾ Voir p. 151, n. 4, 5.

¹⁷⁾ Voir p. 151, n. 6.

¹⁸⁾ Il est possible même que ce sculpteur soit venu avec les Croisés de Frédéric Barberousse, en 1186, l'église ayant été commencée en 1183 et terminée en 1196: c'est alors qu'on aurait procédé à sa décoration.

¹⁹⁾ Voir p. 152, n. 1.

au point de vue de la composition architecturale sont minimes. On doit pourtant remarquer que, de la partie extérieure de l'encadrement de ce dernier, il ne reste que les corbeaux, tandis que les colonnettes et la corniche arquée, qu'elles devaient supporter, n'ont jamais été exécutées¹⁾. Fra Vita a donc réalisé à Dečani ce que le protomaitre de Studenica n'a fait qu'imaginer.

Sur les autres monuments serbes de l'école de la Raška nous ne rencontrons plus une seule fenêtre du même type.

En étudiant les sources de la fenêtre de Studenica Mr. G. Millet fait passer devant nos yeux le triplet de la cathédrale de St. Triphon de Kotor et les arcades trilobées de la tribune à l'église de St. Nikola de Bari²⁾, tandis que Mlle Burian indique comme modèles les grandes fenêtres qu'on trouve sur ce même monument aussi bien que sur la cathédrale de Bari³⁾.

Or il semble bien que la fenêtre trilobée de Kotor n'est pas contemporaine de la cathédrale, mais qu'elle ne date que de 1362⁴⁾. D'autre part les fenêtres que cite Mlle Burian, aussi bien que ceux des cathédrales de Trani, de Molfetta (fig. 142), de Bitonto et de l'église dédiée à Tous les Saints de Bari⁵⁾, n'ont que de grandes et larges baies uniques, sans aucune division intérieure⁶⁾. Nous pouvons comparer avec ces fenêtres de Studenica et de Dečani seulement leur encadrement extérieur, formé par des colonnettes, soutenues par des corbeaux en forme de lions ou de griffons⁷⁾, et portant quelquefois elles mêmes des consoles de la même forme, avec une corniche arquée.

Mais nous trouvons sur les monuments du XIIe siècle de la Pouille aussi des fenêtres trilobées, seulement elles sont assez simples, presque sans aucun encadrement⁸⁾. D'autres, plus riches, que nous trouvons dans la même région, ou autre part en Italie, sont plus récentes⁹⁾. Trois surtout, qu'on voit sur la façade

du palais Broletto de Como¹⁰⁾, sont proches de ceux de Studenica-Dečani, mais elles sont postérieures à la fenêtre de Studenica, et même peut-être à celle de Dečani. Pourtant comme elles reproduisent probablement des modèles plus anciens, elles ont aussi une importance incontestable pour notre étude.

Ainsi, puisqu'en Italie nous ne trouvons des analogies que pour différents éléments des triplets de Studenica-Dečani et puisque, d'autre part, hors de l'Italie nous trouvons encore moins d'éléments de comparaisons¹¹⁾, la genèse de ces fenêtres donc s'est entendu de la même manière que celle des portails.

Les fenêtres bilobées du narthex

L'étude des fenêtres bilobées du narthex à Dečani (pl. XXXVIII, 2) nous fait suivre le même chemin que l'étude des triplets. Avec quelques petites différences elles sont imitées de celles que nous trouvons sur les façades de Studenica¹²⁾.

Au même type appartiennent aussi les fenêtres bilobées de Morača et de Sopoćani¹³⁾, et, dans une certaine mesure, celles de St. Demetrius et de la Mère-de-Dieu à Peć¹⁴⁾.

C'est de même à Studenica que nous trouvons des éléments, qui composent la fenêtre bilobée supérieure de la façade occidentale de Dečani (pl. LII)¹⁵⁾.

Les modèles des fenêtres bilobées de Studenica se trouvent à Kotor (fig. 143)¹⁶⁾, où ils sont été transplantés probablement de la Pouille¹⁷⁾, quoique ici ils n'ont tout de même pas absolument les mêmes formes. D'ailleurs quoique les fenêtres bilobées n'aient pas été rares en Italie, ni d'une façon générale¹⁸⁾ en Occident nous ne trouvons nulle part de modèles directs pour les nôtres. Ce qui est aussi très rare, c'est la décoration en relief de leurs tympans¹⁹⁾.

¹⁾ Et ce n'est pas le résultat de quelque remaniement postérieur; on a bien renoncé au cours du travail à l'exécution de ces parties. D'autre part les deux menaux intérieurs, avec leurs chapiteaux, la partie gauche du tympan et le segment intercalaire entre celui-ci et la partie supérieure de l'encadrement, sont à Studenica vraiment postérieurs.

²⁾ A. b. Sl. p. 191, pl. XIX.

³⁾ Studenica, p. 50. — Voir p. 152, n. 8—10.

⁴⁾ Voir p. 152, n. 12.

⁵⁾ Voir p. 152, n. 13, 14.

⁶⁾ Sauf les fenêtres de la façade méridionale de la cathédrale de Bari, qui sont bilobées, Anderson, 30724.

⁷⁾ Jamais en forme d'atlantes accroupis.

⁸⁾ Voir p. 153, n. 5—8.

⁹⁾ Voir p. 153, n. 9—13.

¹⁰⁾ Martin-Enlart, II, pl. 21; le palais a été construit en 1215, et restauré en 1435.

¹¹⁾ Voir p. 154, n. 1; pour différents éléments, tels que le tympan décoré de reliefs, je n'ai pu trouver aucune comparaison à faire.

¹²⁾ Voir p. 154, n. 3, 4. Les différences sont vraiment minimes: à Studenica les voussures sont renflées, à Dečani elles sont normales; ici les tympans sont plats-là ils sont décorés de reliefs; enfin à Dečani les corbeaux moulurés qui soutiennent la voussure sont autrement disposés qu'à Studenica.

¹³⁾ Voir p. 154, n. 6, 7.

¹⁴⁾ Voir p. 154, n. 8, 10.

¹⁵⁾ Voir p. 155, n. 1—3. Nous en trouvons d'autres analogies, moins proches, dans la Pouille, — (fig. 135). Voir p. 155, n. 9, 10.

¹⁶⁾ Voir p. 155, n. 4, 5.

¹⁷⁾ Voir p. 155, n. 6, 7, 8.

¹⁸⁾ Voir p. 155, n. 11.

¹⁹⁾ Voir p. 155, n. 12.

Les fenêtres simples

Les fenêtres simples, ébrasées, avec des faux arcs en forme de linteaux échancrés, que nous trouvons sur les absides latérales de Dečani, (pl. V, VI, XI, XX, XXI, XXII) sont aussi faites d'après les modèles que nous voyons à Studenica¹⁾, et que nous retrouvons à Sopoćani, Gradac et Banjska²⁾, aussi bien que sur les monuments de la Côte. Là elles ont été transplantées de l'Occident³⁾, où nous les trouvons un peu partout⁴⁾, mais plus rarement en Apulie⁵⁾.

Les fenêtres romano-gothiques du naos et de la coupole

Les fenêtres du naos et de la coupole sont incontestablement composées sous une forte influence gothique. Seuls les reliefs des tympanes et des chapiteaux des meneaux sont restés romanes.

Sauf peut-être à Banjska, nous ne trouvons dans aucun des monuments serbes de la Raška de fenêtres qui appartiendraient au même type.

Sur les monuments de la Côte, antérieurs à Dečani, on voit assez souvent des fenêtres gothiques à baie simple⁶⁾, mais je n'ai pu en trouver une seule avec la division intérieure obtenue par des meneaux.

D'origine française⁷⁾, ces fenêtres ont été transmises à la Dalmatie par l'intermédiaire de l'Italie⁸⁾.

Les fenêtres bilobées latérales de la grande abside

On ne trouve aucune analogie directe ni sur les monuments serbes, ni sur la Côte, ni en Occident en général⁹⁾.

Comme on y trouve des éléments réunis de plusieurs autres fenêtres de Dečani il est très possible qu'elles aient été une création personnelle de fra Vita.

Les moulures

Les moulures que nous trouvons à Dečani sont de pure orientation romane, fortement

reliée par celles de Studenica et de Banjska à l'Occident et à la source classique. On doit pourtant faire deux exceptions à cette constatation. Tout d'abord le socle, qui contourne entièrement l'édifice, descend et remonte par endroits, en lignes verticales, ce que nous ne retrouvons auparavant dans les monuments qu'à Banjska et ce qui nous mène aux sources orientales¹⁰⁾. Ensuite nous voyons que les corniches de la coupole et des absides présentent une très forte saillie, ce que nous ne retrouvons que sur quelques monuments allemands¹¹⁾.

Les bases des colonnes et des colonnettes

Le type attique, quelque peu défiguré, est commun presque à tout l'Occident roman¹²⁾. Nous retrouvons pourtant des influences gothiques dans la multiplication des tores de la base de la colonne sud-est du naos (pl. XII, V), et dans les tores aplatis des bases du narthex (pl. XII, IV, VI)¹³⁾.

D'autre part nous retrouvons les tores anguleux que nous voyons sur les bases des meneaux des fenêtres de la coupole (fig. 51) sur les fenêtres bilobées de l'église de St. Luc de Kotor.

Les griffes, qui garnissent les angles des bases, dont on trouve aussi des modèles dans l'architecture romaine¹⁴⁾, se retrouve tant en France, qu'en Allemagne, en Lombardie et en Italie Méridionale¹⁵⁾. En Dalmatie et dans les monuments de la Raška les griffes existent aussi, mais elles sont plus simples¹⁶⁾.

Les chapiteaux

La forme architecturale des chapiteaux de Dečani, qui dérive de la forme des chapiteaux classiques, corinthiens et composés, est très usitée à l'époque romane¹⁷⁾. D'autre part la première source des chapiteaux plus trapus, que nous voyons dans le narthex, a été cherchée en Syrie¹⁸⁾. Il est caractéristique qu'ils ont tous le faux tailloir corinthien et que l'astragal passe du fût de la colonne à leur arête inférieure, ce qui est aussi un signe de l'influence romane¹⁹⁾.

¹⁾ Voir p. 156, n. 1, 2.

²⁾ Voir p. 156, n. 3, 4, 5.

³⁾ La source des linteaux échancrés doit être cherchée en Orient, en Syrie, *F. B.* II, fig. 30, VIII, p. 50.

⁴⁾ Voir p. 156, n. 8—12.

⁵⁾ Nous les voyons tout de même sur la façade septentrionale de la cathédrale de Bari, remaniée probablement au XIIIe.

⁶⁾ St. Georges de Svač, St. Domenik de Trogir, St. Francesco de Pola, St. Serge et Bacchus sur Bojana, Ste Croix de Gruž, église du monastère des Franciscains de Ston.

⁷⁾ Voir p. 157, n. 8—11.

⁸⁾ Voir p. 157, n. 5—7.

⁹⁾ Ce n'est que de très loin qu'on peut les comparer avec quelques fenêtres françaises, telles que celles de l'église de Vorges. — Voir p. 157, n. 14.

¹⁰⁾ Voir p. 158, n. 3.

¹¹⁾ Voir p. 158, n. 2.

¹²⁾ Voir p. 158, n. 4.

¹³⁾ Voir p. 158, n. 5.

¹⁴⁾ Voir p. 158, n. 6.

¹⁵⁾ Voir p. 158, n. 7—10.

¹⁶⁾ Voir p. 158, n. 11.

¹⁷⁾ Voir p. 158, n. 12.

¹⁸⁾ Voir p. 158, n. 14.

¹⁹⁾ Voir p. 158, n. 13.

LA SCULPTURE

Sources iconographiques

Tandis que l'Orient aimait à développer à l'intérieur des églises les grands cycles iconographiques en mosaïques et en fresques, l'Occident roman ne négligeait point les façades, qu'il surchargeait parfois de sculptures. Le sens encyclopédique de ces représentations, sculptées d'après les livres d'Honorius d'Autun ou de Vincent de Beauvais, dont le premier surtout s'inspire beaucoup du Bestiaire¹⁾, a été déjà étudié à fond. Mais en ces temps sombres dans l'attente fiévreuse de la fin du Monde, ce fut surtout l'Apocalypse qui exerça une influence prépondérante sur la fantaisie des artistes. En comparant les miniatures de différents manuscrits de l'Apocalypse et de quelques sculptures romanes Mr. E. Mâle l'a prouvé de manière incontestable. Mais il me semble que ce ne soient pas tout simplement les miniatures ornant les manuscrits, mais bien le texte même de l'Apocalypse qui ait servi de source à grand nombre de compositions autrement indéchiffrables.

Quoique la fantaisie exubérante de cette terrible vision rappelle bien son origine orientale, c'est surtout en Occident qu'elle a eu beaucoup de sources. Dès le IVe, puis surtout au Ve et au VIe nous y trouvons un grand nombre de scènes apocalyptiques représentées dans les catacombes et dans différentes basiliques paléochrétiennes²⁾.

Mais ce fut surtout au cours des XIe et XIIe que l'Apocalypse connut un succès exceptionnel. C'est alors que son influence inspira les grandes compositions qui ornent les tympans des églises romanes³⁾, qu'on a trop souvent, comme l'a bien remarqué Mr. L. Bréhier, considéré comme des Maestas Domini⁴⁾.

D'ailleurs, quoiqu'on ait pu en dire jusqu'à ce jour⁵⁾, c'est sous l'influence prépondérante de l'Apocalypse, mêlée cette fois-ci à d'autres influences, que naquirent aussi les grandes compositions du Jugement Dernier⁶⁾.

A la scène principale de la Vision de St. Jean, sculptée quelquefois ailleurs que sur le

tympan⁷⁾, se rattache souvent un grand nombre de petites compositions, dont le sens n'a pas toujours été bien saisi. En tout cas toutes ces scènes, soulignons le bien, forment souvent une unité iconographique, dont l'importance a échappé à la plupart des recherches faites jusqu'à présent, et qu'il nous est impossible de traiter plus largement dans le cadre de l'étude sur Dečani.

Voyons maintenant comment les choses se présentent en Dalmatie et en Serbie.

Les reliefs qui représentent Jésus trônant entre des anges sont assez rares. Nous les trouvons pourtant trois fois sur les monuments de la Côte: sur le linteau du portail de S. Laurent de Zadar, sur le ciborium de St. Stephan de Pinis et sur une dalle encastrée dans la façade de la cathédrale de Rabe⁸⁾.

En Serbie même c'est à Studenica que nous nous trouvons devant les influences de l'Apocalypse. Sur la surface inférieure du linteau nous voyons la figure de Jésus trônant, accosté de douze apôtres, sculptés sur les côtés intérieurs des jambages⁹⁾. Mais ces reliefs sont subordonnés à celui du tympan sur lequel nous trouvons la Vierge trônant, l'Enfant sur les genoux accompagnée de deux anges. D'où cela vient-il? N'oublions pas, tout d'abord, que l'église de Studenica est dédiée à la Vierge, et ensuite qu'ici c'est l'idée de l'intercession qui a prévalu, cette même idée qui a été si fortement soulignée dans le passage concernant le Jugement Dernier dans la biographie de Nemanja, fondateur de Studenica, biographie écrite par son fils St. Sava¹⁰⁾.

Que tout cela soit une liaison avec le récit de l'Apocalypse nous en serons convaincus par le relief du tympan de la fenêtre trilobée, qui est presque identique à celui de Dečani¹¹⁾. Et pourtant ce relief est plus loin du texte sacré que celui de Dečani, car la femme, qui représente Babylon, mord sa main et ne la tient pas ouverte pour y tenir la coupe de ses péchés, comme à Dečani. D'ailleurs les reliefs de la

¹⁾ Voir p. 159, n. 2-4.

²⁾ Voir p. 160, n. 1-3.

³⁾ M. Coppiet, dont l'article, imprimé dans la Gazette des beaux-arts, mai-juin 1937, p. 276, a paru quand mon étude sur Dečani était presque complètement terminée, suppose que ces compositions devaient représenter le „cachet de Dieu Vivant, — Apocalypse, VII, 2, — qui préservera l'église des malices de l'Antichrist; cette hypothèse est due peut-être à la remarque d'Enlart, — I, p. 390/3, que ces compositions ressemblent aux types de Jésus en Majesté des monnaies et des sceaux.

⁴⁾ A. Ch. p. 288. Voir aussi p. 160, n. 8-14, et p. 161, n. 1-2.

⁵⁾ Voir p. 161, n. 5, 6.

⁶⁾ Voir p. 161, n. 3-11. Comparer, par exemple, le tympan de Bourges avec quelques miniatures de l'Apocalypse de Bamberg, *Wolfflin*, pl. 44, 48, 63.

⁷⁾ Sur les linteaux et les archivoltes au dessus des portails sur des façades, sur des chapiteaux, des autels, des ambons, des tombeaux, des chancels, des battants de portes, des colonnes libres. — Voir p. 161, n. 21, 22.

⁸⁾ Voir p. 162, note 5.

⁹⁾ Voir p. 162, n. 6-10. Nous savons que depuis le XIIe s. les 12 apôtres sont souvent présents à la scène du Jugement Dernier, *Mâle*, XII, p. 440.

¹⁰⁾ Voir p. 162, n. 11.

¹¹⁾ Voir p. 163, n. 1, 2.

corniche arquée du portail occidental, qui peuvent aussi se rattacher à l'Apocalypse, s'éloignent de son texte plus que ceux de Dečani.

Nous ne savons pas grande chose de la décoration sculptée des monuments élevés entre Studenica et Dečani, mais il semble bien que la décoration sculpturale qui existait à Mileševa et surtout à Banjska¹⁾, et que nous ne connaissons que d'après des fragments trouvés, était, en partie du moins, attachée à la Vision de St. Jean. D'autre part la petite composition, sculptée sur le chapiteau du pied-droit gauche du portail de Morača, qui représente une femme tenant un enfant et qui est attaquée par un serpent, peut être expliquée par un passage de l'Apocalypse (XII, 5, 13).

Revenons maintenant à Dečani. Nous avons vu que les reliefs disposés sur les façades de notre église font un ensemble dans lequel domine l'idée du Jugement Dernier. D'ailleurs même dans la disposition il y a une certaine logique: à l'Orient²⁾ nous voyons les reliefs de la fenêtre trilobée, qui représentent le Paradis et l'Enfer, au couchant la grande scène de la Vision de St. Jean, au Midi le baptême, — scène du Nouveau Testament. Il nous manque seulement des scènes rattachées à l'Ancien Testament et groupées sur la façade septentrionale pour avoir une disposition occidentale typique³⁾.

Et pourtant il reste tout de même des points difficiles à expliquer: la femme qui représente Babylone ne tient pas la coupe, mais ouvre tout simplement la main, dont la ligne des doigts dessine forme d'une coupe; au lieu de quatre cavaliers apocalyptiques nous n'avons que deux cavaliers et deux centaures; sur les deux chapiteaux du naos nous n'avons pas les symboles des Evangélistes mais des têtes d'animaux; l'Agneau est représenté deux fois...

Comment comprendre tout cela? L'explication n'est qu'hypothétique. Fra Vita a dû appartenir à la compagnie qui avait autrefois travaillé à Banjska et qui continuait celle qui avait peut-être construit Studenica. Devenu chef de la compagnie, il avait hérité du manuel d'architecture et surtout de sculpture que la compagnie possédait depuis bien longtemps. Les dessins qui s'y trouvent étaient déjà bien usés. Voilà pourquoi fra Vita a vu deux centaures au lieu de deux cavaliers; voilà pourquoi

il n'a pas remarqué la coupe dans la main de la femme qui représente Babylone⁴⁾; voilà pourquoi il n'a pas pu comprendre le fond symbolique des deux chapiteaux du naos.

Mais ne lui en voulons pas. Sachons lui gré de ce qu'il nous a laissé, car c'est déjà beaucoup.

Sources et analogies

Comparons maintenant les compositions sculpturales que nous avons vues à Dečani avec ce que nous trouvons en Serbie, sur le Côte et à l'Etranger.

Tympan du portail occidental.

On trouve bien rarement en Occident des tympanes aussi simples pour représenter Jésus trônant entre deux anges debout (pl. XXIX⁵⁾). Comme nous ne trouvons pas d'analogies directes, il est possible que fra Vita se soit inspiré soit de quelque dessin de son manuel de sculpture, si toutefois il l'avait vraiment eu, soit au point de vue de la composition directement du tympan de Studenica dont il aurait tout simplement changé les personnages.

La figure de Jésus, qui dérive, en dernier lieu, de ceux des empereurs trônants⁶⁾, présente des caractères très archaïques, et d'autres qui dénotent l'influence d'une sculpture presque contemporaine de celle de Dečani. Ainsi la tête du Christ ressemble bien à celle de Ste Pierre dans le cloître de Moissac⁷⁾; et ce sont surtout les moustaches qui sont caractéristiques pour cette époque de la première moitié du XII^e⁸⁾. Les pupilles des yeux, remplies de plomb⁹⁾ et raccourci des cuisses¹⁰⁾ se retrouvent aussi à cette époque.

Le geste de la main droite de Jésus, qui bénit, est aussi de source occidentale. D'autre part le livre que le Christ tient dans la main gauche peut être comparé surtout à celui du tympan du Portail Royal de la cathédrale de Chartres¹¹⁾.

Le vêtement de Jésus par ses plis tourmentés rappelle plutôt l'époque gothique, quoique leur aplatissement soit réminiscence des modèles romanes. La découpe de la robe sous la gorge n'est pas rare non plus dans la sculpture occidentale¹²⁾.

Le trône de Jésus, soutenu par des lions, est de date très ancienne. Nous le retrouvons

plutôt aux influences occidentales-romanes qu'aux influences orientales.

¹⁾ Voir p. 163, n. 3-9.

²⁾ Voir p. 163, n. 13.

³⁾ Voir p. 163, n. 12.

⁴⁾ Le sculpteur de la fenêtre de Studenica a vu encore moins que lui, sur le même dessin (7), car il a sculpté la femme qui représente Babylone, comme si celle-ci mordait sa main.

⁵⁾ Tympan de St. Paul de Varax (Aln) et de l'église d'Alba Julia, en Transilvanie, voir p. 165, n. 1-5. Je rattacherais ce dernier plutôt au XIe qu'au Xe, et

⁶⁾ Voir p. 165, n. 6.

⁷⁾ Voir p. 165, n. 7.

⁸⁾ Voir p. 165, n. 8.

⁹⁾ Voir p. 165, n. 9.

¹⁰⁾ Voir p. 165, n. 10, 11.

¹¹⁾ Voir p. 166, n. 2.

¹²⁾ Voir p. 166, n. 3.

encore en Egypte¹⁾ et dans la sculpture romaine²⁾. D'autre part le coussin brodé, sur lequel le Christ est assis, n'est pas rare en Occident, et nous le retrouvons aussi à Studenica et à Banjska³⁾.

Le soubassement sur lequel Jésus appuie ses pieds se retrouve encore dans la sculpture romane⁴⁾, mais la forme des petites arcades est bien due à l'influence des arcatures qui, en forme de corniches, divisent les tympans en sections horizontales, servant ainsi de base au trône de Jésus⁵⁾.

Les deux anges qui accompagnent Jésus sont traités de différentes manières. Celui de droite, qui joue la trompette⁶⁾, est représenté frontalement d'une manière très archaïque⁷⁾. L'autre, qui intercède, les mains jointes⁸⁾, est plutôt traité librement à la façon gothique.

Tel qu'il est pourtant, dans son ensemble, le tympan du portail occidental de Dečani ne se retrouve nulle part ailleurs.

Tympan du portail méridional

Rares sont les compositions du Baptême traitées d'une manière aussi monumentale qu'à Dečani (pl. XXXIII⁹⁾). Par divers détails celle-ci, si simplifiée¹⁰⁾, se rattache plutôt aux modèles de plus petites dimensions.

Ainsi St. Jean est lui-même entré dans l'eau. Cette position que nous trouvons aussi en Italie et en Allemagne¹¹⁾ doit être d'origine orientale¹²⁾.

Le geste si intime de St. Jean, qui prend de sa main gauche le bras de Jésus, se retrouve en France¹³⁾ et en Italie¹⁴⁾.

Nous voyons enfin que le Précurseur baptise Jésus en lui versant de l'eau sur la tête, ce que nous retrouvons surtout en Occident¹⁵⁾; mais la source de cet Baptême n'est pas claire¹⁶⁾.

Quoique le geste d'intimité se trouve lié

sur quelques compositions avec celui du versement de l'eau¹⁷⁾, je ne les ai trouvés nulle part¹⁸⁾ liés à celui de l'entrée de St. Jean dans l'eau du Jourdain.

Les bras pendants de Jésus, qui ne bēnit pas et l'eau stylisée en vagues presque horizontales ne se retrouvent que très rarement en Occident¹⁹⁾.

Tympan du portail septentrional

Les croix fleuries ne sont point rares dans l'art du moyen âge²⁰⁾ et nous les retrouvons mêmes sur les tympans de différents monuments²¹⁾. Mais ces croix ne sont pas indiquées avec des inscriptions semblables à celle de Dečani²²⁾.

D'autre part nous trouvons des analogies aussi bien pour la forme de la croix proprement dite²³⁾, que pour son soubassement²⁴⁾. Celle qui ressemble le plus à la notre est la croix que nous trouvons sur le fronton de l'église de Danj, non loin de Scutari²⁵⁾. Elle doit provenir probablement de la même source que celle de Dečani.

Tympan de la fenêtre trilobée occidentale

Nous trouvons un grand nombre de reliefs qui représentent St. Georges perçant de sa lance le dragon, aussi bien en Orient²⁶⁾, qu'en Occident et surtout en Italie²⁷⁾. L'un des plus proches est le petit relief en bois de la cathédrale de Molfetta (fig. 144²⁸⁾). Mais sur aucun de ces reliefs nous ne trouvons la fille de l'empereur. Pour cela il faudra chercher des analogies en Orient²⁹⁾. L'un des plus proches est celle que nous voyons parmi les peintures de Staro Nagoričino³⁰⁾, qui est pourtant traitée d'une manière tout à fait différente que notre relief de Dečani.

¹⁾ Voir p. 166, n. 4.
²⁾ Relief d'une Sybille, trouvé à Stobi, Petkovici, Starinar, XII, fig. 14, voir p. 166, n. 5, 6.

³⁾ Voir p. 166, n. 7-10.

⁴⁾ Voir p. 166, n. 11.

⁵⁾ Voir p. 166, n. 12.

⁶⁾ Nous voyons les victoires ailées, qui jouent la trompette encore à l'époque sassanide, voir p. 167, n. 2. Sur les tympans des églises occidentales ils sont ordinairement plus nombreux, voir p. 167, n. 3.

⁷⁾ Voir p. 167, n. 2.

⁸⁾ Ce geste aussi se retrouve en Occident. Voir p. 167, n. 5.

⁹⁾ Voir p. 167, n. 6.

¹⁰⁾ Voir p. 167, n. 7.

¹¹⁾ Voir p. 167, n. 8, 9.

¹²⁾ Voir p. 167, n. 10.

¹³⁾ Voir p. 168, n. 1.

¹⁴⁾ Voir p. 168, n. 2.

¹⁵⁾ Voir p. 168, n. 3.

¹⁶⁾ Voir p. 168, n. 4.

¹⁷⁾ Voir p. 168, n. 5; surtout sur un petit relief en ivoire au Musée Cluny de Paris, — 5x5 cm de grandeurs, sans numéro visible.

¹⁸⁾ Ce n'est qu'avec hésitation qu'on les a combinés sur une icône de source française, du XIIIe au British Museum, Add. M. S. 17963.

¹⁹⁾ Voir p. 168, n. 8, 9.

²⁰⁾ Voir p. 168, n. 10-12, et p. 169, n. 1-6.

²¹⁾ Voir p. 168, n. 12. Il est intéressant à noter qu'à Studenica, sur le linteau du portail septentrional, — septentrional comme à Dečani, — nous voyons une croix archiépiscopale, fleurie, mais de forme qui diffère de celle sculptée par fra Vita.

²²⁾ Une croix, formée d'un morceau de la Vraie Croix, qui se trouve au Monastère de St. Paul, au Mont Athos, porte pourtant une inscription semblable. Voir p. 169, n. 7.

²³⁾ Voir p. 169, n. 8, 9.

²⁴⁾ Voir p. 169, n. 10, 14.

²⁵⁾ A. Derocco, Starinar, V, p. 242, fig. 19.

²⁶⁾ Voir p. 170, n. 3-5.

²⁷⁾ Voir p. 169, n. 18.

²⁸⁾ Voir p. 170, p. 1.

²⁹⁾ Vlad. Petkovici, Starinar, V, p. 7.

³⁰⁾ Vlad. Petkovici, P. J. Popović Staro Nagoričino, Psača, Kalenik, pl. XXVI, 2.

Tympan de la fenêtre trilobée orientale.

Le tympan de la fenêtre trilobée orientale (pl. XLV) est imité de celui de la fenêtre trilobée de Studenica, qui est quelque peu plus petite.

Le dragon, dont la tête est représentée vue d'en haut¹⁾, qui dévore la femme renversée, se retrouve quelquefois dans la sculpture romane, sculptée de différente manière²⁾.

Le basilic, sculpté sur la moitié droite du tympan, a la forme typique employée dans la sculpture française du XII^es³⁾.

La partie centrale du tympan est couverte de deux rinceaux entrelacés dont le système de l'entrelacement peut être comparé aussi avec celui que nous trouvons à l'église de St. Michel de Pavie⁴⁾.

Tympan des fenêtres bilobées décoré avec des agneaux pascals (pl. XLI, I, XLIV, I)

Nous retrouvons le motif de l'agneau pascal très répandu dans l'art du Moyen Âge, en commençant encore par l'art des catacombes⁵⁾. Mais nous le trouvons, avec la croix dans le nimbe et l'étendard surtout au XIIes non pas seulement sur les tympan⁶⁾, mais aussi sur bien d'autres endroits des églises⁷⁾. Mais c'est surtout avec un relief qui se trouve aujourd'hui au Musée de Constantinople⁸⁾ et qui dérive probablement de quelque monument latin du XIIIe siècle, que nous pouvons le comparer.

Tympan de la fenêtre bilobée ouest de la façade septentrionale du narthex (pl. XXXIX, 2).

L'oiseau vu de profil qui combat un serpent se rencontre encore parmi les miniatures de l'Apocalypse de St. Sever⁹⁾. Vu de face, comme à Dečani, il se rencontre à la façade septentrionale de St. Marc de Venise et sous un

chancel de Nerezi¹⁰⁾. Mais il est représenté sans les oiselets. Avec ceux-ci, mais sous le serpent, nous le trouvons avec l'inscription: Pellicanus sur la chaire de St. Ambrogio de Milan¹¹⁾. Enfin sur le côté intérieur du jambage gauche du portail occidental de l'église de St. Nikolas à Bari, on trouve deux oiseaux, — dont l'un s'est perché sur un nid, dans lequel on voit des œufs, — frappant de leurs becs un serpent à la tête¹²⁾.

Tympan de la fenêtre bilobée nord de la façade occidentale du narthex (pl. XL, 1).

La composition faite de deux dragons affrontés, d'origine orientale¹³⁾, se retrouve aussi en Occident¹⁴⁾.

Les ailes, qui rappellent celles de la chauve-souris sont caractéristiques du XIVe siècle¹⁵⁾.

Le bout du museau retroussé et la petite barbe, semblable à celle d'un bouc, sont aussi d'origine orientale¹⁶⁾, quoique nous les retrouvons encore en Etrurie¹⁷⁾, et plus tard dans l'art romane¹⁸⁾.

Tympan de la fenêtre bilobée sud de la façade occidentale du narthex (pl. XL, 2).

Les deux personnages enlacés, représentés sur ce tympan, ressemblent beaucoup aux Gémeaux du Zodiaque¹⁹⁾. Au point de vue de la composition nous pouvons les comparer avec un assez grand nombre de reliefs que nous trouvons en Occident²⁰⁾, et surtout avec un corbeau sculpté dans le naos de la cathédrale de Bayeux (fig. 145)²¹⁾.

La découpe des robes, retenues par une agrafe sur la gorge des deux témoins, se retrouve en Occident, par exemple sur la statue de la Synagogue à la cathédrale de Strasbourg²²⁾.

¹⁾ Cette manière de représenter la tête se retrouve encore dans l'art préhistorique, puis en Assyrie, en Perse, à Byzance et enfin dans la sculpture romane. Voir p. 171, n. 1.

²⁾ Voir p. 171, n. 3. C'est surtout avec un relief sculpté sur la façade de l'église de St. Michel de Pavie, — Anderson, 32449, — qui représente un dragon à trois têtes, qui mord aux pieds une femme renversée, la tête en bas, que nous pouvons comparer le nôtre.

³⁾ Voir p. 171, n. 6. Dans la sculpture romane le basilic est aussi lié quelquefois à l'Apocalypse: ainsi nous le trouvons à Vézelay, sur un même chapiteau avec une sauterelle apocalyptique.

⁴⁾ Voir p. 171, n. 8.

⁵⁾ Voir p. 172, n. 2, 3.

⁶⁾ Voir p. 172, n. 4.

⁷⁾ Voir p. 172, n. 5-8. nous le trouvons d'ailleurs aussi bien sur les monuments de la Côte qu'à Studenica. Voir p. 172, n. 11, 12.

⁸⁾ Voir p. 172, n. 9.

⁹⁾ Voir p. 172, n. 13.

¹⁰⁾ Voir p. 172, n. 14, 15.

¹¹⁾ Voir p. 173, n. 1, 2.

¹²⁾ Voir p. 172, n. 16.

¹³⁾ Voir p. 173, n. 3, 4.

¹⁴⁾ Voir p. 173, n. 5-7. comparer surtout avec la composition sculptée sur le corbeau qui soutient la figure cavalière de St. Martin, à la cathédrale de Luc, Allmari, 8240.

¹⁵⁾ Voir p. 173, n. 9, fig. 144.

¹⁶⁾ Voir p. 173, n. 10-13, 16.

¹⁷⁾ Voir p. 173, n. 14, 17.

¹⁸⁾ Voir p. 173, n. 15.

¹⁹⁾ Voir p. 173, n. 18.

²⁰⁾ Voir p. 174, n. 2-7.

²¹⁾ On doit rattacher ce relief à la scène du Jugement Dernier, sculptée sur le tympan du portail occidental. Cette scène, qui date du XIIe siècle, — *Mdlz*, XIIIe, p. 376, — devait exister, probablement, autrement représentée sur le portail du XIIe qui fut remplacé au XIII par celui qui existe encore aujourd'hui.

²²⁾ Voir p. 174, n. 8.

Tympan de la fenêtre bilobée est de la façade septentrionale du narthex (pl. XXXIX, 1).

Les deux oiseaux affrontés qui piquent une grappe de raisin se retrouvent aussi dans l'art du moyen âge¹⁾, mais je n'ai déniché nulle part une composition analogue à celle que nous voyons à Dečani.

Tympan de la fenêtre bilobée occidentale de la façade septentrionale du naos (pl. XLIV, 2).

De ce tympan un relief sur lequel sont représentés deux serpents qui en dévorent un troisième je n'ai trouvé aucune analogie directe.

Tympan de la fenêtre bilobée occidentale de la façade méridionale du naos (pl. XLIII, 1).

Point, non plus, d'analogie directe²⁾.

Tympan de fenêtres bilobées, décorés de rosaces (fig. 69, pl. XLI, 2, XLIII, 2, LII).

Sauf sur l'archivolte du portail occidental de Studenica, nous retrouvons des rosettes semblables surtout en Italie méridionale³⁾.

Rinceaux aux petites compositions entrelacées (pl. XXIX, XXXIV, XLV).

Probablement d'origine orientale, ces rinceaux se retrouvent sur un grand nombre de monuments romanes de l'Occident et surtout de la Pouille⁴⁾. En Serbie nous les trouvons, avant Dečani, à Studenica et à Banjska⁵⁾.

Mais nous trouvons des analogies, proches ou lointaines, pour un certain nombre de petites compositions sculptées dans les champs de ces rinceaux.

Ainsi le rinceau de la fenêtre trilobée orientale sort à gauche de la gueule d'un dragon et à droite de la gueule d'un serpent, ce que nous retrouvons à Studenica⁶⁾, à la cathédrale de Zadar et à celle de Bitonto⁷⁾.

Quoique nous trouvons des cavaliers apocalyptiques sur divers monuments occiden-

teaux⁸⁾, je n'ai pu nulle part identifier avec eux les centaures⁹⁾, qui se retrouvent pourtant en grand nombre, beaucoup même de formes semblables à celle que nous avons à Dečani¹⁰⁾. D'autre part les deux centaures jouant de la trompette dans le sommet de la corniche arquée du portail occidental (pl. XXIX) dérivent évidemment de ceux que nous voyons à Studenica au même endroit¹¹⁾.

Les sauterelles apocalyptiques (pl. XXIX, XXXIV), quoique, d'après le texte de l'Apocalypse, elles devraient avoir des ailes, sont représentées quelquefois sans celles-ci¹²⁾. Elles ressemblent surtout à celles que nous voyons sur le portail de Notre Dame de Saintes¹³⁾.

Le combat entre des guerriers à pieds (pl. XXIX), que nous avons lié à la représentation du deuxième cavalier apocalyptique, se retrouve autrement composé sur le portail occidental de St. Nikolaus de Bari¹⁴⁾.

Le loup qui porte dans sa gueule un agneau se retrouve à Studenica et à Banjska¹⁵⁾, où il a du être sculpté d'après les modèles que nous voyons en Italie¹⁶⁾.

Je n'ai pas trouvé d'analogies directes pour l'oiseau qu'étrangle un serpent (pl. XXIX). Et pourtant par l'idée c'est la même composition que celle d'un cerf autour duquel s'enroule un serpent, représentée dans la scène de l'Enfer sur les murs de la chapelle XVII^a à Baoût¹⁷⁾.

Le lion et le dragon que nous voyons sur la corniche arquée du portail occidental de Dečani (pl. XXIX) se retrouvent en même endroit à Studenica¹⁸⁾.

Le cherubin (pl. XXIX) rappelle beaucoup les modèles que nous trouvons en Occident¹⁹⁾.

Les oiseaux-sirènes, les harpies (pl. XXXIV, XLV), que nous a légué encore la plus haute antiquité²⁰⁾ se retrouvent d'abord à Studenica²¹⁾, mais aussi dans l'art roman en général²²⁾, et surtout en Apulie²³⁾.

La femme qui monte un monstre (pl. XLV) se retrouve sur divers monuments qui illu-

¹⁾ Voir p. 174, n. 9—11.

²⁾ Quelquefois on trouve des analogies lointaines comme par exemple sur l'archivolte du portail septentrional de la cathédrale de Barietta où nous voyons, entrelacés dans le rinceau, un basilic et un autre monstre affrontés.

³⁾ Voir p. 175, n. 4—7.

⁴⁾ Voir p. 175, n. 12—16.

⁵⁾ Voir p. 175, n. 9, 10.

⁶⁾ Millet, A. a. s. fig. 76.

⁷⁾ Voir p. 176, n. 1—3.

⁸⁾ Voir p. 176, n. 4, 5.

⁹⁾ Quelquefois les cavaliers apocalyptiques montent des lions ou bien des chevaux, voir p. 176, n. 7; la source des centaures qui les remplace peut-être la même (?).

¹⁰⁾ Voir p. 176, n. 8—17.

¹¹⁾ Millet, A. a. s. fig. 80.

¹²⁾ Voir p. 177, n. 2.

¹³⁾ Voir p. 177, n. 3.

¹⁴⁾ Voir p. 177, n. 4.

¹⁵⁾ Voir p. 175, 6—8.

¹⁶⁾ Sur l'archivolte du portail septentrional de la cathédrale de Barietta par exemple, Wackernagel, pl. XXIX.

¹⁷⁾ Voir p. 177, n. 9.

¹⁸⁾ Voir p. 177, n. 6.

¹⁹⁾ Voir p. 177, n. 11.

²⁰⁾ Voir p. 178, n. 1.

²¹⁾ Voir p. 178, n. 2.

²²⁾ Voir p. 178, n. 4.

²³⁾ Voir p. 178, n. 3.

strent l'Apocalypse, représentée de la même manière, c'est à dire que le monstre n'a pas sept têtes comme il devrait en avoir¹⁾.

Quoique d'origine encore chaldéenne²⁾, l'aigle bicephale (fig. 70) reparait maintes fois dans la sculpture romane³⁾ dans laquelle fra Vita a dû chercher son modèle.

La sirène (pl. XLVIII, 3), dont nous trouvons une aussi à la fenêtre trilobée de Studenica⁴⁾, est un motif souvent utilisé dans la sculpture romane⁵⁾. Nous pouvons comparer celle de Dečani surtout avec celle que nous voyons au dessous de la fenêtre médiane de la façade septentrionale de la cathédrale de Barletta.

Pour les autres motifs que nous voyons dans les rinceaux de Dečani, — oiseaux et animaux, — nous ne trouvons que des analogies très vagues dans la sculpture romane. Ici aussi fra Vita s'est donné beaucoup de liberté dans le traitement des motifs déjà bien connus.

Rinceaux aux feuillages

Les rinceaux que nous trouvons à Dečani se présentent sous trois aspects différents.

Tout d'abord c'est le rinceau à tige simple, ondulée en forme de sinusoïde formant ainsi des champs dans lesquels on voit des feuilles ou des fleurs stylisées (pl. XXVIII, XXXIV). Nous retrouvons de formes semblables à Studenica⁶⁾ et à Banjska⁷⁾, aussi bien qu'en Lombardie, en Toscane et en Apulie⁸⁾.

Le deuxième type de rinceau à Dečani est celui formé de deux tiges entrelacées (pl. XXVIII). C'est encore à Studenica⁹⁾ que nous trouvons des précédents directs; les analogies avec des rinceaux qu'on voit sur d'autres monuments sont bien moins frappants¹⁰⁾.

Enfin le troisième type est celui du rinceau classique, aux feuilles d'acanthé, déjà bien dégénérées, (pl. XXXIV), pour lequel nous trouvons des exemples encore une fois à Stu-

denica¹¹⁾, aussi qu'à Banjska¹²⁾, et que nous retrouvons sous des formes différents sur un grand nombre de monuments médiévaux¹³⁾.

Frises de palmettes

Sculptées en plusieurs endroits à Dečani (pl. XXXIV, XXXV, XXXVIII, 1, fig. 47, 65, 88, 92—94) les frises de palmettes qui dérivent des modèles classiques¹⁴⁾ se retrouvent aussi à Studenica¹⁵⁾ et à Banjska¹⁶⁾, ainsi qu'en Dalmatie¹⁷⁾, en Italie méridionale¹⁸⁾ et en Occident¹⁹⁾ en général.

Les palmettes sculptées en lias se retrouvent aussi en Occident²⁰⁾.

Perles, billettes, entrelacs

Les perles, combinées de différentes manières (pl. XXXVIII, 1), dérivent aussi des perles classiques et se retrouvent à Studenica²¹⁾ et à Peč²²⁾, à Kotor²³⁾, en Apulie²⁴⁾ et dans la décoration romane²⁵⁾ en général.

Le motif des billettes, que nous voyons aussi dans la décoration byzantine²⁶⁾ et qui n'a pas été négligé non plus de la sculpture occidentale, se retrouve aussi sur le triplet oriental de la cathédrale de Kotor²⁷⁾ aussi bien que sur quelques fragments trouvés à Banjska.

L'entrelac très simplifié que nous voyons au dessus de la baie droite du triplet oriental à Dečani (fig. 47) dérive peut-être des entrelacs plus compliqués, d'origine orientale²⁸⁾, mais se retrouve, tel qu'il est, aussi dans la décoration romane²⁹⁾.

Lions des portails et lions supportés par des corbeaux (pl. XXXVI, 1, 2, XLV).

Quoique, sauf à Studenica³⁰⁾, nous ayons des lions, à têtes d'hommes, aussi qu'à Mileševa³¹⁾ et à Banjska³²⁾, il est évident que fra Vita s'est inspiré directement des premiers. Ceux-ci se rapportent plutôt des modèles orientaux

¹⁾ Voir p. 178, n. 7—8.

²⁾ Voir p. 178, n. 9.

³⁾ Voir p. 178, n. 10, 11.

⁴⁾ Voir p. 178, n. 13.

⁵⁾ Voir p. 178, n. 14—17, et p. 179, n. 1—3; nous trouvons des sirènes aussi parmi les miniatures des manuscrits de l'Apocalypse. Voir p. 178, n. 15.

⁶⁾ Millet, A, n. s. fig. 76.

⁷⁾ D'après un fragment, aujourd'hui au Musée du Prince Paul à Belgrade.

⁸⁾ Voir p. 179, n. 9—12.

⁹⁾ Voir p. 179, n. 13.

¹⁰⁾ Voir p. 179, n. 11—15.

¹¹⁾ Voir p. 180, n. 1.

¹²⁾ D'après les photos, n° 1099, 1100, du Musée de la Serbie du Sud, à Skopje.

¹³⁾ Voir p. 179, n. 16—19.

¹⁴⁾ Voir p. 180, n. 4, 5, 12.

¹⁵⁾ Voir p. 180, n. 3.

¹⁶⁾ Sur divers fragments trouvés à Banjska.

¹⁷⁾ Voir p. 180, n. 10.

¹⁸⁾ Voir p. 180, n. 9.

¹⁹⁾ Voir p. 180, n. 8, 13.

²⁰⁾ Voir p. 180, n. 11.

²¹⁾ Voir p. 180, n. 17.

²²⁾ Voir p. 180, n. 14.

²³⁾ Sur la fenêtre bilobée orientale de l'église de Ste Marie Colegiata.

²⁴⁾ Voir p. 180, n. 17.

²⁵⁾ Voir p. 180, n. 18.

²⁶⁾ Voir p. 181, n. 1.

²⁷⁾ Voir p. 181, n. 3.

²⁸⁾ Voir p. 181, n. 4, 5.

²⁹⁾ Un entrelac presque identique au notre se trouve sur l'archivolte d'une des fenêtres absidiales de l'église de Brioude (Auvergne).

³⁰⁾ Voir p. 181, n. 7.

³¹⁾ A. Derocq, Bulletin de la Soc. scient. de Skopje, XI, p. 126.

³²⁾ D'après deux lions fragmentaires, conservés l'un à Banjska même, l'autre au Musée de la Serbie du Sud à Skopje.

(fig. 147)¹⁾, imités en quelques endroits en Lombardie²⁾. Même la stylisation de leur crinière est bien orientale, quoique nous la retrouvons aussi dans la sculpture romane en Italie (fig. 142, 148)³⁾.

Les autres lions que nous voyons, à Dečani (pl. XXVIII, XXXVI, 1, XLVIII, 2) sont beaucoup plus librement traités. Il est intéressant de voir qu'ils ont quelquefois les jambes de devant repliées ce que nous trouvons aussi dans l'art roman⁴⁾. Notons aussi que les lions qui soutiennent le trône de Jésus (pl. XXX) ressemblent en beaucoup de points aux lions que nous voyons dans la tour septentrionale de la Cathédrale de Strasbourg⁵⁾. Ces derniers même ont, des deux côtés de la tête entre la gueule et la crinière des bosses que nous voyons aussi sur quelques têtes d'animaux à Dečani (fig. 86, pl. LXV, 1, LXVI, 4).

Griffons des portails et griffons portés par des corbeaux

Il n'est pas rare dans la sculpture médiévale de trouver le lion et le griffon réunis ensemble⁶⁾ comme ils le sont sur deux des portails de Dečani (pl. XXVIII, XXXV).

D'origine orientale⁷⁾, les griffons sont entrés dans la décoration classique⁸⁾, d'où ils sont parvenus à la sculpture byzantine⁹⁾ et romane (fig. 141)¹⁰⁾. Par l'intermédiaire des monuments de la Côte¹¹⁾, ce motif est arrivé jusqu'à Studenica, où nous voyons un griffon sculpté au dessus de la colonette gauche du portail occidental¹²⁾. C'est d'ailleurs ce griffon qui servit de modèle à fra Vita pour sculpter surtout celui du portail Royal (pl. XXXVII, 1).

Dragons portés par des corbeaux

Le dragon et le griffon sculptés sur la façade occidentale (pl. XLIX, 1, 2) par la position qu'ils occupent rappellent de très loin les gar-

gouilles des cathédrales gothiques¹³⁾. Pour le dragon nous ne trouvons qu'une analogie, vraiment étrange, avec un dragon chinois du VIe s.¹⁴⁾.

Corbeaux soulignés d'une feuille d'acanthé

(fig. 73)

D'origine classique¹⁵⁾, ces corbeaux se rencontrent souvent en Italie Méridionale¹⁶⁾ d'où ils ont passé sur la Côte Dalmate¹⁷⁾.

Corbeaux en forme d'atlantes accroupis

Les figures des atlantes accroupis (pl. XXXVIII, 1, XLV, XLVII, 1, 2, 3) se retrouvent souvent dans la sculpture romane (fig. 148, 149)¹⁸⁾. Ceux de Dečani dérivent probablement du ceux de Studenica¹⁹⁾.

Modillons

Nous trouvons les analogies les plus proches par les modillons à Studenica²⁰⁾ et à Banjska²¹⁾. Ces analogies sont générales, car il n'y a pas d'imitations directes²²⁾. En outre à Studenica les motifs sculptés sont supportés ordinairement par de larges moulures, tandis qu'à Dečani, ainsi qu'à Banjska, quoique ce type existe aussi, le plus grand nombre de modillons est formé de petites sculptures qui paraissent sortir directement du mur (fig. 80—82, pl. LI, 1). Pour un certain nombre de modillons que nous voyons à Dečani nous trouvons des analogies directes aussi dans la sculpture romane. Ainsi les modillons en forme de feuilles d'acanthé se retrouvent bien souvent en Occident²³⁾.

Nous voyons aussi des modillons en forme d'atlantes accroupis²⁴⁾ qui ont même quelquefois un livre sur les genoux et la tête inclinée de côté²⁵⁾.

Les modillons en forme de: tête d'animal au museau allongé (pl. L, 14)²⁶⁾, de tête de bœuf

¹⁾ Voir p. 182, n. 6; lions de l'Alhambra de Grenade, voir p. 182, n. 7—8.

²⁾ Voir p. 182, n. 8.

³⁾ Voir p. 182, n. 9, 10.

⁴⁾ Voir p. 183, n. 2, 3.

⁵⁾ Voir p. 183, n. 4.

⁶⁾ Voir p. 183, n. 5, 6.

⁷⁾ Voir p. 183, n. 8.

⁸⁾ Voir p. 183, n. 7.

⁹⁾ Voir p. 183, n. 9.

¹⁰⁾ Voir p. 183, n. 10.

¹¹⁾ On voit le relief d'un griffon sur le tympan du portail de St. Laurent à Zadar, *Iveković*, 1, pl. 28.

¹²⁾ Voir p. 183, n. 13.

¹³⁾ Quelquefois même les gargouilles sont supportées par des corbeaux en forme d'atlante, comme par exemple à Poitiers. Arch. phot. C. 22093.

¹⁴⁾ Voir p. 184, n. 2; l'influence de l'extrême Orient sur la sculpture romane a été déjà observée à Bayeux. Voir p. 184, n. 3.

¹⁵⁾ Voir p. 184, n. 4.

¹⁶⁾ Voir p. 184, n. 5.

¹⁷⁾ Au portail de la cathédrale de Trogir, *Iveković*, III, pl. 13.

¹⁸⁾ Voir p. 184, n. 8, 9, 10.

¹⁹⁾ Voir p. 184, n. 7.

²⁰⁾ Voir p. 184, n. 11.

²¹⁾ Trouvés dans les décombres au cours du travail de conservation, en 1938—39; pas encore publiés.

²²⁾ Quelques modillons à Studenica et à Dečani appartiennent tout de même au même type, mais sont différemment traités et stylisés.

²³⁾ Voir p. 185, n. 2.

²⁴⁾ Cinquième modillon de la façade méridionale naos; (pl. LIII, I, LVI, 1). Voir p. 185, n. 3.

²⁵⁾ Douzième modillon de la façade septentrionale du narthex et seizième de la façade septentrionale du narthex (pl. LVII). Voir p. 185, n. 4.

²⁶⁾ Voir p. 185, n. 5.

(fig. 79, pl. XLIX, 6)¹⁾ ou de lion²⁾, d'animal ailé à deux têtes d'homme (pl. XLIX, 8, LVI)³⁾, de dragon enroulé⁴⁾ se retrouvent aussi.

Pour d'autres modillons tels que celui en forme d'une figure humaine la tête renversée en bas, ou en forme de tête d'homme qui se mord la langue nous avons des analogies autre part que sur des modillons, sur des miniatures, des reliefs, ou sur la sculpture libre⁵⁾.

Ainsi nous pouvons constater que le promaître de Dečani a puisé son inspiration aussi autre part que dans les séries de modillons qu'il a vu sur divers monuments, si bien que pour les modillons aux motifs plus naturalistes (fig. 100, b, c) nous n'avons pu établir aucune analogie, directe ou indirecte.

Chapiteaux

Chapiteaux à décoration végétale.

Les chapiteaux à décoration végétale, nombreux à Dečani (fig. 49, pl. XXXII, XXXIV, XXXV, XXXVIII, 1, XXXIX, 1, XL, 2, XLI, 1, 2, XLIII, 2, XLIV, 2, XLV, XLVI, 1, LIX, 1, 2, LXVII, LXVIII, LXIX, 1, 2, LXIX, 3, LXX, 1, 3) appartiennent à la série des chapiteaux romanes qui dérivent des chapiteaux de forme classique corinthienne et composite. Le faux abaque corinthien s'est presque partout conservé, et par-ci par-là, nous voyons aussi des volutes dégénérées (pl. LIX, 1, 2).

La plupart des chapiteaux est décorée de feuilles d'acanthes, dont la forme varie des simplifications très accentuées⁶⁾ (fig. 49, pl. XLIII, 2) jusqu'aux épanouissements bien développés mais raides (pl. LIX, 1, 2), ce qui trahit une source orientale⁷⁾. Par l'intermédiaire de Byzance⁸⁾ et de l'Occident⁹⁾, les feuilles d'acanthes stylisées de cette façon ont été transplantées encore à Studenica¹⁰⁾.

Les feuilles d'acanthes, à la partie supérieure repliée (pl. LVIII, 1, 2, LXIX, 1, 2, 3) se

retrouvent aussi sur les monuments de la Raška, antérieurs à Dečani¹¹⁾, sur les monuments de la Côte¹²⁾ mais surtout en Italie¹³⁾ et en France¹⁴⁾.

Celles, qui paraissent doubles, se retrouvent dans le porche de la cathédrale de Trogir¹⁵⁾, où elles sont, peut-être, postérieures à celles de Dečani.

Les chapiteaux de l'iconostase de la chapelle de St. Demetrius (pl. LXX, 1) et des colonnettes extérieures du portail occidental (pl. XXVIII) peuvent se comparer aux chapiteaux des colonnettes de la fenêtre trilobée de St. Triphon de Cattaro¹⁶⁾, qui n'est pourtant probablement pas antérieure à 1360.

Chapiteaux à décoration animale et végétale combinée

Quelquefois seulement sous les milieux des côtés des abaqes (pl. XXXIV)¹⁷⁾; quelquefois aussi sous les angles (pl. XLIV, 1)¹⁸⁾ nous voyons de petites têtes humaines, pour lesquelles nous trouvons des analogies bien souvent en Occident. Au même type appartiennent aussi deux chapiteaux du naos (pl. LVIII, 1, 2), dont les têtes, qui ornent les angles, dérivent, comme nous l'avons déjà supposé, des quatre symboles des Évangélistes. Il est intéressant que sur le ciborium de Parenzo nous avons aussi la représentation des oiseaux, des lions et des bœufs¹⁹⁾ ce que W. Neuman fait aussi dériver des symboles des Évangélistes²⁰⁾. Un autre chapiteau au cloître de Monreale est plus complet car nous voyons aussi sur un des coins la figure de l'homme²¹⁾. Mais nous trouvons en Occident aussi des analogies au point de vue de la composition (fig. 150)²²⁾.

Les chapiteaux à décoration animale sont bien développés surtout dans le narthex (fig. 87, pl. LX, 1, 2, LXI, 1, 2). Trois parmi ceux-ci (fig. 87, pl. LX, 1, LXI, 2) appartiennent au même type, pour lequel on a trouvé la source en Orient²³⁾, tandis que dans la sculpture romane

¹⁾ Voir p. 185, n. 7.

²⁾ Voir p. 185, n. 9.

³⁾ Voir p. 185, n. 6.

⁴⁾ Voir p. 185, n. 8.

⁵⁾ Voir p. 185, n. 11. C'est donc par un passage de l'Apocalypse (XVI, 10) qu'il faut expliquer une console de la cathédrale de Reims, *P. Vitry*, II, pl. XXXIV, ou le «buste d'homme atteint de paralysie faciale», au Musée de l'Oeuvre de Strasbourg, qui se mordent la langue.

⁶⁾ Voir p. 187, n. 1-4.

⁷⁾ Voir p. 186, n. 3.

⁸⁾ Voir p. 186, n. 4.

⁹⁾ Voir p. 186, n. 6.

¹⁰⁾ Voir p. 186, n. 5.

¹¹⁾ A. Sopotani, *voir p. 186, n. 7.*

¹²⁾ Voir p. 186, n. 8.

¹³⁾ Voir p. 186, n. 9.

¹⁴⁾ Voir p. 186, n. 10.

¹⁵⁾ Voir p. 186, n. 11.

¹⁶⁾ Millet, A. b. St. I, pl. XIX.

¹⁷⁾ Voir p. 187, n. 6, 7.

¹⁸⁾ Voir p. 187, n. 8.

¹⁹⁾ Voir p. 188, n. 4.

²⁰⁾ Voir p. 188, n. 5; je dois remercier Mr. G. Millet d'avoir vérifié, sur ma prière, cette constatation.

²¹⁾ Voir p. 188, n. 2. On ne voit pas bien sur la photographie si l'homme avait des ailes. Sur deux autres angles on voit un aigle et un bœuf ailé. Il est évident que sur le quatrième angle, qu'on ne voit pas sur la photographie, doit se trouver le lion ailé.

²²⁾ Il est intéressant à noter qu'avant le peintre (?) ou le sculpteur (?) Serge d'autres artistes ont eu l'idée de signer leur nom sur les abaqes des chapiteaux. Voir p. 188, n. 1.

²³⁾ Voir p. 188, n. 9.

nous trouvons un assez grand nombre d'analogies, surtout en Italie¹⁾.

Le quatrième chapiteau du narthex est tout à fait différent (pl. LX, 2). Il se compose de deux éléments qui séparément ont été assez souvent employés en Occident. L'un est formé par quatre oiseaux disposés aux angles du chapiteau²⁾, l'autre par des figures d'hommes qui marquent chacun de ses côtés³⁾. Reunis ensemble ces deux éléments ne se retrouvent que rarement et encore dans des compositions qui ne ressemblent pas beaucoup celle de Dečani⁴⁾. L'attitude des Apôtres, qui n'ont pas les attributs, que leur prêtait l'Occident⁵⁾, se retrouve aussi dans l'art romane⁶⁾.

Les oiseaux aux ailes à demi déployées (pl. XXXIV, XXXV⁷⁾), le singe avec la tête en bas (pl. XXVIII⁸⁾) et l'ange qui d'une main benoit et de l'autre tient la croix (pl. XXXII, XXXIII⁹⁾) ont aussi des analogies, plus ou moins lointaines.

Les chapiteaux en forme de lions et de griffons, que nous voyons au-dessus des meubres intérieurs des deux triplets (fig. 67, pl. XXXVIII, 1, XLV, XLVIII, 1, 2), et pour lesquels je n'ai trouvé aucune analogie, dérivent, peut-être, des animaux qu'on interposait quelquefois, surtout en Italie, entre les chapiteaux et les parties supérieures que ceux-ci supportaient¹⁰⁾.

Les griffes des bases

Quoique assez rarement nous pouvons tout de même trouver quelques analogies plus proches pour les griffes qui ornent les angles des bases à Dečani¹¹⁾.

Technique sculpturale; polychromie

L'outillage employé, — ripe et trépan, — indique bien, lui aussi, une influence prépondérante de l'Occident¹²⁾. Le polissage du marbre, que nous retrouvons, avant Dečani, à Studenica et à Banjska, nous fait penser en premier lieu aux modèles toscans. Les pupilles remplies de plomb¹³⁾, et les petites trous, faits au trépan, que nous voyons dans quelques

nimbos (fig. 87)¹⁴⁾, se retrouvent aussi souvent en Occident.

La polychromie des sculptures, que nous avons remarqué à Dečani, se retrouve encore à Studenica¹⁵⁾. D'origine orientale, caractéristique surtout pour la sculpture classique¹⁶⁾, elle s'est infiltrée aussi dans l'art romane¹⁷⁾.

Stylisation sculpturale

Harmonieuse dans son ensemble, la stylisation des sculptures et des reliefs à Dečani s'inspire surtout de la stylisation romane. Même les éléments qui paraissent nous approcher de l'Orient, tels que la stylisation en meplat de certaines frises de palmettes (fig. 37, 38, 92—94), l'affrontement des animaux (pl. XL, 1, XLI, 1, XLIV, 1), la frontalité, la stylisation „indienne“ de la tête de veau sur le chapiteau nord-est du naos (pl. XLVI, 3), ou la forme „chinoise“ du dragon, sculpté au dessus du pilastre gauche de la façade occidentale (pl. XLIX, 1, 2), ont tout d'abord passés par l'art romane¹⁸⁾.

Quoique visionnaire et fantastique, cette stylisation est tout de même affleurée quelquefois par un souffle naturaliste, due probablement aux influences gothiques contemporaines, ce que nous remarquons surtout sur la figure, si vivante de l'ange à la droite de Jésus, sur le tympan du portail occidental (pl. XXIX), dans le sourire si fin d'une tête de femme¹⁹⁾, ou dans la représentation des diverses plantes locales sculptées sur quelques modillons (fig. 83, 85).

Notons enfin que cette stylisation s'approche surtout de celles que nous voyons à Studenica et à Banjska, beaucoup plus que d'aucune autre, ce qui est capital pour la compréhension de la genèse de Dečani.

Mobilier de l'église

Iconostases et chancel

Le type d'iconostase paléochrétienne²⁰⁾, transformée par l'art byzantin²¹⁾, a été souvent employé dans les églises serbes²²⁾. Mais ce n'est

¹⁾ Voir p. 188, n. 10.

²⁾ Voir p. 189, n. 1; d'origine byzantine, voir p. 189, n. 2.

³⁾ Voir p. 189, n. 3.

⁴⁾ Voir p. 189, n. 4.

⁵⁾ Voir p. 189, n. 5.

⁶⁾ Voir p. 190, n. 1, 2.

⁷⁾ Voir p. 190, n. 3.

⁸⁾ Voir p. 190, n. 4.

⁹⁾ Voir p. 190, n. 6.

¹⁰⁾ Voir p. 190, n. 10.

¹¹⁾ Voir p. 191, n. 1.

¹²⁾ Voir p. 191, n. 2.

¹³⁾ Voir p. 191, n. 2.

¹⁴⁾ Voir p. 191, n. 4; aussi bien qu'à Studenica, p. 191, n. 5.

¹⁵⁾ Sur le tympan du portail occidental.

¹⁶⁾ Voir p. 191, n. 10.

¹⁷⁾ Voir p. 191, n. 8, 9, 11.

¹⁸⁾ Voir p. 192, n. 2.

¹⁹⁾ 10 modillons sous la frise d'arcatures sur la façade méridionale du narthex (pl. LIII, 1).

²⁰⁾ Voir p. 193, n. 1, 2.

²¹⁾ Voir p. 193, n. 5, 7.

²²⁾ A Morača, — peut-être aussi à Studenica, — à Staro Nagoričino, aux églises de St. Démétrius et de la Mère de Dieu à Peč, au Monastère de Marko. Voir p. 193, n. 9.

qu'à Dečani que nous retrouvons les icônes à leurs places¹⁾. D'autre part c'est à Dečani que nous rencontrons pour la première fois dans les monuments serbes les chancels qui séparent les diverses parties de l'église entre elles.

Autels

Les autels de Dečani appartiennent au type romane²⁾.

Chaires

Les bancs circulaires pour le clergé dans les absides ont été connus encore par l'architecture paléochrétienne, byzantine et neolatine³⁾. Nous les retrouvons dans un grand nombre de monuments serbes, antérieurs à Dečani⁴⁾.

Les côtés du siège royal (fig. 96) s'approchent sur beaucoup de points de ceux que nous voyons au Musée d'Adrien Dubouché à Limoges⁵⁾.

Fonts baptismaux

La cuve des fonts baptismaux (pl. XV, D, XXVII) appartient au même type que celle de Studenica⁶⁾ et de l'église Patriarcale de Peč.

Sarcophages

Le trois sarcophages en pierre que nous voyons sur une dalle tombale (fig. 110) contiennent la série des sarcophages que nous trouvons, avant Dečani, à Studenica, Sopoćani, Gradac, Arilje et à l'église Patriarcale de Peč⁷⁾.

Il est intéressant que la gravure que nous voyons sur une dalle tombale (fig. 110) peut-être comparée à un relief qui se trouve sur l'église de St. Jacques de Tübingen, sur lequel nous voyons un buste aux bras levés en signe de prière avec la tête remplacée par trois cercles concentriques⁸⁾.

Polycandilon et croix

Le polycandilon de bronze, don de la princesse Milica, est fait suivant les modèles que nous trouvons à Lesnovo et au Monastère de Marko⁹⁾. Je n'ai trouvé aucune analogie pour les croix.

Pavement

Sous l'influence combinée de l'Italie et de Byzance, surtout de la première, se développe toute une série de pavements en marbre poli dans les monuments serbes antérieurs à Dečani, tels que Studenica, Mileševa, Peč, Morača, Banjska et Gračanica¹⁰⁾.

Conclusion

Dečanski a commandé.

Daniilo II a inspiré.

Fra Vita a créé.

Grâce aux richesses de Dečanski l'église a pu être si abondamment dotée de matériaux luxueux et de décoration; grâce à Daniilo elle ne brise pas les bornes dressées par le rituel orthodoxe; grâce à Fra Vita elle est si belle.

Au moment où en Occident fleurit le style gothique et dans le royaume de Dečanski le style serbo-byzantin, Fra Vita construit son église en style roman. Pourquoi? Parce que c'est un homme de la Côte et surtout parce que c'est un moine, habitué à voir le monde à travers un prisme personnel, contemplatif.

Il laisse beaucoup de liberté à sa fantaisie, mais quelquefois le symbolisme, qu'il aime tant à employer, est trop lourd pour ses épaules. Voilà pourquoi nous avons du penser à l'existence d'un manuel d'architecture et de sculpture qui lui permit d'employer un grand nombre d'éléments, sans aller les chercher trop loin.

Il est évident qu'il connaissait un grand nombre de monuments, surtout de monuments occidentaux, mais la principale source directe, dans laquelle il a puisé, sont deux monuments serbes, antérieurs à Dečani, Studenica et Banjska.

Sans donc être grand innovateur dans l'emploi de différents éléments et de divers motifs, le protomaitre de Dečani a su leur donner des variantes très riches, il a su leur imprimer son cachet personnel et a réussi à créer ainsi, dans l'ensemble, une œuvre exceptionnelle et originale, que nous admirons aujourd'hui d'autant plus que nous voyons en elle la juste mesure de ce que le peuple Serbe pouvait donner au Moyen Âge dans le domaine de l'art et de la culture.

¹⁾ A Staro Nagoričino aussi nous voyons des peintures qui remplissent les espaces entre les colonnes, mais elles ont été faites comme des fresques.

²⁾ Voir p. 194, n. 1.

³⁾ Voir p. 194, n. 2.

⁴⁾ A Studenica, Žiča, Morača, Sopoćani, Arilje, Prizren.

⁵⁾ Voir p. 194, n. 4.

⁶⁾ Voir p. 194, n. 5.

⁷⁾ Voir p. 194, n. 9, 10.

⁸⁾ Voir p. 194, n. 12, 13. M. Fastenay pense que ce relief représente la prière d'un pêcheur pris dans les pièges du diable, figurés par les cercles.

⁹⁾ Voir p. 194, n. 14, 15.

¹⁰⁾ Voir p. 195, n. 2-8, 13. C'est surtout à Banjska que nous trouvons des fragments (fig. 219), qui montrent la source la plus directe qui a dû inspirer Fra Vita.

БИБЛИОГРАФИЈА

- A. в. Sl.—L'art byzantin chez les Slaves, Paris, 1930.
Види још и под Bošković, Derocco, Millet.
A. е S.—Architettura e Scultura medioevale nelle Puglie, Torino, 1922.
Anglès, L'abbaye de Moissac, Paris, 1933.
Aubert M., Nouvelle histoire universelle de l'art, Paris, 1932.
Baly G., Notița despre architectura Sfantului Munte (y Buletinul comisiei Monumentelor Istorice VI, 1913).
Bals S. y Ephemeris Dacoromana, V, 1928, Roma.
Baltrušaitis J., — G. A. Etudes sur l'art médiéval en Géorgie et en Arménie, Paris, 1931.
Baltrušaitis J., La stylistique ornementale dans la sculpture romane, Paris, 1931.
Барсовъ, Собрание статей и внявительному чтению дѣлѣ св. Апостоловъ и Апостолѣ, Сибирскъ, 1894.
Baum, B. u. S.—Romanische Baukunst und Skulptur in Frankreich, Stuttgart, 1927.
Baum, La sculpture figurale en Europe à l'époque mérovingienne, Paris, 1928.
F. B.—Benoit F., L'architecture.
I Antiquité, Paris, 1911.
II L'Orient médiéval et moderne, 1912.
III Du Romain au Roman, 1933.
IV L'Occident médiéval, romano-gothique et gothique, 1934.
Berchem M. van, Strzykowski J., Bell — Amida — Heidelberg — Paris, 1910.
Bernheimer, Romanische Tierplastik und die Ursprünge ihrer Motive, München, 1931.
Bertaux E., L'art dans l'Italie méridionale, Paris, 1904.
Baudot-Perrault, Les cathédrales de France I—V, Paris, 1909.
Bošković, Note sur les analogies entre l'architecture serbe et l'architecture bulgare au Moyen-âge (y Actes du IVe Congrès international des études byzantines p. 57—74), Sofia, 1936.
Bréhier L., A. ch.—L'art chrétien, son développement iconographique des origines à nos jours. Laus, 1928.
Bréhier L., La sculpture et les arts mineurs byzantins. Paris, 1936.
Bréhier L., Etudes sur l'histoire de la sculpture byzantine (y Nouvelles archives des missions scientifiques, nouvelle série, N° 9. Paris, 1911).
Bréhier L., Les visions apocalyptiques (y Arta si archeologia, 1930).
Brutails, Pour comprendre les monuments de la France. Paris, 1922.
Bühlmann, Die Architektur des klassischen Alterthums und der Renaissance. Stuttgart, 1872.
Burian L., Die Klosterkirche von Studenica. Zeulenroda, 1934.
Butler, Ancient architecture in Syria. Leyden, 1907—19, A—B.
Бусаева О., Сводъ изображеній изъ ливневыхъ Апокалипсическихъ по русскимъ рукописямъ съ XVI-го вѣка по XIX. Москва, 1884 (текст). С.-Петербургъ, 1884 (лабум).
Василь М., А. и С.—Архитектура и скульптура у Дашмакия. Београд, 1922.
Василь М., Ж. и Л.—Жича и Лазарица. Београд, 1928.
Cabrol-Leclercq, Dictionnaire d'archéologie chrétienne et de liturgie. Paris, 1903.
Chassinat, Fouilles à Baouit. Le Caire, 1911.
Cholsy A., L'art de bâtir chez les Byzantins. Paris, 1892.
Cholsy A., Histoire de l'architecture. Paris, 1929.
Clédat, Le monastère et la nécropole de Baouit, I—III, Le Caire, 1904—1916.
Congrès arch.—Congrès archéologique de France. Paris I—XCVII, 1834...
Dalton O. M., Byzantine art and archaeology. Oxford, 1911.
Даничић Ђ., Живот св. Саве. Београд, 1860.
Даничић Ђ., Живот краља и архиепископа српских. Заруб, 1866.
Dechamps, La sculpture française à l'époque romane. Firenze, 1930.
Dehio G.-Bezold G., Die Denkmäler der deutschen Bildhauerkunst. Berlin.
Dehio G.-Bezold G., K. B. A.—Die kirchliche Baukunst des Abendlandes I—7 (rekr), I—VIII (таблице). Stuttgart, 1884—1901.
Didron M., Manuel d'iconographie chrétienne. Paris, 1845.
Dieulafoy M., L'art antique de la Perse I—V. Paris, 1884—1889.
Diehl Ch., Manuel d'art byzantin. Paris, 1925.
Diehl Ch., Le Togrneau, Saladin, Les monuments chrétiens de Salonique. Paris, 1918.
Ebersolt-Thiers, Les églises de Constantinople. Paris, 1913.
Enlart, Origines françaises de l'architecture gothique en Italie. Paris, 1894.
Enlart C., Manuel d'archéologie française. Paris, 1927.
Fastenau, Die romanische Steinplastik in Schwaben. Esslingen a. N., 1907.
Фяковъ Б., Софийската црква св. Софѣ. Софѣ, 1913.
R. de Fleury, La Messe, Etudes archéologiques sur ses monuments. Paris, 1883, I—8.
Flipo, Memento pratique d'archéologie française. Paris, 1930.
Focillon H., Art d'Occident, Le Moyen age roman et gothique, Paris, 1938.

Напомена. Нису узета у општу библиографију дела, која су у тексту врло ретко цитирана.

- Focillon, L'art des sculpteurs romans. Paris, 1931.
- Folmes u. Planiscig, Bau- und Kunstdenkmale des Küstenlandes. Wien, 1916.
- Forrer R., Les frises historiées de l'église romane d'Andlau (Cahiers d'archéologie et d'histoire de l'Alsace, 1931/32, p. 53—79).
- Фотографије:
- Alinari, Firenze;
- Anderson, Roma;
- Archives photographiques, Paris;
- Art et archéologie (Bibliothèque d'), Paris;
- Brogi, Firenze;
- Ecole des Hautes Etudes, Paris;
- Eggemann;
- Lombardi;
- Mosconi, Roma;
- Naya, Venezia;
- Popi, Bologna.
- Frankel, Die Baukunst des Mittelalters. Berlin, 1918.
- Gerber W., Altchristliche Kultbauten Istriens und Dalmatiens. Dresden, 1912.
- Gerola G., Monumenti veneti nell' isola di Creta. Venezia, 1908.
- Grabar A., L'empereur dans l'art byzantin. Paris, 1936.
- Грабаръ А., История русскаго искусства I—VI. Петроград, 1909.
- Hasak, Die romanische und die gotische Baukunst; der Kirchenbau des Mittelalters. Leipzig, 1913.
- Hasak, Geschichte der deutschen Bildhauerkunst im 13. Jahrhundert. Berlin, 1899.
- Hausenstein, Romanische Bilderei. München, 1922.
- Houvet, La cathédrale de Chartres I—V. Chartres, 1920—21.
- Ивковичъ Ђ., Грађевински и уметнички споменици Далмације I—VI. Београд, 1928.
- Iveković S., Die Entwicklung der mittelalterlichen Baukunst in Dalmatien. Wien, 1910.
- Inventario—Gabrieli, Inventario topografico e bibliografico delle cripte eremitiche basiliane di Puglia. Roma, 1934.
- Ippen T., Die Ausgrabungen von Riac (Jahrbuch des kunsthistorischen Institutes der K. K. Zentralkommission für Denkmalpflege I—IV, 1913).
- Jackson T. G. I., Dalmatia, the Quarnero and Istria with Cattigne I—III. Oxford, 1887.
- Jahn, Kompositionsgesetze französischer Reliefplastik im 12 und 13 Jh. Leipzig, 1922.
- Jerphanion G. de, Cappadoce—Les églises rupestres de Cappadoce. Paris, 1925.
- Јуришић Гедеон Ј., Делански пронаци. Нови Сад, 1852.
- Кавказ—Материал по археологија Кавказ I—XIII. Москва, 1893—94.
- Kallig, Hagia Sophia von Thessaloniki. Würzburg, 1935.
- Karaman L., Iz kolijevke hrvatske prošlosti. Zagreb, 1930.
- Karaman L., Portal majstora Radovana u Trogiru. Zagreb, 1938.
- Кондакова Н., Македония. Санктпетербург, 1909.
- Kowalczyk-Gurlitt, Denkmäler der Kunst in Dalmatien I—II. Wien, 1910.
- Kurth J., Die Mosaiken von Ravenna. München, 1912.
- Lasteyrie R. de, I L'architecture religieuse en France à l'époque romane. Paris, 1929.
- II L'architecture religieuse en France à l'époque gothique. Paris, 1926-27.
- Мавродиевичъ Н., Единоработна и крстовидната црква по българските земи до края на XIV в. София, 1931.
- Mâle E., L'art religieux du XIIe siècle en France. Paris, 1928.
- Mâle E., L'art religieux du XIIIe siècle en France. Paris, 1931.
- Martin C., L'art roman en France. Paris, 1910.
- Martin-Enlart, L'art roman en Italie I—II. Paris, 1912—24.
- Mertens F., Zeitafeln der Denkmäler mittelalterlicher Baukunst. Berlin, 1910.
- Месецназ Ф., Вазантиски споменици (Споменици двадесетпетогодишнице ослобођења Ј. Србије. Скопје, 1937, стр. 345); Стара српска споменици (Ibidem, стр. 361—385).
- Michel A., Histoire de l'art. Paris, 1905 etc.
- Миренс К., Преславската керамика. София, 1936.
- Millet G., A. a. s.—L'ancien art serbe. Paris, 1917.
- Millet G., E. G.—L'école grecque dans l'architecture byzantine. Paris, 1916.
- Millet G., Iconographie de l'Evangile. Paris, 1916.
- Neuss W., Die katalonische Bibelillustration um die Wende des ersten Jahrtausends und die altpanische Buchmalerei. Bonn, 1922.
- Novaković St., Слово о вѣштствъ художествъ и летештвѣ — Старије XI, 1879.
- Orlandos A., Chios—Monuments byzantins de Chios—Athènes, 1930.
- Orsi P., Le chiese basiliane della Calabria. Firenze, 1929.
- Ostendorf, Die deutsche Baukunst im Mittelalter. Berlin, 1922.
- Perrot-Chipiez, Histoire de l'art dans l'antiquité. Paris, 1884.
- Petković V., La peinture serbe du Moyen âge I—II, 1890, 1934.
- Петковичъ В., Манастир Студеница. Београд, 1924.
- Pinder, Deutsche Dome des Mittelalters.
- Покришкинъ П., Православная церковная архитектура XII—XVII стол. въ вѣдомствѣ сербскаго королевства. С. Петербургъ, 1906.
- Porter A. K., Lombard Architecture. London, 1927.
- Paig de Cadafalch, Le premier art roman. L'architecture en Catalogne et dans l'Occident méditerranéen aux Xe et XIe siècles. Paris, 1928.
- Пурковић М., Амвонске пазе и српске земље. Пожаревац, 1934.
- Рашеновъ А., Месемирски цркви. София, 1932.
- Réau L., L'art russe. Paris, 1921.
- Revoil H., Architecture romane du Midi de la France. Paris, 1867.
- Ricci C., Romanische Baukunst in Italien. Stuttgart, 1925.
- Ricci C., Mittelalterliche Baukunst in Südtalien. Stuttgart, 1928.
- Rivoira G. T., Le origini della architettura lombarda. Roma 1907, Milano 1908.
- Rüdell A., Die Kahrie-Deschamisi in Konstantinopel. Berlin, 1908.
- Salzenberg W., Altchristliche Baudenkmale von Konstantinopel. Berlin, 1854.
- Sarre F., Die Kunst des alten Persien. Berlin, 1922.
- Schneider, L'art français des origines à la fin du XIIIe siècle. Paris, 1928.
- Schultz W., Denkmäler der Kunst des Mittelalters in Unteritalien. Dresden, 1860.
- Смирновъ С., Манастиръ св. Свѣта и Васа на рѣкѣ Ботни близу города Садра въ Алабані (Сборникъ Археологическаго Общества въ королевствѣ С. Х. С. I 1927, стр. 119—147).

- Sdriga*, Pavia e la sua Certosa. Bergamo.
- Soulier*, Les influences orientales dans la peinture toscane. Paris, 1924.
- Springer A.*, Handbuch der Kunstgeschichte. Leipzig, 1918.
- Stjepčević J.*, Katedrala Sv. Tripuna u Kotoru. Split, 1938.
- Сројановић Ђ.*, Стари српски записи и натписи. Београд, 1902.
- Strzygowski J.*, A. b. K. = Asiens bildende Kunst. Augsburg, 1930.
- Strzygowski J.*, B. A. E. = Die Baukunst der Armenier und Europa. Wien, 1918.
- Strzygowski J.*, Der Bilderkreis des griechischen Physiologus. Leipzig, 1899.
- Strzygowski J.*, Kleinasien, ein Neuland der Kunstgeschichte. Leipzig, 1903.
- Strzygowski J.*, Iconographie der Taufe Christi. München, 1885.
- Strzygowski J.*, Syrie. Paris, 1937.
- Toesca P.*, Storia dell' arte italiana: I—II. Torino, 1927.
- Толковникъ на Апокалипсисъ святаго Авагъ, архиепископа Кесарійскаго*. Москва, 1901.
- Торовић В.*, О другом доласку Христовом — апокрифа Апокалипсиса Јована Богослова у словенским пријеводима. (Споменик С. К. А. XLIX, 1910).
- Venturi A.*, Storia dell' arte italiana. Milano, 1901.
- Viollet-le-Duc.*, Dictionnaire raisonné de l'architecture française I—X, Paris 1858—72.
- Vitzum-Vollbach*, Die Malerei und Plastik des Mittelalters in Italien. Potsdam, 1924.
- Walter*, La cathédrale de Strasbourg. Paris, 1933.
- Wilpert*, Die römischen Mosaiken und Malereien I—IV. Freiburg, 1917.
- Wilpert*, M. K. R. = Die Malereien der Katakomben Roms. Freiburg, 1903.
- Wölfflin H.*, Die Bamberger Apokalypse. München, 1921.
- Wormann*, Geschichte der Kunst. Leipzig, 1915.
- Zimmermann*, Oberitalische Plastik im frühen und hohen Mittelalter. Leipzig, 1897.

ТАБЛИЦЕ — VERZEICHNISS DER TAFELN

- I 1) Пресек A-A₁ — Schnitt A-A₁;
2) Основа са подом — Grundriss.
- II 1) Пресек C-C₁ — Schnitt C-C₁;
2) Пресек B-B₁ — Schnitt B-B₁;
3) Основа — Grundriss.
- III 1) Пресек D-D₁ — Schnitt D-D₁;
2) Пресек E-E₁ — Schnitt E-E₁.
- IV 1—2) Пресеци — Schnitte.
- V 1) Западна фасада — Westfassade;
2) Источна фасада — Ostfassade.
- VI Јужна фасада — Südfassade.
- VII Северна фасада — Nordfassade.
- VIII 1) Западни портал — Westportal;
2) Портал наоса — Portal des Naos.
- IX Портали — Portale.
- X 1) Оларска абсида — Chorapsis;
2) Нартекс: западна фасада — Narthex: Westfassade;
3) Наос: северна фасада — Naos: Nordfassade;
4) Наос: северна фасада — Naos: Nordfassade.
- XI 1) Западна фасада — Westfassade;
2) Северни прозор абсида — Nordfenster der Apsis;
3) Северна фасада нартекса — Nordfassade des Narthex;
4) Апсида проскомидије — Apsis der Prothesis;
5) Северна фасада проскомидије — Nordfassade der Prothesis;
6) Абсида св. Димитрија — Apsis des hl. Demetrius.
- XX 1) Наос: с. и. капител, с. страна — Naos: nordöstliches Kapitäl, Nordseite;
2) Наос: с. и. стона — Naos: nordöstlicher Säulenfuss;
3) Нартекс: с. а. капител, ј. страна — Narthex: nordwestliches Kapitäl, Südseite;
4) Наос: с. а. стона — Naos: nordwestlicher Säulenfuss;
5) Наос: ј. и. стона — Naos: südöstlicher Säulenfuss;
6) Нартекс: ј. и. капител, и. страна — Narthex: südöstliches Kapitäl, Ostseite;
7) Нартекс: ј. и. стона — Narthex: südöstlicher Säulenfuss.
- XIII 1) Паранетне плоче — Kanzel;
2) Иконостас — Ikonostasis.
- XIV 1) Краљевски престо — Königsthronessel;
2) Сто из трапезарије — Refectoriumssessel.
- XV 1) Саркофар „Ани“ — Sarkophag der Anne;
2) Саркофар Дечанског — Sarkophag des S. Dečanski;
3) Саркофар у припрати — Sarkophag des Narthex;
4) Крстионица — Taufbecken.
- XVI 1) Трапезарија — Refectory;
2) Испосница Дечанског — Klausel des S. Dečanski.
- XVII Изглед са југозапада — Ansicht vom Südwesten.
- XVIIA 1) Изглед са истока — Ansicht vom Osten;
2) Изглед са североистока — Ansicht vom Nordosten.
- XVIII Западна фасада — Westfassade.
- XIX Изглед са југозапада — Ansicht vom Südwesten.
- XX Јужна фасада — Südfassade.
- XXa Изглед са југоистока — Ansicht vom Südosten.
- XXI Источна фасада — Ostfassade.
- XXII Изглед са североистока — Ansicht vom Nordosten.
- XXIII Изглед са северозапада — Ansicht vom Nordwesten.
- XXIV Сводови главног брода наоса са кубетом и абсидом — Gewölben des Mittelschiffes des Naos mit der Kuppel und mit der Apsis.
- XXV Западни део главног брода — Der westliche Theil des Mittelschiffes des Naos.
- XXVI Источни део средњег брода у припрати — Der östliche Theil des Mittelschiffes des Narthex.
- XXVII Југоисточни део припрате — Südöstlicher Theil des Narthex.
- XXVIII Западни портал — Westportal.
- XXIX Тимпан и архиволат западног портала — Giebfeld und Archivolte des Westportals.

- XXX Тимпан западног портала (детал) — Giebfeld des Westportals (Detail).
- XXXI 1—2) Тимпан западног портала (детал) — Giebfeld des Westportals (Details).
- XXXII Јужни портал — Südportal.
- XXXIII Јужни портал (детал) — Südportal (Detail).
- XXXIV Северни портал — Nordportal.
- XXXV Портал наоса — Naosportal.
- XXXVI 1—2) Портал наоса (детал) — Naosportal (Details).
- XXXVII 1) Портал наоса (детал) — Naosportal (Detail);
- 2) Западни портал (детал) — Westportal (Detail).
- XXXVIII 1) Западна трифора — Westliches Triforium;
- 2) Северна бифора западне фасаде припрате — Nördliches Biforium der Westfassade des Narthex.
- XXXIX 1) Источна бифора северне фасаде припрате (детал) — Östliches Biforium der Nordfassade des Narthex (Detail);
- 2) Западна бифора северне фасаде припрате (детал) — Westliches Biforium der Nordfassade des Narthex (Detail).
- XL 1) Северна бифора западне фасаде (детал) — Nördliches Biforium der Westfassade (Detail);
- 2) Јужна бифора западне фасаде (детал) — Südliches Biforium der Westfassade (Detail).
- XLI 1) Западна бифора јужне фасаде припрате (детал) — Westliches Biforium der Südfassade des Narthex (Detail);
- 2) Источна бифора јужне фасаде припрате (детал) — Östliches Biforium der Südfassade des Narthex (Detail).
- XLII 1) Западна бифора јужне фасаде наоса (детал) — Westliches Biforium der Südfassade des Naos (Detail);
- 2) Источна бифора јужне фасаде наоса (детал) — Östliches Biforium der Südfassade des Naos (Detail);
- 3) Западна бифора северне фасаде (детал) — Westliches Biforium der Nordfassade (Detail).
- XLIII 1—2) Бифоре јужне фасаде наоса (детал) — Biforien der Südfassade des Naos (Details).
- XLIV Бифоре северне фасаде наоса (детал) — Biforien der Nordfassade des Naos (Details).
- XLV Источна трифора — Östliches Triforium.
- XLVI 1—2) Бочне бифоре олтарске абсиде — Seitenbiforien der Chorapsis.
- XLVII 1—2) Западна трифора (детал) — Westliches Triforium (Details);
- 3—4) Источна трифора (детал) — Östliches Triforium (Details).
- XLVIII 1—3) Источна трифора (детал) — Östliches Triforium (Details);
- 4) Северна бифора олтарске абсиде (детал) — Nördliches Biforium der Chorapsis (Detail).
- XLIX 1—3) Грифони западне фасаде — Drachen der Westfassade;
- 4) Тимпан западне трифоре — Giebfeld des westlichen Triforium;
- 5—8) Консолице — Kragsteine.
- L 1—16) Консолице — Kragsteine.
- LI 1) Консолице на абсиди капеле св. Димитрија — Kragsteine der Apsis der Kapelle des hl. Demetrius;
- 2) Консолице на абсиди ђаконикона — Kragsteine der Apsis des Diakonikon;
- 3) Консолице на северној фасади наоса — Kragsteine der Nordfassade des Naos;
- 4) Северни угао западне стране посрбола кубета — Unterlage der Kuppel: Nordecke der Westseite.
- LII Западна фасада (детал) — Westfassade (Detail).
- LIII 1) Фрисови аркатура јужне фасаде припрате — Arkaturenfrise der Südfassade des Narthex;
- 2) Фрисови аркатура јужне фасаде наоса — Arkaturenfrise der Südfassade des Naos.
- LIV Југоисточни део цркве — Südöstlicher Theil der Kirche.
- LV Северисточни део цркве — Nordöstlicher Theil der Kirche.
- LVI 1—2) Фрисови аркатура северне фасаде наоса — Arkaturenfrise der Nordfassade des Naos.
- LVII Фрисови аркатура северне фасаде припрате — Arkaturenfrise der Nordfassade des Narthex.
- LVIII 1) Капител северисточног стуба наоса: северозападни угао — Kapitäl der nordöstlichen Säule des Naos: nordwestliche Ecke;
- 2) Капител југозападног стуба наоса: југозападни угао — Kapitäl der südwestlichen Säule des Naos: südwestliche Ecke.
- LIX 1) Капител северозападног стуба наоса: југозападни угао — Kapitäl der nordwestlichen Säule des Naos: südwestliche Ecke;
- 2) Капител југоисточног стуба наоса: југозападни угао — Kapitäl der südöstlichen Säule des Naos: südwestliche Ecke.
- LX 1) Капител северисточног стуба припрате

- те: југозападни угао — Капитал дер нордöstlichen Säule des Narthex: südwestliche Ecke;
- 2) Капител северозападнога стуба припрате: југозападни угао — Капитал дер нордwestlichen Säule des Narthex: südwestliche Ecke.
- LXI 1) Капител југозападнога стуба припрате: северозападни угао — Капитал дер südwestlichen Säule des Narthex: nordwestliche Ecke;
- 2) Капител југоисточнога стуба припрате: северозападни угао — Капитал дер südöstlichen Säule des Narthex: nordwestliche Ecke.
- LXII 1) Стопа североисточнога стуба наоса: северозападни угао — Säulenfuss der nordöstlichen Säule des Naos: nordwestliche Ecke;
- 2) Стопа југоисточнога стуба наоса: југозападни угао — Säulenfuss der südöstlichen Säule des Naos: südwestliche Ecke.
- LXIII 1) Стопа северозападнога стуба наоса: југоисточни угао — Säulenfuss der nordwestlichen Säule des Naos: südöstliche Ecke;
- 2) Стопа југозападнога стуба наоса: северозападни угао — Säulenfuss der südwestlichen Säule des Naos: nordwestliche Ecke.
- LXIV 1) Стопа североисточнога стуба припрате: северозападни угао — Säulenfuss der nordöstlichen Säule des Narthex: nordwestliche Ecke;
- 2) Стопа северозападнога стуба припрате: југозападни угао — Säulenfuss der nordwestlichen Säule des Narthex: südwestliche Ecke.
- LXV 1) Стопа југозападнога стуба припрате: југоисточни угао — Säulenfuss der südwestlichen Säule des Narthex: südöstliche Ecke;
- 2) Стопа југоисточнога стуба припрате: северозападни угао — Säulenfuss der südöstlichen Säule des Narthex: nordwestliche Ecke.
- LXVI 1) Стопа северозападнога стуба припрате: јужна страна — Säulenfuss der nordwestlichen Säule des Narthex: Südseite;
- 2) Стопа северозападнога стуба припрате: североисточни угао — Säulenfuss der nordwestlichen Säule des Narthex: nordöstliche Ecke;
- 3) Капител североисточнога стуба наоса: североисточни угао — Капитал дер nordöstlichen Säule des Naos: nordöstliche Ecke;
- 4) Стопа северозападнога стуба наоса: северозападни угао — Säulenfuss der nordwestlichen Säule des Naos: nordwestliche Ecke.
- LXVII Иконостас олтара: задња страна — Иконостасис дес Чорс: Hinterseite.
- LXVIII Иконостас проскомидије: задња страна — Иконостасис дер Prothesis: Hinterseite.
- LXIX 1—2) Капители иконостаса испред олтара — Kapitale der Ikonostasis des Bemas;
- 3) Капители иконостаса проскомидије — Kapitale der Ikonostasis der Prothesis.
- LXX 1) Капител иконостаса капеле св. Димитрија — Капитал дер Ikonostasis der Kapelle des hl. Demetrius;
- 2) Иконостас олтара: предња страна — Иконостасис дес Чорс: Vorderseite;
- 3) Иконостас капеле св. Димитрија: задња страна — Иконостасис дер Kapelle des hl. Demetrius: Hinterseite.
- LXXI 1) Часна трапеза — Tisch des Herrn;
- 2) Дрвени саркофаг — Holzarkophag.
- LXXII Полијелеј (детали) — Polykandilon (Details).

РЕГИСТАР (ХИСТОРИЈА)

- Аврамије*, игуман у Дечанима 11.
Агатагел, епитроп Дечана 11; јеромонах 17;
     А. Ристић Велешанин епитроп 17, 18; игу-
     ман Дечана 18.
Александаровица Марија, царица руска 18.
Апаније, митрополит скопски 13; јеромонах
     Дечана 17.
Андрејевић Ђирија (Кирил) из Белаго Поља
     епитроп 17; игуман Дечана 18.
Андрејица приложио икону 9.
Анђелина из Бара 14.
Антим настојатељ Дечана 11; игуман Дечана
     17; епископ Јепопoлски 17; А. Седларо-
     вић из Драголевца проигуман 17; епи-
     троп 17.
Антоније из Немачке 13; А. Радосавић 14.
Арап паша 11.
Арсеније јеромонах у цркви Три јерарха 4; на-
     стојатељ Дечана 6; први игуман Дечана
     6, 7, 11; митрополит Пејски 11; А. Чар-
     нојевић, патријарх 11; А. IV патријарх 11;
     митрополит 13.
Атанасије игуман Дечана 9, 10; јеромонах,
     протосињел 14.
Ахмет паша 12.

Бакрорез из 1748 год. 4 (сл. 5).
Белаја код Дечана 7.
Бело Поље метох Дечана 18.
Богдан из Тетова 14.
Брајко Пехлаја 5, 7.

Варлаам екслисарх Дечана 7; игуман 7.
Варнава ђакон 11.
Василије кључар у Дечанима 8; поп 10, 12;
     екслисарх 11; 12; јерођакон 12; В. Миро-
     љуб 13; митрополит херцеговачки 13; је-
     ромонах 15.
Васа Николић, оберкапетан 12; В. Продано-
     вић, капетан 12.
Веселин Студеничанин 12.
Виктор митрополит Новобордски 9; проигуман
     Дечански 10.
Висарион владика босански 11; митрополит
     Дубнички 13.
Вита протомајстор 2.

Витковић, в. Секула.
Витосава жена Брајка Пехлаја 5, 7.
Вићентије Поповић митрополит 12; В. Стефа-
     новић митрополит Београдски 12.
Врање метох Дечана 18.
Вук брат деспота Стефана 7.

Гаврил проигуман 11; патријарх 12; митропо-
     лит призренски 13; јеромонах 17.
Гаши паша 11.
Георгије господар Јањева(?) 10; поп 14.
Герасим патријарх 9; Г. Дечанац 12; Г. Милић
     јеромонах 12, 17; митрополит Нишсвачки
     13; Г. Мали игуман Дечански 17.
Гилане метох Дечана 18.
Гилфердинг А., руски конзул 18.
Гориоча метох Дечана 18.
Гргур даровао звоно 7.
Григорије поп из Нишаве Ђелије 9; митрополит
     рашки 13; хаџи Г. игуман Дечана 17.

Давид грешни 7.
Данило архиепископ српски 1, 2; други игуман
     Дечана 6; игуман 11; хаџи Д. игуман 13,
     14, 15, 16, сл. 9.
Дервиш Цара 11.
Димитрије даскал 10.
Добрета писао тиник 7, 11.
Доброслав, брат „протомајстора“ Ђорђа 2.
Душан цар 4.

Ђаковица, метох Дечана 18.
Ђорђе протомајстор 2, 3.
Ђорђевић Миканл 17.
Ђурађ Остоуша Пехлаја 5, 7.

Евгенија монахиња (кнегиња Милница) 7.
Евстратије игуман Дечана 9.

Захарија проигуман 11; игуман 11, 12, 13, 14,
     15, 16, 17, сл. 10; екслисарх 12; митрополит
     рашко-призренски 13; хаџи З. Дечанац 15;
     јеромонах 17.

Иваниш Алтомановић, гроб његов 7, 11; И. де-
     спот 7.

Игнатије јеромонах 16.

Илија поп 14; ђак 14.

Илић Сима 14.

Исанја игуман Дечана 8; јеромонах Дечана 12.

Исидор митрополит КијеВСки 18.

Истинић село 60.

Јаков поп из Нилове Ђелије 9.

Јанко ковач 14.

Јевтимије старац 7; игуман Дечански 10.

Јелена царица 4; сестра краља Дечанског 7.

Јефрем Пехпап 7.

Јоаким Светогорац 15.

Јоаникије патријарх 6; старац 7; митрополит
рашко-призренски 15.

Јов јеромонах 13.

Јован патријарх 9, 10; презвитер 10; Ј. Геор-
гијевић архимандрит Дечански 12; епи-
скоп Вршачки 12, 13; ђакон 13.

Јовил митрополит Браничевски 13.

Јосиф долазио 1592. г. у Дечане 9; архиман-
дрит 12, 13.

Каленик (Калиник) патријарх 12; јеромонах 17;
хаџи К. архимандрит 16; протосињел 17.

Калудра, село 12.

Караборђевић Александар кнез 17.

Кентирион егзарх 10; монах 10; јеромонах 11;
игуман 11.

Кирил митрополит 13.

Конде Вук позлатар 9.

Крст краља Ст. Дечанског 6, сл. 6; цара Ду-
шана 7, сл. 6.

Лесковац метох Дечана 18.

Лесново манастир 14.

Лонгин расоноша 9.

Макарије митрополит Белоцрквански 13.

Максим епископ Хвостански 9; хаџи М. Деча-
нац 15.

Мамут паша 18.

Манастирић село 4.

Марина кћи Угљеше Ненадића 7.

Марко господар Јаньева 10.

Мастрелена даровала звоно 7.

Матеј Грујин из Призрена 9.

Мелетије игуман Дечана 11, 12; проигуман
12; јеромонах 15, 16.

Методије игуман Дечана 9.

Милица, кнегиња 7; М. „Остојина газдарица“
13.

Милоје поп 7.

Миња јеромонах 8.

Михаил владика Призренски 9; архиђакон 10;
митрополит Скопски 10; јеромонах 11;
игуман Дечана 12; Свето-Печерски 14.

Мојсеј јерођакон 7, 13; хаџи М. 10; јеромо-
нах 13, 14; архимандрит Дечана 13, 14.

Мустафа II султан 11.

Нектарије митрополит 13.

Ненадовић Павле митрополит Карловачки 12.

Нестор старац 8, 9; игуман Дечана 9; економ
Дечана 9.

Никандар писао јеванђеље 7.

Никанор епископ Тетовски 10.

Никифор игуман Дечана 9, 14; неки Н. 11.

Никодим проигуман Пећски 14; Н. Девички 14.

Никола брат „протомајстора“ Ђорђа 2, 3.

Николај игуман Дечана 9.

Никон сакеларије 10.

Ниш метох Дечана 18.

Нова Варош метох Дечана 18.

Нови Пазар метох Дечана 18.

Обреновић Милош кнез 17.

Оливер деспот 5, 7.

Пајсије митрополит Новобрдски 10; патри-
јарх 10, 11; митрополит Софиски 17.

Партезије митрополит Дибарски 13; митро-
полит рашко-призренски 17; П. Живано-
вић јерођакон 17.

Петар митрополит 17.

Петраковац 11.

Петровић Сава митрополит црногорски 13;
П. Ђорђе из Солауна 14.

Пећ метох Дечана 18.

Пехпап в. Брајко, Витосава, Јефрем.

Пирот метох Дечана 18.

Полијелеј обновила кнегиња Милица 7, сл. 7.

Поповић Теодор протопресвитер 13.

Поповић Антоније 17; П. Теодосије митро-
полит Ваљевски 13.

Призрен, метох Дечана 18.

Приштина метох Дечана 18.

Радивој племић 9; приложио рипиде сл. 8.

Радовић Радосав ђак 13.

Ремета манастир 10.

Решид паша везир 11.

Ристић Серафим архимандрит Дечана 17, 18.

Рувим јеромонах 13.

Сава јеромонах Дечански 9, 10; С. Студени-
чанин 14; С. Дечанац 10; митрополит
црногорски 13.

Самуил јерођакон Дечански 16.

Сарајево метох Дечана 18.

Свети Никола црква близу Дечана 4; пара-
клис Дечана 4.

Свети Сава српски 6.

Секула Витковић капетан 12.

Секуловић Кочо 17.

Серафим јеромонах Дечана 11.

Сергије јеромонах 10.

Симеон игуман Дечана 7; јеромонах 13.

Симон ђак 18.

Скопље метох Дечана 18.

Софија метох Дечана 18.

Софроније епископ 11.

Спирidon епископ 10.

Стефан игуман 10; проигуман 10; јеромонах 13; деспот 7.

Стефан Дечански краљ 1, 2, 4, 7, 9.

Стоја жена пресвитера Јована 10.

Стојановић Ђорђе, сликар 12.

Татар-Хан 11.

Теодосије јеромонах Дечана 14, 15.

Теофил монах Дечана 14; игуман Дечана 17.

Тетово метох Дечана 18.

Тома игуман Дечана 9; монах Дечана 10.

Топчи Оглу Нуха спахија 10.

Три јерарха црква више Дечана 4.

Угљеша Ненадић 7.

Урош, син цара Душана 4.

Хаџил војвода манастирски 13.

Хоча са конаком и виноградима 18.

Христофор архимандрит Дечана 11; проигуман 11.

Цамблак Григорије 2, 4, 6, 7, сл. 1—4.

Цинцарин Васа свештеник 13.

Чокић Ђока 15.

Чрновић Данило из Кома 13.

Шанац 12.

Штип метох Дечана 18.

САДРЖАЈ — INHALT — TABLE DES MATIÈRES

	СТРАНА		СТРАНА
Хисторија	1	Апсида проскомидије	85
Регистар	237	Апсида св. Димитрија	85
Архитектура	19	Консоле на фасадама средњег брода припрате	86
Положај манастира	19	Фасаде северног брода припрате	86
Манастирско двориште и конаци	19	Фасаде јужног брода нартекса	87
Црква	23	Капители стубова у унутрашњости цркве	87
Основни склоп грађевине	23	Скулптурални делови на стопима стубова и стубића	91
Сводови и луци	25	Техничка обрада скулптура и релефа	92
Кровови	28	Пластичност	92
Конструкција	30	Стилска обрада скулптура и релефа	94
Конструкција темеља	30	Композиција	97
Конструкција стубова	30	Црквени наменштај	98
Конструкција стубаца и зидова	31	Иконостаси	98
Конструкција лукова	34	Капители на иконостасима	99
Конструкција сводова	35	Архитрави иконостаса	99
Кровна конструкција	36	Подужна стола иконостаса	100
Покривање	37	Параметне плоче	100
Просторна, монументална пластика грађевине	38	Часне трпезе	100
Конструктивност грађевине	39	Седишта	101
Ефекти полихромје	39	Игумански сто	103
Хармонија архитектонске композиције	41	Крстоница	104
Дугостепена пластика	43	Саркофази	104
Портали	44	Хорос — полијелеј	106
Прозори	48	Крстови	107
Фриз аркадица	54	Мермерни под у цркви	108
Разуђеност зидова у унутрашњости	55	Манастирске зграде	109
Стубови	55	Трпезарија	109
Профили	56	Улазна кула — пирг	111
Пластична декорација	62	Рушевине цркве св. Николе или Три Јерарха	112
Опис и иконографско тумачење	62	Испоснице у Бистричкој клисури	113
Портали	62	Испосница „Дечанскога“	113
Западни портал	62	Зидана „испосница“ у Белају	114
Јужни портал	68	Испосница „св. Богородице“	114
Северни портал	69	Порекло и извори	115
Портал храма	70	Стефан Дечански, архиепископ Данило II и про-	
Прозори	72	томајстор фра Вита	115
Западна трифора	72	Основни склоп грађевине	122
Горња западна бифора	74	Унутрашњи склоп грађевине	129
Доње бифоре на припрати	74	Распоред саободних подупирача и сводова	129
Прозори на фасадама храма	76	Конструкција	134
Источна трифора	76	Хармонија архитектонске композиције	136
Јужна бифора олтарске апсиде	78	Полихромја фасада	136
Северна бифора олтарске апсиде	79	Другостепена пластика	137
Прозори на кубету	79	Портали	141
Велике самостане консоле	79	Прозори	151
Консоле под аркадним фризом	80	Трифоре	152
Тамбур кубета	81	Романске бифоре са припрате	154
Постолне кубета	81	Једноставни прозори	155
Консоле на фасадама трију средњих бродова храма	81	Романско-готски прозори на храму и кубету	156
Консоле на северном броду храма	82	Бочне бифоре на источној апсиди	157
Јужни брод храма	83	Профили	157
Фасаде средњег брода изнад олтара	84	Стопе стубова и колонета	158
Фасаде њаноникона	84	Капители	159
Фасаде проскомидије	84	Скулптура	159
Апсида капеле св. Николе	85	Иконографско тумачење	159
Апсида њаноникона	85	Утцај Апокалипсе на западњачку уметност	160
Олтарска апсида	85		

СТРАНА

СТРАНА

Утицај Апокалипсе на скулптуру на Приморју и у Рашкој	162	La plastique secondaire à l'intérieur de l'église	201
Утицај Апокалипсе на Дечанску скулптуру	163	Les colonnes	202
Ближе аналогје за поједине Дечанске композиције	165	Les moulures	202
Тимпан западног портала	165	Sculptures et reliefs	202
Тимпан јужног портала	167	Description et iconographie	202
Тимпан северног портала	168	Décoration des portails	202
Тимпан западне трифоре	169	Portail occidental	202
Тимпан источне трифоре	170	Décor des pieds-droits et l'archivolte	203
Тимпан источне бифоре северне фасаде храма и западне бифоре јужне фасаде припрате	171	Les chapiteaux des pilastres et des colonnettes	204
Тимпан западне бифоре на северној фасади припрате	172	Le portail méridional	204
Тимпан северне бифоре на западној фасади припрате	173	Le portail septentrional	204
Тимпан јужне бифоре на западној фасади припрате	173	Le „Portail Royal“	204
Тимпан источне бифоре на северној фасади припрате	174	Les fenêtres	205
Тимпан западне бифоре на северној фасади припрате	174	La fenêtre trilobée occidentale	205
Тимпан западне бифоре на јужној фасади храма	175	La fenêtre bilobée supérieure de la façade occidentale	205
Тимпан источне бифоре на јужној фасади храма, источне бифоре на јужној фасади припрате и горње бифоре на западној фасади	175	Les fenêtres bilobées du narthex	205
Лознице са ушлестеним сценама у разним претставма	175	Les fenêtres du naos	206
Лознице са ливнем	179	La fenêtre trilobée orientale	206
Нисови паметница	180	Les fenêtres bilobées latérales de la grande abside	207
Разни орнаментални мотиви	180	Les fenêtres de la coupole	207
Лавови на порталима и самосталним консолама	181	Les corbeaux	207
Грифони на порталима и самосталним консолама	183	Les modillons	207
Аждаје на самосталним консолама	184	Les chapiteaux et les bases des colonnes à l'intérieur de l'église	208
Акутиновски листови под самосталним консолама	184	Execution technique de la sculpture	209
Консоле у облику класичних фигура	184	Plastique sculpturale	209
Консоле под аркадним фризом	184	Stylisation des sculptures et des reliefs	209
Капители	186	La composition	210
Капители покривени бильном декорацијом	186	Le mobilier de l'église	210
Капители са комбинованом зооморфном и бильном декорацијом	187	Les iconostases	210
Угаоне испуне на стопма	190	Les chancels	210
Техничка обрада скулптура и релефа; полихромја	191	Les autels	211
Стилска обрада скулптура и релефа	192	Les sièges	211
Црквени наменштај	193	Les fonts baptismaux	211
Иконостаси и панетне плоче	193	Les sarcophages	211
Часне трапезе	193	Le lustre	211
Седишта	194	Les croix	211
Саркофази и надгробне плоче	194	Le pavé de marbre	211
Хорос и крстови	194	L'église de trois hiérarques	211
Мермерни под	195	La „Cellule“ de Đečanski	212
Закључак	196	Petite cellule de Belaj	212
Architecture	197	Eglise rupestre de la Ste Vierge	212
Les dépendances	197	Genèse et sources	212
L'église	197	Le roi Stefan Đečanski, l'archevêque Danilo II et le protomaitre fra Vita	212
Plan et dispositions	197	Plan et dispositions	213
Les arcs et voûtes	198	Composition architecturale de l'intérieur	214
La construction	198	Disposition des voûtes et des piliers	214
Construction des arcs	199	La construction	216
La construction des voûtes	199	Harmonie de la composition architecturale	216
La plastique monumentale	200	La polychromie des façades	216
La constructivité du bâtiment	200	Plastique secondaire	216
Effets de polychromie	200	Les portails	217
Harmonie de la composition architecturale	200	Les fenêtres	218
Plastique secondaire	200	Les fenêtres trilobées	218
Les portails	200	Les fenêtres bilobées du narthex	219
Les fenêtres	201	Les fenêtres simples	220
Les frises d'arcatures	201	Les fenêtres romano-gothiques du naos et de la coupole	220
Les corniches	201	Les fenêtres bilobées latérales de la grande abside	220
		Les moulures	220
		Les bases des colonnes et des colonnettes	220
		Les chapiteaux	220
		La sculpture	221
		Sources iconographiques	221
		Sources et analogies	222
		Tympan du portail occidental	222
		Tympan du portail méridional	223
		Tympan du portail septentrional	223
		Tympan de la fenêtre trilobée occidentale	223
		Tympan de la fenêtre trilobée orientale	224

СЪДЪРЖАНИЕ	СТРАНА
Tympan des fenêtres bilobées décorés avec des agneaux pascals	224
Tympan de la fenêtre bilobée ouest de la façade septentrionale du narthex	224
Tympan de la fenêtre bilobée nord de la façade oc- cidentale du narthex	224
Tympan de la fenêtre bilobée sud de la façade oc- cidentale du narthex	224
Tympan de la fenêtre bilobée est de la façade sep- tentrionale du narthex	225
Tympan de la fenêtre bilobée occidentale de la fa- çade septentrionale du naos	225
Tympan de la fenêtre bilobée occidentale de la fa- çade méridionale du naos	225
Tympan des fenêtres bilobées, décorés de rosaces	225
Rinceaux aux petites compositions entrelacées	225
Rinceaux aux feuillages	226
Prises de palmettes	226
Perles billettes, entrelacs	226
Lions des portails et lions supportés par des cor- beaux	226
Griffons des portails et griffons portés par des cor- beaux	226
Dragons portés par des corbeaux	226
Corbeaux soulignés d'une feuille d'acanthé	226
Corbeaux en forme d'atlantes accroupis	226
Modillons	226
Chapiteaux	227
Chapiteaux à décoration végétale	228
Chapiteaux à décoration animale et végétale com- binée	228
Les griffes des bases	229
Technique sculpturale; polychromie	229
Stylisation sculpturale	229
Mobilier de l'église	229
Iconostases et chancel	229
Autels	230
Chaires	230
Fonts baptismaux	230
Sarcophages	230
Polycandilon et croix	230
Pavement	230
Conclusion	230
Библиография	231
Таблице	234

